

# Történelem

Emelt szintű érettségi  
Szóbeli tételek  
2009. május



# Tartalom

## I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra

1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. században .....	4
2. A nagy földrajzi felfedezések és gazdasági következményei .....	9
4. A világgazdaság a húszas és a harmincas években .....	12
5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953) .....	16
6. A magyar gazdaság jellemzői 1945-1980 között .....	18

## II. Népeség, település, életmód

7. A középkor mindennapjai .....	26
8. Városfejlődés a középkori Magyarországon .....	28
9. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században .....	34
10. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában .....	35
11. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban .....	39
12. Demográfiai változások a XX. Században .....	42

## III. Egyén, közösség, társadalom

13. Egyén és közösség viszonya az antik (görög-római) társadalmakban .....	46
14. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig .....	48
15. Hunyadi Mátyás portréja és udvara .....	51
16. A reformkori társadalom jellemzői .....	56
17. Politikai életpályák a XX. századi Magyarországon .....	58
18. A holokauszt .....	71

## IV. Modern demokráciák működése

19. A modern demokráciák XVIII. századi gyökerei .....	84
20. A kiegyezés és alternatívái .....	90
21. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai .....	93
22. A mai magyar demokrácia működése .....	108
23. A keresztény királyság megteremtése I. (Szent) István korában .....	114

## V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák

24. A rendi állam kialakulása és jellemzői a középkori Európában .....	116
25. A reformáció és a katolikus megújulás .....	121
26. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői .....	126
27. A XIX. század uralkodó eszméi .....	128
28. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért .....	136
29. A náci és a bolsevik ideológia .....	138

## VI. Nemzetközi intézmények és együttműködés

30. A tatárjárás és következményei .....	143
31. Magyar-török küzdelmek és együttélés a XVI-XVII. században .....	147
32. A török kiűzése Magyarországról .....	154

33. A Rákóczi-szabadságharc és nemzetközi összefüggései .....	156
34. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc .....	162
35. A második világháború és Magyarország .....	170
36. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere .....	176

# 1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. Században

## I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 1.

**1301-ben férfi-ágon kihalt az Árpád-ház.** Az 1301-től 1308-ig terjedő időszakot interregnumnak nevezzük (király nélküli uralom). Végül az Anjou **Károly Róbert (1308-1342)** került hatalomra, aki uralkodása első szakaszában (1308-21) helyreállította az ország egységét és a királyi hatalmat, uralkodása második szakaszában (1322-1342) újjászervezte a gazdaságot, és megerősítette a királyi hatalmat.

### **Károly Róbert kormányzati rendszere**

1323-ban Temesvárról Visegrádra tette át a székhelyét Károly Róbert. Az új kormányzati mód a kiskirályok megtörése után az uralkodó megbízható híveire épült. **A király által felemelt vezető réteg tagjai** töltötték be a főméltóságokat. Ők **fizetésüket a hivatalként (honorként) reájuk bízott királyi várak és uradalmak jövedelméből nyerték.** A tisztség idejére szóló honorok birtokosai, a főméltóság-viselők általában a királyi tanácsban is helyet foglaltak.

Az újonnan megszerzett tisztségek birtokosai közül ekkor emelkedtek ki a Drugethek, az Újlakiak, a Garaiak, a Bebekek, és a Lackfiak.

A honorok birtokosai **saját zászló alatt vezetett hadsereggel, az ún. bandériummal is kötelesek voltak a király rendelkezésére állni.** Azok körét, akik ilyennel rendelkeztek, zászlósuraknak nevezték. Létezett királyi bandérium, amelyben azok a birtokosok hadakoztak, akik nem álltak mások szolgálatában. A megyék is állítottak bandériumokat.

### **Városfejlődés Károly Róbert idején**

A városok általában az **eltérő földrajzi tájegységek találkozási pontjain** vagy egyéb **forgalmas vásártartó helyeken jöttek létre**, ahol sokféle – különböző – jellegű és minőségű áru találkozott. A magyarországi városokat az átmenő forgalom éltette, s fejlődésüket a távolsági kereskedelem szabta meg.

A távolsági kereskedelemben a dél-német kereskedők iparcikkeket, olasz fűszereket hoztak az országba s nemesfémekkel távoztak. A levantei kereskedelem határainkon belüli ellenőrzését hamarosan szintén németek, az erdélyi szászok szerezték meg. Mindezek következtében a Nyugat és peremvidéke között kialakult az az utóbbiakra nézve előnytelen munkamegosztás, amely évszázadokra szólóan meghatározta az „iparosodott” Nyugat és a „mezőgazdaságra szakosodott” peremvidék arculatát.

A **szabad királyi városok csak a királynak fizettek adót, önkormányzattal rendelkeztek, s a királyi előírásoknak megfelelően fallal vették körül magukat.** Kiváltságaik közül a legfontosabb a bíró-, a tanács- és a plébánosválasztás, a vámmentesség, a vásártartás és az árumegállítás joga volt. (Ez utóbbi azt jelentette, hogy a városba érkező kereskedők kötelesek voltak áruikat eladásra kínálni a város piacán.)

Az ásványkincsekben gazdag vidékeken bányavárosok létesültek. Lakóik, a királyi bányászok többnyire német telepések voltak. **A bányavárosok a szabad királyi városokhoz hasonló jogokat élveztek.** Ebben az időben Magyarország gazdag volt ásványi kincsekben. Körmöcbánya az arany-, Selmecbánya az ezüst-, Besztercebánya pedig a rézbányászat központja volt. Sóbányáink Erdélyben voltak.

A városok másik csoportját **a mezővárosok** alkották. A mezővárosok az egyházi és világi birtokosok falvaiból fejlődtek ki, a kereskedelmi útvonalak mentén. **Az önkormányzatnak csak csekély fokát érték el.** Lakóik földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, s járandóságukat a földesuraknak általában évente, egy összegben fizették.

## **Külkereskedelem – vámok**

Különösen a **bor és a szürkemarha talált külföldön vevőre**. A király által kivetett adók közül elsősorban a vámok érintették a polgárokat. A **legfontosabb a harmincadvám volt**. A főútvonalakon felállított harmincadhelyeken a behozott és kivitt áruk értékének 1%-át fölözte le a kincstár. (Később ez az arány 3,33% lett.)

## **Pénzügyi reformok**

A vámokból származó bevételek miatt a király érdekelt volt a kereskedelem fejlődésében. A forgalomnak kedvezett az értékálló pénz bevezetése. Erre alapot teremtett, hogy Magyarország gazdag volt nemesfémekben. Európa aranytermelésének 2/3-át magyarországi bányák adták, de ezüsttermelésünk is jelentős volt (ebben csak Csehország előzött meg minket).

A külföldi piacokon is megbecsült, **értékálló aranyforintot** – amit a firenzei fiorino mintájára vertek – **1325-től vezették be** a forgalomba. Emellett a helyi piacok szerényebb szükségleteire is gondolva, megtartották az ezüst és réz ötvözetéből készült dénárt is.

Az aranypénz bevezetésével egyidejűleg Károly Róbert elrendelte a **nemesércek királyi monopóliumát** is. A határozat értelmében a nemesérc beváltása kizárólag a királyi pénzverő kamaráknál történhetett, s a **veretlen aranyat s ezüstöt kivonták a szabad kereskedelemről**.

A nemesfémbányászat növekedését szolgálta, hogy **1327-ben megszűnt a bányászat királyi monopóliuma**. (A királyi monopólium azt jelentette, hogy a birtokán talált érclelőhelyet a földesúr kötelezően följánlotta a királynak, s érte cserebirtokokat kapott.) Az új rendelkezés szerint **az uralkodó csak a bányajövedelem (urbura) kétharmadára tartott igényt**, a további egyharmad részt átengedte a földesuraknak. Természetesen a nemesérceket a földesuraknak is kötelező volt vert pénzre váltani a királyi kamarákban.

## **A kapuadó**

Miután Károly Róbert megszüntette a kötelező pénzbeváltást, **pótolnia kellett** az ebből származó kincstári bevételt: **a kamara hasznát**. **Az uralkodó ezért új adó beszedését rendelte el**. Minden olyan ház után, amelynek kapuján egy szénásszekér át tudott haladni, fizetni kellett. Ezt a jobbágyok által kifizetett adót **kapuadónak** nevezték. (EZ volt az első állami egyenesadó Magyarországon.)

## **Károly Róbert gazdaságpolitikája és a feudális monarchia újjászervezése**

**Károly Róbert** (1308-1342) az ország történetének egy olyan szakaszában került trónra, mikor a megerősödött **kiskirályok** szinte az ország egész területét uralták, és a királyi cím alig párosult valós hatalommal. Legfőbb célja királyságának megerősítése és ezzel szoros összefüggésben az **oligarchák hatalmának letörése** volt. Gazdaságpolitikáját is ezen céloknak rendelte alá. Támogatói voltak az egyházi nagybirtokosok, a köznemesség, a városok. Első győzelmét 1312-ben aratta az Abák fölött, majd **Csák Máté** 1321-ben bekövetkezett halála után Visegrádra tette át székhelyét. Az oligarcháktól visszavett földeket részben új nagybirtokosoknak adta, akik **a királyi hatalom feltétlen támogatói** lettek. Ezekre a földesurakra támaszkodva szervezte meg **banderális hadseregét**. Gazdaságpolitikájában elsősorban a regáléjövodelmekre (királyi felségjog alapján szedett jövodelmek) támaszkodott és új gazdasági hivatalokat hozott létre. A regálék között legfontosabb a **bányamonopólium, a pénzverés monopóliuma és a harmincadvám** volt. Bevezette az **első állandó állami adót, a kapuadót**, érdekeltté tette a földesurakat a bányák föltárásában (részesedést kaptak a bánya jövodelméből – urbura) és a külkereskedelem könnyítése érdekében értékálló aranyforintot

vezetett be. Uralkodása idején az állami bevételeket a **kamarák** szedték be, melyek élén a **kamaraispánok** álltak, felettesük a **tárnokmester** volt, így a gazdasági ügyeket központilag irányították. Károly Róbert **1335**-ben találkozóra hívta **Visegrádra a lengyel és a cseh királyt**, akikkel kereskedelmi megállapodást kötött, valamint megállapodtak egy Bécsset elkerülő kereskedelmi útvonal létrehozásában. Így sikerült a kereskedőket mentesíteni Bécs árumegállító joga alól. Uralkodása végére Magyarország az erős monarchiák sorába emelkedett.

### **Nagy Lajos**

Károly Róbert uralkodása alatt a királyi hatalom jelentősen megerősödött. Az ország gazdasága föllendült, s az előkelők támogatták a hétköznapi életben távolságtartó, komor és bizalmatlan uralkodó politikáját. Így aztán a király halála után legidősebb fiát, Lajost mindenki meglepedésére emelték a trónra. **I. Lajos** (1342-1382) merész külpolitikai terveket szőtt családja hatalmának és neve dicsőségének növelésére, s ez gyakran háborúhoz vezetett. **Ám** törvényeivel gondoskodott az ország fejlődéséről is, így elmondhatjuk, hogy **jól sáfárkodott atyja örökségével**.

### **Az 1351. évi törvények**

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészét – **fizetni**.

Törvény mondta ki, hogy **az ország minden nemesese azonos szabadságjogokat**, azonos kiváltságjogokat **élvez**.

Az ún. **ősiség** törvényében Nagy Lajos **megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelezési szabadságot**. Ezzel azt akarta elérni, hogy a fiúágon öröklődő nemesi birtok – fiú utód híján – már csak egy szűkebb körben, az elhunyt **nemzetségen belül** találhasson gazdára. (A gyakorlatban ilyen esetben legfeljebb a másodfokú unokatestvérek – akiknek a dédapjuk volt közös – igényelheték a birtokot.) A cél végső soron az volt, hogy örökösök hiányában a birtokok a királyra szálljanak.

### **A városok Luxemburgi Zsigmond korában**

Luxemburgi Zsigmond(1387-1437) a külkereskedelem jól kitaposott útjait örökölte elődeitől. A délnémet városokkal folytatott külkereskedelem északról megkerülve Bécsset, Nagyszombaton és Pozsonyon át haladt Buda felé. A Nagy Lajos uralkodása idején föllendült északi, lengyel- és oroszországi külkereskedelem jelentősége megmaradt.

**Zsigmond** ezért **különösen támogatta a nyugati és északi királyi városokat**: 1402-ben egyidejűleg kapott árumegállító jogot Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa. A király városfejlődést szorgalmazó gazdasági intézkedései **a mezővárosokat** is érintették, amelyek **száma ugrásszerűen nőtt**.

### **Hunyadi Mátyás gazdaságpolitikája**

Mátyás uralkodása alatt a pénzügy és adóügy átszervezésére **1467**-ben került sor. Az ország pénzügyi igazgatását hagyományosan a főkincstartó irányította, aki mindig is a bárók közé tartozott. Mátyás e bárói méltóságot egyszerű hivatali beosztásra változtatta. Ezt mutatta a tisztség nevének módosítása (kincstartó), valamint az is, hogy Mátyás **a kincstartóság élére nem nemest, hanem egy budai polgárt** (Ernuszt Jánost) **nevezett ki**. Az új hivatal természetesen visszafogta a kincstári bevételekkel való visszaéléseket.

A királyi jövedelmek biztosításához az adózási rendszert is meg kellett változtatni. A régi adófajtákra sok megye mentességet szerzett, s beszedésük kikerült a királyi adószedők kezéből (pl. adóbérlőké lett). Mátyás ezért a kamara haszna helyett bevezette a **királyi kincstár adóját**.

Az adószedés rendszere megváltozott. Korábban az adó kivetésénél nem törődtek azzal, hogy hány család lakik a jobbágytelken. Fizetni egyetlen kapu – lényegében a jobbágytelek – után kellett. „...Lakjék bár azon a telken három, négy, vagy több olyan ember, akinek kapuja van” (Károly Róbert 1342-ben kiadott rendelete). Mátyás ezzel nem értett egyet. „Ha pedig ketten (két család) kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint” – írta elő. **A király tehát háztartások (a házakat jelölő füstnyílások, füstök) szerint vetette ki a kincstári adót (füstpénz).**

A háztartás lett az alapja az 1468-tól évente akár kétszer is beszedett **rendkívüli adónak** (segély, hadiadó) is, amelyet a háborúk költségeire fordítottak. („Rendkívüli” azért volt, mert kivetését évről évre az országgyűlésnek kellett megszavaznia, ellentétben a „rendes” királyi kincstár adójával, amelynek beszedéséhez nem kellett a rendek jóváhagyása.) A kincstári adót és a rendkívüli hadiadót úgy szedték be a jobbágyoktól, hogy együttes összegük évi egy forintra rúgott.

Mátyás és tanácsadói eltörölték a harmincadvámot is. A távolsági kereskedelem új behozatali és kiviteli vámját, a **koronavámot** minden kereskedéssel foglalkozó embernek fizetnie kellett. A névváltoztatással elérték, hogy a korábban szerzett vámfizetés alóli mentességek megszűntek.

A pénzügyi reformok eredménnyel jártak. Mátyás éves bevételét 500 ezer és 700 ezer forint közötti összegre becsülhetjük.

### **Magyarország gazdasága**

A király elsősorban az adókból (királyi kincstár adója, rendkívüli hadiadó), valamint a sójövödelemből, a pénzverő- és bányakamarák hasznából és a koronavámából töltötte föl kincstárát. A bevételi források között viszonylag kisebb tételt képviseltek a városok, a szászok, a zsidók és az erdélyi románok adói. **Mátyás jövedelme a korábbi magyar királyok jövedelméhez képest rendkívülinek, nemzetközi viszonylatban azonban mérsékeltnek számított.** A kicsiny Burgundiában 800 ezer forintra, az Oszmán Birodalomban 1 800 000 dukátra (1 dukát = 1 forint) rúgott az uralkodó éves jövedelme.

A külkereskedelem Mátyás korában kevés hasznot hozott. Így nem a határ menti, hanem a **központi fekvésű városok gazdasága pezsdült fel.**

Ekkor lendült fel igazán Buda fejlődése, amelyet mintegy 8000 ember lakott. A város német és magyar polgárai körülbelül 60 iparágat űztek, s ezek közül 10-12 már céhet alkotott. A céhekbe egyre nehezebb volt bekerülni, a legények mesterré válása elé is akadályokat gördítettek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy **a céhek egyre inkább családi vállalkozásokká váltak**, s ódzkodtak az idegenek befogadásától. A céhek így **az ipari fejlődés gátjai lettek.**

A magyarok elsősorban mezőgazdasággal kapcsolatos árukat tudtak eladni külföldön. Ez kedvezett a mezővárosi fejlődésnek. Az alföldi állattenyésztő mezővárosok száma ugrásszerűen megnövekedett, s a dombos vidékek szőlőműveléssel foglalkozó mezővárosai is virágzásnak indultak.

## Gazdasági, demográfiai és etnikai változások a XVI-XVII. Századi Magyarországon

A **hódoltsági terület** gazdaságával kapcsolatban az adórendszer emelhető ki. A legfontosabb adó a **kapuadó** volt (évi 50 akcse) és a nem mohamedánokra kivetett **harádzs**. Az igazán nagy teher a **kettős adóztatás** volt, mivel a birtokaikat vesztett földesurak is próbáltak érvényesíteni követeléseiket jobbágyaikkal szemben. Ennek és a katonai portyázásoknak a kivédésére alakultak meg a parasztok önvédelmi szervezetei, a XVII. Században fénykorukat élő **parasztvármegyék**. Az etnikai változások szoros összefüggésben voltak a demográfiával. Az állandó háborúskodás miatt **elnéptelenedő területekre** kezdetben Délről indult meg a **bevándorlás** (sterbek, bosnyákok, szlavónok, horvátok és vlachok). A **gyarapodó mezővárosok**, a protestantizmus szabad terjedése, valamint a protestánsok által felállított iskolák a polgárság lassú kialakulását eredményezték.

**Erdély** gazdaságát Bethlen Gábornak sikerült fellendítenie. **Állami monopóliumokat** vezetett be a higanyra, mézre, viszra és a marhára. Az ipart **külföldről érkezett mesteremberekkel** fejlesztette (anabaptista kézművesek), valamint bányászokat hozott a Felvidékről.

A **királyi Magyarországon** a XVI-XVII. Században a nemzetközi munkamegosztás igényeinek megfelelően **agrárkonjunktúra** (elsősorban állattenyésztés és bortermelés) alakult ki. A földesurak növelték sajátkezelésű területeiket (allódiium), tehát nőtt az igény a robotra is. Ennek eredményeként megerősödött a parasztok feudális függése, megszűnt költözési szabadságuk (**második jobbágyság**). A fentiek miatt a céhes **ipar fejlődése megtorpant**, két iparág virágzását (szabók, ötvösök) kivéve. A korszakban a feudális társadalom osztályszerkezete nem változott, ám a biztonságosabbnak tűnő 10-15 megyében az **országos átlagnál magasabb népsűrűség volt**.



## 2. A nagy földrajzi felfedezések és gazdasági következményei

### I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 2.

A 15. században az európai arany-és ezüstbányák kimerülése válsághoz vezetett. Az ipar nem volt elég fejlett, hogy a keletről érkező fűszerért és egyéb luxuscikkekért árud adjon. A nyugati textilipar volumene, pedig megegyezett a keletivel. A fűszerért Európában ezüstöt és aranyat lehetne adni, de nincs, ezért válság, **aranyéhség** következett be.

A török terjeszkedésével veszélyeztette a Földközi-tenger kereskedelmét és el is foglalta a levantei kereskedelmi utat, ez is az áruk drágulásához vezetett.

A felfedezéseknek voltak anyagi, technikai, világgépi és politikai feltételei, amelyeknek meg kellett felelni. A 15. században még a **geocentrikus világgép** (a világ középpontja a Föld) volt az elfogadott. A Földet lapos korongként képzeltek el. Úgy gondolták, hogy valahol létezik „**János pap országa**”, ami egy utópikus világ, ezért meg akarták tanulni. Ebben az időszakban sok olyan esemény történt, amely megváltoztatta a világgépet.

**Kopernikusz** volt az első, aki kimondta, hogy a Napot tekinti a világ középpontjának, de ezt természetesen nem hozta nyilvánosságra. (**Heliocentrikus világgép, kopernikuszi fordulat**).

**Toscanelli** volt az a földrajztudós, aki újra felvetette a Föld gömbölyűségének problémáját. **Térképet** is rajzolt, de kisebbnek ábrázolta a bolygót, mint amekkora valójában. A térképen India a mai Dél-Amerika helyén volt. Toscanelli tévedése vezetett oda, hogy Kolumbusz felfedezte Amerikát, (mert azt hitte, hogy az India).

A felfedezések kezdetétől már nem „János pap országát”, hanem **Eldorado**-t, „az arany földjét” keresték.

A felfedezések **politikai feltétele**, hogy legyen olyan politikai hatalom, aki hajókat biztosít a felfedezőknek. A portugál felfedezőknek a támogatással nem volt problémájuk, de a céljuk Afrika megkerülése volt, így akartak eljutni Indiába.

**Christoforo Colombo** (genovai tengerész) mindenhol próbálkozott, hogy támogatást szerezzen, és eljuthasson Indiába. A spanyoloknál járt sikerrel, ahol – a **RECONQUISTA** éppen véget ért **1492**-ben Granada elfoglalásával – az öröm mámorában nem tagadták meg tőle a segítséget, 3 hajót kapott, ezekből 1 volt igazi tengerjáró.

**Technikai feltétel** a hajózási műszerek fejlődése, a helyzet meghatározás (iránytű). Az egyik ilyen eszköz az **asztroládium**, amely a Napot használta fel a tájékozódáshoz.

Egységesítették a távolságokat és megtanulták a sebesség mérését.

Szükség volt a hajótípusok fejlődésére, mert egy ilyen hajónak a nyílt tengeri hullámzást és egy esetleges vihart is állnia kellett. Akkoriban a **karavella** volt a legelterjedtebb ilyen hajótípus.

A portugál felfedezők Afrika megkerülésével szerettek volna eljutni Indiába. **1487-88**-ban **Bartolomeo Diaznak** nem sikerült megkerülnie a Jóreménység fokát, mert viharba keveredett. Így **1498-99**-ben 10 évvel később Vasco da Gama jut el először Indiába, Afrika megkerülésével.

Kolumbusz a Toscanelli térkép alapján úgy gondolta, hogy nyugatra hajózva eljut majd Indiába. **1492. októberében** a Santa Mariával, a Ninával és a Pintával **San Salvadorra** (Szent Megmentő) érkezik a Karib-tengerre. Az itt élőket nevezi el indiánoknak. Találnak fűszereket, ékszereket, de aranyat nem. Bár Kolumbusznak további három útja volt még - és rangot, pozíciót kapott-jelentős dolgokat nem tudott hazavinni.

Kolumbusz felfedezése arra készítette a spanyolokat és a portugálokat, hogy egy szerződésben határozzák meg, hogy kié lesznek a felfedezett területek. Döntőbírónak a pápát kérték fel. **1494-ben** kötötték meg a **TORDESILLAS-I SZERZŐDÉST**, amely felosztotta a Földet. Megegyeztek, hogy a felfedezett területek nyugatra spanyol, keletre portugál „tulajdonban” lesznek.

A felfedezésekkel megkezdődött a gyarmatosítás, ami a **reconquista** végével feleslegessé vált **HIDALGO**-k helyzetének a megoldása volt. Az újonnan megszerzett területek, gazdasági és politikai függésben maradtak az anyaországgal.

A 16-17. században a felfedezett területeket lerombolták és kifosztották.

Dél-amerikai felfedezőutat indított (1504-ben ő jött rá, hogy ez egy új kontinens) **Amerigo Vespucci 1499-1502 között**.

A Csendes-óceán felfedezője a spanyol **Balboa** volt **1513**-ban, aki így bizonyította, hogy valóban új kontinens felfedezéséről van szó.

**1519**-ben eljut Mexikóba **Hernan Cortez**, aki lerombolja az aztékok és a maják civilizációját.

**1535**-ben **Ferdinando Magellan** 3 évig tartó expedícióra indul. Szerinte a Föld körbehajózható. Feltételezte, hogy az amerikai kontinensen vannak olyan pontok, ahol át lehet törni. Három hajójából csak egy tért vissza Lisszabonba. Magellan az átjárót a tűzföldi területeknél találta meg, de a partraszállásnál meghalt.

Észak-Amerika területei feltáratlanok maradtak. A felfedezések egy szakasza lezárult, bebizonyosodott, hogy a Föld gömbölyű és megnyíltak a határok.

A 16. században nem kellett újabb földeket meghódítani, hanem a felfedezettet kellett felhasználni.

## A felfedezések hatásai

A gazdaságban azonnali hatású az olyan kultúrnövények bekerülése Európába, amelyek lehetővé teszik a tömegélelmezést. A legfontosabb a burgonya, de fontos lesz a kukorica. Fontos új növény ill. árucikk az amerikai tök, a paradicsom, paprika, a csokoládé és a kakaó.

Az állatok közül a láma „megjelenése” a fontos, mert szőrméje jó textil alapanyag. A szárnyasok között a kondor keselyű lesz jelentős cikk.

Az arany és az ezüst hatása átmeneti, de azonnali hatású; a már kibányászott és feldolgozott aranyat tömegével hozzák Európába. **A spanyolok nem tesznek az arannyal semmit, ezért az nem csereeszközként, hanem kincsként rögzül**, elnyelődik a kincstárakban.

Az **1530-1540-es években nyitott nemesfémbányáknak hosszútávú hatása van**. Megjelenik az **amalgámozás**, amivel nagy mennyiségben tudnak jó minőségű ezüstöt előállítani.

A Dél-Amerikában létesített bányákban a nemesfém kibányászása munkaerő igényes. Indiánokat nem dolgoztathattak, ezért Afrikából szállították át a kényszermunkásokat. Nagyszabású **rabszolga-kereskedelem** indult be, ami más háttértermelési ágak gazdasági felemelkedését eredményezte.

Amikor az ezüst- és aranszállítmányokat megkezdtek áthajózni Európába, az értékük csökkenni kezdett, megindult egy **100 évig tartó infláció**. A hosszútávú infláció **árforradalomhoz** vezetett, amely **a teljes gazdaság mellett a társadalom struktúrájának megváltozását** eredményezte. Az iparcikkek drágultak, az **iparfejlesztő hatás** következtében, aki a mezőgazdaságban dolgozott, át akart menni az iparba.

A **tőkésgazdaság** megszületésének egyik fontos **feltétele**, hogy **ne legyen** nagyon **erős a nemesség**, de **legyen kivívott jogokkal** rendelkező, **mozgóképes jobbágyság**.

Anglia a „rózsák háborúja” során kiirtotta a saját nemességét, és volt egy egységes és szabad jobbágysága.

Az **angol államilag irányított kalózkodás** áldozatává váltak a spanyol aranyat és/vagy ezüstöt szállító hajók, így **Angliába került az arany és az ezüst 60%-a**, ahol viszont **pénz lett belőle**, nem kincs. A pénz felhasználásával **megindulhatott az árukereskedelem**.

A „piacon” a gyapjúra nagy volt a kereslet, ezért átálltak a juhtenyésztésre, amihez azonban legelők kellettek. Ezért kisajátították a jobbágytelkeket, a termőföldeket és juhlegelőket hoztak létre. A jobbágyokat elűzték (**enclosure=bekerítés**). Ennek következtében Anglia útjai megteltek csavargókkal, koldusokkal. **(1558-1603) Erzsébet királynő** ezért hozta meg az úgynevezett **véres törvényeket**, amelyben létrehozatja a dologházakat, ahol a csavargókat kényszermunkára fogták, minimális bérért.

Megindult a társadalom átrétegződése. Angliában megjelentek a **földbérlők**, mint új társadalmi réteg. Ez nem más, mint **a feudális állam egyik változása**.

Megjelenik a **tőkefelhalmozás**, a termelés célja mostmár a profit. A tőkefelhalmozáshoz a **legalkalmasabb a textilipar volt**, mert mindig **van piaca, van munkaerő** és **termelési tapasztalat** hozzá, **kevés pénzt kell befektetni** az elején, ami viszont **hamar megtérül** és **van hozzá nyersanyag**.

A városi céhszabályzatot meg kellett kerülni. A befektetők a falusi munkaerőt használták fel a termeléshez, így nem kellett eszközt venni, vagy gyárat építeni. Kialakult az ún. **Verlag-rendszer (ITT FELVÁSÁRLÁSI-KIADÁSI RENDSZER, SZÓRT MANUFAKTÚRA, FLANDRIÁBÓL)**, amely az ipar egyik szervezeti formája, ahol belső munkamegosztás van, az áru elkészítését fázisokra bontják fel, a gyártáshoz kézi eszközöket használnak.

A céhiparban a minőség, a manufaktúrában a mennyiség volt a fontosabb, bérért dolgoztak, futószalagszerűen.

Anglia élelmiszerből széleskörű behozatalra szorult. Elsősorban Kelet-Közép-Európában volt a fő élelmiszerszállító területe.

Az egész folyamat egy európai méretű és szintű munkamegosztást eredményezett. Ez egy hosszútávú folyamat volt, amely az első polgári forradalmakhoz vezetett.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

### **39 A nagy földrajzi felfedezések**

- a Az európaiak felfedezései és a gyarmatosítás (XV - XVII. század)
- b Térkép Kolumbusz felfedező útjainak idejéből
- c Világtérkép Amerika felfedezése után

## 4. A világgazdaság a húszas és a harmincas években

### I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 4.

Az első világháború óriási pusztítást és káoszt okozott Európában. Az önellátásra berendezkedett hadigazdaságból nehezen térnek vissza a kölcsönös kereskedelmi szerződések rendszeréhez.

Az USA hatalmas kölcsönökkel támogatta a háború idején az európai gazdaságot, és ezeket a háború után rövid határidőn belül visszakövetelte. Az Egyesült Államokban védővámokat vezettek be.

**Szovjet-Oroszország** gazdaságilag elzárkózott, minden kapitalista államot ellenségnek tekintett, és megtagadta a cári kölcsönök visszafizetését.

**Nagy Britannia** és a font gazdasági pozíciója meggyöngült. London nem akarja feladni a vezető bankár szerepét de nem tudja irányítani a nemzetközi gazdaságot. Az USA lett a pénzügyi, gazdasági, politikai központ.

Az első világháborút követő gazdasági összeomlás után, mely – az USA kivételével – különböző mértékben ugyan, de szinte valamennyi hadviselő országot érintett, a **húszas évek második felétől a világgazdaság stabilizációja következett be**. A rövid életű, főleg amerikai hitelekre épülő konjunktúra megalapozói az újjáépítés szükségletei és a fogyasztási javak iránti megnőtt kereslet volt. Az ipari termelésben ekkor került sor a háborúban kifejlesztett technikai újítások alkalmazására, főleg az autógyártás, a repülőgépipar, a hírközlés és az elektronika területén. Nyugat-Európában például ekkor vált általánossá a villamos áram alkalmazásának teljes körű elterjedése.

Az első világháborút követő zűrzavaros évek (forradalmak, gazdasági nehézségek) után ismét fejlődésnek indult a tőkés gazdaság, ami a tartós virágzás illúzióját keltette mindenkiben ("boldog békeévek"). A tömegtermelés, a specializáció, és a modern technikai eljárások, a termelés nagyarányú növekedését eredményezték.

A leggyorsabb fejlődés az Egyesült Államokat jellemezte, amely a világháború után vezető gazdasági hatalommá vált.

Az amerikai gazdaság termelése a fellendülés éveiben (1923-1929) átlagosan 40%-al növekedett, és ez az életkörülmények nagyarányú javulását is maga után vonta. Úgy tűnt tehát, hogy az Egyesült Államokban tökéletesen valósult meg az iparúzés és a kereskedelem szabadsága, politikára szinte nincs is szükség, hisz mindent megold a sikeres üzlet. (Bár ez a szesztilalom időszaka volt: virágzott a csempészet, mindennaposak voltak a maffia harcok).

## A tőkés világgazdaság stabilizációja a 20-as években

A háború okozta sebek és az eltérő politikai célok a háború után teljesen megosztották Európát. A republikánusok vezette **USA elfordult** a kontinenstől, **Anglia birodalmát** próbálta egyben tartani, míg **Franciaország** a Versailles-ban el nem ért **rajnai határt** akarta megteremteni (1920 Darmstadt, Frankfurt). Németország túlélési esélyét csak a békülési politika jelentette. Az eredménytelenül végződött genovai konferencia (1922 április) **után Németország rendezte viszonyát a Szovjetunióval a rapallói szerződésben (1922)**. (A szerződést Rathenau és Csicserin írták alá.) A jóvátétel miatt egyre feszültebb francia-német viszonyt (1923 Ruhr-vidék megszállása) az **1924-ben** kidolgozott **Dawes-terv** próbálta megoldani. Németország 800 millió márka kölcsönt kapott. Stresemann és Briand tárgyalásai után a franciák kiürítették a törvénytelenül megszállt területeket. **1925 októberében** Locarnóban Belgium, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és Olaszország közösen vállalták, hogy szavatolják Németország nyugati határait. A politikai enyhülést követte a **gazdasági közeledés** Franciaország és Németország között. **1926-ban Németországot** felvették a **Népszövetségbe**, ebben az évben szűnt meg Németország katonai ellenőrzése. Az **1928-ban** megkötött **Briand-Kellog** szerződéssel Európa és a **világ békéjét próbálták szavatolni** a nagyhatalmak. **1929-ben** a Dawes-terv lejáratakor kidolgozták a **Young-tervet**, amelyben a végleges jóvátételt határozták meg. A hatalmas jóvátételi összeg belpolitikai válságot indított el Németországban, amelyen többé már nem lehetett úrrá lenni. **1929 szeptemberében Briand Páneurópa-tervezetet** nyújtott be, először merült fel az Egyesült Európa víziója, de az október 25-én összeomló New-York-i tőzsde és Gustav Stresemann Nobel-békedíjas német külügyminiszter halála hosszú időre eltemette az egységes Európa tervét, és egészen más tervek kerültek napirendre.

## A nagy gazdasági világválság (1929-1933)

**1929. október 24-én** a New York-i tőzsdén **40-60%-kal** estek a részvények árfolyamai. A válság a **túltermelés** miatt következett be. Az eladhatatlan áruk miatt nagyon sok gyár bezárt, ez növelte a **munkanélküliséget** és csökkentette a fizetőképes keresletet. A kereslet csökkenésével ismét számos gyár kényszerült bezárásra, ami megint csak elbocsátásokkal járt. Ez az ördögi kör felmorzsolta a monopolkapitalista rendszert. A szűkülő belső piac tönkretette az agrárgazdaságot. **Kinyílt az „agrárölló”**, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termékek ára meredekebben zuhant az ipari termékekénél. Összeomlott a bankrendszer, és **általános hitelválság** tört ki.

A gazdasági válság **politikai következményekkel** is járt. **Angliában** a munkáspárti McDonald próbált úrrá lenni a válságon, **1931-ben a Munkáspárt kettévált** és McDONald nemzeti egységkormányt alakított, de ez a többlábbon álló kormány nem volt képes radikális, New Dealhez hasonló reformokat véghez vinni. Keynes közgazdász nem lehetett próféta saját hazájában. **Franciaországban 1929-ben Poincaré távozása után** tört ki a válság. A politika megjelent az utcán is, szélsőbaloldali **kommunisták** csaptak össze szélsőjobboldali szervezetekkel (**Action France, Tűzkeresztesek**). Párizs a korrupcióról és botrányokról lett nevezetes. **1934-ben a Stavisky-ügy** korbácsolta fel az antiszemita indulatokat. Az amerikai hitelektől függő **Németország került a legmélyebb válságba**. A munkanélküliség az 50%-ot is elérte, a kis- és középüzemek tönkrementek. Mindennaposakká váltak a politikai zavargások, a választásokon egyre jobban **előretörtek** az új rend hívei, a **nemzetiszocialisták**. Végül 1933. január 30-án Hitlert Hindenburg kancelláráá nevezte ki. A **válságot** Keynes elvei alapján az USA-ban Rooseveltt **elnök oldotta meg**. **Szakítottak a be nem avatkozási politikával** és az **állam fontos szerepet vállalt** a gazdaságban. Új gazdaságpolitika – az állammonopolkapitalizmus – alakult ki. Az **állam feladata az**

egyensúly fenntartása lett, majd ebből alakult ki a II. világháború utáni szociális piacgazdaság.

## Amerikai válasz a nagy gazdasági világválságra

### *Roosevelt gazdasági- politikai programja: a New Deal*

1929-ben Herbert Hoover lett az USA elnöke, akit váratlanul ért az **1929. október 24-én** bekövetkező **New York-i tőzsdekrach**. Soha nem látott válságba került az amerikai gazdaság. 1932-re az **ipari termelés 50%-kal** csökkent, míg a **munkanélküliség elérte a 25%-os szintet**. A foglalkoztatás és a túltermelés ördögi körét a szabadversenyekapitalizmus nem tudta megoldani. Új gazdaságpolitikai irányváltásra volt szükség, amelyet elméletben **Keynes angol közgazdász** dolgozott ki, és Roosevelt valósított meg. 1932 novemberében lett a Demokrata Párt színeiben az ország elnöke. Politikai hitelét New York állam kormányzásában elért sikerei jelentették. Roosevelt beiktatása napján (1933 március 4.) **általános bankzárlatot** rendelt el négy napra. A Kongresszussal új banktörvényt szavaztatott meg, **megtiltotta** a bankbetétek tömeges kivitelét és az **arany kivitelét** az országból. Ezzel megoldotta a bankválságot. Megalkototta a **Polgári Tartalék Hadtestet**, ahová munkanélküli fiatalokat soroztak be közmunkára napi 1&-ért. Ennek fontos társadalmi és gazdasági stabilizációs hatása volt. Helyreállította a gyapottermeléssel kimerített Tennessee folyó völgyét. **1933 májusában új agrártörvényt** fogadtatott el, intézkedett a vetésterület és az állatállomány csökkentéséről. Elvetette a dollár aranyhoz való rögzítését és **lebegtető inflációs politikát** kezdett. Állami beavatkozással próbálta talpra állítani az ipart. Hatalmas összegeket áldozott közmunkára, közhasznú beruházásokra, az **infrastruktúra fejlesztésére**. Olyan beruházások voltak ezek, melyek effektíve nem jelentek meg a már telített piacon. Lefektették a **tisztességes verseny szabályait**, és kötelezővé tették a **kollektív szerződések** kötését. Létrehozta a **Szövetségi Rendkívüli Segélyhivatal** a munkanélküli segélyek osztása céljából. Nemzeti propagandát folytatott, melynek része volt a „**kék sas**” **akció** is, amellyel a politikáját támogató vállalatok termékeit jutalmazta.

## Keynes- elmélet

- Elméletének legfontosabb eleme a munkanélküliség problémájának újszerű megközelítése: nem a teljes foglalkoztatottság jelenti a gazdaság tökéletes működését
- A munkanélküliség méretét szerinte a beruházások, és a fogyasztás szintje határozza meg, amit az adott kormány politikája befolyásolhat
- Válság idején az állam kötelessége a beavatkozás a gazdasági életbe (még a túlköltekezés és a költségvetési egyensúly felborulása esetén is)
- Jóléti (állammonopolista) kapitalizmust kell kiépíteni (kereslet határozza meg a termelés mértékét), a fogyasztást állami segédlettel kell ösztönözni (pl. közmunkával infrastruktúra kiépítése).
- A munkaalkalom növeli a keresletet, ami újabb munkalehetőségeket teremt (állami szabályozás a termelésben.)

## A világválság hatása az egyes országokra

A válság minden országot súlyosan érintett, egzisztenciális válságot okozott, és felkorbácsolta a szélsőséges ideológiai- politikai nézeteket.

**Magyarország** - 1931 nyarán a Magyar Nemzeti Bank 200 millió pengőnyi aranyat és devizát fizetett ki, a készletek kimerültek, fizetéseképtelenség, államcsőd fenyegetett.

1931. 07. 13-án 3 napos bankzárlatot rendeltek el, korlátozták a betétek kifizetését. Zárolták az arany- és devizakészleteket, pénzváltás csak a Nemzeti Bank engedélyével történhetett.

Mezőgazdasági termékeink nem voltak versenyképesek, szélesre nyílt az agrárrolló. Nőtt a munkanélküliség, az elégedetlenség.

**Nagy-Britannia** - Az ipari termelés stagnálása miatt a gazdasági válság hatása nem olyan nagyméretű, mint pl. USA-ban, ezért nincs számottevő belpolitikai feszültség (szociális támogatások pl. munkanélküli segély bevezetése).

**Franciaország** - Az első világháborút követő gazdasági visszaesést nem tudta megfékezni, a gazdasági válság is érzékenyen érintette, s ez tartós társadalmi feszültséget gerjesztett.

**Németország** - A világgazdasági válság erősen érezte hatását a német gazdaságban (50%-os munkanélküliség), a kommunista és a nemzeti szocialista szavazók tábora ennek hatására megerősödött (SA és a kommunista csoportok sorozatos fegyveres összecsapásai).

1933-ban Hitler lett Németország kancellárja, majd Hindenburg halála után (1934) megszüntette az elnöki tisztséget, és magát Führerré (birodalmi vezér) nyilvánította.

Megkezdődött a totális fasiszta állam kiépítése (végrehajtó hatalom teljesen bekebelezi a törvényhozó hatalmat, összes politikai pártot és szervezetet felosztatják, terror: koncentrációs táborok létrehozása, Hitler a vezérelv alapján kormányoz a tömegmanipuláció eszközeivel: demagóg beszédek, nagyszabású ünnepek).

**Szovjetunió** - Az első világháború totális gazdasági összeomlást eredményez (közlekedés elégtelensége miatt a segélyszállítmányok nem jutnak el az ország belsejébe, az élelmiszersomagok tönkremennek, ez növeli az amúgy is pusztító éhínség mértékét).

1920-as évek eleje polgárháborúval és az intervenció visszaverésével telik, a súlyos gazdasági helyzetre hivatkozva bevezetik a hadikommunizmust (minden magánüzem államosítása) és a munkakényszert; a kötelező beszolgáltatás és a központi újraelosztás miatt több millióan halnak éhen a falvakban.

1921-ben a kronstadti matrózlázadás (amelyet levernek) megmutatja, hogy nem lehet a hadikommunizmust tovább fenntartani.

1921-ben Lenin bevezeti a NEP-et, az új gazdasági mechanizmust, amely megpróbálja érdekeltté tenni az embereket a termelésben, és piaci alapra próbálja helyezni a gazdaságot. Megszűnik a mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatás, helyette terményadó, de a fennmaradó résszel a gazda rendelkezik, iparban bevezetik a 8 órás munkaidőt, megszüntetik a munkakényszert, társadalombiztosítási ellátást vezetnek be.

1927-től megindul az erőltetett iparosítás (főleg a hadi és nehézipart fejlesztik, a könnyűipar elsorvad, az életszínvonal csökken), megszüntetik a NEP-et, 1929-től indul az öt éves tervek programja.

A mezőgazdaságban erőszakos szövetkeztesítés zajlik, kötelező beszolgáltatás van (ismét éhínségek falun).

## 5. A sztálini gazdaságpolitika jellemzői (1929-1953)

### I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 5.

Ennél a tételnél arra lehet számítani, hogy adnak egy-két idézetet, meg egy csomó táblázatot (esetleg grafikont, képeket), hogy azok segítségével mutasd be a sztálini gazdaságpolitika jellemzőit, meg hogy ettől-eddig hogyan változott a termelés stb. Nem kell félni tőle. Gyanítom, hogy a tételcím ellenére, az ehhez kapcsolódó feladatok mind a második világháború előtti időszakot érintik majd. Előfordulhat azonban, hogy az utódállamokról is szó esik.

### A Szovjetunió gazdasága (1920-1940)

Az új gazdaságpolitika, a NEP (*Novaja Ekonomicseszkaja Politika*) 1921-es bevezetése fellendítette a szovjet gazdaságot. 1925-re utolérték az 1913-as szintet. A párt szélsőséges irányzatának viszont nagyon nem tetszett ez a „polgári, burzsoá gazdaságpolitika”. Az iparban a kisüzemek újra magánkézbe kerültek, a középüzemeket pedig bérbe adták. Az élénkülő gazdaság hatására a parasztság vagyonosodása egyre látványosabb volt, ez készítette arra az időközben hatalomra jutott **Sztálint**, hogy **1928-ban** meghirdesse a **mezőgazdaság kollektivizálását** (kolhoz, szovhoz) és a kulákság likvidálását. A gazdaságpolitikai fordulat fő ideológusa Preobrazsenszkij volt, ő dolgozta ki a szocialista eredeti felhalmozás módszerét, melynek lényege, hogy **a mezőgazdaságban felhalmozott tőkét átcsoportosítják az iparba**, és így növelik a birodalom nehézipari potenciálját. Ez a program a vetőgabona rekvirálásokkal óriási éhínségekhez vezetett. Öt év alatt a szovjet mezőgazdasági termelés 20%-kal csökkent. Az **iparban** 1928-ban megkezdődött a **magántulajdon felszámolása**, beindult az **első ötéves** terv. Létrehozták az **Állami Tervhivatalt**. Az volt a cél, hogy az ipari termelést 5 év alatt 3,5-szeresére növeljék, a második ötéves tervben pedig megkezdődött a sztahanovista mozgalom. 1936-ra felszámolták a jegyrendszert.

### A fordulat éve, az iparosítás

1929 a fordulat évének, a sztálinizmus kezdetének tekinthető. Ekkor kezdődött meg a gazdaságban az iparosítás, valamint ekkor hirdették meg az első ötéves tervet. Bevezették a tervgazdálkodás utasításos rendszerét, amelyben a gazdaság minden részletkérdését központilag előírt tervszámokkal, rendelkezésekkel kívánták szabályozni. Sztálin kiállt a szocializmusnak a Szovjetunióban való felépítése mellett, úgy hitte, az erőltetett iparosítás nélkülözhetetlen.

„Ha tíz év alatt nem futjuk le azt a távot, amire más országok 50-100 évet fordítottak, összeroppantanak bennünket.” – mondta Sztálin. Az ipar fejlesztéséhez azonban hiányzott a tőke, külső forrásokra a Szovjetunió nem számíthatott, így a beruházások fedezetét csak a lakosság rovására lehetett előteremteni. Leginkább a mezőgazdaságból lehetett tőkét elvonni. Ennek eszköze volt a kollektivizálás. A birtokos parasztokat kolhozokba (termelőszövetkezet) és szovhozokba (állami gazdaság) kényszerítették, ergo megfosztották földtulajdonuktól. Az ellenállókra a GULAG vagy a halál várt.

Az 1930-as évek a látványos orosz iparfejlődés évei voltak. A Szovjetunió a világ 2. ipari hatalmává emelkedett, ipari termelése meghaladta az 1913-as szint 12-szeresét. Ennek az volt az ára, hogy a gazdaság féloldalassá vált, eltorzult. A mezőgazdaság még 1938-ban sem termelt annyit, mint 1913-ban. A könnyűipar és általában a fogyasztási cikkek gyártása megtorpant. A kolhozosítás során mintegy 2 millióan haltak éhen, 2,8 millió embert telepítettek ki Szibériába. Közülük sokan szintén nem tértek vissza.



Adatok a szovjet mezőgazdaságról

	1928	1929	1930	1931	1933	1935
Gabonatermesztés (millió t)	73,7	71,7	83,5	69,5	68,4	75,0
Szarvasmarha (millió db)	70,5	67,1	52,5	47,9	39,4	49,3
Sertés (millió db)	26,0	20,4	13,4	14,4	12,1	22,6
Juh (millió db)	146,7	147,0	108,0	77,7	52,2	61,1

Magyar Lajos Alapítvány: Történelem IV. 1914-1994, Cégér Kiadó, Budapest 1996 - 85.o.

**Az I. ötéves terv (1928–1932) néhány adata  
(1926–27. évi árakon, milliárd rubel)**

Gazdasági adat	1927–28 tényleges	1932–33 terv	1932 tényleges
Nemzeti jövedelem	24,4	49,7	45,5
Bruttó ipari termelés	18,3	43,2	43,3
Bruttó mezőgazdasági termelés	13,1	25,8	16,6

Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes: Történelem 12. osztály, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen 2004 - 36.o.

A gazdaság teljes állami irányításának kialakulásával párhuzamosan megszilárdultak a pártállam keretei is. Mindent közvetlenül a kommunista párt irányított. Senki sem érezhette magát biztonságban.

Sztálin úgy vélte, hogy az állam meg tudja határozni a piac működését. Az anyagi érdekeltséget tudatosan megtervezett adminisztratív intézkedésekkel kívánta pótolni. A kolhoztagok külön engedély nélkül nem hagyhatták el a falujukat sem. Nemcsak a kapitalista magántulajdon szűnt meg, hanem szétverték az önkéntes szövetkezeteket, közösségeket is.

A sztálini „nagy ugrás” bejelentett célja az volt, hogy a Szovjetuniót rövid időn belül olyan ipari hatalommá tegye, amely sikerrel képes megvívni egy elkövetkezendő háborút. A Szovjetunió a második világháború küszöbére ipari nagyhatalommá vált. Míg az orosz ipar 1913-ban az amerikaiak kb. 7%-a volt, addig 1939-ben már mintegy 45%-át. A sztálini rendszer azonban nem tette lehetővé, hogy megvalósuljanak azok az értékek, amelyeket a forradalom idején a szocializmus fogalmával azonosítottak (munkás-önigazgatás, közösségi tulajdon, társadalmi demokrácia).

## A második világháború utáni szovjetizálás

A szovjetek által elfoglalt országokban természetes, hogy nekiláttak a sztálini gazdaságpolitika végrehajtásának. Általában egy földreform végrehajtása után sor került az erőszakos szövetkezetesítésre, a mezőgazdasági nagyüzemek létrehozására.

Az államosítás ezekben az országokban nemcsak a gyárak, a bányák, a bankok, a közlekedés, a kereskedelem államosítását jelentette, hanem a könyvkiadástól kezdve a filmgyártáson keresztül az oktatásig a gazdaság, a kultúra, a sajtó, az oktatás csaknem egészére kiterjedt.

E térségek államainak viszonylagos ipari elmaradottsága évekig tartó extenzív fejlődést tett lehetővé. Ezt a fejlődést leginkább a mezőgazdaság kizsigerelésével (beszolgáltatási rendszer) és a lakosság életszínvonalának alacsonyan tartásával fedezték.

Az ipar aránya a nettó össztermék megtermeléséből ezáltal jelentősen emelkedett, azonban az ipari beruházások a világ gazdasági kettészakadása miatt zömükben elmaradtak a világszínvonalától, és főleg a szovjet technológia átvételén alapultak. Az államosítás, a nagyarányú iparosítás és a mezőgazdaság megsarcolása, majd szövetkezetesítése céljából ezekben az országokban a tervgazdálkodás honosodott meg (3 és 5 éves tervek), ennek is egy túlméretezett tervutasításos változata.

Kezdetben látványos eredményeket értek el. A piac realitásait kikapcsoló, az egyes országok szükségleteit és adottságait figyelmen kívül hagyó termelés azonban a gazdaság szerkezetének eltorzulásához vezetett. E térség államai a nyersanyag és az energiahordozók terén egyoldalú függésbe kerültek a Szovjetuniótól.

## 6. A magyar gazdaság jellemzői 1945-1980 között

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 6.

### **A magyar gazdaság helyzete 1945 és 1953 között**

1945 elején az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik első intézkedése volt a **földosztás** megkezdése. Ez természetesen kiemelkedő társadalmi érdek is volt. A vita egy életképebb középparaszti réteg vagy egy szélesebb kisparaszti réteg kialakítása körül bontakozott ki a kiscgazdák és a kommunisták között. Végül Nagy Imre vezetésével felosztották a 100 kat. Hold feletti birtokokat, és átlagban 5,1 holdas birtokokat alakítottak ki. Az 1945-ben alakult új kormányban a kommunista Vas Zoltán vezetésével Gazdasági főtanács alakult, s a gyors helyreállítást a kommunisták igyekeztek a maguk érdekéért beállítani.

A kommunisták a **Baloldali Blokk** révén politikai célokra használták fel a kiscgazdapárt azon kezdeményezését, hogy a földosztás kapcsán történt **visszaéléseket** bírálják fölül. Az **infláció** megfékezhetetlennek bizonyult. Az egy évvel korábbi 1 pengő most 50 milliárd pengővel volt egyenértékű, s megjelent a világtörténelem legnagyobb címletű bankjegye, az egymilliárd billió pengő. A pénzrendszer teljesen összeomlott, kialakult az **árucseré**. Szovjet és amerikai segítséggel a Gazdasági főtanács koordinálásával 1946. augusztus 1-jén bevezetésre került az új pénzegység, a **forint**.

A Szovjetunióknak ugyancsak érdekében állt, hogy a magyar gazdaság teljesítőképes legyen, ezért hozzájárult az Ausztriába hurcolt magyar javak visszaszállításához és a jóvátételi kötelezettség idejének meghosszabbításához. Az Egyesült Államok pedig visszaszolgáltatta a Magyar Nemzeti Bank 1944-ben Nyugatra vitt aranykészletét, és 20 millió dollár áruvásárlási hitelt nyújtott.

A demokratikus erők felszámolása után, 1948-tól megkezdődött a **szovjettípusú tervgazdálkodás** átültetése magyar környezetbe. Elkezdődött a mezőgazdaságban a **kolhozok** létrehozatala és a kulákság likvidálása, következtek a **rekvirálások** és az esztelen beruházások (gumipitypang). Gerő Ernő irányításával megkezdődött a magyarországi nehézipar létrehozása (Sztálin Vasmű), míg könnyűiparra, az infrastruktúra fejlesztésére, a szolgáltatásokra **minimális összegek** jutottak. A szovjet **Sztahanov mozgalom** is meghonosításra került (Piokner Ignác élmunkás vezetésével). Az ipari termelésben keletkező selejtet a reakció szabotázs akcióira fogták. Az iparban 1950-re megvalósult a teljes államosítás. 1949-ben megalakult a **Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa**, mely a magyar kereskedelmet adminisztratív keretek közé szorította. A **bank** és a **hitelélet felszámolása** után a költségvetés pénzügyi fedezetét – a fedezet nélküli – békekölcsön jegyzések jelentették. A

totalitárius gazdaságpolitikában az **enyhülést** csak Sztálin halála hozta meg, amikor a tervgazdálkodás legkirívóbb visszasságait felszámolták.

### **Magyarország gazdasági helyzete 1958 és 1968 között**

A Kádár-rezsim konszolidálása után **folytatódott** hazánkban **a szocializmus építése**. **1958-**ban új lendületet kapott a **téészesítés**. A befolyásolásra alkalmas eszközök segítségével 1961-re befejeződött a téészesítés (engedélyezték a **háztáji gazdálkodást**). A baráti **KGST** országok elvtársi segítséggel hamar talpra állították az **ipart**, majd a termelés növekedésnek indult.

A megindult fejlődésben szerepet játszott a **nagyobb vállalati önállóság** és a kisipar kibontakozása. A gazdasági szerkezet átalakítására **1966 májusában** meghirdették az **új gazdasági mechanizmust**. A reformok élére nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos állt. A vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, a párt csak a tervszámokat határozta meg, a termelés, a bérezés és az értékesítés a vállalatok hatáskörébe került. Az állami nagyvállalatok mellett megkezdte működését a **magángazdaság**, ezzel is javítva a gazdaság teljesítőképességét.

A biztató reformokat a **nemzetközi események** megtörték (prágai tavasz leverése, olajár-robbanás), és az 1970-es évektől az életszínvonal szinten tartása már csak **külföldi hitelek** árán volt lehetséges.

A reformba azonban eleve „fékeket” építettek (árszabályozás, teljes foglalkoztatás), ami a reformok kibontakozását eleve lehetetlenné tette. Ugyanakkor a gazdasági liberalizálás maga után vonhatta a politikai lazulást is, s ez kiváltotta a pártvezetés ellenállását, akik a politikai helyzetet kihasználva megbuktatták a reformot. A reform kudarca bebizonyította, hogy az adott keretek között a rendszer nem megreformálható.

### **A mezőgazdaság kollektivizálása**

A mezőgazdaság szocialista gazdálkodási rendbe illesztése a sajátos viszonyok miatt eltért a más gazdasági tevékenységeknél alkalmazott megoldásoktól. Az **1945-ös földosztás**, a **kistulajdonosi rendszer** kiépítése jelentős részben a kommunista párthoz kötődött, ezért, valamint az 1919-es tanácsköztársaság rossz emlékéü földreformja miatt ebben a szférában nem merült fel az iparihoz hasonló államosítás. **1947–48**, a kizárólagos kommunista hatalom megteremtése után azonban a **mezőgazdaság** sem kerülhette el a **tervgazdaságba illesztést**. Erre több, párhuzamos technikát alkalmaztak. A korábban is állami tulajdonú földekre az iparvállalatokhoz hasonló állami gazdaságokat szerveztek, s birtokaik nagyságát folyamatosan növelték. Az egyéni gazdálkodókat hatósági, politikai és gazdasági kényszerítő eszközökkel igyekeztek minél nagyobb részben szövetkezetekbe terelni, s az így létrejövö **termelöszövetkezeteket** gyakorlatilag az állami tulajdonú gazdaság részeként kezelték. (A szövetkezetesítés szerepe az ötvenes évek első felében azonban még szerényebb volt, ráadásul 1953-tól, majd különösen az 1956-os forradalom után, a szigor enyhülésekor az addig alakultak egy része fel is bomlott.)

A mezőgazdaság tervgazdaságba integrálásának harmadik – az ötvenes években legnagyobb súlyú – eszköze az adminisztratív, magyarul rendöri eszközökkel kiegészített, hivatalosan gazdasági szabályzókkal biztosított, **rekvirálás jellegü elvonás** volt. (A korszak egyik legbrutálisabb elnyomó intézménye a **beszolgáltatási rendszer** volt, amely naturáliákban, tehát a termékek, illetve termények – többnyire teljesíthetetlen – mennyiségében, és nem értékben határozta meg a paraszti gazdaságok számára **az államnak adószerüen átadandó javakat**.)

A forradalom leverésével hatalomra került rezsim a lakosság megnyerése, a mihamarabbi konszolidáció érdekében az évtized első feléhez képest éppen a mezőgazdaságnál vezetett be, illetve vett tudomásul látványos enyhítéseket. Érvényben hagyta a Nagy Imre-kormány a

beszolgáltatás eltörléséről szóló rendelkezését, s ígéretet tett a különböző tulajdonformák egyenrangúságának biztosítására, az erőszakos szövetkezetesítési kampányok megszüntetésére.

Persze az adó- és árpolitika, a felvásárlás állami monopóliuma jócskán biztosította, hogy a szocialista állam ne legyen kiszolgáltatva a parasztság és a piac akaratának. Ezt az 1956 utáni és a **nagy kollektivizálás** előtti néhány évet legjobban a lengyelországi párhuzam említésével lehet jellemezni. Ott is felbomlottak 1956-ban a szövetkezetek, ott is ígéretet kapott a parasztság az erőszakos kollektivizálás leállítására, de ott, szemben Magyarországgal, egészen a rendszer bukásáig be is tartották ezt. Mégis, a gazdasági szabályzókkal, a felvásárlási rendszerrel és más adminisztratív megoldásokkal a lengyel tervgazdaságba ugyanúgy beillesztették a mezőgazdaságot, mint a többi szocialista országban a kollektivizálással.

Magyarországon 1958 végén – kisebb változtatások után – hirtelen alapvető fordulatot vett az agrárszervezetekkel kapcsolatos gyakorlat. A új irányvonal egyértelműen kívülről jövő inspirációhoz kapcsolódott, bár az 1956 végén még tudomásul vett engedményeket a hazai vezetés döntő része mindig is ideiglenesnek, taktikainak tekintette. A Szovjetunió s vele együtt a többi szocialista ország gazdaságpolitikájában ekkoriban vált meghatározóvá a hit, hogy szűk két évtized alatt, **1975–80 tájára gazdasági fejlettségben utoléri, sőt túl is szárnyalják az Egyesült Államokat**, illetve a legfejlettebb nyugati országokat. Ehhez azonban – vélték – a szocialista termelési rend minden lehetőségét fel kell használni, így nem lehet tovább halogatni a magángazdaságnál magasabb rendű kollektív formációk, a szövetkezetek nevezett, a gyakorlatban állami jellegű nagyüzemi gazdálkodás bevezetését.

Amikor a vezetés vizsgálni kezdte, hogy mennyiben állnak rendelkezésre a tömeges szövetkezetesítés feltételei, a párt- és állami apparátus már világosan látta: a feladat az elképzelés győzelemre vitele, s ennek megfelelően nemcsak visszaigazolta a szándékot, hanem már a formális döntés előtt munkához látott. Bár megfogalmazódtak óvatosságra intő vélemények is, amelyek az anyagi lehetőségek korlátaira hívták fel a figyelmet, sőt hivatalosan sem tartották indokoltnak az ugrásszerű változást, az apparátusok önmozgása, a túlteljesítési buzgalom vált meghatározóvá.

A mezőgazdasági munka szezonálisához igazodó három koncentrált szervezési kampány (1959 első három hónapja, 1959–60 és 1960–61 tele) révén gyakorlatilag **15 hónap alatt befejeződött a kollektivizálás**, amely volumenében nagyobb, következményeiben tartósabb változást jelentett, mint az 1945. évi földreform.

1953 közepén, a korábbi csúcs idején összesen 376 ezer tagja volt a szövetkezeteknek, 1958 végén, az új kampány kezdetén ennek kevesebb mint fele, 169 ezer. A kollektivizálás tempóját jellemzi, hogy 1959. március végére 512 ezerre nőtt a szövetkezeti tagok száma, 1960. március végére közel 870 ezerre, 1961. március végére pedig 1,2 millióra. A kampány kezdetén az ország szántóterületének alig több mint 13%-a volt a szövetkezetek kezében, 1961. március végén már közel 70%-a. A két szektor szerepe e három évben gyakorlatilag megcserélődött, amit az iménti adatokon túl világosan mutat az is, hogy míg 1958-ban a mezőgazdaságból élők közel 80%-a tevékenykedett a magángazdaságokban, addig 1962-ben már 75%-uk tömörült termelőszövetkezetekbe.

A szervezés hatékonyságában döntő szerepet játszott, hogy a kampány utólag igazolta a paraszti bizalmatlanságot, miszerint az egyéni gazdálkodást úgyszólván csak ideiglenesen engedték a kommunisták. Más tényezők mellett persze jelentős szerepet kapott a „ráhatás”, a lelki nyomás, fenyegetőzés, zaklatás, nem egy esetben a fizikai erőszak is, bár többnyire elegendő volt ennek lehetőségét felidézve, emlékeztetni az 1956 előtti módszerekre.

A **tömeges kollektivizálással az agrárgazdaságban is a közvetlen tervutasításos módszer vált uralkodóvá**. Formálisan nem a tsz-eket illesztették az állami szervezetek hierarchikus rendjébe, hiszen a jogi normákat, a szövetkezetek csoporttulajdon jellegének látszatát tartani kívánták. A lebontott tervek a tanácsokra, a felvásárlószervezetekre voltak

érvényesek, de a tsz-ek „önálló” terve párt- és tanácsi jóváhagyás nélkül nem készülhetett el, s többnyire egybe is esett az illetékes tanács, felvásárlóvállalat megfelelő tervével.

Miközben gyakorlatilag felszámolták az 1956-ot követő időszak – utólag taktikainak nevezett – engedményét, a paraszti magángazdálkodást, megerősítették bizonyos **új engedmények** szükségességét, így a **háztáji gazdálkodás, a részesművelés és az illetményföldek rendszerét**. Mindez két megfontolásra épült. Egyrészt arra, hogy a parasztság a közös gazdálkodásból elmaradó jövedelmét más forrásból többletmunkával pótolhassa. Másrészt arra, hogy biztosítsák a magán- és közös gazdálkodás közötti – mondjuk így – lelki átmenetet, vagyis a szövetkezetesítést továbbra is csak kényszerből elfogadó parasztság tulajdonhoz való ragaszkodását kevésbé sértsék. Ekkoriban még egyértelműen elvi és így csak átmeneti engedménynek tekintették a kollektív gazdasághoz kapcsolódó **magángazdálkodást**, később azonban világossá vált ennek a mezőgazdaságban játszott **alapvető szerepe és népességmegtartó funkciója** is.

A szövetkezetesítést követő első évek jócskán igazolták az előzetes aggodalmakat megfogalmazók véleményét. A **kistulajdonosi önkiszákmányolás addigi erőforrása elapadt, nem voltak meg a feltételei a közös állattartásnak**, de általában is hiányoztak a nagyarányú átalakítás anyagi eszközei. A kollektivizálás éveiben összességében közel **10%-kal csökkent a mezőgazdasági termelés**, aminek következtében **alapvető ellátási gondok jelentkeztek**. Így 1964 februárjában az MSZMP Központi Bizottságának a mezőgazdaságról határozva gyakorlatilag az 1958 végétől érvényesülő agrárpolitika kudarcából kellett kiindulnia.

Nem részletezve itt a változásokat, a lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy ekkortól fokozatosan szélesedett a mezőgazdasági szövetkezetek szervezeti, gazdálkodási önállósága, **megszűnt az addigi tervutasításos rendszer, szerepét a gazdasági szabályzók vették át**. Mindezzel együtt jelentősen **megemelték a mezőgazdaságban felhasználható fejlesztési források összegét, és szervezetenként is lehetővé tették az önálló szövetkezeti gépállomány kiépítését** (az addigi állami gépállomási rendszer fokozatos felszámolásával). **Az ezzel kezdődött változások a hatvanas évek második felétől az agrárgazdaságot több mint egy évtizedre a magyar gazdaság sikerágazatává tették**, s csak a nyolcvanas évek elejétől váltak láthatóvá az alkalmazott eszközök, szervezeti formák korlátai.

### **Az iparszervezet átalakítása**

A mezőgazdasági termelés szervezetének átalakítása mellett, azzal szinte párhuzamosan és részben hasonló megfontolások alapján, **1962–64-ben** ugyancsak lökészerű akcióval **átformálták az iparvállalatok szervezeti kereteit**. Míg azonban a tsz-szervezés széles társadalmi változásokat is előidézett (például a falusi munkaerő felszabadulása további extenzív erőforrást jelentett az iparfejlesztés számára), addig e másik kampánynak ilyen jellegű következményei nem voltak.

Azt már jóval korábban, 1954-től felismerték a magyar közgazdászok, hogy az iparirányítás szervezete, a soklépcsős hierarchikus rend komolyan nehezíti a vállalatok közötti, nélkülözhetetlen kapcsolatokat. A probléma annyira egyértelmű volt, hogy az ötvenes évek közepén szinte valamennyi szocialista országban **felmerült a többlépcsős ágazati irányítási rendszer módosítása**. Végül is csak **1962-ben kezdődött el** a Szovjetunióban és vele együtt a többi KGST-tagállamban is **az iparszervezet átalakítása**. A **cél** – az „*utolérni és túlszárnyalni*” jegyében – **a lelassult gazdasági növekedés gyorsítása**, ennek érdekében a központi irányítás és egyúttal a vállalati önállóság erősítése volt. Ehhez – vélték – fel kell számolni az iparirányítás úgynevezett közbülső lépcsőit, a vállalatok összevonásával pedig egy-egy iparágat lehetőleg egy vállalatba szükséges összevonni, ezzel mintegy biztosítva a mégiscsak megszokott középszintű irányítás megőrzését.

Az **1962 végén** elkezdett **vállalat-összevonási kampányt** 1963 végén lényegében befejezettnek nyilvánították, de a folyamat még évekig tartott. Az összevonások következményeként a hatvanas évek közepére a magyarországi iparvállalatok szervezeti nagysága messze meghaladta a hasonló fejlettségű vagy fejlettebb országokét. Az úgynevezett középírányító szervezetek egy részét meghagyták, illetve trösztökké alakították át. Így az ipari munkásság fele ilyen, formálisan is többlépcsős struktúrába tartozó vállalatnál dolgozott. Ezen túlmenően számos iparágban formálisan ugyan nagyvállalati, a gyakorlatban azonban tröszt jellegű szervezetet hoztak létre: 13 iparágban – így egyebek közt az üveg-, papír- és gumiiparban – **egy-egy nagyvállalat fogta egybe az ország teljes termelését**, más esetekben – mint például a bauxitbányászatban, a kozmetikai iparban – két-két vállalat, néhány esetben pedig három.

Ha az előzetes célokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy csak az adminisztratív úton megvalósíthatóakat sikerült többé-kevésbé elérni: az úgynevezett középírányító szervezetek nagyobb része megszűnt, a nagyvállalatok pedig létrejöttek. Ugyanakkor az energiákat lekötő átszervezésnek a termelés és a termelékenység területén semmiféle érdemi hatása nem mutatkozott. Sem a központi irányítás, sem a vállalati önállóság nem erősödött érdemben.

A nagy ipari átszervezés előre nem tervezett következményeként a következő években egyre **meghatározóbbá vált egy erős érdekérvényesítési képességgel jelentkező csoport: a nagyvállalati vezetők**. Az irányításuk alatt álló, iparágakat összefogó vállalatok gazdasági súlya alapján sokan közülük a **politikai befolyást** is jelentő megyei, budapesti pártbizottságokba, sőt a Központi Bizottságba is bekerültek. Pozíciójuk révén egyrészt érdemben befolyásolták az országos gazdasági döntéseket, másrészt a jövedelmek központi akarattól független újraelosztásának csatornáit is működtetni tudták.

### **A gazdasági mechanizmus reformja**

Az 1968. évi gazdasági reform egyetlen ponton mutat hasonlóságot a fentebb tárgyalt két változással. **Kezdetben ezúttal is döntő szerepet kapott a kezdeményezésben a Szovjetunió és más szocialista országok hatása, az azokhoz való alkalmazkodás igénye.** A külső impulzus összefonódott a hazai sajátosságokkal, ami végül is azt eredményezte, hogy az általában igen óvatos kádári vezetés hajtotta végre a szocialista országok közül – Jugoszláviát nem számítva – a **legradikálisabb, évtizedekre maradandó előnyöket is hozó gazdasági változtatásokat. A végeredmény a döntően állami tulajdonra építő szocialista gazdaság újnak tekinthető modellje lett.**

A változtatásokat közvetlenül a hatvanas évek első harmada után jelentkező gazdasági, tervteljesítési gondok inspirálták. Irányát az határozta meg, hogy a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában az ösztönzés fokozásának, az áru- és pénzviszonyok, valamint a tervszerűség összekapcsolásának szándékával már 1962–63-ban tettek intézkedéseket.

A magyar elképzelések részleteit, radikalizmusát viszont döntően befolyásolta, hogy **az 1963-as amnesztiával nagyobb részben lezárult az 1956-ot követő megtorlások időszaka**, és ez – bár szigorúan meghatározott kereteken belül – sok tekintetben a **szabadabb gondolkodásnak** is teret nyitott. Amikor megszületett a politikai elhatározás, hogy valamit változtatni kell a gazdasági rendszer működésén, akkor a szakmai körök számára nem érvényesült már olyan szigorú politikai tilalom a korábbi reformnézetek felelevenítése ügyében, mint akár csak egy-két évvel korábban is. Amikor tehát a vezetés újra változtatási javaslatokat rendelt, lehetőség nyílt az 1956-ban éppen csak „megperzselődött” emberek és elképzeléseik reaktiválására, hiszen az 1954–57 közötti, a szocialista gazdaság és a piactudományok előnyeit egyesíteni kívánó, meglehetősen kidolgozott reformelképzeléseket egyértelműen politikai okok miatt tették fiókba.

A hatvanas évek közepétől a többi szocialista országban gyakorlatilag leállították a magyarországihoz hasonló kezdeményezéseket, és Magyarország egyedül maradt a gazdasági

reformtervekkel. Ebben a helyzetben azonban döntően nem a konformizmus határozta meg a kádári politikát, hanem az 1953–56 közötti politikai tapasztalatok hatottak: a vezetés úgy látta, hogy a meghirdetett programok látványos leállítása, a lakosság számára kiismerhetetlen cikcakkok politikailag hátrányosabbak, mint a már megszületett döntések felpuhítása, óvatos revideálása.

Az 1963-ban kezdődött tapogatózások nyomán csak fokozatosan, 1966-ra körvonalazódott, hogy a változások milyen mélységűek lesznek. Az első javaslatok 1963–64-ben még igen óvatosan fogalmaztak, nem kötelezték el magukat formálisan abban, hogy a tervgazdaságot kívánják-e racionalizálni, vagy kilépnek a rendszerből. A változtatások szükségességét kimondó, 1964. decemberi központi bizottsági határozat sem beszélt még reformról, pusztán a gazdasági mechanizmus „megfelelő” módosításáról. 1965-re elfogadottá vált a tervezett változtatásokat reformként említeni, ám az is világos lett, hogy mi az, amit nem érinthetnek az elképzelések.

**A tervezett reformról csak mint a gazdaság jobb működését elősegítő változásról, és nem mint a szocialista rendszer alternatív gazdasági mechanizmusáról eshetett szó.** Olyan elképzelés, amelyik nem a szorosabban vett gazdasági szférát érintette, tehát például a politikai intézményrendszerre vonatkozott, nem kerülhetett a tematikába. Sarokpontként kezelték, hogy az állami vállalatok ösztönei tulajdonban vannak, a népgazdaság irányítása központilag történik. Fontos tétel volt, hogy a gazdaságpolitikai célok nem változnak, a reform feladata éppen ezek megvalósításának elősegítése.

**Az MSZMP Központi Bizottsága 1966 májusában fogadta el az 1968. január 1-jével bevezetendő reform elvét:** a népgazdaság tervszerű központi irányítását a szocialista tulajdon alapján összekapcsolják az áruviszonyok, a piac aktív szerepével. A változtatás arra irányult, hogy – extenzív tartalékaik kimerülése után – a gazdaság képessé váljon az intenzifikációra, a mennyiségi feladatok megvalósítása után a minőségi, piaci követelményekhez tudjon igazodni.

A reform még a kádári vezetés szabta kereteken belül sem volt következetes. Politikai óvatosságból, a radikális újításoktól félve a fokozatos bevezetés mellett döntöttek, számos úgynevezett „féket” is a rendszerbe építettek. E törekvést Kádár János 1967 végén így jellemezte: *„körülraktuk ezt a reformot mindazokkal a biztosítékokkal, amelyekre kötelezve vagyunk, és amelyek lehetségesek addig a határig, hogy mégis reform legyen.”*

A szocialista országok **1968-as csehszlovákiai katonai beavatkozása**, illetve már azt megelőzően az ideológiai szigorodás a „testvéri országokban”, majd az **1970-es lengyelországi megmozdulások** még óvatosabbá tették a magyar vezetést. A reform legfontosabb eleme, a kötelező **tervutasítások megszünte** és sok fontos részlet életben maradt, **a vállalatok a korábbinál jóval nagyobb mozgásteret, szuverenitást kaptak**, az irányítás központosítottasága érdemben lazult. Ugyanakkor az említett fékeket továbbra is behúzza tartották, ezzel gyakorlatilag **kiiktatták** az elvként egyébként elfogadott **gazdasági versenyt**, vagyis a vállalatok valódi differenciálódását teljesítményük alapján. A politikai megfontolásokra épülő korlátozások, sőt a hetvenes évek elejétől egyértelműen érvényesülő, a reform eredeti céljaival ellenkező irányba ható döntések következtében nem egy önmagát erősítő változási folyamat indult el 1968-ban, mint azt a reformerek remélték, hanem éppen ellenkezőleg: a gazdaság bürokratikus működtetését szolgáló intézmények hatalma idővel újra erősödött.

**Az 1968-as reformmal végül is megszűnt a részletes központi előírások, a tervutasítások, tervlebontások rendszere, illetve ezek részeként a naturális eszköz- és anyagelosztás.** Ezzel – szemben a hasonló politikai berendezkedésű országokkal – Magyarországon bevallottan piaci jellegű, igaz, azt jelentős részben csak imitáló eszközökkel működtették a gazdaságot. A központi állami irányítás – legalábbis hivatalosan, az informális eszközöket nem számítva – főként gazdasági szabályozással, és nem utasításokkal valósult

meg. Ez a vállalati jövedelmek részbeni elvonását, a hitelnyújtás, a bérek, árak, árfolyampolitika és a külkereskedelem szabályozását jelentette. Mivel azonban a hatósági szabályozók (miként a tervek is) – szemben az önszabályzó piaci mechanizmusokkal – emberi akarattól függték, nem, illetve csak részben tudták a piacot imitálni. Míg korábban a tervekről folyt alkudozás az utasító hatóságok és a hierarchiában alájuk rendelt szervezetek között – részben formálisan, részben a teljesítmény visszafogásával, tehát gazdasági eszközökkel –, az új mechanizmusban ennek helyét a szabályozókról folytatott alku vette át.

Az **1968** után Magyarországon alkalmazott megoldást **közvetett, indirekt bürokratikus koordináció**nak szokás nevezni, szemben a tervutasításos rendszer közvetlen, direkt bürokratikus irányításával. Mindez jelzi, hogy – bár 1968-cal sok minden változott – az önszabályzó, piaci mechanizmus nem vette át az állam, az apparátusok hatósági szabályozásának szerepét, a rendszer nem lépte át a bürokratikus gazdaságirányítást a piacgazdaságtól elválasztó határt.

### ***Változások a hetvenes évek végétől***

Szemben a fentebb röviden jellemzett három változással, a hetvenes évek végétől a rendszerváltásig tartó időszak fontos mozzanatait nem lehet egyetlen aktussal bevezetett döntéshez kötni. A hullámzó, sokszor egymást is gyengítő lépéseket a mából visszatekintve tulajdonképpen egyetlen tényező köti össze: **egy rendszer végjátéka zajlott**, ahol a gazdaság egyre kevésbé tudott lépést tartani a követelményekkel, ahol a döntéshozók egyre többet kényszerültek változtatni az addigi megoldásokon, pusztán azért, hogy – szándékuk szerint – a lényeg alapjában véve változatlan maradjon.

**A hetvenes évek utolsó harmadára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar gazdaságpolitika az évtized nagyobb részében alapvetően elhibázott irányt követett. Az 1968-as reform részleges visszavonásával a magyar gazdaság nemhogy rugalmasabbá vált volna a külső változásokra, éppen ellenkezőleg: ideológiai, politikai tételek alapján még a maradék automatikus reagálóképességét is korlátozták. Meghatározóvá vált az a tévhit, hogy a piacgazdaságokat átrendező nemzetközi cserearány-változás az olajárak 1973 utáni ugrásszerű emelkedésével „hosszánk nem gyűrűzik be”. Ekkorra a Szovjetunió és általában a szocialista országok gazdasági tartalékai kimerültek, a világpiaci árak kezdtek érvényessé válni a KGST-n belüli úgynevezett kemény (világpiacon is értékesíthető) cikkeknel is. Mindennek következtében 1977-re olyan drámaivá vált az ország külkereskedelmi mérlegének hiánya és az eladósodás, hogy a vezetés – a maga normái szerint, de nem a kívánalmakhoz viszonyítva – drasztikus változtatásokra kényszerült.**

**Feladták az életszínvonal folyamatos emelésének politikai követelményét.** Ekkor még szinten tartásról beszéltek és azt feltételezték, hogy ideiglenes kitérőről van szó. Valójában azonban éppen az óvatoskodás, a felemás megoldások és a gazdaságilag megalapozatlan, a közhangulat javítására tett lépések miatt a következő húsz évben éppen az életszínvonal emelkedésének éveit számítottak kivételnek, a lecsúszás pedig meghatározónak.

A hetvenes évek végére kialakult helyzet nem egészen tíz év alatt földcsuszamlásszerű változásokhoz vezetett. Egyrészt kitűnt, hogy **a Szovjetunió gazdasági erejét felemésztette az Egyesült Államokkal folytatott katonai versengés, ezért már nem képes a kisebb szocialista országokat olcsó nyersanyaggal ellátni, egyáltalán gazdaságilag magához kötni.** Másrészt igen messzemenő következményekkel járt az is, hogy az addigi életszínvonalpolitikát nem lehetett tovább folytatni. A kádári vezetés ugyanis korábban jól érzékelte, hogy a rendszer politikai legitimitációjának hiányosságait feledtetheti az állami gondoskodással, az úgynevezett társadalmi juttatásokkal, az életszínvonal emelésével.

Az erőtartalékok kimerülésével azonban nem állandóan növekvő, hanem **évről évre csökkenő összegű elosztható jövedelem állt rendelkezésre**, az elvonásokat kellett elosztani. Ez a kényszer a szocializmus addig hirdetett előnyeinek elporladásához vezetett: az állandó



központi áremelések, a megjelenő, bár még mesterségesen, nagy erőfeszítéssel visszafogott infláció nyomán érzékelhetővé váltak a világpiaci változások következményei, a „társadalmi juttatások” szűkültek, az élet kezdett kiszámíthatatlanná válni.

Az 1979–80-ban már egyértelművé váló gazdaságpolitikai fordulat eszközei az 1968-as reformtól jórészt idegenek voltak. Persze, hasonló kényszerhelyzetekben a piacgazdaságokban is erősödött az állami beavatkozás, de ez Magyarországon a régi reflexek felerősödését jelentette és többnyire az alig létező piaci jellegű intézmények háttérbe szorításával járt.

**A gazdaságpolitika hatósági eszközökkel korlátozta a beruházásokat, a bérkiáramlást,** az államközi megállapodásokon túlmenő szocialista **exportot**, hogy mindenképpen növekedjék az úgynevezett konvertibilis (nyugati valutákban elszámolt) export. Ugyanakkor az import jelentős korlátozása kezdetben még a kivitel serkentésénél is fontosabb eszköze volt a külgazdasági mérleg javításának.

Politikai megfontolásból nem kívánták e lépések természetes következményeit „ráengedni” a hazai gazdaságra, a gazdaságtalan vállalati tevékenység nem vezethetett csódhöz, a zsugorodó gazdaság nem járhatott a foglalkoztatás visszaesésével. Úgy vélték, hogy két-három éves konszolidációs időszak áthidalható a termeléssel nem fedezett jövedelmek infláción keresztül történő „lecsapolásával”, a jól működő és a veszteséges vállalatok közötti központi kiegyenlítéssel.

Egy ideig úgy látszott, hogy az adminisztratív intézkedésekkel – ahogy egykoron nevezték, kézi vezérléssel – megteremthető a gazdasági egyensúly, megúszható a gazdaság érdemi szerkezeti átalakulása, a rugalmasabb, a világ és a magyar gazdaság helyzetének változásait automatikusan érzékelő berendezkedés kialakítása. Az 1980-as évtized közepén jórészt politikai megfontolásból (olyan érveléssel, hogy most már elég a megszorításokból, adjunk is, hiszen méltó módon kell ünnepelni a felszabadulás 40. évfordulóját és az ugyancsak 1985-ben megrendezésre kerülő pártkongresszust), részben azonban a helyzet téves értelmezése miatt, mesterségesen gerjesztett gazdasági növekedéssel kívánták megoldani a gazdaság szerkezeti gondjait.

Az **1985–86-os** gazdaságélénkítés drasztikusan kiélezte az addig is meglévő feszültségeket: gyors gazdasági növekedés helyett a visszaesés, életszínvonal-emelkedés helyett a csökkenés, az egyre nyilvánvalóbban elkerülhetetlen nyílt munkanélküliség, az erősödő infláció, a súlyos eladósodás, a költségvetési hiány vált meghatározóvá. Világosan látszott, hogy a gondok nem átmenetiek, alapvető változásokra van szükség.

A hetvenes években mindvégig jelen volt a közgazdász-szakmában a vélemény: az 1968-as reform messze nem befejezett, hatásai korlátozottak. Az évtized végétől pedig, a gazdaságpolitika kudarcra láttán felerősödtek azok a hangok, amelyek a reform folytatását, második gazdasági reformot igényeltek. A vezetés azonban más irányban kereste a problémák megoldását, a reformjavaslatokat politikai elutasítás fogadta. Pontosabban: a javaslatokról, a technikai elképzelésekről egyre érdemibb szakmai viták folytak, de reformot igényelni nem volt ildomos.

1984-ben az MSZMP Központi Bizottsága végül is elfogadta a piacgazdaság irányába teendő lépések szándékát, de ennek tartalma messze nem volt olyan világos és főleg politikailag is egyértelműen vállalt feladat, mint húsz évvel korábban az akkori reformhatározat.

## 7. A középkor mindennapjai

II. Népeesség, település, életmód / 7.

Szabó – Závodszyk: Történelem II., Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp, 40-43.o.

### ***Lovagi magatartás, lovagi erények***

A lovagok elsősorban a hűbéres viszonyban kialakult magatartásformákból merítették eszményeiket. A hűbérúr bőkezűsége, oltalmazásra mindig kész viselkedése, az uradalom igazgatásában kiérlelt bölcsessége példaként lebegett mindannyiuk szeme előtt. A hűbéres alázata, készsége a segítségnyújtásra úgyszintén befolyásolta gondolkozásukat.

A lovagok jellemzői közé tartozott a fájdalom, az esetleges elgyengülés álcázása is.

Mindezek mellett termékeny hatást gyakorolt a lovagi jellemre a szerzetesi élet is. Az egyházi tanítás azt sugallta, hogy a szerzetesek és a lovagok tevékenysége sok rokon vonást mutat: a szerzetesek imájukkal, a lovagok a gyengék és a védtelenek gyámolításával és a hittérítéssel küzdenek a társadalom fennmaradásáért. Azaz mindannyian harcosok.

**A lovagok legfőbb erényei a hősiesség (vitézség) és a bölcsesség (megfontoltság) voltak.** A lovagi eszményt az testesítette meg, aki rendelkezett e kettővel, s egyensúlyt is tudott tartani az erények között.

A lovagok mindennapi szokásaiban találunk olyanokat, amelyek alapvetően különböznek a mai ember viselkedési szabályaitól. Az is igaz, hogy a lovagok körében jelentek meg az illedelmes magatartás korunkban is elfogadott elemei. A nő iránti tisztelet, a becsületes viselkedés hagyományait tőlük kapta Európa.

Békeidőben a lovagok nemes sportja, a **lovagi torna** adott alkalmat a fegyverforgatásra. A lovagi tornáknak nagy nézőközönsége volt, ám a lovagok a vitézség és az erő próbáját elsősorban imádott hölgyüknek mutatták be. A **lovagi költészetben**, a trubadúrok (dalnokok) énekeiben ezért olyan sok az erotikus elem.

### ***A házasságkötés egyházi és világi szabályozói***

A középkorban az egyház újjáalakította a házasság intézményét. A XIII. század végén befejeződő folyamat során **a papoknak megtiltották, a világiaknak viszont előírták a házasságot.** A papokat viszonylag könnyen rászorították a nőtlenségre. A lovagok azonban nem egykönnyen adták fel régi szokásukat, mely szerint szabadon váltogathatták feleségüket. **A keresztény házasság** ugyanis az egyház törvénye szerint **felbonthatatlan volt** („Amit Isten megkötött, azt ember el ne válassa.” Mát. 19,6.).

A házasságkötést az egyház mellett a világi élet is szabályozta. Miután szokássá vált a nemesi családokban, hogy a gyermekek közül **csupán a legidősebb fiúgyermek örököl**, a nagybirtokos famíliák elsősorban ennek a fiúnak s a leánygyermekeknek a házasságát szorgalmazták.

### ***A nő a középkori társadalomban***

**A nő a középkor felfogása szerint** gyenge teremtmény, aki **arra született, hogy a férfit szolgálja a házasságban.** A nőt ezért az egyháziak és a világiak a mielőbbi eljegyzésre és lehetőleg még a tizenéves korban történő házasságkötésre ösztönözték. A nő bűnéül rótták fel a férfi visszautasítását. A kikoszorúzás csak akkor fogadták el egy nőtől, ha szüzességét megőrzendő mondott nemet, s apácának állt. A nő számára – minden más esetben – előrelépést, élete értelmének megvalósulását jelentette a házasság.

A középkor sajátos szereposztása szerint **a férfi feladata a külvilággal való kapcsolattartás volt, míg a nők elszigetelve éltek a külvilágtól:** gyermekeket szültek, háztartást vezettek, kultikus tevékenységet végeztek: megmosdatták az újszülöttet és a halottakat. Alávetett helyzetükből csak a késő középkorban tudtak valamennyire felemelkedni. **A Mária-kultusz terjedése maga után vonta az anyaság, az anya neelő szerepének fölértékelődését.**

### ***A férfi uralta házasság***

A férjnek a házasságtól kezdve jogában állt a feleségét szigorú ellenőrzés alatt tartani és testét birtokolni. Fontos tudni azonban, hogy mind a férjnek, mind pedig a feleségnek tilos volt imádatával „föllángolni” egymás iránt. Igazi szerelem nem létezhetett közöttük, mert a szerelem, szeretet – az egyházi gondolkodók szerint – csak Istent illethette meg. (Az előírás a földi szerelem zabolázhatatlan jellege miatt természetesen nem mindig felelt meg a gyakorlatnak.)

### ***Az udvari szerelem***

A házasságon kívüli szerelem a középkori lovagi irodalomban az „udvari szerelem” elnevezést kapta. **Az udvari szerelemben a nő** a tanár szerepében jelent meg. Ő volt az, aki az ifjaknak föladott leckéivel, fejtörő játékaival **hűségre, szeretetre, barátsággra oktatott.** Ugyancsak ő értékelte a versengő ifjak erkölcsét, s végül a jobbik felet megkoronázta.

A lovagi szerelem elsőrendű céljai közé tartozott a mértékletesség oktatása. **A lovag testi vágyai ebben a szerelemben** alárendelődtek a játékos versengésnek. **Megtanulta az önmérsékletet,** amelynek a politikai életben is nagy hasznát vette. Az udvari szerelemtan szabályait a lovagkor leghíresebb művében, a Rózsa regény-ben fektették le.

A testi-lelki szerelem megélése általában a özvegyek és a szabályokra fittyethányók kiváltsága volt.

### ***A gyermek a középkorban***

Irodalmi, történelmi ismereteink számos példával szolgálnak arra, hogy a múltban egy-egy – mai fogalmaink szerinti – gyermek a felnőttek módjára viselkedik, vagy a többiek felnőttként kezelik. Ez azért lehetett így, mert **a középkorban nem tekintették külön életszakasznak a gyermekkort.** Attól kezdve, hogy egy gyermek megélt az anyja vagy a dajkája nélkül, felnőttnek számított. Ezt tükrözi az is, hogy a gyermekek a felnőttekhez hasonló ruhákba öltözködtek.

Az is eltért a mai viszonyoktól, hogy a gyermek az első, sőt a másod-unokatestvérét is a testvérének tekintette. Mindez arra vezethető vissza, hogy **a középkorban a legtávolabbi vérségi rokont is „családtagnak” tartották.** (A gyermek, szülők, nagyszülők alkotta család fogalma az újkorban alakult ki.) A gyerekek játékaik szigorúan igazodtak a felnőttek magatartásformáihoz, s éppen az volt a szerepük, hogy gyorsan rászoktassák a gyermekeket a felnőtt életre.

### ***A halálhoz való viszony a középkorban***

A késő antik és koraközépkori felfogás szerint a eresztényeket és a pogányokat más-más sors várta a halál után. Úgy vélték, hogy az egyházhoz tartozók a halállal csak elalszanak, és a feltámadást követően a Paradicsomban ébrednek fel. A más hitűekről pedig azt gondolták, hogy teljesen megsemmisülnek, s az idők végeztén sem elevenednek meg. A keresztény ember halálában nem láttak ekkor semmi különösséget, hisz csak elaludt az Úrban. Azt kapta jutalmul, amit hite szerint megérdemelt.

Az egyén halála akkor került igazán előtérbe, amikor a túlvilágról Máté evangéliuma szerint kezdtek el gondolkodni. **A XI. század elején hódított teret az az elképzelés, hogy a végítélet alkalmával Krisztus mint bíró ítélkezik:** minden egyén életét mérlegeli, s a jó és rossz cselekedeteket kedvező vagy kedvezőtlen aránya szerint küld egyeseket a Paradicsomba, másokat a Pokolba. Az érzékek fölötti világnak ez a módosított víziója tehát felelősségre készítette az egyént saját élete és halála iránt.

## 8. Városfejlődés a középkori Magyarországon

### II. Népeség, település, életmód / 8.

**A középkori város képe falakkal övezett, sűrűn beépített, szűk utcás** településként él a köztudatban, ahogy azt Nyugat-Európában nem egy esetben ma is megfigyelhetjük. Arról is sokan tudnak, hogy a városok széles körű önkormányzattal rendelkeztek, sőt sokszor gyakorlatilag független államok voltak. A város tehát lényegében annak a definíciónak felel meg, amelyet Werbőczy István fogalmazott meg 1514-ben elkészült Hármaskönyvében: „Városnak nevezzük mintegy a polgárok egyetemességét, mivel itt a népeknek nagy száma gyűlt össze. A város pedig házaknak és utcáknak a szükséges falakkal és erődítésekkel körülkerített sokasága, mely a jó és tisztességes életet szolgáló kiváltságokkal van ellátva.” Ez a meghatározás egyaránt tartalmazza a jelentős lélekszámot, a beépítettséget, az erődítést és a kiváltságokat.

### Protourbánus városok

Európa nagy részében az első városi szabadságjogok kibocsátása, azaz a jogi értelemben városnak tekinthető települések megjelenése a 11. század végére és a 12. századra tehető. Előzményeik azonban korábbra nyúlnak vissza. Európa számos országában tártak fel korai városias településeket sűrű beépítettségű, kézműves és kereskedő lakosságra utaló tárgyi anyaggal, például a Schleswig mellett Haithabut vagy Gdansk (Danzig) őstelepülését. Tehát már jóval a városok kiváltságolása előtt léteztek a középkori Európában olyan, gyakran külsőleg is városias, nem egyszer erődített települések, amelyek lakossága elsősorban nem mezőgazdaságból élt. A szakirodalom a legkülönbözőbb módon nevezi ezeket: **kezdeti és korai városias települések, nem agrár jellegű központok, központi helyek, protourbánus** vagy preurbánus városok stb.

Ezek a települések egy körzet számára gazdasági, sőt olykor politikai központként szolgáltak. **A leggyakrabban egy erődített földesúri – főként egyházi – központ mellett alakult ki a nagy létszámú fogyasztó** (pl. a püspök és papsága) **ellátását végzők váralji települése, ahova – esetleg közelébe – piac és kereskedő népesség is települt.** Németországban a 10. században ezt a kettős – néha hármas – városmagot körülvette még egy, többnyire templomok körül szerveződött, általában nem önálló nevű településekből álló gyűrű, amely a késő középkorban beolvadt a központi településbe. Ezt a „**területileg széttagolt város**”-t megtaláljuk Magyarországon is. Az **első típusba** tartoznak a **vásárhelyek** (nevük is sok esetben Vásárhely, vagy a hetipiacok napjáról elnevezve **Szerdahely, Szombathely**). Ezek körül ipari szolgáltatást végző népek falvai (pl. Kovácsi, Szücsi stb.), esetleg kereskedőtelepek is (pl. Kalász, a mohamedán káliz kereskedők települése) előfordulnak. Így együtt találjuk a piacot, a kézműveseket és a kereskedőket, csak külön településen. **A német széttagolt várostípus hazai megfelelői a püspöki székhelyek többsége.** A legjellemzőbb példa **Esztergom**, ahol a várral és a később fallal körülvett királyi

és érseki városokkal együtt másfél tucat település – köztük egy Kovácsi – alkotta a tulajdonképpeni várost.

Magyarországon is létezett tehát a jogi értelemben vett városok megjelenése előtt olyan település-, illetve településcsoport-típus, amely a későbbi városok szerepét töltötte be, azaz egy körzet gazdasági központja volt, ahol működött a társadalmi munkamegosztás, nemcsak mezőgazdasággal, hanem iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. (A korábban feltételezettnél nagyobb volt a kereskedelem jelentősége a 11-12. század fordulóján Magyarországon.)

## A kiváltságok köre

**Városi**, illetve városias jellegű **kiváltságok** a 13. század elejétől maradtak fenn Magyarországon. Ezek **kapcsolatban állnak a** nyugatról bevándorolt ún. **vendégek (hospesek) szabadságjogaival**. A 13. század első felében főleg az ún. latinok – zömében flandriai vallonok -, később németek telepedtek le a városias jellegű településeken, így Székesfehérvárott és Esztergomban. Voltak köztük kereskedők, iparosok és lovagok. Királyaink külföldi földműveseket is letelepítettek, s nekik is több jogot kellett biztosítani, mint a régebben ott lakóknak. Természetesen, ha magyarországi lakosok az ország más vidékén(vagy városában) telepedtek meg, ők is megkapták a vendégjogot. A vendégek (hospesek) szabadságának legteljesebb formáját a városias települések lakói kapták.

**A magyarországi városok szabadságai közül a legfontosabb a bíró- és a tanácsválasztás joga volt.** Hasonlóan fontos volt a **plébános választásának a joga**, amelyhez egy másik kiváltság társult: a plébánia kikerült a főesperesi, sőt egyes esetekben a megyéspüspöki joghatóság alól is. (Buda és Pest például ezért tartozott egyházilag az esztergomi érsek, nem pedig a területileg illetékes veszprémi, illetve váci püspökök fennhatósága alá.) Ez azért volt lényeges, mert a középkorban számos ügyben az egyházi bíróságok voltak illetékesek, így viszont a város polgárainak valamennyi ügyében, legyenek azok világi vagy egyházi törvényszék alá tartozók, a polgárok által választott személyek ítéleztek elsőfokon. A **gazdasági kiváltságok** közé tartozott többek közt a **vásártartási jog, a polgárok vámmentessége**, s az a lehetőség, hogy **egy összegben fizethették** a királynak **az adót** (azaz nem királyi adószedők szedték házanként). Nagyobb városok **árumegállító jogot** is kaphattak: az idegen kereskedő, mielőtt továbbvihette volna áruit, köteles volt azokat a város polgárainak megvételre felajánlani.

A különböző városok kiváltságai között természetesen voltak eltérések, mégis nagy általánosságban a fentiek tartoztak a polgároknak adott szabadságjogok közé. Feltűnő, hogy a cseh és a lengyel városok gyakorlatával szemben – egy-két kivételtől eltekintve -, **nem mutatható ki valamely nyugati, főként német város jogának közvetlen átvétele**. Budán is csak presztízs okokból utaltak a magdeburgi jogra. A királyok általában a székesfehérvári, később a budai szabadságokra hivatkoztak, ezért sajnálhatjuk igazán, hogy Székesfehérvár eredeti kiváltságlevele nem maradt fenn. A középkor végén a nagyobb városok többsége már kétségkívül a 13. század közepén alapított Buda, az új főváros jogát használta.

**Királyaink a nyugat-európaiaknál feltűnően szélesebb jogokat biztosították a polgárok számára.** A legtöbb nyugat-európai városnak nem volt például bíró- és plébánosválasztási joga. A városok urai ugyanis a bíraskodás jogát általában fenntartották maguknak, ezért lett a város választott feje a polgármester. Nálunk néhány nyugati határszéli és erdélyi szász várost leszámítva hiányzott a polgármesterség: a város feje a választott bíró lett. Még a nagy német birodalmi városok, így Regensburg, Nürnberg vagy Frankfurt is csak a 14-15. században tudták – általában jelentős anyagi ellenszolgáltatás fejében – a bíróválasztás jogát

megszerezni. Bécsben pedig mindvégig az osztrák herceg nevezte ki a bírót, igaz, a polgárok közül. Hasonló volt a helyzet a plébánosválasztással is. Bár vannak korai adatok városi plébánosválasztásra, mégis a 3000-nél több középkor végi német város közül alig több mint száz rendelkezett ezzel a joggal.

## A valódi város

**A hazai városhálózat alapjait az Árpádok rakták le.** Annak ellenére, hogy a földesurak, különösen az egyháziak is adtak városi jellegű kiváltságokat, a legtöbbet királyaink bocsátották ki. A szabadságjogok adományozásának zöme a 13. században történt. A késő középkor jelentős városai között alig találunk egyet-kettőt, amelynek kiváltsága a 14. századra datálódna. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem volt éles határvonal a hospes- (vendég-) kiváltság és a városi között, s a városi jogokat kapott települések közül nem mindegyik rendelkezett olyan gazdaságföldrajzi vagy egyéb adottságokkal, amelyek jelentősebb városi fejlődést tettek volna lehetővé.

A nagyszámú királyi város között az államhatalom is különbséget akart tenni. **Az 1351:6. tc. a fallal övezett városokat mentesítette a királyi jobbágyság kilencedfizetési kötelezettsége alól** (ez a földesuraknak járt a mezőgazdasági termények után). Egy 14. századi adat szerint „egyetlen királyi vagy királynéi város sincs valamely várnagy joghatósága alá vetve”. Mivel az uradalmakat a 14. századtól váruradalmakba szervezték, ez az adat azt jelenti, hogy azokat a településeket kezdték a fallal övezettek mellett – valódi városnak tekinteni, amelyek kikerültek a királyi uradalomból. A lényeg a „királyi” jelzőn volt, hiszen a földesúri városok polgárait éppúgy jobbágnak tartották, mint a falusi parasztokat.

Mivel így a város és város közötti különbség terminológiai zűrzavarhoz vezetett, az **1370-es évektől új fogalom** jelenik meg az oklevelekben. A latin **civitas** és a német **Stadt** kifejezést egyre inkább a **fallal övezett városok** számára tartják fenn, a **többi városjogú településre az** ugyancsak város jelentésű **oppidum** latin szót kezdik alkalmazni. Német nyelvű oklevelekben ezeket Marktnak, szó szerint vásárhelynek nevezték. Magyarul viszont az oppidumot mezővárosnak hívták. Ennek a szónak azonban semmi köze a mezőgazdasághoz, az a kulcsos vagy kerített város ellentéte. Az is téves hiedelem, hogy a mezőváros hazai települési kategória, mivel mindenütt előfordultak Európában a város és a falu között helyet foglaló, városias jogokkal rendelkező, de jobbágyság általalakított és nem erődített, mégsem teljesen falusias települések. A szomszéd osztrák és bajor területeken Marktnak hívták őket, akár a német oklevelek a hazai mezővárosokat.

**A késő középkori magyar jog** – és annak írásba foglalója, **Werbőczy István** – csak a **szabad királyi városok polgárait ismerte el polgároknak, polgári szabadságjogokkal rendelkezőknek.** Minden más város polgárai ugyanolyan jobbágnak számítottak, mint a falusiak. Werbőczy nem is vett tudomást arról, hogy mezővárosok is léteztek. Ennek különös következménye lett. Királyaink a 14. század végétől az 1470-es évek végéig rengeteg mezővárost, sőt nem egy fallal övezett királyi várost is eladományoztak. Utoljára Mátyás király folytatott ilyen városadományozási politikát uralkodása első felében. Ekkor kerültek olyan jelentős, fallal övezett királyi városok, mint Késmárk vagy Trencsén a Szapolyaiak kezére. Ezek, valamint a püspöki városok egy része amelyek ugyancsak erődítették voltak, mint Pécs – az akkori Magyarország egyik legnagyobb, leggazdagabb városa – vagy Vác, civitasnak, azaz városnak számítottak, jogilag mégis a falvakkal kerültek egy sorba, hiszen földesúri uradalomhoz tartoztak, nem pedig közvetlenül a királyhoz.

## A város polgárai

A városokat az évente választott bíró és a nagyobb városokban az általában 12 esküdtből álló tanács kormányozta. Minden városban kialakult a **gazdag polgárokból álló vezető réteg**, amely szinte örökletes alapon töltötte be a bírói és tanácstagi helyeket. Többnyire kereskedők, ingatalanbirtokosok voltak, csak néhány, kereskedelemmel is foglalkozó kézműves került közéjük.

**Határszéli városaink zöme német anyanyelvű volt**, magyar, szlovák stb. kisebbséggel. A középkor végén Budán már a magyarok voltak többségben, a város irányításában azonban paritásos alapon vettek részt a németekkel. **Szeged, Székesfehérvár, Esztergom** és nem utolsósorban **Pest** viszont már **magyar város volt**.

A magyarországi városok **lakosságának többsége** – a nyugatiakhoz hasonlóan – **mezőgazdaságból élt**. Különösen fontos volt a **szőlőművelés**, amely egyrészt lehetőséget nyújtott a **borkereskedelemre**, másrészt a gabona piaci megszerzését követelte meg. Az alföldi mezővárosok már ekkor rátértek az **állattenyésztésre**, hiszen Dél-Németország és Észak-Itália ekkor rá volt utalva a magyar állatkivitelre. A kézművesek és kereskedők aránya a nagyobb városokban a lakosság 25-35 százalékát tette ki, a mezővárosokban pedig 15-20 százalékát.

**A fontosabb iparágak céhekbe szerveződtek**. Ez egyrészt lehetőséget nyújtott az adott szakmának az **érdekvédelemre**, másrészt **a városi hatóság a céheken keresztül ellenőrizte az áru minőségét**.

## Városaink politikai súlya

A magyarországi városoknak meglelt volna a lehetőségei, hogy kiváltságaik segítségével – amelyek részben a nyugatiaknál is több jogot biztosítottak – megerősödjének, és hatást gyakoroljanak az ország életére. Bár uralkodóink az igazán jelentős városok közül csak keveset adományoztak el, a nagy városeladományozási hullámok az egész magyar városhálózat politikai súlyát gyengítették. Ezen csak a koronára visszaháramlott mezővárosok szabad királyi várossá emelésével lehetett volna segíteni, amire azonban fél évvel a mohácsi csata előtt került sor először, amikor a szerémségi Újlak mezővárost II. Lajos szabad királyi városi rangra emelte. A másik problémát a 14-15. században kialakult külkereskedelmi struktúra jelentette: Magyarország mezőgazdasági és nyersterményeket exportált, és iparcikkeket importált. A külföldi verseny a hazai iparfejlődésre negatív hatást gyakorolt, bár ez a középkorban még csak a posztó- és a késgyártásban volt észlelhető.

**A középkor végére**, amikor **a megmaradt királyi városokat már elidegeníthetetlen koronajavaknak tartották**, mintegy 30 szabad királyi vagy azzal rokon jogállású város maradt. Területi elhelyezkedésük igen különös: **elsősorban a határok mellett** található. **A városi vonal** – egy-két kisebb várost nem említve – **Sopronon és Nagyszombaton keresztül Körmöcbányát** és vele együtt **hét királyi bányavárost** érint, majd **északkeleten Kassa, Eperjes, Bártfa, Lócse és Kisszeben, keleten Nagybánya, Kolozsvár** és az **erdélyi szász városok**, végül **délnyugaton Zágráb** következik. **Az ország közepén csak Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár és Szeged** található. Ez utóbbi a 15. század végétől az ország egyik legnépesebb és leggazdagabb városa, noha a felsoroltak közül egyedül Szegednek nem voltak városfalai. Ez azt jelentené, hogy az országban hatalmas területeken nem voltak városok, így a Dunántúl déli felén (Pécs lakói jobbágnak számítottak!) vagy az Alföld nagy részén.

A teljes polgári szabadságjogokkal rendelkező városok kis száma ellenére gazdasági szempontból jóval több várossal számolhatunk. Nem csupán magánföldesúri, fallal övezett városok tartoznak közéjük, hanem a **nagyobb mezővárosok** is, mint **Pápa, Gyula, Mezőtúr** és főképp **Debrecen**. Ha ezeket is figyelembe vesszük, akkor a magyarországi városhálózat –

középpontjában Buda és Pest testvérvárosokkal – eléggé szabályos képet mutat. A magyar városfejlődés hibája, hogy gazdaságilag jelentős, népes kézművesréteggel is rendelkező kereskedelmi központok jogilag nem rendelkeztek azzal a szabadsággal, amely egyrészt nagyobb beleszólást engedett volna számukra az ország ügyeibe, másrészt segítette volna további fejlődésüket. Az 1440-es évektől rendszeressé váló országgyűlésekre a szabad királyi városok követeit csak a hatvanas évek közepéig hívták meg. Utána Mátyás alatt csak egyszer, 1475-ben, majd 1490-től a 16. század első évtizedének végéig kaptak meghívást. Jelenlétük 1526 után vált rendszeressé, kis számuk azonban nem tette lehetővé, hogy az ország ügyeibe beleszóljanak, igaz, ezt maguk sem igényelték.

## Városaink népessége

Történetírásunk középkori városaink népességét elsősorban a német nagyvárosokéval szokta összehasonlítani, és így kétségkívül negatív eredményre jut. **Buda és Pest lakosságát együttesen 15-25 ezer lakosra becsülhetjük, közülük Buda volt a nagyobb. Kassán és Szegeden több mint 7000 fő, Pozsonyban és Kolozsvárott mintegy 5000, Sopronban, Bártfán, Nagyszombatban 3500-4000, Eperjesen 2000-3000 fő lakhatott.** A királyi városok lakossága együtt 80-100 ezer főre becsülhető, igaz, az erdélyi szász városok nélkül, melyek közül Nagyszében és Brassó az ország legnépesebb városai közé tartoztak. A királyi városok többségében 2000-nél többen élhettek. A középkor végén 52 mezővárosról vannak becsléseink, közülük ötben 1000 fő felett, tizenhatban 600 és 1000 fő között, húszban 300 és 600 fő között, tizenegyben 200 és 300 fő között lehetett a lakosság száma. Nem számítva a csak országos vásárral rendelkező, és a csak egyszer mezővárosnak nevezett településeket, az országban akkor kb. 500 mezőváros lehetett. Adataink ezek tizedére vonatkoznak, és nem szerepel köztük olyan jelentős város, mint Debrecen vagy Pápa.

Nos, ez a kép korántsem rossz. A Német-római Császárság a középkor végén kb. 3000-3500 város volt. 25 ezer fő feletti lakossággal csak Köln és Nürnberg rendelkezett, ezt követte 11 „nagyváros” 10-15 ezer lakossal. A városok több mint 90 százaléka azonban törpe- és kisváros volt, 200-2000 lakossal. Ezek többsége ún. Ackerbürgerstadt, mezőgazdasággal foglalkozó város volt. Ezek alapján nálunk Buda mondható nagyvárosnak, királyi városaink többsége a középvárosokhoz tartozott, a kisváros kategóriát pedig mezővárosaink képviselték. A szomszédos Alsó-Ausztriában a nagyváros Bécs mellett csak öt középváros volt, Stájerországban pedig csupán Graznak volt 6500-7000 lakosa, az őt követő jelentős kereskedővárosok közül Pettaunak (Ptuj, Szlovénia) 1500, Judenburgnak pedig ennél valamivel kevesebb lakosa volt. Magyarország városiasodottsága tehát a feltételezettnél pozitívabb képet mutat, a városokban és mezővárosokban lakóknak a falusiakhoz viszonyított aránya azonban a jelek szerint már kisebb volt, mint nyugati szomszédainknál.



## A várostípusok

**Szabad királyi városok:** a XIV. században Magyarországon kialakult, fallal elkerített, a király tulajdonában lévő városok, melyek csak a királynak voltak alárendelve, neki adóztak.

**Bányavárosok:** Bányaművelés jogával rendelkező kiváltságos települések. Magyarországon a bányavárosok többségét német telepések alkották. Az első bányavárosok a XII. században jöttek létre. Fő típusai:

1. **szabad királyi bányavárosok:**

- Selmecbánya
- Besztercebánya
- Körmöcbánya
- Nagybánya

2. **királyi bányavárosok:** a szepességi bányavárosok – Felsőbánya – és 5 máramarosi város. Nekik nem voltak kiváltságaik.

3. **földesúri bányavárosok:** jogállásuk megegyezett a mezővárosokéval.

**Mezőváros:** (latin, „oppidum”) A feudális Magyarországon a XIII-XIV. századtól kezdtek kialakulni a népesebb **kereskedelmi utak mentén** található falvakból. A XV. században a mezővárosok többsége már **önkormányzattal, szabad bírói választással, adózási kedvezményekkel** rendelkezett, de **a földesúrtól függték**. Gazdasági téren a mezővárosok áttértek a gyümölcs és a zöldségtermesztésre, a kerti művelésre. A legelterjedtebb azonban a **nagyállattartás** és a **szőlőtermelés** volt. Kézművesiparuk így jelentősen elmaradt a szabad királyi városokéhoz képest.

A mezővárosi céhek a kései feudalizmusban jöttek létre. A mezővárosokban kisebb piackörzetek alakultak és vagyoni-társadalmi rétegződés is kezdetét vette. Az alföldi civisek jelentős vagyonnal rendelkeztek, és az iparosok, kereskedők is ide tartoztak. Velük szemben a zsellérek az elővárosokban laktak és napszámban, inasként dolgoztak.

A XV. század végén a közép- és kisbirtokosok jobbágyaik megtartása érdekében támadták a mezővárosokat. 1492-ben és 1498-ban a mezővárosok kötelesek voltak fizetni a kilencedet. A török támadások során a XVI. század végére a mezővárosok egy része elnéptelenedett. Többségük a földesúr kezébe jutott vissza, szerződéses viszonyt létesítve. Másik részét az új magánföldesurak kapták meg.

A XVIII. században a mezővárosok helyzete romlott. A földesurak majorságain a robot igénye természetbeni szolgáltatások terjesztése irányába hatott és jogilag a mezővárosok többsége a jobbágyfalvak szintjére süllyedt, míg másik része városi rangot kapott.

Mezőváros volt például:

- Debrecen
- Pápa
- Gyula
- Mezőtúr

*Készült: Kubinyi András: A középkori Magyarország városfejlődése című cikke alapján Rubicon, 4. évfolyam (1993) 8-9. szám (32-33.)*

## 9. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században

### II. Néesség, település, életmód / 9.

Az 1552-66-ig tartó várháborúk, a drinápolyi béke (1568) után állandósult portyák, a tizenöt éves háború (Bocskai-szabadságharc: 1593-1606), majd a török kiűzéséért folytatott harcok komoly szenvedéseket okoztak az ország társadalmának, gazdaságának. A török háborúk következtében az Alföldön, a végvári vonal mentén és a Dél-Dunántúlon a település jelentős része a népességgel együtt eltűnt, elpusztult. Az egykori szántók helyét legelők, bokros parlagok, vadzizek váltották fel. A várak építése, a hadsereg tűzifaigénye megritkította az erdőket a talaj elpusztult, sok helyen átadta helyét a futóhomoknak. Az egykori kultúrtáj elvadult vidékké változott.

A **településszerkezeti változások** következtében városok, falvak pusztultak el, az Alföldről sokan a városokba mentek megélhetést találni a háborúk idején, mivel az Alföld aprófalvai teljesen elpusztultak.

**Demográfiai, etnikai változások** történtek: a háború, az éhínség, a járványok, a kivándorlások (sokan elmenekültek) miatt egész területek váltak lakatlanná, aránytalanságok jelentek meg a népsűrűségben. **Magyarország lakosság száma stagnált:** a 15. századi 3,5-4 millió fős lakosság száma a 18. században sem lépte túl a 4 millió főt, míg a nyugati népek lélekszáma növekedett. A stagnáló lélekszámban ráadásul már a **bevándorlók** száma is benne van: a Délvidékre (Határőrvidékre) **szerbek**, Erdélybe **románok**, Szlavóniába **horvátok**, Bánátba, Tolna – Baranya vidékére **németek**, Északkelet-Magyarországon **lengyelek**, **ruszinok** vándoroltak be, ezáltal **etnikai eltolódások** is bekövetkeztek. A **demográfiai mélypont 1711-re** tehető, utána gyors gyarapodás, népességnövekedés figyelhető meg az újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása, a bevándorlás, a belső vándorlás (migráció) és a betelepítések következtében.

### **Magyarország népessége a 17. században**

Zrínyi Miklós a magyar romlás századának nevezte korát. Ebben sok igazság volt. A tizenöt éves háború jóvátételment károkat okozott Magyarországon egész területén. A középkori településhálózat nem egy országrészben teljesen megsemmisült. Az elpusztult falvak, mezővárosok sok helyütt sohasem éledtek újjá.

A török dúlások következményeit elsősorban az ország közepén élő magyar lakosság viselte. Az üresen maradt – pusztasodott – vidékre **bevándorlók** érkeztek. A Maros vonala alatti alföldi részeken ekkor telepedtek meg tömegesen a **szerbek**, az északi peremvidékekre a **szlovákok**, a keleti, délkeleti területekre a **románok** újabb hulláma érkezett. Mivel az új lakosság szinte egyöntetűen paraszti állapotú volt, s az itt talált jobbágyi társadalomba tagolódott, Magyarország társadalmi szerkezete egészében változatlan maradt.

### **Magyarország benépesítése a 18. században**

Az ország népessége a már három évtizede tartó lassú emelkedés ellenére 1720 körül alig érte el a Mátyás korabelit. De míg akkor hazánk fiai legkevesebb 80%-a magyarul beszélt, a 18. század elejére a magyarok száma felére, kb. 2 millióra csökkent.

A **lakatlan tájak benépesítése** a török kiűzésével azonnal megindult, hogy – a Rákóczi-szabadságharc alatti megtorpanás után – hatalmas méreteket öltsön. A bozótosok és vadzizek visszahódításában a sűrűn lakott megyék ideáramló jobbágynepe járt az élen.

A **belső vándorlásban** a magyar és a szlovák jobbágyok vettek részt. A Felvidék egyes megyéinek magyar falvai teljesen kiürültek, helyükbe északnyugatról szlovák parasztok költöztek. De ekkor keletkeztek az Alföld és a Temesköz szlovák szigetei is.

A belső vándorlás mellett fontos szerepet játszottak a bécsi kormányzat és a nagybirtokosok **szervezett telepítései**. Legnagyobb számban román parasztok és pásztorok jöttek.

A 18. század folyamán Magyarország benépesült, de **a magyarság**, amelynek nem voltak határon túli tartalékai, **saját országában kisebbségbe szorult**. Horvátország lakosságát itt nem számítva (nem volt a magyar királyság szerves része) alig-alig közelíti meg számaránya az 50%-ot.

## 10. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában

### II. Népeesség, település, életmód / 10.

Ez a tétel a 2007-es tematika III/15. *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés 1800-1914 között Magyarországon* c. tétel alapján készült. Kivettem a cím szerint fölösleges részeket, a lényegét meghagytam. Az atlasz vonatkozó térképét érdemes átnézni!

Nemzetiségek Magyarországon a XVIII-XIX. században:

- román
- szlovák
- német
- horvát
- szerb
- rutén
- szlovén

**Nemzeti ébredés** • A **szlovák** nemzetébredészők felhasználták Herder nevezetes koncepcióját annak igazolására, hogy a 9–10. század fordulóján a magyar honfoglalás egy hatalmas jelentőségű, a keresztény középkor sorsának meghatározására képes szláv birodalom létrejöttét akadályozta meg. A **román** nemzeti eredetmítosz azt állítja, hogy a románok Decebál dákjainak leszármazottai, akik előbb voltak honosak a később Magyarországhoz tartozó erdélyi területen, mint a magyarok.

A politikai eszközökkel létrehozott nemzettudatnak elkerülhetetlenül szükséges része az **ellenségkép**. Egy – még csak programként létező – nemzet csak valamely másik nemzethez viszonyítva tételezheti magát nemzetnek. A múlt század első felében poroszok, szászok, bajorok, svábok, osztrákok a franciákhoz képest voltak németek. **A szlovákoknak és az erdélyi románoknak a magyarok jelentették a nemzeti identitást fixáló ellenségképet**. A századok óta szilárd államkeretben élő magyaroknak nem volt szükségük ilyen ellenségképre. Mindazonáltal a reformkori magyarok is a Bécs uralta németekhez képest voltak magyarok.

**A magyarországi népcsoportok azt is sérelmezték, hogy a magyar rendi társadalomban nem rendelkeztek rendi jogokkal**. A románok nem kerültek Erdély kiváltságos nemzeti sorába a magyarok, székelyek és szászok mellé. A székely és a kun szabad parasztok rendi szervezettel bírtak, de a románok és a szlovákok nem. Valóban. Ez a két hegylakó agrár elem nem rendelkezett partnerképes vezetőréteggel, amely kiharcolhatta volna a rendi státust. A nemzeti ébredés ezt a történelmi helyzetet az **összeesküvés elmélet**

atmoszférájában kezeli. **A magyarok megakadályozták a szlovák nemzet kialakulását és gátolták a román nemzeti öntudatosodást.**

Mindez 1848–49-ben drámaian mutatkozott meg. **A szabadságharc idején a hazai nemzetiségek mind szembefordultak a demokratikus magyar rezsimmel**, és demokratikus mentalitású vezető köreik (**Ludevit Stur, Avram Iancu**) is Bécs szövetségesei lettek. **1849-ben a Szegedre menekült országgyűlés ugyan még megalkotta a világ első demokratikus nemzetiségi törvényét**, ez azonban a vereség árnyékában és annak impressziója alatt történt. A címzettek legalábbis így fogták fel. **Hatása nem volt**, később sem tudott hagyománnyá válni.

Az **1867** utáni rendszer a korszak mércéjével mérve **rendkívül tágkeblű nemzetiségi törvényt** fogadott el. Tisza Kálmán kormányzása alatt azonban ezt a törvényt elsikkasztották. Magyarországon **1867 és 1918 között a nemzetiségi politika megfelelt az Osztrák–Magyar Monarchia szintjének**. Ennél többet a polgári jogállam sehol a világon nem teljesített. Magyarországon **elnyomták a nemzetiségeket** abban az értelemben, hogy **önrendelkezési joggal bíró kollektivitásként nem jelenhettek meg a politikában**, de olyasféle terror, mint a cári Oroszországban vagy 1915-ben az örményekkel szemben az ifjú török mozgalom részéről, nem mutatkozott. Ez a helyzet azonban a századfordulóra érzékelhetően tarthatatlanná vált.

A **reformkor érdekegyesítési gondolata** elvileg **kiterjedt a nemzetiségi érdekek egyeztetésére** is, az érdekegyesítő nemzetiségi politika realizálása azonban – mint 1848 bizonyítja – nem sikerült. Az európai és a magyar liberalizmus közös deficitje ez. Az egyéni szabadságjogokat a nemzetállami léttel pragmatikusan egybekapcsoló klasszikus liberalizmus nem találta, mert nem találhatott valaminő „megoldást” a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségi jogok ügyére, s ezt nem is lehet történelmietlen módon számon kérnünk. Inkább azt kell látnunk, hogy éppen **az etnikai-kisebbségi jogok iránt bizonyos mértékig közömbös liberális jogállami viszonyok teremtik meg a legkedvezőbb feltételeket a nemzetiségi jogok érvényesítésére**. Nem lehet azt állítani, hogy a latin nyelvű nemesi-rendi állam felváltása a magyar – polgári jogegyenlőségen alapuló – nemzetállammal, amely a magyar nemesi liberálisok törekvése volt, valaminő kudarc, „zsákutca” lett volna a nemzetiségek számára. Ellenkezőleg, a megnyíló politikai szabadságjogok a nemzetiségi törekvéseknek nyitottak szabadabb teret.

**Nemzetiségi kérdés a szabadságharc idején** • A magyarországi parasztság soknemzetiségű volt, ezért a forradalom alatti nemzetiségi mozgalmak először paraszti követelésekkel indultak, melyre a **jobbágyfelszabadítás hiányosságai** (zsellérek föld nélkül maradása, irtásföldek visszavétele stb.) adtak okot. A nemzetiségek aránya a XIX. században megközelítette az 50%-ot. A nemzetiségi vezetőréteg igyekezett megszerezni a nemzetiségi parasztság támogatását. Ott ahol ez a jobbágykérdés bevonásával történt, sikerrel járt (Erdély, Délvidék, Horvátország). A nemzetiségi vezetők **kollektív jogokat követeltek**. A Batthyány-kormány ellenben az **egy politikai nemzet** álláspontjára helyezkedett, így nemzetiségek csak mint egyének és nem mint közösség kaphattak jogokat. A reformkor idején a magyar nyelv erősítéséért, majd elismertetéséért folytatott küzdelem elnyomta a nemzetiségi nyelvhasználat követelőinek hangját, így ez a probléma is csak ekkor juthatott felszínre. A **nemzetiségek** sérelmei végül oda vezettek, hogy áprilisban és májusban már **autonómiát követeltek**. A nemzetiségi problémák rendezetlenségét **az udvar fegyverként tudta kijátszani** a magyar forradalom ellen. A Délvidéken, Erdélyben véres nemzetiségi felkelésre került sor. A magyar országgyűlés csak nagyon későn (**1849 júniusában**) szánta rá magát egy haladóbb szellemű **nemzetiségi határozat** meghozatalára, de annak végrehajtására már nem maradt idő, tartalma pedig nem elégítette ki a nemzetiségi vezetőket.

**Nagy-Magyarország végének jelei** • A múlt század a nemzetállamiság virágkora volt. Ma sokan hajlamosak a francia típusú nemzetállam életképes alternatíváját látni az Osztrák–Magyar Monarchiában. Sok népet magában foglaló modern államalakulatnak, amely szembeállítja a föderációs elvet a nemzeti homogenitás principiumával. Ezt a vélekedést szinte politikai mítosszá tette az 1959-es bécsi történész világtalálkozáson az USA-ba emigrált osztrák történészek csoportja, akik véleményükkel mintegy az 1945 utáni nyugati integrációs törekvéseknek igyekeztek történeti dimenziót teremteni.

A Monarchia valósága más volt. A Habsburg Birodalom sohasem volt a nemzetállam alternatívája. Kudarcot vallott nemzetállami kísérlet volt. **Mária Terézia és II. József** alatt, majd utoljára a neoabszolutizmus – Magyarországon a **Bach-korszak – idején komoly erőfeszítések történtek az egységesen német nyelvű Habsburg-német nemzeti állam létrehozására**. Amikor 1867-ben Ferenc József és stábjja belátja ennek sikertelenségét, nem tud alternatív eszmét állítani a nemzetállam igényével szemben.

A Monarchia nem alternatívája a nemzetállamnak, hanem ügyeskedés a nemzeti törekvések és az egyéb politikai feszültségek „takarékon tartására”; a továbbvegetálás gyakorlata. Azzal, hogy a bécsi rezsim – kihasználva a nem átütő, de nem is jelentéktelen gazdasági konjunktúrát – vissza tudja szorítani a demokratikus és a szociális törekvéseket, csak azt éri el, hogy **a politikai energiák a nemzeti önmegvalósítás törekvései körül összpontosulnak**.

A századfordulón a Monarchia mérvadó politikacsináló köreiben napirenden van a dualizmus revíziójának és a birodalom valamiféle föderalizálásának a gondolata. Ferenc Ferdinánd köre a dualizmus trializmussá alakításában gondolkodott, más körök másféle föderalizálási lehetőségben. Ebben a mozgástérben jelentkeztek a magyar szupremácia ellen fellépő nemzetiségi törekvések is. A román nemzetiségi mozgalom nagy szellemi ébresztője, **Aurel Popvici**, a trónörökös köréhez tartozott. **Terve a románság egy államban való egyesítése volt**, de nem arra gondolt, hogy az erdélyi románok elszakadnak a birodalomtól és a balkáni királysághoz csatlakoznak, hanem arra, hogy a királyság fog betagozódni a Monarchia kötelékébe.

**Nemzetiségi kérdés a dualizmusban • Magyarország a XIX. Században soknemzetiségű ország**, melyben a magyarság aránya csak kevéssel haladja meg az 50%-ot. A kiegyezés után a nemzetiségi kérdést rendezték. Az **1868-as horvát-magyar kiegyezéssel** Horvátország széleskörű önkormányzatot kapott: saját közigazgatást, kormányt, országgyűlést alakíthatott ki és képviselőket küldhetett a magyar országgyűlésbe. **1868-ban** fogadták el a **nemzetiségi törvényt**, amely továbbra is kitért az **egy politikai nemzet** elve mellett. Azokon a településeken, ahol a kisebbség elérte a 20%-ot, a **második nyelv használatát** is engedélyezni kellett. Az **alsófokú iskoláztatás** teljesen **nemzetiségi nyelven** történt, de az - **Eötvös József** által is szorgalmazott – autonóm területek szervezését megtagadták. Ez a rendezés nem elégítette ki a **nemzetiségi vezetőket**, mert azok már **nemzetállamok létrehozására törekedtek** (a kor egyik legfőbb eszmeáramlata, a nacionalizmus szellemében). A dualizmus idején Európában ez a rendezés volt a leghaladóbb szellemű, melyhez képest a korszak végén visszalépés történt. A Koalíció 1905-ös hatalomra jutásával **Apponyi Albert** nemzeti pártja tudta érvényesíteni elképzeléseit a nemzetiségekkel szemben. Az **1907-es törvény** az iskolák segélyezését a magyar nyelv oktatásaitól tette függővé. Ez a **jobbratolódás** épp akkor következett be, amikor a fiatal balkáni nemzetállamok vonzereje növekedett a Magyarország területén élő kisebbségek számára. Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálása szintén ellenérzéseket szült a hazai nemzetiségek között. Fontos probléma volt még Magyarország Monarchián belüli megerősödése, amely az **osztrák nacionalistáknál** váltott ki **magyarellenességet**. Mindezek a jelenségek a XX. Század elejére csak erősítették a dualizmus amúgy is bontakozó válságát.

**Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben** (részlet)  
*Rubicon, 12. évfolyam, (2001) 8-9. szám (112-113.)*

### **A nemzetállami koncepció érvényesítése**

A magyar politikai elit meghatározó körei – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. „Magyarország összes honpolgárai – tükröződött ez a szemlélet az 1868. évi nemzetiségi törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”, s minthogy „a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”. A törvény elfogadására természetesen azután került – csak azután kerülhetett – sor, hogy a magyar elit 1867-ben történelmi kompromisszumot kötött Béccsel. E kompromisszum lényege ismeretes módon a teljes önállóságról való lemondás és ennek fejében a történelmi magyar államrészek újraegyesítése, valamint a magyarországi nemzetiségi kérdés magyar belügyé nyilvánítása volt.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az 1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt durván elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott. Községi szinten, az alsó fokú bíraskodásban, az oktatásban és az egyházi életben számos különjogot biztosított a nem magyar népek számára, melyek közül az anyanyelv használatának lehetősége volt a legfontosabb. A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki. Az „egy politikai nemzet” fikciója, amely a régi natio Hungarica modernizált formája volt, és amely – az autonómiával felruházott horvátokat kivéve – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzet jellegét, számukra elfogadhatatlan volt. Ők – mint ekkor és a későbbiekben is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot.

Az 1868-as törvényekben testet öltő nemzetfelfogáshoz és állameszméhez a kiegyezés utáni nemzedékek is ragaszkodtak, s az ország föderalizálásában, illetve kantonizálásában reménykedő nemzetiségi elképzeléseket a „politikai otrombaságok” kategóriájába utalták. Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. Az ezzel kapcsolatos törvények sorát az 1879. évi 18. tc. nyitotta meg, amely a nem magyar nyelvű iskolák számára előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását, s az 1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.) zárta, mely minden nem magyar tannyelvű elemi iskolát arra kötelezte, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámokban tanítsa, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. A törvényhatóságok és a községek önkormányzatának szűkítése, a központi hatalom erősítése, valamint a választójog szűk korlátok között tartása és a választások nyílt jellege ugyancsak összefüggött a magyar állam magyar jellegének erősítésére való törekvéssel. „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia” – fogalmazta meg a századvég és századelő magyar nemzetiségpolitikájának krédóját 1907-ben Réz Mihály, Tisza István egyik bizalmas tanácsadója. A nagy elődök, az „első nemzedék” liberalizmusának, toleranciájának és nagyvonalúságának folytatói ritka kivételnek számítottak, akik egyikét, Mocsáry Lajost éppen ezért teljes joggal nevezték kortársai „fehér hollónak”.

Az 1867 utáni magyar homogenizációs politika nem volt teljesen eredménytelen. **A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46%-ról 54%-ra emelkedett.** Ezen 1,1 milliós nyereség mintegy 70%-a magyarázható akkulturációval. A nyelvet és kultúrát váltók túlnyomó többsége – közel 90%-a – azonban a város lakó németek és zsidók, illetve a horvátok és a szlovákok közül került ki. A román, szerb és ruszin „asszimilánsok” száma alig érte el a 10%-ot. Újabb 30-40 év alatt a magyar nyelvűek száma és aránya nyilván még tovább növekedett volna. Harmincmillió magyarsággal számolni és etnikailag homogén magyar nemzetállam kialakulását feltételezni, mint Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv és kortársaik közül még oly sokan tették, azonban nyilvánvalóan az utópiák birodalmába tartozott.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

### 70-71 Magyarország a dualizmus korában (1867-1918)

- b A nemzetiségek a XVIII. század végén
- c A nemzetiségek 1910-ben

### Források:

Szabó Miklós: *Trianon múltja és jelene*  
Rubicon, 4. évfolyam (1993) 5. szám (29.)

Romsics Ignác: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben,*  
Rubicon, 12. évfolyam (2001) 8-9. szám (112-113.)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

## 11. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban

II. Népeség, település, életmód / 10.

### Jólét a jövő árán

Az 1970-es években kettévált a társadalom és a politika. A pártállami diktatúra a társadalom megkérdése nélkül irányította az országot, a társadalom pedig oda se figyelt a kiüresedett politikai ceremóniákra: az állampárt kongresszusaira, a választási színjátékokra stb. Jellemző az olajozottan működő semmittevésre, hogy ekkor volt hivatalban a magyar történelem egyik leghosszabb idejű, de legjellegtelenebb miniszterelnöke: Lázár György.

A **politikától elfordult emberek** minden erejüket és figyelmüket egyéni boldogulásukra fordították. Igaz, a rendszer átmenetileg visszafogta a „**maszekolás**” lehetőségét, de rövidesen kénytelen volt szemet hunyni fölötte és eltűnni, hogy ki-ki itt keresse meg **kiegészítő jövedelmét**. Ennek következtében egyre többen nem csak **lakásaikat** építették fel, de összehozták az **autót** is. Általánossá vált a **hűtőszekrény**, a **televízió**, s egyre több lett a **hétvégi telek** és a **nyaraló**. Ha a férj és feleség éjt nappallá téve dolgozott, boldogulhatott.

Az így elért anyagi gyarapodásnak azonban az volt az ára, hogy **a családok nem vállaltak gyermeket**, vagy egyet, ritkábban kettőt. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a magyarság létszámai ijesztően csökkenni kezdett. 1980 és 1988 között az ország lakossága

334 640 fővel lett kevesebb, s a folyamat egyre gyorsult. Ahhoz ugyanis, hogy egy nép megőrizze magát, általánossá kell válnia a háromgyermekes családnak.

A női emancipáció biztosítása jegyében kiterjedt a **bölcsődei és óvodai hálózat**. A 3 évenként igényelhető valutakeretből már nyugatra is utazhattak a magyar állampolgárok.

A hetvenes években az alapfokú oktatásban áttörés következett be: a felnőtt népesség többsége elvégezte legalább az általános iskola nyolc osztályát. Az egyetemi, illetve főiskolai képzésben részesülők aránya alapján viszont az európai sereghajtók közé kerülünk, nem csak a nyugati, de a szocialista országok is lehagytak minket ezen a területen. Az állam szabályozta a felsőoktatást: a nyolcvanas években a felvételizőknek csak 35-40%-át vették fel valamilyen egyetemre vagy főiskolára.

A korszakban a családok élete is jelentősen megváltozott: nőtt a válások száma, 1950 és 1988 között mintegy a duplájára. Sokan a házasság válságáról beszéltek, annak ellenére, hogy az első házasságkötések időpontja korábbra került, és a felnőtt lakosság nagyobb része élt házasságban, mint a két világháború között. A gyerekszám is folyamatosan csökkent, ugyanakkor csökkent azon nők aránya, akiknek nem született gyereke. **Az egy-két gyerekes családok váltak jellemzővé**. Az állam a gyermekvállalást ösztönző szociálpolitikai intézkedései, így az óvodai férőhelyek növelése vagy a gyermekgondozási segély (GYES) **1967-es** bevezetése csak kis mértékben lassították a születések csökkenését.

Jelentősen megváltozott a **szabadidő** eltöltésének módja is. A hagyományos, sokszor csak egy –egy társadalmi rétegre jellemző tevékenységi formák megszűntek, átalakultak. Az életmód, a társadalom változásai **új szórakozási formák** kialakulását eredményezték, melyek sokszor generációs keretek között érvényesültek. A közösségi szabadidős tevékenységek szerepe visszaszorult, az emberek mind nagyobb mértékben egyedül vagy szűk családi körben kapcsolódtak ki. A **sport elvesztette** azt a **kiemelt támogatottságát**, amelyet az 1950-es években élvezett. Az 1952-es helsinki olimpián elért teljesítményt – 16 aranyérem – a későbbiekben meg sem közelítette a magyar csapat. A tömegsport fejlődése s elmaradt a kívánatostól: **az emberek többsége semmilyen sportot nem űzött**, és – a táplálkozási szokások mellett – ez is szerepet játszott abban, hogy 1986-ba a magyarországi **felnőttek 60%-a túlsúlyosnak** számított.

A magyar társadalomra a hatvanas évektől nagy hatást gyakorolt a **nyugati fogyasztói kultúra**. A **farmer**, a **rockzene**, a **fiúk hosszú hajviselete**, a **miniszoknya** kezdetben nem csak a hivatalos szervek, de a felnőtt korosztály egy részének rosszállását is kiváltotta. Ezek az ellenérzések csak lassan, a hetvenes évektől kezdtek oldódni. Az áhított fogyasztói javak egy részét megpróbálta a hazai ipar helyettesíteni. A szocialista tömbön belül sokáig egyedinek számított, hogy Magyarországon gyártottak farmernadrágot. A nehezen beszerezhető nyugati termékek – orkáncabát, nejlonharisnya, farmer, rágógumi, lemezek, kazetták, kvarcórák, zsebszámológépek és így tovább – jelentős részben a bevásárló turizmus, vagyis a tömeges méreteket öltő csempészlet révén kerültek "forgalomba".

A "marxista-leninista" ideológia hivatalosan meghatározta a tömegtájékoztatást, az oktatást és a művelődést, szabályozta az állami élet rendjét. Az emberek jelentős részére azonban továbbra is a korábbról örökölt értékek hatottak. A **vallásnak** a párt ideológiája szerint fokozatosan el kellett volna halnia, mivel a "szocializmus felszámolja az alapjait". Amikor azonban a hetvenes évek végén ismét vizsgálni lehetett az emberek vallásosságát, az eredmények meglepték a pártvezetést: a népesség mintegy fele, a nyolcvanas években, pedig már több mint fele vallotta magát vallásosnak. Ugyanakkor az egyházak befolyása a mindennapi életre csökkent: bár az esküvők, keresztelek és temetések nagy része egyházi keretek között zajlott, a Kádár-korszak végén a lakosság valamivel több, mint tizede járt csak rendszeresen templomba vagy imádkozott legalább hetente.



A fogyasztói igények kielégítésében érzékelhető javulás mutatkozott. Az egyéni jövedelmek felhasználási lehetőségeinek szélesítésében határkövet jelentett a **háztartási gépek elterjedése**, az igények bővülése azonban ellátási nehézségeket is okozott. A **televízióadások** megkezdésével a tömegszórakoztatás és a propaganda új, nagy hatású eszközhöz jutott.

Már a kora Kádár-korszakot is a mindennapi élet **depolitizálása** jellemezte. A párt uralmának fenntartására a legjobb eszközt a megfelelő hatású elrettentés után a társadalom közömbösítésében találták meg, aminek mintegy következménye lett a paternalizmus kiterjedése. Az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” híressé vált jelszava mögött a korábban erőszakoltan **átpolitizált** társadalom békén hagyásának szándékát lehetett felismerni, és ezt a kompromisszumot – valóságos választási lehetőség híján – egyre többen elfogadták.

A közéleti és magánéleti szerepek elválásával a cinizmust növelő kettős normatíva alakult ki, amelynek egyfelől korrumpáló hatása volt, másfelől fenntartotta a bizonytalanság érzetét. A bornírt közéleti normatíva elfogadása része volt a hallgatóságos kompromisszumnak, amelybe a szellemi élet vezető képviselői közül szintén egyre többen beletörődtek – köszönhetően a szelektív megtorlás hatásának és a szellemi élet intézményeinél végrehajtott „megrendszabályozásnak” is. A kultúrában jellemzően az öncenzúra és a változó mozgástér kikapogatása váltotta fel a hallgatásban, félrevonulásban megmutatkozó ellenállást, a kritikát gyakorta az allegorikus, parabolisztikus ábrázolásmód jelenítette meg.

## A Kádár-rendszer életszínvonal-politikája

A rendszer **életszínvonal-politikája** el akarja kerülni azt a folyamatos ellátási feszültséget, amelynek döntő része volt az '56-hoz vezető elégedetlenség kialakulásában. A vezetés a hatvanas évek elejétől kezdve igyekezett biztosítani az **alapellátás folyamatosságát**, tehát a **sorban állás kiiktatását** és a **hiánycikkek mértékének csökkentését**. Nyugaton ezt nevezték el „*gulyáskommunizmusnak*”. Ezt a „klasszikus” időszaknak tekinthető hatvanas években a „rendszer” azzal érte el, hogy a korábban eltúlzott felhalmozási hányadot erőteljesen csökkentette. A nehézipari kapacitás egy részét véglegesen redukálták: a beruházási javakat előállító termelési apparátus egy részét fogyasztási cikkek termelésére állították át. Idővel általánossá tették a **társadalombiztosítást** és az **ingyenes egészségügyi ellátást**

A rendszer azonban nem tarthatta fenn ezt az állapotot a nagyságrendekkel történő termelékenység-növelés nélkül. Az addigi termelékenység mellett a gazdasági növekedés ilyen mértékű csökkentését hosszú távon nem lehetett folytatni. Az **életszínvonal művi emelése** a továbbiakra nézve **komoly következményekkel járt**. Beteljesült Rákosi elvtárs átka: a Kádár-rendszer valóban felfalta az „*aranytojást tojó tyúkot*”. Fontos beruházások maradtak el az életszínvonal-emelésre készítő latens közhangulati nyomás miatt, elsősorban az infrastruktúra fejlesztése területén. A rendszerváltás idején is meglévő telefonhiány oka a fejlesztés akkori elmaradása volt.

A klasszikus kádárizmusnak rendszerelvévé vált, hogy az életszínvonalat a fölé a szint fölé emelje művi beavatkozással, amely szint az ország gazdasági teljesítményéből „természetesen” adódott volna. A kádárizmus politikai kockázatot érzett az olyan életszínvonalban, amelyet nem emelnek a teljesítményből adódó szint fölé. Ezt szolgálta a hatvanas években a beruházási ütem visszafogása és a nehézipari kapacitás egy részének „életszínvonal-termelésre” való átállítása, a hetvenes években az eladósodás a Nyugat felé.

A politikai közömbösítés fontos eszköze volt a „dezideologizálás”. Ennek első lépései közé tartozott, hogy a rendszer lemondott a sikerpropagandáról. Ezt a forradalom után szintén átmeneti megoldásnak tekintették, ám a pótszer jobbnak bizonyult annál, amit pótol. A kádárizmus legjellegzetesebben a sikerpropaganda elmaradásában különbözött a többi blokkországtól, ahol a sikerpropaganda a totalitarizmusról a paternalizmusra történt áttérés idején is fennmaradt. A többi blokkországban a cenzúra gyakorlatának gerincét képezte a

sikerpropaganda és a részletfogyatékoságok (nem jár a lift, az SZTK-rendelő túlsúfolt, nem kapni WC-papírt) bírálata arányának meghatározása a tömegkommunikációban. Magyarországon nem volt sikerpropaganda, ezért a részletbíráló – noha aránya nem múlta felül a blokkon belüli átlagot – túltengőnek hatott, hiszen nem ellensúlyozta az „eredmények” felnagyított népszerűsítését.

## 12. Demográfiai változások a XX. Században

### II. Népeség, település, életmód / 12.

**Demográfia:** népességi adatokat elemző tudomány

#### **Népeségrobbanás, demográfiai forradalom**

A XVII. század második felének végéig a népesedés évezredes tendenciái alig-alig változtak. Ezer lakosra Nyugat-Európában 37-38 haláleset és 35-40 születés jutott. A születéskor várható átlagos életkor, nagyjából hasonlóan a Római Birodalom idején fennálló helyzethez, 25 évet tett csupán ki. E változatlanul tűnő szabályszerűség azonban hirtelen megbolydult, és egyetlen évszázad leforgása alatt gyökeresen új születési és halálozási arányok alakultak ki.

**Európa lakossága a XIX. század folyamán több mint háromszorosára nőtt**, annak ellenére, hogy mindvégig folyt a **kivándorlás** más földrészekre. A **születéskor várható átlagos életkor** 25 évről a nyugat-európai és skandináv régiókban **48-55** évre emelkedett, s közelített ehhez a mediterrán országok szintje is, míg Közép- és Kelet-Európa országaiban 30-40 év közötti várható átlagos élettartam alakult ki. Ebben a vonatkozásban is megfigyelhető tehát, hogy a viszonylag elmaradottabb európai régiók népesedési folyamata – ha bizonyos távolsággal lemaradva is – követte az új, nyugat-európai tendenciákat.

A lejátszódó átalakulás nyomán joggal beszélhetünk valóságos **népeségrobbanásról**, vagy **demográfiai forradalomról**. A **jelenség vitathatatlanul összefügg az ipari és agrárforradalom folyamatával**. Ez a rohamos népeségnövekedés ez idő tájban csak Európára volt jellemző. Más kontinenseken később, iparosodásukkal párhuzamosan vagy éppen napjainkban megy végbe.

#### **A népeségnövekedés okai**

A lakosság XIX. századi gyarapodásához különféle tényezők járultak hozzá. Az **ipari és mezőgazdasági termelés növekedése jobb közlekedéssel** párosult. Így a munka és az élelem biztosítva volt a növekvő népességnek. Közrejátszott az is, hogy a gyarmatosító hatalmak a tengeren túl bányákat és ültetvényeket hoztak létre, ahonnan élelmet és nyersanyagot szállítottak. A fejlett régiókat így nem sújtotta éhínség, mint a föld egyéb térségeit. A **közegészségügy fejlődése** és az **egyéni higiénia emelkedése** csökkentette a pusztító járványokat.

Az Európából a tengeren túlra vándorlók csökkentették az éhezni kényszerűek számát. A fehér telepes-közösségek élelmiszereket és nyersanyagot termeltek az anyaország számára.

A **közlekedés** nyújtotta lehetőségek **elősegítették az országon belüli népeségmozgást**. Idénymunkások utaztak aratás idején falura, vagy vidékről a gyárakba, bányákba, vasutakhoz.

A nyugat-európai átalakulás során születtek meg azok a tudományos és gyakorlati vívmányok, melyek a lakosságot időről időre megtizedelő középkori járványok teljes megszűnéséhez vezettek a XIX. század folyamán. A **himlő elleni védőoltás 1789-es** felfedezése, a **kolera teljes kiűzése Európából, Pasteur 1865-ös, Koch 1882-es** felfedezései

**új egészségügyi feltételeket** teremtettek. Ezek kiaknázása a kiépített egészségügyi rendszerek segítségével gyorsan megvalósult. S éppen ezen a ponton tapintható ki a legfejlettebb országok hatása az elmaradottabb európai régiók népességnövekedésére. A Nyugat egészségügyi vívmányait ugyanis az elmaradottabb európai országokban is meglepő gyorsasággal vezették be. Úgyszólván szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, hogy Napóleon a megszállt országokban is kötelezővé tette a himlő elleni védőoltást. Míg a gazdasági nekilendülésre ezekben az országokban csak a XIX. század utolsó harmadában került sor, már e folyamat kezdetén megszülettek a **fejlett egészségügyi rendszerek**. **Magyarországon az 1867. évi 14. törvény** a fejlett országokhoz hasonlóan **modern egészségügyet** hozott létre. A halálesetek kötelező bejelentése, okának kivizsgálása, a betegségmegelőzés állami feladatának, közegészségügyi normák felállításának és ellenőrzésének bevezetése, **kórházi hálózat** és **mentőszolgálat** kiépítése mind része volt az átültetett, modern egészségügyi rendszernek.

Közép-Kelet Európának sokat jelentett, hogy a szabadkereskedelem és a vasútvonal révén a nyugati újítások hamar megjelentek itt is. Az ott kitenyészített állatfajták, a **gépek** és a norfolki **vetésforgó elterjedése** itt is **növelte a terméseredményeket**, elősegítette a **táplálkozás mennyiségének és minőségének emelkedését**.

### **Népességnövekedés – élelmezési problémák és szeméthegek**

A gyors népességnövekedés az egészségügyi helyzet javulásának, a védőoltások bevezetésének és a változatlanul magas születésszámnak köszönhető. A világnépesség gyarapodása azonban nem egyenletes: 85-90%-ban Ázsiára, Afrikára és Latin-Amerikára esik. Az évi átlagos népességgyarapodás a fejlett államokban 6 ezrelék, míg a fejlődő államokban 19 ezrelék.

1992-ben, egyetlen év alatt 93 millió fővel (Németország teljes lélekszáma) gyarapodott a Föld népessége, s elérte az 5,5 milliárdot. 1950 és 1992 között megduplázódott a népességszám, s amíg 1950-ben a népesség egyharmada élt az iparosodott világban, most már csak szűk negyede. Ázsia adja a Föld népességének a felét, de Afrika lakossága is igen gyorsan növekszik. Ezt a jövőben lassítja a szörnyű valóság, az AIDS – egyes afrikai városokban ugyanis minden harmadik ember HIV-pozitív.)

A világméretű **élelmezési problémákkal** az **ENSZ által 1945-ben létrehozott Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet** (FAO – Food and Agriculture Organization) foglalkozik. Szakemberei nagy hozamú gabonafajták elterjesztésével, hatékonyabb élelmiszer-termeléssel és az élelmiszer-kereskedelem jobb kihasználásával próbálják mérsékelni az éhezést a Földön. Mindezekon kívül a FAO környezetvédelemmel is foglalkozik.

Saját szemetünkben fogunk megfulladni – vélik egyesek. Elgondolkodtató tény, hogy **minél fejlettebbek vagyunk, annál több szemetet termelünk**. (Például New York-ban a szemétermelés megközelíti a fejenkénti két kilogrammot naponta.) Igaza volt Szent-Györgyi Albertnak, amikor azt írta *Az örült majom* című könyvében: „...*korunk emberisége elérte a maximális bizonytalanság állapotát és azt a biológiai abszurditást, hogy a természet által évmilliárdok alatt létrehozott élet önmaga elpusztítására készülődik*”.

### **A fejlődő országok**

A 70-es években bekövetkezett világgazdasági válság hatására a gazdasági növekedés lelassult, és ez súlyosan érintette az alacsony fejlettségű, gazdaságilag függő helyzetben lévő országokat. Ezek a gazdasági növekedési ütemüket hitelek igénybevételeivel próbálták fenntartani, de a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok iránti kereslet mérséklődése, áresése miatt a hitelek visszafizetésére még oly módon is képtelenek voltak, hogy a külkereskedelmi bevételek döntő hányadát már arra fordították, aminek következtében

katasztrofális gazdasági válságba kerültek. Mivel időközben a népesség növekedési üteme nem csökkent, az egy főre jutó nemzeti össztermék egyre kevesebb lett, az egy főre jutó anyagi javak mennyisége sokszor már az életben maradáshoz sem elegendő.

Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy amíg egyes országok lakossága luxus színvonalon él, addig több százmillió ember reménytelen küzdelmet folytat mindennap az életben maradáshoz szükséges élelem, víz és tüzelő megszerzéséért.

A népességnövekedés eltérő üteme jelentősen átrendezi a népességarányokat a Földön. A kevésbé fejlett világrészek népessége teszi ki 2006-ban a népességek 80%-át, és a természetes szaporodási rátának csak kismértékű csökkenésére lehet számítani.

**A fejlődő országokban** az átfogó, a népesség szabályozását, az élelmi szerválság megoldását szolgáló, a természeti környezet leromlását megakadályozó **gazdasági, kulturális és egészségügyi programok megvalósítását szinte lehetetlenné teszi az** a 1200 milliárd dollár körüli **adósságválság**, amelynek törlesztése szinte minden fejlesztésre szánható jövedelmet leköt. Ez nemcsak elmélyíti a nyomort, a kilátástalan elmaradottságot, de kiszolgáltatott helyzetük miatt ezek az országok rákényszerülnek természeti kincseik (pl. ásványkincs, őserdők fakészlete) rabló módon történő felélésére, környezetszennyező technológiák fogadására, illetve társadalmi érdekeikkel ellentétes termelési szerkezet kialakítására.

Eddig a fejlett országok nem foglalkoztak a túlnépesedés kérdésével, és ennek következtében a Földön a kialakuló vagyoni egyenlőtlenségek következményeivel olyan mértékben, amilyen az ezekből adódó veszélyek miatt kívánatos lett volna. Pedig ez egy olyan világméretű politikai válság kiváltója lehet, amely az egész emberiségre nézve katasztrofális következményekkel járhat.

### ***A túlnépesedés problémája napjainkban - Előrejelzések***

ENSZ előrejelzések szerint bolygónk népessége 8-14 milliárd között fog állandósulni, valamikor a jövő században. A népességnövekedés több mint 90%-a a legszegényebb országokban fog bekövetkezni, ezen belül is 90%-a a már ma is túlnépesedett városokban.

**A túlnépesedésből adódó veszélyeket tovább fokozza a lakosság városokba áramlása.** Ez jórészt abból adódik, hogy szinte minden fejlődő országban a gazdasági fejlődés alapjának az ipart tekintették, és a fejlesztési források többségét arra fordították. Az ipar fejlesztéséhez szükséges forrásokat részben a mezőgazdaságból vonták el azáltal, hogy alacsonyan tartották az élelmiszerárakat. Ily módon viszont reménytelenül nyomorúságos helyzetbe taszították a mezőgazdaságból élő lakosság nagy tömegeit. Ezért azok a felemelkedés egyetlen útjának a városba költözést látták.

**A városok azonban nem készültek fel a milliós létszámú szakképzetlen, nincstelen tömeg fogadására.** A nagyvárosok körül kialakuló barakk-, doboz-, bádógvárosok a kívánatos infrastrukturális ellátás minimumát sem tudják nyújtani a letelepülő munkanélküli vagy alkalmi munkából élő tömegeknek. Így válnak az éhség, a nyomor és a bűnözés gócaivá.

A városokba tömörült emberek természetes környezetüktől már elszakadtak. Nincs módjuk arra, hogy a falusi lakossághoz hasonlóan minimális élelmiszerüket, vizüket, tüzelőjüket munkával megszerezzék. Mindent nagy költséggel, gyakran több száz kilométer távolságról, sokszor már feldolgozott formában kell odaszállítani nekik, ami az ellátást költségesé teszi. Élelmiszer-ellátásuk gyakran az élelmiszersegélyektől és az élelmiszerimporttól válik függővé (pl. Egyiptom), lehetőséget teremtve az érintett országok kormányaival szemben az "élelmiszerfegyver" alkalmazására.

**A városiasodás, a népesség városokba áramlása korunk természetes jelensége**, mert a növekvő népesség foglalkoztatására az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások teremtik meg a lehetőséget. **A gondot** tehát nem a városiasodás jelensége, hanem **a népesség minden feltétel nélkül végbemenő városba áramlása jelenti.**

A fejlődő országokban a 18 éven aluliak aránya gyakran eléri az 50%-ot. A népességnövekedéssel sem az iskolai férőhelyek növekedése, sem az egészségügyi ellátás, sem pedig a munkahelyek teremtése nem tud lépést tartani. Az utcán lebzselő szakképzetlen fiatalok számára a túlélés lehetőségei között előkelő helyen szerepel a kivándorlás (ha van hová) és a bűnözés. **A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek** (pl. Mexikóban a népesség leggazdagabb 10%-a rendelkezik a nemzeti jövedelem 41%-ával, míg a legszegényebb 20%-ára csupán a nemzet jövedelem 3%-a jut), **milliók tömegek kilátástalan helyzete forradalmi állapotokat teremt** (Etiópia, Nicaragua, Salvador stb.), amelyeket sokszor már katonai diktatúrával sem lehet megfékezni. A **bizonytalan helyzet** miatt a tőke is menekül, és ez tovább rontja a javulás esélyeit.

Ha az emberiség létszámának növekedését nem sikerül szabályozni, az alapvető emberi szükségletekkel összhangba hozni, akkor az alultápláltság, a háborúk, a betegségek miatt az emberiség tömege pusztulása fog bekövetkezni, amely drasztikus létszámcsökkenést okoz.

### **Megoldás?**

A népességnövekedés problémája nem oldható meg fogamzásgátló szerek osztogatásával. Meghatározó a szerepe az olyan oktatási, egészségügyi felvilágosítási és erkölcsi nevelési rendszerek kialakításának, amelyek hatása a népesség minden rétegére kiterjed. De ezek is csak akkor tudnak kellő hatékonysággal működni, ha a nyomor szintjén élő emberek részére olyan reális gazdasági-társadalmi célt és feltételeket tudnak teremteni, amelyek lehetőséget nyújtanak számukra, hogy elsősorban saját erőfeszítéssel ugyan, de a helyzetükön javítani tudjanak. Az ehhez fűződő érdekek lehet egy lényeges eleme az utódok számának tudatos korlátozása.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

#### **69 A Föld 1900 körül**

##### a Népesség

## 13. Egyén és közösség viszonya az antik (görög-római) társadalmakban

### III. Egyén, közösség, társadalom / 13.

#### Görögország

Görögországban a görög gyarmatosítás döntő szerepet játszott a gazdaság, a társadalom és a politikai élet átalakításában. **Az arisztokrácia kemény harcot vívott a hatalomért a démoszal**, amely épp a gyarmatosítás és e küzdelem révén erősödött meg mind gazdaságilag, mind számbelileg. A **gyarmatosítás** kitágította a görög világ földrajzi kereteit, miután a poliszok önálló városállamokat, *apoikiákat* (melyeket önálló terület, saját polgárjog, saját törvények, de az alapító polisszal azonos vallási és politikai intézmények jellemeztek) és kereskedőtelepeket, *emporionokat* (lakói az anyaváros polgárai) hoztak létre. **Minden független városállam önálló egységet képezett, és elkülönült a többiektől, lakóinak polgárjoga is csak helyi hatáskörű.** Így az idegent nem védte semmi egy másik poliszban. Ezért alakult ki a *vendégbarátság*, a *xénia* intézménye: két közösség tagja – és családjuk – egymás kölcsönös védelmét vállalta saját államában. A proxémia ennek továbbfejlesztése, de itt már a proxenos az idegen polisz és annak összes polgárának képviselőjét végezte. Az államok közötti kapcsolattartás további formái a **vallási szövetségek** (amphyktyónia), a **katonai szövetségek** (symmakhaia) és az **ünnepi játékok** (közülük legjelentősebb a Zeusz tiszteletére rendezett olümpiai játékok).

A poliszok lakói a **polgárok**. Kivételes jogállásuk a legtöbb helyen a *földbirtokon* és a *származáson* alapult. Bár nagy különbségek voltak közöttük vagyoni helyzetben, társadalmi és politikai tekintélyben, de elvileg a **törvény előtt mindegyiküket egyenlőnek** tekintették. **Ők döntöttek a közügyekben a népgyűlésen.** E férfiak kiváltságos helyzetüket *katonai szerepüknek* köszönhették: mint felszerelésükről maguk gondoskodó *hopliták*, ők alkották hazájuk polgárseregét.

Az arisztokraták a haszonelvű szemléletüket használták fel a hatalom birtoklására. A leiturgia rendszere, vagyis a gazdagok **részvállalása a polisz költségeiből** komoly anyagi megterhelést jelentett, de a **politikai karrier elengedhetetlen feltétele** volt.

A fejlett poliszokban a polgárok **több kisebb közösség** tagjai is voltak egyúttal (vallási csoportok, politikai jellegű ivótársaságok, jótékonysági, szakmai szervezetek önálló szabályzattal, tulajdonnal, döntési jogkörrel). Spárta esetében a legjellemzőbbek az asztaltársaságok (szüsszitiák). Az állam kötelezően írta elő a „katonai sátorközösségekhez” való tartozást, amelyben a tagok együtt fogyasztották el szerény étküket.

**Athénban a démosz jelentette a legkisebb közigazgatási egységet**, a falut vagy városi kerületet. A tagság örökletes volt, a lakóhelyváltások sem módosítottak ezen. Minden athéni számára a démosz szolgálta – az apai névvel együtt – az azonosítást a hatóságok előtt. Még fontosabbak voltak az itteniek számára a *phratriák* („testvérek”), mint a társadalmi élet alapvető színterei. Az ezekben való részvétel döntően meghatározta a férfiak életét: az avatási szertartásoktól a házasságkötésen át a vallási kultuszokig mindenütt érvényesült hatásuk. Athénban még számtalan egyéb kisközösség is létezett választási lehetőséget adva az állampolgárok számára. **Az egyén szabadsága az e közösségek közötti választásban teljesedett ki, s párosult a nyilvános véleményformálás lehetőségével.** Így születhetett meg a szabadság, ezért is volt annyira értékes a polgárjog, amelynek megadásáról csak a népgyűlés dönthetett.

## Róma

Ha összehasonlítjuk a görög poliszokat, elsősorban Athént, a köztársasági kori Rómával, az azonosságok mellett jelentős különbségeket találunk. Az itáliai város társadalma eredetileg szintén **a régi előkelő nemzetségek**, a patríciusok és **a nép**, a plebejusok **kettőségén alapult**. Hosszú küzdelem eredményeként vívták ki a plebejusok az **egyenjogúságot**, és alakult ki a plebejus réteg vezető tisztségeket viselt tagjaiból és a korábbi patrícius vezetőkől a hivatali nemesség, a **nobilitás**. A **szenátus**, amely a köztársaságbeli Róma kormányának nevezhető, hivatali évük leteltével a magas tisztségek viselőit fogadta be soraiba. (A tagság egész életre szólt!) A **ensorok**, akinek a szenátorok névsorának összeírásában jelentős szerepük volt, hatékonyan védték a vezető rétegek érdekeit. Athénnal ellentétben Rómában nem egy, hanem **három népgyűlés** volt (*comitia curiata*, *comitia centuriata* Kr.e. V. század közepétől, *comitia tributa* Kr.e. 287-től), melyeknek hatásköre – szemben a görög polisszal – igen szűk. Nem volt vita ezeken a fórumokon, csak döntöttek az összehívó tisztviselők előterjesztéseiről. A legnagyobb hatáskörű népgyűlés, a *comitia centuriata* (consulok, praetorok választása, hadüzenet) szavazatait ráadásul csoportonként számlálták össze, és a csoportok kialakítása olyan volt, hogy a jómódúak akarata érvényesüljön. Athén politikai légkörében **a nyilvánosság** azt is magában foglalta, hogy a közösségi ügyeket a tudomány és a művészet is megjelenítette (drámák, filozófia), s jellemző az erős kritikai hangvétel. Rómában mindez **ismeretlen**. **A tömegek – a korlátozott törvényes eszközök következtében – sokkal inkább az utcán próbálták eredményeket kicsikarni.**

Az itáliai városban meghatározó volt **a katonai szemlélet** – sokkal erősebben, mint Athénban. A társadalom alá-fölérendeltségi viszonyai ezt jól tükrözik. A hatalom iránti engedelmesség, a rendszer elfogadása, a politikai vita hiánya Rómát sokkal inkább Spártához hasonlítják, semmint Athénhez. A latin város a **hódítást** tartotta fő feladatának, és ezt tükrözte alkotmányos berendezkedése. A **római polgárjog** amely születéssel, adományozás és felszabadítás révén szerezhető meg, s amely itt is a férfiak kiváltsága volt, lassan veszített értékéből. Mindez szoros összefüggésben volt a városállam birodalomká formálódásával. A császároknak már szembe kellett nézniük a hatalmas területek összetartásának problémájával.

Rómában nem volt leiturgia rendszer, de egyéni és közösségi szinten is megtalálták a módját a tömegek megnyerésének, és ezzel a társadalmi stabilitás biztosításának. A „*kenyeret és cirkuszt*” követelés teljesítése egyre fontosabb volt az **élősködő, politikától elforduló városi tömegek** számára. A köztársaság idején nagy szerepe volt ebben az aedilisnek - olykor a praetoroknak – akik a politikai karrierjük érdekében jelentős összegeket áldoztak a szórakoztatás céljaira. (Athén ezzel szemben nem engedte polgárait elfordulni a közügyektől, fénykorában a szegényeket anyagilag támogatta, hogy részt vehessenek a politikában.) Még **nagyobb szerepe volt** Rómában a társadalmi osztályok közötti jó viszony fenntartásában **a patronus-cliens kapcsolatnak**, amelyeket a *fides*, a szerződéses hűség is megerősített. Az eredetileg patrícius pártfogó jogi védelmet gyakorolt pártfogoltja fölött, aki mindezt politikailag és gazdaságilag támogatta. Később kiszélesedett és átformálódott e viszony, s egyre inkább „osztogatássá és adakozássá” alakult. Lényegében a császár is mint patrónus különleges clienseinek tekintette a főváros lakóit.

Athénben és a köztársaság kori Rómában fontos **volt a vallásos hit**. Rómában a kedvezőtlen előjelek ideiglenesen félbeszakíthatták a hivatalos ügyek intézését, de **a politika tartalmi részét nem befolyásolták**. A megszülető „kinyilatkoztatott” vallások – a zsidó-keresztény és az iszlám vallás – szakítanak ezzel a gyakorlattal. Különösen az iszlámban az élet minden területét meghatározóan befolyásolja a hit. Az egyén döntési szabadságra való igényét egyenesen hitetlenségnek bélyegzi a Korán. Allah szolgálata a legfontosabb, a közösség döntéseit is ez határozza meg. A hit mindenre ad követendő mintát, egyház és állam, egyházi és világi jog (*saria*) nem különül el egymástól.

## 14. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig

III. Egyén, közösség, társadalom / 14.

### **A magyar társadalom a X. században**

A zsákmányszerző hadjáratokat valószínűleg nem a fejedelem irányította központilag, hanem egyes törzsek, elsősorban a határ mentiek önálló akcióiról volt szó, s így ezek vezetőit sejthetjük a kalandozó csapatok élén.

Kérdéses a résztvevő katonai erő eredete is. A választ az határozza meg, hogy milyen fejlettségűnek tartjuk a X. századi magyar társadalmat. **Ha azt feltételezzük, hogy a törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt**, vagyis társadalmuk a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott, **úgy a fegyveres nomád pásztorok tömegei indultak a zsákmány reményében a messzi nyugat felé**. Ha **fejlettebb társadalommal számolunk**, melyben kialakultak a **törzsfők, nemzetségfők** (bőség), a hatalmukat biztosító **fegyveres kíséret** (jobbágyok) és a mindinkább **szolgálatra kényszerített szabadok** (ínség) rétegei, akkor **a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat**. Ez esetekben a kalandozások legfőbb célja épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása volt. (A X. században jelentős számban léteztek szabadsággal nem rendelkező **szolgaállapotúak** is – pl. hadifoglyok -, akiket szintén íneknek neveztek.)

### **A Szent István-kori társadalom**

A Szent István-kori társadalom jogi szempontból két részre oszlott: szabadokra és szolgálakra. A szabad ember az egyik törvény megfogalmazása szerint „életének futását a szabadság serénységével” végezte. Ez azt jelentette, hogy a törvény diktálta szabályok elfogadása mellett lényegében maga intézte sorsát, vagyis részesült a közszabadságból. Ugyanez nem mondható el a szolgáról, aki fölött ura rendelkezett. (A szolga még így is különbözött az ókori rabszolgától, mert személynek tekintették.)

**A szabadok társadalma három csoportra oszlott**. A legvagyonosabb – **uraknak** nevezett – réteg az Istvánt támogató hazai előkelőkből, s a király külföldről jött adományokkal elhalmozott híveiből állt. A **vitézeknek** nevezett középrétegbe a katonáskodó életmódot folytató, kisebb vagyonú emberek tartoztak. A szabadok társadalmának legalján a **nincstelének**, de személyükben szabadok foglaltak helyet.

A személyileg **szabadok társadalma** egy sajátos társadalmi réteggel, a **vendégekkel (hospes) gyarapodott**. A külföldről betelepült parasztok – megegyezés szerint – mások földjét művelték.

### **A magyar társadalom a XII. században**

Az Árpád-kor első szakaszának társadalmi jellegzetességei III. Béla korára teljesedtek ki. A földek ekkor még mintegy háromnegyede a király tulajdona volt. A királyi birtok társadalma (várnépek, várjobbágyok, udvarnokok) szinte a Szent István-kori állapotokat tükrözte.

A világiak vezető rétegének legalsó részén a vitézek helyezkedtek el, akik katonáskodással szolgálták a királyt, s kis- és középbirtokaik voltak.



## Az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **báróknak** nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

## A formálódó nemesi társadalom IV. Béla idején

Az, hogy minden vagyoni különbség ellenére van a magyarországi társadalomnak egy jogilag egységesülő rétege, már a tatárjárás előtt is kimutatható. Ide tartoztak a nagybirtokos és tisztségviselő **bárók**, ide a **közép- és kisbirtokos királyi szerviensek**. E társadalmi csoport tagjai **adómentességben részesültek, szabadon végrendelkezettek, peres ügyeiket a királyi bíróságokon intézték, s a királynak csak katonáskodással szolgáltak.**

Az Aranybullában a nemes (nobilis) szó még csak az előkelők vékony rétegét jelölte. A király és fia által 1267-ben kiadott kiváltságlevél viszont már elismerte a királyi szerviensek nemességét is, s őket egyszerűen csak nemesnek (nobilis) nevezte.

A formálódó nemesi társadalomban IV. Béla (1235-1270) uralkodásának végétől kezdve mások is beépültek. A királyi kiváltságok alapján **a várjobbágyok is megkaphatták a nemesi jogokat.**

Nemesítésük során – egy részük valóban szabad földhöz, közép- és kisbirtokokhoz jutott. Nemessé válásukkal **a királyi várszervezet végleg bomlásnak indult.**

## Főnemes, köznemes, familiaritás

Azok az óriási birtokadományok, amelyekkel IV. Béla a hozzá hű bárókat megtisztelte, megváltoztatták a nemesi társadalom szerkezetét. **Ekkor alapozódott meg több olyan bárói hatalom, amely a XIII. század utolsó negyedében lehetetlenné tette a királyi kormányzat működését.**

A mindössze 10-20 famíliából kikerülő báróknak vagyonuk révén sikerült szert tenniük az ország főméltóságaira, mely tisztségeket aztán családon belül örökítették a későbbiekben. Belőlük alakult ki a **főnemesség**. A közép- és kisbirtokos **köznemesek** – az egykori királyi szerviensek és várjobbágyok – általában **nem tudtak függetlenedni a nagybirtokos báróktól. Közöttük mindkét fél számára előnyöket nyújtó kapcsolat született.** A nemes önként elszegődött a tehetősebb nagybirtokos szolgálatába. Segített az uradalom

igazgatásában, a katonai kíséret, a háztartás, a família tagja lett. Innen származik a kapcsolat elnevezése: **familiaritás**. Aki szolgálatba állt, az a **familiáris nemes**.

A szolgálat fejében a familiáris juttatásokat, ellátást és védelmet kapott. Fontos tudni, hogy a **familiaritás nem azonos a hűbériséggel**. A familiáris nem kapott hűbérbirtokot, személyes szolgálatvállalása pedig nem csorbította nemesi jogait.

A XIII. században a tatárjárás népességcsökkenése lendületet adott a jobbágyság kialakulásának: a külföldi telepesek, „vendégek” (hospesek) és a határokon belül vándorló földművesek azokon a birtokon telepedtek csak le, amelyeken bizonyos kiváltságokat biztosítottak számukra. A munkaerőhiány miatt a birtokosok elismerték, hogy a jobbágyok telküket szabadon örökíthetik, szabadon költözhetnek, s ezt az 1298-as törvény országosan is biztosította. Az ilyen módon kialakult és egységesült réteg jobbágy elnevezése (eredetileg: „jobb ember”) kifejezte a paraszti népesség felemelkedését.

IV. Béla tatárjárás utáni telepítési, várépítési és városfejlesztési politikája ösztönző hatást fejtett ki: nőtt a királytól kiváltságokat nyert kereskedő- és bányavárosok száma. Ennek ellenére Nyugat-Európa-hoz képest csekély maradt a városi polgárság súlya.

### ***Az Árpád-kor társadalmi rétegződése***

A XI. századi magyar társadalom **összetett** képet mutatott. Még léteztek a katonademokráciából fennmaradt társadalmi rétegek és már kialakulóban voltak az új, feudális társadalom alapvető **rétegei**. Az István korabeli vezető rétegekből (ispánok, várjobbágyok stb.) a XII. század végére kialakult a későbbi nemesség előképe a **szerviensi** réteg, az alsóbb társadalmi rétegek pedig a jobbágyság soraiba tagozódtak be. A trónviszályok során egyes földesurak hatalmas birtokokat gyűjtöttek össze, belőlük alakult ki később a **bárok** csoportja. A vezető rétegek (főpapok, főurak, szerviensek) sorra elnyerték **kiváltságaikat**, így a XIII. század közepére Magyarországon kialakult a **nyugati feudális társadalomra emlékeztető forma**. A század végére egységesült a jobbágyság, és megkapta a szabad költözködés jogát.

### ***Társadalomfejlődés az Anjouk korában***

Az Anjouk kora a társadalomfejlődés egy hosszú folyamatát zárta le. **Az ország különböző állapotban élő és különböző kiváltságokat élvező lakosai két alapvető csoportban egységesültek.**

Az egyik csoportba tömörülők földbirtokuk révén a **nemesség** soraiba tartoztak. Földjükre megkapták az uralkodótól az adómentességet, és csupán katonáskodási kötelezettségük volt. A másik csoport tagjai, a földtulajdonnal nem rendelkező **jobbágyok** a földesurak földjein telkeket vettek használatba. A használatba kapott telek fejében a földesúr, az egyház és az állam szolgáltatásokra kötelezte őket. Az egységes nemesség és jobbágyság kialakításában a királyi hatalom döntő szerepet játszott.

### ***Az 1351. évi törvények***

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni**.

Ettől kezdve **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat és kiváltságokat élvez**.

Az ősiség törvényében Nagy Lajos megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelkezési szabadságot.

## **Udvári nemesség, vármegyei nemesség**

Az udvari nemesség gondolkodásmódja az Anjouk idején kezdett különválni a vármegyei nemesekétől. **Az udvari társadalom észjárását a királyság tisztelete határozta meg, míg az udvaron kívülrekedtek, a vidéki nemesek elsősorban a nemesi szabadság szószólói lettek.** A szakadékot a királyok is mélyítették. A tisztsége révén a királyi székhelyhez, Budához kötődő udvari nemesség tagjai egyre sűrűbben kapták meg az úgynevezett szabadispánságot. Ez a később pallosjognak nevezett kiváltság feljogosította őket arra, hogy a kézre került bűnösöket – a megyei törvényszék mellett – ők is kivégeztessék.

A nemességhez hasonlóan a jobbágyság kialakulása is a XIV. századra fejeződött be. Apró falvakban éltek, gazdálkodásuk és szolgáltatásaik alapja a telek volt, mely belső (ház és kert) és külső (szántó, rét és erdőrész) telekből állt. A szántót - a nyomáskényszernek megfelelően - minden évben másutt mérték ki. A jobbágy a telek alapján róttá le szolgáltatásait földesurának (cenzus = pénzadó két részletben; kilenced = terményadó; évi háromszori ajándék; munkajáradék = fuvarozás); az egyháznak (tized a gabona és a bor után) és az államnak (kapuadó). A jobbágyok helyzete a XIV. században viszonylag kedvező volt. Nem éheztek, szabadon költözhetek adójuk megfizetése után. Javította helyzetüket a gazdasági fejlődés, az ország belső rendje, s hogy nem sarcolták az országot idegen hadak.

## **15. Hunyadi Mátyás portréja és udvara**

III. Egyén, közösség, társadalom / 15.

### **Mátyás királlyá választása – a koronázás**

V. László halála után a királyi támaszokat vesztett Habsburg-barát urak egyezkedésre kényszerültek az országban legnagyobb erőt képviselő Hunyadiakkal: megállapodást kötöttek Mátyás trónra ültetéséről. A köznemesség is kiállt Mátyás mellett. Az országgyűlés 1458 januárjában királlyá választotta Mátyást (1458-1490).

Mátyás az őt trónra segítő egyezséget nem tartotta be. Leváltotta a nádort, Garai Lászlót, s eltávolította a hatalomból Szilágyi Mihályt. A tisztségviselők sorainak átrendeződésekor nagy jövőjű famíliák tűntek föl, például a Szapolyaiak és a Báthoryak.

III. Frigyes hajlandó volt kiszolgáltatni a Szent Koronát Mátyásnak. A korona átadása fejében azonban 80 ezer aranyat kért, s a magyar király fiú örökös nélküli halála esetén igényt formált a magyar trónra. 1464-ben megkoronázták Mátyást a Szent Koronával.

### **Mátyás állama**

Mátyás a napi ügyek intézésére egy **szűkebb királyi tanácsot** is alakított, melynek üléseire szívesen hívott meg alacsonyabb származású **szakértőket**. **Az országgyűléseken meg kellett nyerni a köznemességet**, amely az *adók megajánlását* ekkorra már szinte kizárólagos jogának tekintette, és a *katonáskodásból* is jelentős részt vállalt.

**A király átszervezte a kancellária és a bíróság hivatalait. A bíráskodásban igyekezett csökkenteni a rendek szerepét: a királyi személyes jelenlét bírósága élére ún. személynököt (personalis) nevezett ki.**

## Pénzügy – adók

Mátyás a **kincstartóság** élére egy budai polgárt, **Ernuszt Jánost** nevezte ki. Az új hivatal visszafogta a kincstári bevételekkel való visszaéléseket. Az adószedés rendszere is megváltozott. **A király a háztartások** (a házakat jelölő füstnyílások, füstök) **szerint vetette ki a kincstári adót (füstpénz).**

A háztartás lett az alapja az 1468-tól évente akár kétszer is beszedett rendkívüli hadiadónak is, amelyet a háborúk költségeire fordítottak. (Kivetését az országgyűlésnek kellett megszavaznia.) A kincstári adót és a rendkívüli hadiadót úgy szedték be a jobbágyoktól, hogy együttes összegük évi egy forintra rúgott.

A pénzügyi reformok eredményeképp Mátyás éves bevétele 500-700 ezer forint között mozoghatott.

## Magyarország gazdasága

A király elsősorban az adókból (királyi kincstár adója, rendkívüli hadiadó), valamint a sójövedelemből, a pénzverő- és bányakamarák hasznából és a vámokból töltötte fel kincstárát. A bevételi források között viszonylag kisebb tételt képviseltek a városok, a szászok, a zsidók és az erdélyi románok adói.

## A „fekete sereg”

Mátyás hadseregét halála után „fekete seregnak” nevezték. **Mátyás** az 1460-as évek közepétől **egyre több zsoldost fogadott fel.** A zömében csehekből és lengyelekből álló sereg létszáma – Mátyás jövedelmeitől függően – akár 15-20 ezerre is emelkedhetett. A sereg 4 fegyvernemből állt: nehéz- és könnyűlovasság (huszárok), gyalogosok, tüzérség. **A fekete sereg fönntartása nagy gondot okozott** Mátyás számára: egy lovaskatona havi zsoldja 3, egy gyalogosé 2 forint volt.

A király elméletileg is képzett hadvezér volt. Felismerte a tüzérség jelentőségét, s szívesen alkalmazott különböző mechanikai találmányokat (pl. ostromtornyot). Ám harctéri sikereit gyors helyzetfelismerő képességének, merész ötleteinek köszönhette, s annak, hogy tudott bánni katonáival.

## Mátyás törökellenes politikája

Mátyás **törökkel szembeni** politikájára az **aktív védelem** a jellemző. Fegyverekkel küzdött a déli határok biztosításáért. 1463-ban elfoglalta Jajca várát, majd 1476-ban bevette Szabácsot. A határ menti török betörést 1479-ben kenyérmezőnél Mátyás híres hadvezére, Kinizsi Pál győztes ütközetben hárította el. **Mátyás kialakította a második magyar végvárrendszert.**

## Mátyás cseh politikája

1466-ban a pápa kiközösítette az egyházból a huszita vallású (kelyhes) Podjebrád Györgyöt, akit a cseh rendek időközben királyukká választottak. **Mátyásnak** kapóra jött ez az esemény. Feltehetően **a német-római császári cím elnyerését tűzte ki célul.** Ehhez **első lépésként a cseh koronát akarta megszerezni.** (A cseh király a Német-római Birodalom egyik választófejedelemé volt.) Csehországi hadjárata során **Mátyást 1469-ben** a katolikus cseh rendek **cseh királlyá választották,** ám **ellenkirálya,** Podjebrád György örökébe a lengyel király fia, **Jagello Ulászló** lépett.

Mátyás és Ulászló csak 1479-ben egyezett meg. Kölcsönösen elismerték egymás cseh királyi címét, s Mátyásé lett Szilézia, Morvaország, Lausitz.

## Vitéz János összeesküvése

Mátyás csehországi hadakozásának idehaza és külföldön is sok ellenzője támadt. 1471-ben főpapi összeesküvés bontakozott ki a király ellen. A lázadók – élükön Vitéz János esztergomi érsekkel – értelmetlennek s túlzottan költségesnek tartották a cseh háborút, s hibáztatták Mátyást, amiért elhanyagolja a déli határok védelmét. A pécsi püspök, Csezmiczei János (Janus Pannonius), a magyar világi líra megteremtője is a lázadók között volt. Mátyás azonban – többnyire békés eszközökkel – megakadályozta az összeesküvés kibontakozását. Vitéz Jánost, aki nevelője, s bravúros diplomatája volt, fogságba vetette. Janus Pannonius menekültében hunyt el.

## Az osztrák háborúk

Mátyás megfékezésére a Habsburg- és Jagelló-ház szövetségre lépett egymással. **Mátyás** Ausztria elleni háborújával azonban **rákényszerítette III. Frigyes** arra, hogy neki ítélje a **választófejedelmi címet** (1477). Ausztriát továbbra is támadva folyamatosan rombolta III. Frigyes tekintélyét. Azt akarta elérni, hogy a császár ismerje el házasságon kívül született fiát, Corvin Jánost törvényes utódjának a magyar trónon.

**1485-ben Mátyás elfoglalta Bécset**, s ettől kezdve haláláig itt tartotta székhelyét.

Corvin János 1473-ban született egy bécsi polgárlánytól. Nagy vagyonnal rendelkezett, mert Mátyás anyja, Szilágyi Erzsébet végrendeletileg rá hagyta a Hunyadi-vagyont (30 vár). Mátyás a törvényes örökös (és a politikai kapcsolat) érdekében 1476-ban újra megházasodott: a nápoly-aragóniai király leányát, Beatrixot vette nőül. Ám a várva várt utód nem született meg. Ezért az 1580-as évektől mindent megtett Corvin János utódlása érdekében: tisztségeket ruházott rá, állandóan szerepeltette maga mellett, s megeskette a főpapokat és a főurakat, hogy halála után fiát válasszák királlyá.

## Mátyás és a rendek

**Mátyás nem kérdőjelezte meg a király és a rendek közötti hatalommegosztás kialakult rendszerét.** Mindvégig fontos döntéshozó szerv maradt a királyi tanács, s az országgyűlés jogait sem csorbította, bár igyekezett azt minél ritkábban összehívni (gyakran több évre megszavaztatta az adókat). Megmaradt a megyék szerepe. A király elismerte a városok önkormányzatát, a királyi városok jogát az országgyűlési képviselőre, de megjelenésüket nem szorgalmazta különösebben.

Mátyás nagy hatalma annak köszönhető, hogy a király **ügyesen élt a rendi kormányzás adta lehetőségekkel**, s gyakran kijátszotta egymás ellen a rendek különböző csoportjait.

**A rendi kormányzás kereteit biztosították az 1486-ban kiadott törvények.** Pontosan szabályozták a rendi tisztségviselők, elsőként is a nádor jogkörét, a rendi intézmények működését. A nádor bíraskodási jogát a törvény erősítette, s „hivatalosan” is ő lett a király helyettese, az ország főkapitánya.

A király és a nemesség kapcsolata azonban változott, különösen Mátyás második házassága után. Beatrix kifinomult életmódot, szokásokat honosított meg a magyar királyi udvarban, amellyel befellegzett a király addigi közvetlenségének. (Például megjelentek az ajtónállók a királyi palotában.) Az urak elítélték a király távolságtartó viselkedését. Mátyás – akinek tréfáit anekdoták is megörökítették – utolsó éveiben magányossá vált. Titkárai ellentmondás nélkül szolgálták urukat.

## Mátyás és a kultúra

Mátyás rokonszenvezett azzal az Itáliából kiinduló eszmeáramlattal, mely az emberi egyéniség szabad fejlődését dicsőítette s amelyet latin kifejezéssel humanizmusnak neveztek. Ő is – miképp a humanizmus hívei, a humanisták – eszményítette az ókori görög-római tudósokat, akiknél ez az emberközpontú világnézet megjelent. Királlyá koronázása után

politikai megfontolásból fordult az ókori görög-római művészet hagyományait fölelevenítő reneszánsz művészet felé. (A francia renaissance szó „újjászületést” jelent.)

**Mátyás uralkodói hatalmát reneszánsz épületekkel, szobrokkal, festményekkel hirdette.**

Hogy a tudást, a műveltséget is fontosnak tartotta, arra bizonyíték, hogy **1467-ben Pozsonyban egyetemet alapított.** Budai palotájában folyamatosan fejlesztette könyvtárát. Több mint ezer kötetből álló könyvgyűjteményéből, a **Corvinákból** csak néhány tucat maradt ránk.

A király körül olyan nagy egyéniségek működtek, mint Vitéz János, a humanista tudós, Thuróczy János a magyar, Antonio Bonfini az olasz történetíró. Nyaranta **Visegrádra** költözött ki a királyi udvar, ahol Mátyás pompás **palotát** építtetett.

## Mátyás életműve

Mátyás uralmának eredményei a következőkben foglalhatók össze: **rend, jó pénz**, békés kereskedés, **állandó hadsereg**, a török ellen kiépített **végvári láncolat**, a király által támogatott művelődés és művészet.

**A túladóztatott ország gazdasága azonban kimerült.** A polgárság sem erősödött meg annyira, hogy felvegye a versenyt a külföldi iparosokkal, kereskedőkkel, és a királyi hatalom számottevő partnerévé váljon a nemességgel szemben. **A király halála után** visszaállt az az állapot, amely uralkodása kezdetét jellemezte: **újra a főurak kezébe került a hatalom.**

## Magyarország erőforrásai Mátyás uralkodása alatt

**Mátyás uralkodása alatt a királyi bevételek jelentős mértékben emelkedtek.** Az uralkodónak járó és a jobbágyság által fizetett, portánként egyötöd aranyforintos évi adó helyett az országgyűlések által megszavazott **rendkívüli adó**, az ún. segedelem lett az állami adóteher, amely az előbbinek ötszörösét, **egy forintot** tett ki, s a király olykor évente kétszer is kivetette. Így a királyi bevételek félmillió és háromnegyed millió forint között ingadoztak. Ezt egészítették ki a **meghódított nyugati tartományok adói**, valamint a **pápa és a Velencei Köztársaság által időnként nyújtott pénzügyi támogatás** a törökellenes hadjáratok költségeinek fedezésére. Mátyás bevételei így jobb esztendőknél elérhették a 900 ezer forintot is. Ez azonban így is csupán a felét tette ki a török szultán jövedelmének. Ez az összeg alacsonyabb a múlt századi történetírók által becsülnél, és az sem fogadható el, hogy Mátyás bevételei megközelítették például a francia király jövedelmét. Korábban ugyanis a 15. század közepi ottani bevételeket vették alapul, ezek azonban XI. Lajos uralkodása alatt (1461–83) közel kétszeresükre emelkedtek.

## Szerencse és zsenialitás

A középkori államokban a királyi hatalomtól függött, hogy mennyire tudja az ország erőforrásait kihasználni. Magyarországon az uralkodó ereje a 15. század közepére a mélypontra süllyedt: a királyi birtokállomány jelentősen összezsugorodott. Amikor **1458-ban** az ország akkori legnagyobb birtokosát, **Mátyást királlyá választották**, az új uralkodó – saját hatalmas családi birtokait is beleszámítva – a váraknak csak mintegy tizedével rendelkezett. Ugyanakkor a világi nagybirtokosok a várak közel felét birtokolták. Az ő szolgálatukban állt az ún. „előkelőknek”, a köznemesség felső rétegének egy része is, így összefogásuk esetén a nagybirtokosok képesek voltak megakadályozni a királyi hatalom érvényesülését.

1458-ban Magyarország közel állt ahhoz, hogy részekre szakadjon. A Hunyadi–Szilágyi-párt és V. László hívei között polgárháború dúlt, melyet ugyan Mátyás megválasztása megszüntetett, de az ország nyugati része III. Frigyes császár hatalma alá tartozott, a

Felvidéken pedig Jan Giskra cseh zsoldosvezér volt az úr. Mátyás – és Magyarország – szerencséjére 1458-ban külső támadással nem kellett számolni. A magyar trónra örökösödés címén igényt tartó Jagelló IV. Kázmér (1447–92) lengyel királyt a német lovagrenddel folytatott harcai, a magyar koronát zálogban megszerző III. Frigyes (1440–93) német császárt pedig öccsével fennálló ellentéte tartotta vissza, és a török is akadályoztatva volt.

**Bár az új magyar királynak csak igen szűk mozgástér állt a rendelkezésére, ezt maradéktalanul kihasználta. Maga mellé állította az egyházat, amely felett főkegyúri joggal rendelkezett, és amelyet a pápa és magyarországi követe, Carvajal bíboros is Mátyás támogatására szólított fel. S az egyház kezén volt a várak egytizede. A főnemesek azon része, amelynek birtokait Giskra veszélyeztette, ugyancsak Mátyás mellé állt.** Erre a veszélyre tekintettel sikerült a rendekkel rendkívüli adót megszavaztatnia, s így megkezdhette a Felvidék felszabadítását.

Így egy év alatt, ha nem is teljesen, de valamennyire **megszilárdíthatta uralmát**. Ez ugyan arra nem volt elegendő, hogy 1459-ben megakadályozza Szerbia török kézre kerülését, de amikor ugyanezen év februárjában Garai, az előző évben leváltott nádor, valamint Újlaki Miklós és egy bárói klikk III. Frigyes császárt választotta ellenkirálynak, sikerült megvernie Körmendnél a betörő osztrákokat. Mátyás 1462-ben délvidéki birtokadományokkal rávette Giskrát a megegyezésre, s a Felvidéken helyreállt a rend. **1463-ban** egyezséget kötött a császárral is: **Mátyás elismerte III. Frigyes utódlását** – amennyiben nem születne törvényes utóda –, valamint nagy összegű pénzt fizetett, s **cserébe végre megkapta a Szent Koronát**, amellyel **1464-ben** megkoronáztatta magát. **Ezzel hatalma jogilag is megszilárdult.**

**Mátyás történelmi érdeme, hogy 1458 után megakadályozta Magyarország felbomlását;** igaz, ezt jelentős részben a szerencsének köszönhette – trónra lépte évében a külső ellenfelek erői máshol voltak lekötve –, és annak, hogy az ország vezető rétegének egy része szintén tisztában volt a veszéllyel, s tudta: ezt csak erős királyi hatalommal lehet elkerülni. Az más kérdés, hogy **Mátyás gazdagon megjutalmazta támogatóit, és a kihaló nagyúri családok helyébe új, hozzá kötődő nagybirtokos réteget hozott létre (Szapolyai, Vingárti Geréb, Dengelegi Pongrác, Ernuszt, Kinizsi stb.), amely rövidesen összeolvadt a régi arisztokráciával.** Mégis, a király zsenialitása, politikai éleslátása nélkül a kedvező változás nem következhetett volna be.

#### ***Mátyás király történelmi szerepéről, tetteiről szóló részletes összefoglaló:***

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenei/europa/marcali/html/06/06r05f30.htm>

#### ***A Sulinet-en:***

<http://www.sulinet.hu/tart/fcikk/Kjc/0/25340/1>

Elképzelhető forrás érettségien: **Antonio Bonfini Magyar történet** című művének a Történelem II. (Szabó Péter, Závodszy Géza) című tankönyv 115. oldalán található részlete.

#### ***A tétel forrásai:***

Szabó Péter, Závodszy Géza – *Történelem II.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Kubinyi András: Alternatívák Mátyástól Mohácsig - ELKERÜLHETŐ VOLT-E A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG BUKÁSA? című cikke, *Rubicon*, 9. évfolyam (1998) 4-5. szám (78-79.)

## 16. A reformkori társadalom jellemzői

III. Egyén, közösség, társadalom / 16.

### A parasztság

A XIX. Század elejére a jobbágyság differenciálódása előre haladt. A parasztságon belül kialakult különbségeket a **telkes jobbágyok és a zsellérek aránya** mutatja. (A húszas években először haladta meg a zsellérek száma a telkes gazdákat.)

A **parasztság felső rétegének sikerült az árutermelésbe bekapcsolódnia**. A nagygazdák igaerejük révén több telket is birtokolhattak, pusztákat bérelhettek, s fölhasználták a nincstelenek munkaerejét.

A zsellérek sem voltak többnyire földtelenek. Az úrbéres földből töredéktelket bírtak, házuk volt, vagy ideiglenes művelésre átengedett majorsági földön gazdálkodtak. A teljesen nincstelenek szolgának álltak, az ügyesebbek céhen kívüli falusi mesteremberek, kontárok lettek.

A zsellérek számottevő munkaerő-tartalékot képeztek. Azok a viszonyok azonban, amelyek hozzájárultak termelőeszközeik elvesztéséhez, **nem biztosították munkaerejük kihasználását**.

A paraszti rétegek közötti különbségeket életmódjuk is szemlélteti. A legszegényebb paraszt nád- vagy faviskóban, földbe vájt putriban húzta meg magát. Edénye cserép, maga faragta kanállal, fatányérból evett. Ünnepszámba ment, ha savanyúlevesen, kásán, répán és káposztafőzeléken, főtt tésztán kívül paprikáshús került az asztalra.

A módos gazdák a konyhából balra és jobbra nyíló két tágas szobában laktak. Bútorikat (pl. pad, tölgyfa asztal, támlás karosszék) iparos készítette. Gyakran ettek sült tésztát, főtt és sült húsokat, befőtteket. A férfiak kék vagy zöld posztóban és bundában, a nők rékliben, kartonszoknyában, ünnepi alkalmakkor selyemben, vállkendővel jártak.



A vert falu, fehérre meszelt, zsupszalmával fedett házak egy szobából, konyhából, kamrából állnak. Ilyen az átlag paraszti ház a XIX. Sz. első felében a Dunántúlon. (A képen látható házakban paraszti sorsú nemesek laktak.)

### A nemesség

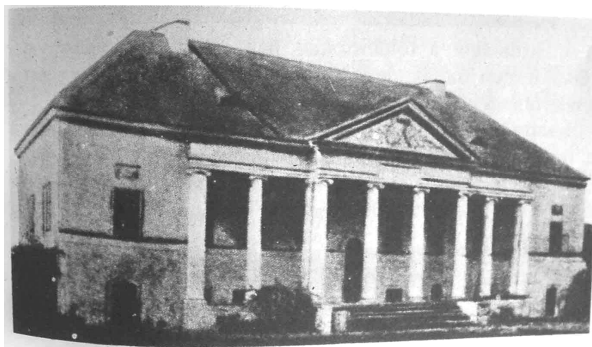
A XIX. század elején még nem létezett egységes nemesség. Körülbelül 700 000 ember nagy része egy-két telken maga gazdálkodó vagy jobbágytelken ülő. Ün. **bocskoros nemes** volt.

A bocskoros nemesek életformája, műveltsége nem különbözött a parasztétól. A nagybirtokot gyűlölték, de előjogaikhoz görcsösen ragaszkodtak. Ezért lettek sokszor – leitatva, lepéNZelve – a reakció eszközeivé.

A középbirtokos nemességet **értékesítési gondok** gyötörték. Egy részük eladósodott, sok birtok zár alá került. **A megyékben viszont övük volt a politikai hatalom**. Mivel a feudális állam szavatolta számukra a jobbágyok ingyenmunkáját, társadalmi hanyatlásukat azonban nem akadályozta meg, ők lesznek azok, akik a leginkább hajlanak majd a **feudalizmus építményének lebontására**, utat nyitva az ipar fejlődésének, az országos piac kialakulásának.



Volt egy kb. öt-hatszáz családot számláló **arisztokrácia**, amit mély szakadék választott el a nemességtől. A leggazdagabbak 100 000 holdas nemzetségek a válság időszakában is fedezni tudták külföldi utazásaikat, szórakozásaik költségeit. Még birtokait korszerűsítésére is futotta. **Gazdasági erejük természetesen politikai hatalom is volt egyben**: ők álltak a kormányzások élén. Érdekeik a **feudális rend megőrzését** és a kormányzat támogatását sugallták.



Nemesi kúria Tóalmáson. A jómódú birtokos nemesek ilyen épületekben laktak. A falakat meszelték, klasszicizáló vonalú bútoraik helybeli iparosoktól rendelték. A padlón asszonyaik által készített szőnyeg, az ablakokat házi csipkefüggöny takarta.

### **Polgárság, munkásság, értelmiség**

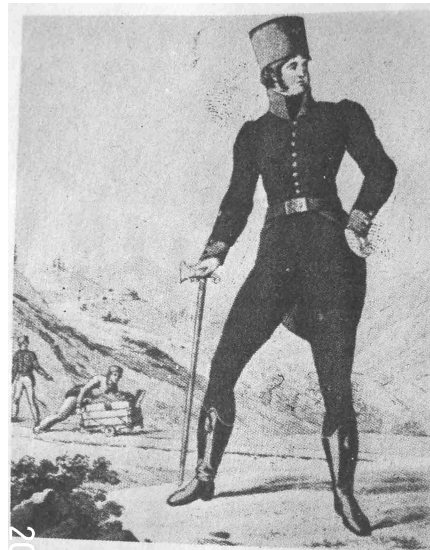
A céhmesterek, a középkori polgárok utódai a feudalizmus fönntartását kívánták. A manufaktúra-tulajdonosoknak, céhen kívüli iparúzóknak a kereskedők jó részének a **polgári átalakulás létérdeke**. Számuk, **gazdasági erejük elégtelen** ahhoz, hogy komoly politikai szerepet játszanak. A **munkásság még fejletlenebb**, mint a polgárság, jelentős részben nem is magyar származású.

A század elejére **megnövekedett az érdeklődés az értelmiségi pályák iránt**, különösen a birtokukat veszett kismemesek körében. Aki megtehetette, az felső iskolákba járatta gyermekét. A jobbágyfiúknak az egyetlen lehetőség a felemelkedésre az ügyvédi vagy a lelkészi pálya volt.

A földuzzadt értelmiséggel az ország nem tudott mit kezdeni. Míg az ügyvédeknek is gondot okozott a megélhetés. **A reformok és a polgárosodás legelszántabb hívei** az értelmiségiek köréből kerültek ki.

### **Polgári társasélet Magyarországon**

A polgári társadalomban szabad és egyenlő egyének önkéntes társulásaiként jönnek létre az egyesületek. Ezek száma jól mutatja a polgárosodás színvonalát, fejlesztőleg visszahat a polgárosodásra. Magyarországon 1852-ig a kormányzat szabadon engedte a közösségek alakulását. Ekkortól azonban a hatóságok szigorú fellépése miatt számuk átmenetileg visszaesett. A kiegyezést követő tíz évben a fejlődés ugrásszerű volt. A polgári közösségek nagy mértékben differenciálódtak; a jótékonyági szervezetek mellett a kaszinók, olvasótársaságok alkották a legjelentősebb csoportokat. Széchenyi István alapította az első kaszinót 1827-ben, ami letérve a kijelölt útról, politizálódott. Így jártak azok a diáktársaságok, amelyek az önképzőkörökből kiindulva figyelmüket mindinkább a közélet felé fordították. Angliától eltérően Magyarországon különösen erős volt a különböző egyesületek politikai jellege.



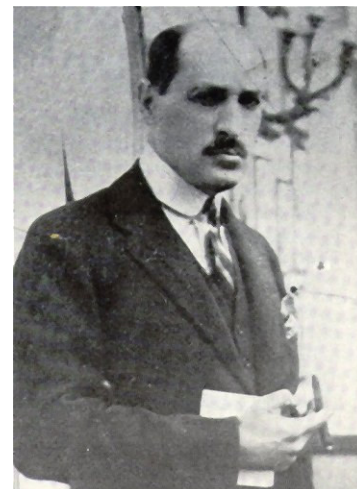
Bányatiszt. Az értelmiség anyagilag biztosított rétegét képezték.

## 17. Politikai életpályák a XX. századi Magyarországon

III. Egyén, közösség, társadalom / 17.

### **Gróf Károlyi Mihály** (1875-1955)

Magyarország egyik régi és gazdag arisztokrata családjából származott. A grófi rangot és a birtok jelentős részét Károlyi Sándor, a szatmári béke egyik létrehozója kapta a Habsburgoktól. Országgyűlési képviselőként Tisza István egyik legelszántabb ellenfele volt, 1912-ben még párbajra is sor került kettejük között. Az őszirózsás forradalom után miniszterelnök, majd 1919-től ideiglenes köztársasági elnök lett. 1919 júliusában feleségével, gróf Andrássy Katinkával együtt elhagyta Magyarországot. Érdemeit 1946-os hazaérkezésekor a magyar nemzetgyűlés törvénybe iktatta. Párizsi követként szembekerült a Rákosi-féle kommunista vezetéssel, ezért 1949-ben ismét emigrációba kényszerült. Franciaországban halt meg. Önéletrajzának címe: *Hit, illúziók nélkül*.



1875. március 4-én született Budapesten, nagybirtokos családban. Az ifjú arisztokraták életét élte, a budapesti egyetemen doktorált jogból. Nagybátyja, Károlyi Sándor hatására a szövetkezeti mozgalom szervezésébe kapcsolódott be, 1901-től a Szabadelvű Párt tagja volt, de Zilahon alulmaradt a választásokon. 1905-től függetlenségi programmal a pétervásári, majd 1910-től pártonkívüliként a kápolnai kerület képviselője lett. A Parlamentben támadta Tisza István erőszakos, antidemokratikus politikáját, amikor Tisza karhatalommal dobatta ki a Házból az ellenzéki képviselőket, párbajoztak is. Károlyi szót emelt a német orientáció és a hármas szövetség ellen, az antant-kapcsolatok és a szomszéd népekhez való közeledés híve volt. Szociális reformokat, földosztást és általános választójogot követelt. 1914-ben elvette a nála húsz évvel fiatalabb Andrássy Katinka grófnőt, aki élete végéig hű társa maradt.

Az I. világháború Franciaországban érte, ahol internálták, s csak rokonai révén szabadult ki, majd hazatérte után - bár ellenezte a háborút - a román fronton huszártiszt lett. 1916-ban létrehozta a Károlyi-pártot, együttműködött a polgári radikálisokkal és szociáldemokratákkal, s követelte a kilépést a háborúból. 1918-ra a szélesedő forradalmi mozgalom vezére lett, amikor Tisza híres parlamenti beszédében bejelentette, hogy a háborút elvesztették, hozzátette: igaza volt Károlynak. Az őszirózsás forradalom Nemzeti Tanácsának alapítója s elnöke lett, október 31-én a nép tette kormányfővé, a külügyi tárcát is ő töltötte be.

A háborús vereség, a kisantant területfoglalásai miatt gazdasági és politikai válság alakult ki, mindkét oldalon megerősödtek a szélsőségek. Károlyi elszigetelődött, a közellátási nehézségek, a földreform elhúzódása, a nemzetiségek elszakadási mozgalmi is rontották helyzetét. Bár az antanttal aláírta a súlyos feltételeket szabó belgrádi fegyverszüneti egyezményt, külső támogatást nem kapott, s hiába léptett életbe demokratikus reformokat. 1919. január 11-én államfővé választották, a földreform február 23-i kezdetén saját kápolnai birtokát osztotta szét. A köztársaság sorsát a március 20-i Wyx-jegyzék pecsételte meg, amely egy alföldi területsáv átadását követelte. Ezt nem lehetett elfogadni, a visszautasítás viszont addigi politikája csődje lett volna. Károlyi félreállt, másnap a kommunisták vették át a hatalmat, akikkel nem akart együttműködni. 1919. július 4-én emigrált, Ausztriában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában élt, miközben agitált a Horthy-rendszer ellen. 1923-ban hazaárulás és hűtlenség vádjával Horthyék vagyonekobzásra ítélték, az ítéletet több fellebbezése után jóváhagyták.

Ezután az emigrációban már a kommunistákkal is kapcsolatot keresett, ellátogatott Amerikába és a Szovjetunióba, itt szerzett tapasztalatairól lelkes cikkeket írt. A moszkvai perek, a Hitler-Sztálin paktum lehűtötték lelkesedését, de hitt a náciellenes összefogásban, ezért inkább hallgatott. 1934-ben feleségével Svájcba költöztek, majd Londonban és Párizsban éltek, Károlyi kapcsolatban állt az emigráció balszárnyával, köztük Jászi Oszkárral. A II. világháború alatt Londonban magyar szervezeteket hozott létre, földreformot tervezett s a BBC magyar adásában a nácik elleni harcra buzdított.

1945 áprilisában jelölték az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1946-ban az új magyar állam törvénybe iktatta érdemeit és semmisnek mondta ki az ellene hozott ítéleteket. Károlyi ezután hazatért, de a nagypolitikába nem engedték bekapcsolódni, a kommunisták igyekeztek elszigetelni. Részt vett a párizsi békekonferencián, majd 1947-ben párizsi nagykövetté nevezték ki. Károlyit egyre jobban riasztotta a kialakuló diktatúra és a hidegháború. Szót emelt a letartóztatott Mindszenty bíboros érdekében, kérve hogy engedjék ki Rómába, de elutasították. A Rákosi-rendszerrel véglegesen a koncepciók Rajk-per nyilvánvaló hazugságai miatt szakított, 1949. június 2-án lemondott tisztségéről. "Ünnepélyesen kérem a kormányt, hogy rendelje el a per felülvizsgálatát ...mivel meg vagyok győződve róla, hogy az ítélet végrehajtásával elkövetendő justizmord mindenképpen lelepleződné. Ez óriási kárt okozna a magyar demokráciának" - írta táviratában, melyet a világsajtó közölt. A nemzetközi közvéleményt nem sikerült felráznia, de Rákosiék a népi demokrácia árulójának nyilvánították, így másodszor is emigráns lett. Utolsó éveiben a dél-franciaországi Vence-ban élt, írásai itthon nem jelenhettek meg, ki akarták törölni a történelemből. Hamvait csak 1962-ben hozták haza, és a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Egy egész világ ellen címmel 1922-ben jelentek meg emlékiratai Münchenben (magyarul 1965-ben). Újabb önéletírását, a Hit illúziók nélkül 1956-ban Londonban, itthon 1977-ben (cenzúrázva) adták ki. Felesége Együtt a forradalomban és Együtt a száműzetésben címmel írta meg életüket. Károlyi naiv és jóhiszemű volt, de tetteit a felismert igazságokhoz kötötte, tekintet nélkül saját és osztálya érdekeire. Nem mondható kiemelkedő politikusnak, de makulátlan tiszta ember volt - az ország akkori nehéz helyzetével sem ő, sem más nem birkózhatott volna meg.

### **Horthy Miklós (1868-1957)**



1868. június 18-án egy tiszántúli, pár száz holdas dzsentricsalád ötödik gyermekeként született Kenderesen. Látványos karriert futott be, Ferenc József szárnysegéde, a Monarchia flottájának főparancsnoka, majd Magyarország államfője lett. Nem vonzották az elméleti kérdések, sokkal inkább katonatiszt volt, mint politikus. Tekintélye, népszerűsége a második világháború végéig töretlennek látszott, politikai pályafutása végén azonban meg kellett élnie a nevével fémjelzett rendszer összeomlását. Családja megmaradt tagjaival együtt a németek elhurcolták. Végül Portugáliában telepedett le, és 1957-ben itt érte a halál.

Tengerésztiszt, politikus. 1886-ban lett a hadiflotta tagja. 1909 és 1914 között Ferenc József szárnysegéde. Az első világháború kitörését követően különböző hadihajókon szolgál. A hadműveletek során megmutatkozik rendkívüli parancsnoki tehetsége. A háború végén ellentengernagy, a Monarchia hadiflottájának utolsó parancsnoka. A proletárdiktatúrát követően **1920. március 1-től 1944. október 15-ig Magyarország kormányzója**. Külpolitikájának alapvető célkitűzése a trianoni békeszerződés **revíziója** volt. Ennek érdekében kereste a szövetséget Német- és Olaszországgal is. Bár Hitlerrel kölcsönösen nem szerették egymást, nem látott más utat a magyar érdekek érvényesítésére, mint a németek

mellett való fegyveres beavatkozást, melytől barátjának, Teleki Pál miniszterelnöknek az öngyilkossága sem tartotta vissza. Igyekezett minimális szinten tartani a németek rendelkezésére átadott haderő létszámát, sőt 1942-től az angolszász hatalmakkal titkos béketárgyalásokat folytatott. A belpolitikájában mind a baloldali, mind a jobboldali szélsőségesektől tartózkodó Horthy nem látta, hogy a hadsereg és főként a tisztikar fiatalabb tagjai a politizálást megtiltó rendelkezései ellenére egyre inkább politikai céljaik megvalósítását is szem előtt tartották, és a szélsőséges mozgalmakban vélték megtalálni érdekeik képviselőit.

Magyarország német megszállása után igen szűk mozgástere maradt, bár miután belátta, hogy ellenkező esetben nem kerülheti el a felelősségre vonást, leállította a zsidóság deportálását. Megpróbálta kivonni az országot a harci cselekményekből, de miután 1944. október 15-i kiugrási kísérlete nem sikerült, a hatalmat átadta Szálasi Ferencnek. Ezután a németek, a háborút követően pedig az amerikaiak fogságába került. A nürnbergi per során tanúként hallgatták ki. Portugáliában halt meg, 1957-ben. 1993-ban Kenderesen újratemetették.

### Ajánlott irodalom:

- Rubicon, 8. évfolyam (1997) 1. szám (65.) – Konzervativizmus és revízió, Horthy-korszak
- Rubicon, 12. évfolyam (2001) 1-2. szám (105-106.) – Ki volt Horthy Miklós?

### Gróf Teleki Pál (1871-1941)



Földrajztudósként alapozta meg hírnevét. Alkatra inkább tudós volt, mint politikus, ennek ellenére kétszer töltötte be a miniszterelnöki pozíciót igen nehéz időkben. Erkölcsi nagyságára utal a maga választotta tragikus vég: politikai felelősségének elismerésével öngyilkos lett.

#### **Első kormánya**

1920. július 25-én Horthy Miklós kormányzó kinevezte miniszterelnökké. Emellett ő volt a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere és ő vezette a külügyi tárcát is. IV. Károly visszatérési kísérlete után, 1921. április 14-én végérvényesen lemondott a miniszterelnökségről. 1925-ben részt vett a török-iraki határ megállapítása előtti felmérésben, mint a Népszövetség által kiküldött bizottság tagja. A korszak tudományos életében meghatározó szerepet töltött be: tanszékvezető, dékán, majd rektor volt különféle egyetemeken. Az Eötvös-kollégiumnak is kurátora ebben az időben. Munkásságát 1930-ban Corvin-lánccal ismerték el.

### **A numerus clausus** (számmár)

Az 1920-as numerus clausus elsősorban a magyar felsőoktatásban tanulók számát kívánta az ország gazdasági igényeihez igazítani.

A numerus clausus tulajdonképpen az 1920. évi 25. törvény ("a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról")

A parlament elé a vallás- és közoktatásügyi miniszter terjesztette. 1920 júliusában fogadták el.

A törvény korlátozni kívánta a felsőoktatásba bekerülők számát. Meghatározta azt is, hogy egy adott iskolaévből tudományterületenként hány hallgatót vehetnek fel az egyetemek és főiskolák.

A felsőoktatásban tanulóknak számarányukban tükrözniük kellett a Magyarországon élő "népfajok" arányszámát legalább 90%-ban. A törvény fő célja elsősorban az volt, hogy korlátozza az egyetemre bekerülő izraeliták zsidók számát. Ennek folyományaként számos érettségizett zsidó fiatal nem mehetett Magyarországon egyetemre. A zsidóság ugyanis akkoriban a teljes magyar lakosság kb. 5%-át adta, a zsidó lakosság számaránya a jobb iskolázottságú rétegekben viszont lényegesen magasabb volt. Ezt az arányszámot ugyanakkor nem minden egyetem tartotta be. A budapesti Műszaki Egyetem például maradéktalanul betartotta az arányokat, a pécsi egyetemre viszont a megengedettnél majdnem kétszer több zsidó iratkozhatott be.

### **Második kormány**

1938-ban visszatér a politikába, először kultuszminiszterként. Az első bécsi döntés tárgyalásánál a magyar delegáció egyik vezetője volt. Az elvesztett területek visszaszerzése érdekében Németország és Olaszország, más szóval a tengelyhatalmak felé forduló Imrédy-kormányral szemben a meggyőződéses angolbarát volt. 1940. november 20-án a magyar kormány csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez (Németország, Olaszország és Japán), elismerve a fasiszta Olaszország és a náci Németország európai hegemoniáját. Az egyezmény értelmében ha a világháborúban addig részt nem vevő állam támadná meg a tengelyhatalmakat, Magyarország szolidaritást vállal a megtámadottal.

Halála

A magyar kormány 1940. december 12-én Belgrádban örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Az ottani katonai puccs - mely egyúttal németellenes élű volt - után azonban a berlini vezetés bejelentette igényét arra, hogy német csapatok Magyarországon áthaladhassanak. Telekinek választania kellett a revíziót lehetővé tevő és addig győztes helyzetben levő Németország, és a térséget minden szempontból feladó, de nagy anyagi tartalékokkal rendelkező angolszász hatalmak és a velük potenciálisan szövetséges Szovjetunió között. Teleki mindenképpen tartani akarta magát a barátsági szerződéshez, Németország ellenében. A német hadsereg Jugoszlávia elleni felvonulásának másnapján 1941. április 3-án Teleki máig tisztázatlan körülmények között meghalt. Azon a hajnalon drámai hangú levelet találtak nála a kormányzónak címezve, melyben olyan kifejezéseket használt, amelyeket életében soha nem vett szájára. A német csapatok már a halálhír előtt elindultak Jugoszlávia ellen. Magyarországon elegendő bizonyíték híján öngyilkosságként könyveltetett el az eset.

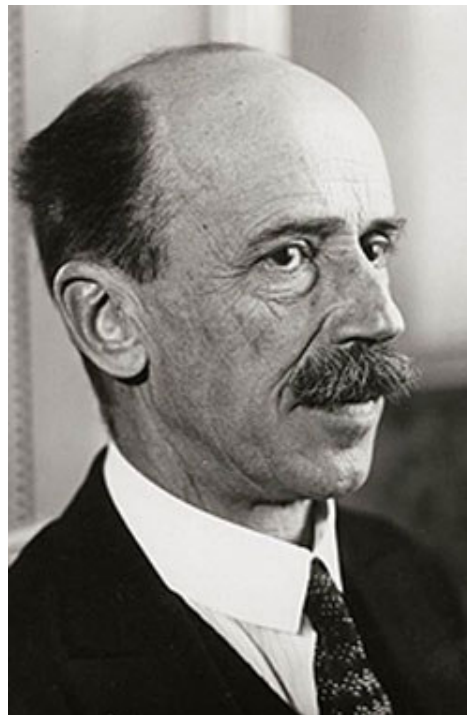
### **Ajánlott irodalom:**

- Rubicon, 15. évfolyam (2004) 2. szám - Teleki Pálról feketén-fehéren

## Gróf Bethlen István (1874-1946)

Erdélyi arisztokrata család sarja, 1874-ben született Gernyeszegen. A konzervatív-nacionalista politikai gondolkodás egyik utolsó nagy 20. századi képviselője. A húszas években miniszterelnökként, a harmincas években a háttérből, Horthy bizalmasaként meghatározó szerepet játszott a politikai döntésekben. Halálának körülményeivel kapcsolatban sok legenda keringett. A kilencvenes években előkerült dokumentumok alapján vált bizonyossá, hogy egy moszkvai börtönben halt meg szívbénulásban 1946. október 5-én.

Gróf Bethlen István **1921 áprilisától 1931 augusztusáig** állt a magyar kormány élén. Korának **legfelkészültebb, legtehetségesebb** politikusai közé tartozott. Nyugalma, határozottsága kiváló taktikai érzékkel párosult.



### **Stabilizációs reformok egy csőd szélére került országban**

1874. október 8-án született a Maros-Torda megyei Gernyeszegen, régi erdélyi főnemesi családok sarjaként: apja Bethlen István gróf, anyja Teleki Ilona grófnő volt. A bécsi Theresianumban tanult, majd jogot végzett Budapesten, angliai tanulmányútja és egyéves katonáskodás után a magyaróvári mezőgazdasági akadémiára járt. 1900-tól az erdélyi Mezősámsondon birtokát vezette, 1901-től a szabadelvű, majd a függetlenségi, 1913-18 közt az alkotmánypárt képviselője volt.

1901-ben vette el unokatestvérét, az író-szerkesztő Bethlen Margit grófnőt. A világháborúban több fronton szolgált. 1918 őszén bírálta a Károlyi-kormány földreform-tervét s a vagyondézmát, korábbi nacionalizmusával szemben Jászi Oszkár nézeteihez közeledett. 1919-ben létrehozta a jobboldali konzervatív Nemzeti Egyesülés Pártját, majd Bécsben az Antiboldsevista Comité (ABC) vezetője lett, s 1920-ban tagja volt a párizsi magyar békedelegációnak.

1920-39 között képviselő, 1921-31 közt kormányfőként stabilizálta Magyarországot. 1921 októberében, legitimista érzelmei dacára a budaörsi csatával meghiúsította IV. Károly második visszatérését, majd keresztülvitte a Habsburgok trónfosztását. A soproni népszavazás révén és a baranyai háromszög visszatérével csökkentette a területi veszteségeket. A Bethlen-Peyer-paktummal lojális ellenzékké tette a szociáldemokrata pártot. A Kisgazdapártra építve 1922-ben létrehozta a nagy többségű Egységes Pártot, majd rendeleti úton leszűkítette a választójogot és a nagyobb városok kivételével visszaállította a nyílt szavazást. Ezáltal kényelmes parlamenti többséget biztosított a kormányzó pártnak, amelyből 1923-ra kiszorította a Gömbös-féle szélsőjobb fajvédőket.

Később a gazdasági stabilitás volt a célja: 1924-ben létrehozta a Nemzeti Bankot és 250 millió korona népszövetségi hitelt szerzett. Rendezte az állam veszteségeit, új vámrendszert dolgozott ki, 1927-ben bevezette a pengőt. Helyzete először 1926-ban, a frankhamisítási ügy kipattanása miatt ingott meg, de a kormányzó ekkor még nem fogadta el lemondását. Bethlen ezután új szociális és kultúrpolitikát indított, kötelező nyugdíj- és betegbiztosítást vezetett be, fejlesztette a népiskolai hálózatot s a közegészségügyet.

Külpolitikája Trianon revíziójára, a német és orosz veszély elhárítására irányult. Népszavazás nélkül akarta visszakapni a határ menti magyarlakta területeket, ahol a szlovákoknak és ruszinoknak autonómiát biztosított volna, s dönthettek volna

hovatarozásukról. A Délvidéken, ahol a magyarság kisebbségben volt, népszavazást javasolt, s autonómiát akart Erdélynek, népei egyenjogúsága alapján. Dunai együttműködési tervei a magyar területi követelések és a kisantant létrejötte miatt meghiúsultak, ezután Angliára és Olaszországra próbált támaszkodni. 1927-ben magyar-olasz barátsági szerződést kötött, majd Németországhoz is közeledett. A világválság idején próbálta annak hatásait csökkenteni, hiteket vett fel s megszorító intézkedésekre kényszerült.

### A magyar politika grand old man-je

Bethlen a növekvő elégedetlenség miatt 1931 augusztusában lemondott, de a kormánypárt vezetőjeként 1935-ig fontos szerepet játszott. Ekkor Gömbös Gyulával a német politika kérdésében támadt ellentétei miatt kilépett az Egységes Pártból, de Horthy tanácsadója maradt. Előadókörutat tartott külföldön a magyar ügyről, 1939-ben a felsőház örökös tagja lett.

A részleges revíziót hozó bécsi döntések után kivárt, ellenezte az egyoldalú német orientációt, a kapcsolatok megszakítását a Nyugattal. A második világháborúba lépést hibának tartotta, a zsidótörvényeket pedig egyértelműen elítélte. 1941-ben ő beszélt elsőként nyilvánosan a német vereség lehetőségéről. 1943-44-ben támogatta a kiugrást, s angolszász irányú különbéke-kísérleteket szervezett.

Az 1944. március 19-i német megszállás után illegalitásba vonult, a nógrádi Herencsényben, majd egy somogyi vadászházban bujkált, ezalatt kétszer kapott agyvérzést. 1944 decemberében az oroszok kezére adva magát felajánlotta együttműködését, ám ők házi őrizetben tartották, majd 1945. áprilisban a Szovjetunióba vitték, hogy a kommunistaellenes erők fókuszába kerülését megakadályozzák. Moszkvában halt meg 1946. október 5-én, a Butirszkaja-börtön kórházában, szívbénulásban. Közös sírból feltárt hamvait 1994-ben hazahozták, s a Kerepesi-temetőben helyezték el.

Bethlen István konzervatív politikus volt, liberális vonásokkal. Kormányfőként sikerült az első világháború és a forradalmak alatt tönkrement országot gazdasági és politikai téren konszolidálnia. Igyekezett mindkét szélsőséget távol tartani a hatalomtól. Nem volt demokrata, de ő a Horthy-kor legnagyobb formátumú politikusa, aki többnyire felismerte a nemzet valódi érdekeit. Mindent megtett a náci veszedelem ellen, a világháborús anyagi és erkölcsi veszteségek csökkentéséért, s Horthyt is ebbe az irányba próbálta befolyásolni.

### Gömbös Gyula (1886-1936)



1886-ban született egy kis Tolna megyei német faluban, Murgán. Elvégezte a tiszti iskolát, s az első világháború alatt századosi rangig jutott. A Tanácsköztársaság alatt kapcsolatba került a bécsi és a szegedi ellenforradalmi központtal, részt vállalt a nemzeti hadsereg szervezésében. A katonatiszti pályát azonban felcserélte a politikaival, s 1922-ben az újonnan megalakult Egységes Párt ügyvezető elnöke lett. Bár gyakran került szembe Bethlennel, Horthy bizalmát mindvégig élvezte. A rutinos politikussá váló Gömbös számára 1932-ben megnyílt az út a miniszterelnöki székbe.

## **A fajvédő politikus**

1886. december 26-án született Murgán, édesapja a falu iskolájában volt evangélikus tanító. Felmenői főként németek voltak, de akadtak köztük magyar nemesek is. Az elemi iskola négy évét Murgán végezte, majd miután a család 1897-ben Sopronba költözött, az itteni evangélikus líceumban folytatta tanulmányait. 1901-től a pécsi hadapród iskola növendéke volt, 1905-ben avatták zászlóssá. Első állomáshelyéül Zágrábot jelölték ki, ahol a 25. gyalogezred katonájaként szolgált, 1912-ben a bécsi hadiiskolába került, vezérkari tiszti képzésben vett részt. Az I. világháborúban harcolt a szerb fronton, majd később az oroszok ellen. 1916-ban megsebesült, felgyógyulása után a honvédelmi minisztériumba helyezték, 1918-tól a hadművelleti osztály balkáni csoportjának vezetője volt.

A vesztes háború után belépett a Magyar Országos Véderő Egyesületbe (MOVE), amelynek rövidesen elnöke is lett. Politikai tevékenysége miatt internálni akarták, de sikerült Bécsbe menekülnie. A Tanácsköztársaság kikiáltása után bekapcsolódott a magyar emigránsok által létrehozott Antibolsevista Comité (ABC) tevékenységébe. Belgrádi útja alkalmával kapcsolatba került az aradi, majd a szegedi ellenkormányval is, amelynek hadügyi államtitkára lett. A proletárdiktatúra bukását követően a MOVE megszervezésével foglalkozott, s aktív politikai szerepet vállalt.

1920-ban kispap színekben került be a nemzetgyűlésbe, ahol hamarosan a fajvédők és a szabad királyválasztók vezére lett. 1921-ben a MOVE mozgósításával nagyban hozzájárult IV. Károly második visszatérési kísérletének megakadályozásához. A kormánypárt (KNEP) és a kispapok egyesüléséből létrejött Egységes Pártban ügyvezető alelnöki posztot kapott, ám elvbarátaival 1923-ban kilépett, mert szembekerültek Bethlen István kormányfővel a konszolidációs politika kérdéseiben. Még ugyanebben az évben megalapította a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártot, amely a szélsőjobb oldali ellenzék legjelentősebb erejévé vált.

A bethleni konszolidáció sikerei arra sarkallták, hogy 1928-ban feloszlassa pártját és visszatérjen az Egységes Párt soraiba. 1929. november 10-én hadügyminiszterré nevezték ki, szolgálaton kívüli tábornokká léptették elő, s ugyanebben az évben vitézi címet kapott, ettől kezdve Vitéz jákfai Gömbös Gyula lett teljes neve. Miniszteri intézkedései között szerepelt a katonai büntetőjog megreformálása, a rokkanttörvény elfogadtatása, valamint a honvédség csapattesteinek történelmi nevekké váló ellátása.

## **Álmoskönyvvel a nemzet élén**

Károlyi Gyula kormányában szintén hadügyminiszterként szolgált, majd Károlyi lemondását követően, 1932. október 1-jén ő került a kabinet élére. Kormányfői tisztsége mellett a hadügyminiszteri posztrányította. Gömbös az Egységes Pártot a Nemzeti Egység Párt (NEP) névre keresztelte át, s haláláig a párt vezetője maradt. Kormányzati programját a 95 pontos Munkatervben hirdette meg, amelyet kritikusai csak "Álmoskönyvként" emlegettek. A nagyrészt Mussolini által ihletett Munkaterv a közjogi, államigazgatási, gazdasági és kulturális berendezkedés átalakítását tűzte ki célul, de fontos elem volt a parasztság életkörülményeinek javítása is. Az érdekképviselői szervek működését - szintén olasz minta alapján - korporációs rendszerbe akarta szervezni.

Kormányzásának első felében jelentős gazdasági és külpolitikai sikereket ért el: az exportot jelentősen növelő gazdasági megállapodásokat kötött Ausztriával és Olaszországgal, s római látogatása alkalmával kivívta XI. Pius pápa rokonszenvét is. Adolf Hitler hatalomra kerülése után Németországba is ellátogatott (a vezető európai politikusok közül elsőként), ahol szintén kereskedelmi megállapodást írt alá. Érdekesség, hogy külpolitikai tárgyalásai alkalmával - a kor elvárásaihoz képest - csak kevéssé tért ki a revízió ügyére. Hivatalos látogatást tett több környező országban, így járt Romániában, Bulgáriában, s Törökországban



is. Diplomáciai sikernek számított, hogy 1932-ben elengedték Magyarországnak a háborús jóvátétel fizetését, illetve csökkentették a külföldi kölcsönök kamatfizetését is.

Kezdeti sikereire építkezve hozzálátott a politikai szerkezet átalakításához, az addigi konzervatív-liberális bethleni irányvonalat a jobbra nyitás és az autokratizmusra való törekvés váltotta fel. 1933-ban támogatta a kormányzói jogkörök kiszélesítését, majd megegyezést kötött a kispapokkal a bethleni csoport elszigetelésére. 1935-ben átalakította kormányát, a fontosabb miniszteri székekbe saját híveit ültette, s a hadseregben is olyan fiatal tisztek kinevezését pártolta, akik támogatói közé tartoztak. Amikor 1935 márciusában Horthy kormányzó feloszlatta az országgyűlést, a választásokat - igen erőszakos eszközöket is bevetve - a NEP nyerte meg.

Gömbös intézkedései nem találtak széleskörű támogatottságra, az átalakítások nem hozták meg a várt eredményt, s tekintélyuralmi törekvései miatt lassan a kormányzó is kihátrált mögüle. 1936-ra helyzetét egyre súlyosbodó vesebetegsége is nehezítette. Három hónapos gyógykezelésen kellett részt vennie, ez idő alatt Darányi Kálmán látta el feladatait. Gömbös Gyula még egy rövid, két hetes időszakra visszatért funkciójába, ám rohamosan romló egészségügyi állapota miatt 1936. szeptember 3-án ismét be kellett jelentkeznie egy müncheni klinikára. A kezelés azonban nem járt sikerrel, Gömbös Gyula 1936. október 6-án meghalt. A Kerepesi temetőben helyezték végső nyugalomra.

1937-ben Sztranyavszky Sándor vezetésével megalakult az egykori miniszterelnök emlékét őrző Gömbös Gyula Társaság, akik hamarosan szobrot állítottak a fajvédő politikus emlékére. A szobrot azonban 1944-ben a Marót-csoport kommunista partizánja felrobbantották.

### **Rákosi Mátyás** (1892-1971)

Rákosi Mátyás a kispolgári Rosenfeld család negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot. A családi hagyományt folytatva okleveles kereskedői képesítést szerzett. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, majd hazatérve belépett a Kommunisták Magyarországi pártjába. Szerepet vállalt az 1919-es Tanács hatalom alatt. 15 évet ült a Horthy-rendszer börtöneiben, majd 1940-ben szabadult azzal a feltétellel, hogy a Szovjetunióba távozik. A moszkvai kommunista emigráció első számú vezetőjeként vette át 1945-től a párt irányítását Magyarországon. Éles eszű, művelt, több nyelven beszélő, jó taktikai érzékű politikus volt. Előnytelen megjelenését – alacsony, zömök testalkat, kopasz fej - simulékony modorával, egyszerű és érthető beszédstílusával kompenzálta.



### **Sztálin legjobb magyar tanítványa**

1892. március 9-én született Rosenfeld Mátyás néven a bácskai Adán (Vajdaság-Szerbia), tizenkét gyerekes zsidó kereskedőcsaládban. Sopronban járt elemi, Szegeden középiskolába, 1912-ben végzett a budapesti Keleti Akadémia külkereskedelmi szakán, ekkor már több nyelven beszélt. (A Rákosi nevet 1904-től viselte.) 1910-ben lépett be a Szociáldemokrata Pártba, 1911-ben a Galilei Kör titkára lett, majd ösztöndíjasként Hamburgban és Londonban dolgozott. A világháború kitörésekor behívták, 1915-ben orosz fogságba esett, a távol-keleti fogolytáborból 1918-ban megszökött, majd Pétervárott az internacionalista mozgalomban működött. Az év végén hazajött, egyik alapítója lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1919 februárjában a többi vezetővel együtt lefoglalták.

A Tanácsköztársaság alatt a Forradalmi Kormányzótanács tagja, kereskedelmi népbiztos-helyettes, a szociális termelés egyik népbiztosa volt, majd politikai biztos a déli fronton, 1919 júniusában pedig a Vörös Órség parancsnoka lett. A bukás után Bécsbe ment, de egy beszéde miatt kitiltották Ausztriából. A frakcióharcok során Kun Bélát támogatta, majd 1920-24 közt Nyugat-Európában a Komintern egyik titkáráként ténykedett.

1924-től Magyarországon szervezte az illegális pártot, de lebukott, s 1925-ös perében lázadás vádjával nyolc és fél évre, majd tíz év múlva a kommün alatti tevékenységéért életfogytiglanra ítélték. A nemzetközi tiltakozások révén a legismertebb magyar kommunista lett, és 1940-ben az Oroszország által 1849-ben zsákmányolt zászlók ellenében kiengedték Moszkvába. Ott a magyar párt vezetője, a Kossuth rádió munkatársa lett, s feleségül vette a jakut nemzetiségű Fenyva Kornyilovát.

A második világháború után 1945-ben érkezett ismét Magyarországra, ahol Moszkva embereként újjászervezte a kommunista pártot, amelynek főtitkára, továbbá kormányfő-helyettes és államminiszter lett. Kezdetben a pártok összefogásával hirdette megvalósítani az újjáépítést, ám az 1945 őszi, 57 százalékos kisgazda győzelemmel zárult parlamenti választások után a szovjet megszálló csapatok és a kommunista irányítás alatt álló államrendőrség segítségével megkezdte az úgynevezett szalámi-taktika érvényesítését, fokozatosan felszámolta a kisgazdákat és a többi demokratikus pártot.

1947-től "szocialista fordulatot" hajtott végre, összeesküvéssel vádolta és lemondásra kényszerítette a Svájcban pihenő Nagy Ferenc kormányfőt. Pártja 1947-ben a kékcédulás választási csalással a legtöbb szavazatot (22 százalékot) kapta, ezután tovább folytatódott a képviseleti rendszer szétverése, az ellenfelek kiszorítása. 1948-ban beolvasztotta pártjába a szociáldemokratákat, Magyar Dolgozók Pártja néven létrejött az állampárt. Rákosi példátlan személyi kultusza során Sztálin legjobb magyar tanítványának címezte magát. A jugoszláv-szovjet vitában Tito ellen lépett fel.

### **Modernizációs kísérlete teljes kudarc**

1949-ben a törvénytelen eljárásokat saját pártjára is kiterjesztette: *"sok álmatlan éjszakámba került, míg a végrehajtás terve alakot öltött"* - mondta a Rajk-perről, amelyben koholt vádakkal ítélték halálra kommunista vezetőket. A többi koncepció ügyel ez lett az állandó terror kezdete, amelynek fő eszközét az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) jelentette. Az országot a négyes (Rákosi mellett Farkas Mihály, Révai József és Gerő Ernő) vezette. Gazdaságpolitikáját a túlfeszített iparosítás, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, a nagyipar után az egész gazdaság államosítása jellemezte.

A háború utáni stabilizáció eredményei semmivé váltak, ismét jegyrendszert vezettek be. Rákosi, aki 1952-ben óriási felhajtással ünnepeltette meg hatvanadik születésnapját, az év augusztusától a kormányfői posztot is betöltötte. Sztálin 1953 márciusi halála korrekciókat hozott, elvtársai Moszkvába rendelve őt, fejére olvasták "hibáit" - azokat a törvénysértéseket, amelyeket Moszkva tudtával és közreműködésével követett el. Rákosi önkritikára kényszerült és a kormányt 1953. július 4-én Nagy Imrének kellett átadnia. Ám az új szakasz politikáját minden eszközzel fékezte, intrikáival 1955-re elérte, hogy Nagy Imrét leváltsák és a kormány élére az akkoriban az ő emberének számító fiatal Hegedűs András kerüljön.

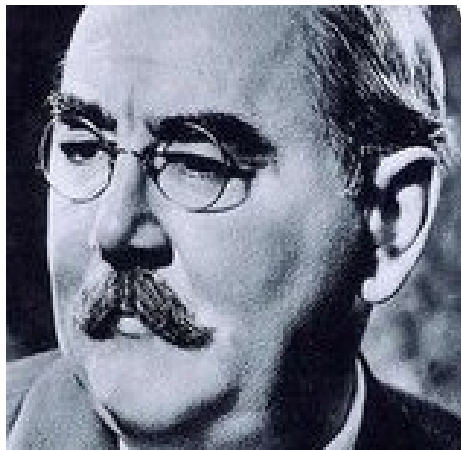
A szovjet párt 1956 februári XX. kongresszusa után Rákosi felelőssége is felmerült a törvénysértésekben, ő azonban mindent Péter Gáborra és Farkas Mihályra igyekezett hárítani. Az 1956. július 18-ai pártaktíván mégis megfosztották tisztségeitől, s "gyógykezelésre" a Szovjetunióba ment, utóda Gerő Ernő lett. A szovjet vezetők vele is konzultáltak az 1956-os forradalom idején, de Kádár János megakadályozta hazatérését.

Újabb száműzetését 1957-62 közt a Kubán-vidéki Krasznodarban, 1962-66 közt a kirgíziai Tokmakban, majd haláláig Gorkijban töltötte. Itthon 1957-ben megvonták parlamenti mandátumát, 1962-ben kizárták a pártból. 1963-ban minden korábbi vezető amnesztiát kapott

- őt kivéve, ám egy harmadik Rákosi-pert Kádár már nem mert vállalni. Bár Rákosi többször kérte, hogy hazatérhessen, a feltételeket (házi őrizet, a nyilvános megszólalás tilalma) nem fogadta el.

Hamvait halála után hazahozták, s titokban temették el. Életét többek között Pünkösti Árpád könyvei dolgozzák fel; Emlékiratai 1997-ben és 2002-ben jelentek meg.

### **Nagy Imre (1896-1958)**



Az első világháború alatt orosz fogságban ismerkedett meg a bolsevik eszmékkal. 1921-ben tért haza, és a KMP agrárszakértője lett. 1928-ban Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált. A háború után az MKP a belügyek irányításával bízta meg. Miután kiderült, hogy tanáros alkata, békés természete, egész intellektusa alkalmatlanná teszik a fegyveres szervek irányítására a mezőgazdasági terület felügyeletét bízták rá. 1947-48-ban került szembe először a vezetéssel, amikor ellenezte a gazdaság gyors átalakítását. Az ötvenes években mégis elvállalta a begyűjtési miniszteri posztot. A feltétlen odaadás és a rejtett kétségek között vívódó politikus számára a válaszut 1953-ban érkezett el.

1896. június 7-én született Kaposvárott Nagy Imre. Neve összekapcsolódik a jelenkori magyar történelem fordulópontjaival. 1945 után "földosztó miniszterként" érkezett haza, szinte teljesen ismeretlen hazai s még titokzatosabb moszkvai előélettel a háta mögött. 1953-ra ez a jószerével elhalványult emlék adta át helyét az ún. "új szakasz" miniszterelnökének, aki Sztálin halála után a korrekció és a reform ígérését testesítette meg. 1955-ös bukása után az ő neve táplálta a reményt a Rákosi-féle restaurációval szemben. 1956. október 23-án ezzel a reménnyel skandálták a budapesti tüntetők: Nagy Imrében bizalmunk!

### **Ingadozó pártkarrier**

Apja tisztizolga és vasúti szerelő, anyja cseléd volt. Négy gimnázium után lakatossegéd lett, a munkásmozgalomhoz Budapesten csatlakozott. 1915-ben behívták katonának, egy év múlva orosz fogságba került. A polgárháborúban a Vörös Gárda tagjaként vett részt, 1920-ban Irkutzkban lett bolsevik párttag. 1921-ben hazatért, tisztviselő lett Kaposvárott. Részt vett a helyi szociáldemokrata pártszerv munkájában, jelen volt az Magyarországi Szocialista Munkáspárt alapításánál. 1927-ben többször letartóztatták, így 1928-ban Bécsbe emigrált, hazatérve közreműködött a Parasztok Lapja indításában. 1930-tól Moszkvában élt, a sztálini terror idején elbocsátották és kizárták a pártból.

1940-től a moszkvai rádió magyar adásait szerkesztette. 1944-ben tért haza, s az Ideiglenes Kormány földművelési minisztere lett. A Tildy-kormányban belügyminiszter volt, de Rákosi gyengének tartotta és Rajk Lászlóval váltotta fel. 1947-49 közt az Országgyűlés elnöke volt. Bírálta a gyors és erőszakos kollektivizálást, s hiába gyakorolt önkritikát, kiszorult a pártvezetésből. 1948-tól a Közgazdasági és az Agrártudományi Egyetemen tanított. 1950-től a párt Központi Vezetőségén (KV) az adminisztratív osztály vezetője, előbb élelmezési, majd begyűjtési miniszter lett. 1951-ben visszakерült a KV titkárságába és a szűkebb vezetőszererbe, a Politikai Bizottságba (PB) is, 1952-től Rákosi kormányfő-helyettese lett.

Amikor 1953-ban Sztálin halála után Moszkvába rendelték a pártvezetést, kifejezetten szovjet utasításra ő lett a leváltott Rákosi utóda a kormányfői tisztségben. A magyar pártvezetés természetesen "elítélte Rákosi, Gerő, Farkas és Révai elvtársak baloldali

kalandorpolitikáját" s elfogadta Nagy Imrét. 1953. júliustól felálló kormánya fékezte az erőltetett iparosítást, engedélyezte a magán-kisipart, emelte az életszínvonalat, törekedett a törvényesség helyreállítására, megszűnt a rendőrbíráskodás, deportálás, kuláklista.

Rákosi nem nyugodott bele félreállításába, 1954 nyarán a pártvezetés is elfordult tőle, s Rákosinak novemberre sikerült meggyőznie Moszkvát, hogy a reformok iránya alapjaiban rossz. Nagy Imrének 1954 októberében még sikerült felülkerekednie, de a szovjet belpolitikai változások nyomán elvesztette külső támogatását. 1955 elején Moszkvában az Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) vezetése előtt - a kommunista mozgalomban példátlan módon - megtagadta az önkritikát. Áprilisban pártellenes tevékenység és frakciózás címén leváltották a miniszterelnöki tisztségről és kizárták a KV-ből. Programját azonban ezután sem adta fel, tanulmányaiban a gazdaság és politika kérdéseit elemezte, író, újságíró, művész-hívei memorandumukban változásokat követeltek, így 1955 decemberében a pártból is kizárták.

### **A forradalom miniszterelnöke**

1956. október 13-án úgy vették vissza a pártba, hogy nem tagadta meg nézeteit. Október 23-án kitört a forradalom, a tüntetők követelésére másnap újból kormányfő lett. Lépései kezdetben csalódást keltettek, korábbi funkcionáriusokat is kormányába vett, igyekezett mérsékelni a túlzottnak vélt követeléseket. Október 28-ra tűzszünetet hirdetett s ekkor már, radikális fordulattal, fellépett a szovjet csapatok távozásáért, deklarálta a többpártrendszert, feloszlatta az ÁVH-t, bér- és normarendezést ígért. Amikor a tűzszünet dacára újabb szovjet csapatok érkeztek, november 1-jén deklarálta az ország semlegességét, a kilépést a Varsói Szerződésből, s a négy nagyhatalom s az ENSZ támogatását kérte. November 3-én kiszélesítette kormánya bázisát.

November 4-én drámai rádióbeszédben jelentette be a szovjet inváziót, majd többedmagával a jugoszláv követségre ment, tisztségéről nem mondott le. November 22-én Kádárék garanciája nyomán elhagyták a követséget, de buszukat a mátyásfüldei szovjet parancsnokságra terelték, majd a romániai Snagovban "házi őrizetbe", fogságba kerültek. Beszélgetéseiket lehallgatták, irataikat lefotózták, 1957 áprilisában hozták Budapestre őket.

Nagy Imrét és társait a nyilvánosság teljes kizárásával 1958. február 6-án bíróság elé állították. A pert júniusban, Hruscsov döntése nyomán folytatták. Nagy Imrét 1958. június 15-én Vida Ferenc tanácsa szervezkedés kezdeményezése, vezetése és hazaárulás vádjával a fellebbezés lehetősége nélkül halálra ítélte, másnap Maléter Pállal és Gimes Miklóssal együtt kivégezték. Vádlott-társai közül Losonczy Géza 1957 végén börtönben halt meg, Szilágyi Józsefet külön perben hozott ítélet nyomán 1958. április 24-én végezték ki. Nagy Imre holttestét előbb a börtön udvarán földelték el, 1961-ben pedig az Új Köztemető 301-es parcellájának egyik jeltelen sírjába temették.

Az 1956-os forradalom jelképévé vált Nagy Imre és mártírtársai rehabilitációja az ellenzék egyik fő követelése volt. 1989. június 16-án a Hősök terén 250 ezren búcsúztak tőlük, majd az Új Köztemető 301-es parcellájában ünnepélyesen újratemették őket. 1989. július 6-án Nagy Imrét, Gimest, Losonczyt, Malétert és Szilágyit felmentették az 1958-as vádak alól. Nagy Imre szobrát, Varga Tamás művét 1996. június 6-án avatták fel a budapesti Vértanúk terén.

Nagy Imre a kommunista eszme híve volt, eredetileg azt akarta megreformálni, ám 1956-ban az események sodrában igazi forradalmi vezetővé vált, és ezután sem alkudott sem a forradalom, sem a szovjet intervenció megítélésével kapcsolatban, élete árán is hű maradt álláspontjához.

**Kádár János** (1912-1989)

Egy cselédlány törvénytelen gyermekeként 1912-ben született Fiumében. Bár kitanulta a műszerész szakmát, életét ifjúságától kezdve a kommunista mozgalom érdekében folytatott tevékenység töltötte ki. Megjárta Horthy börtöneit, s a háború alatt a magyarországi kommunisták egyik meghatározó személyiségévé vált. 1945-től karrierje meredeken ívelt felfelé, előbb Budapest rendőrfőkapitány-helyettese, majd belügyminiszter lett. Rajk László haláláért személyes felelősség terheli. 1950-ben saját elvtársai – természetesen koholt vádak alapján – 4 évi börtönre ítélték. A forradalom első napjaiban nagy Imre feltétlen hívének tűnt, ezért döbbsentett meg oly sokakat pályafordulása. 1956 végén kevés gyűlöltebb politikusa volt az országnak. Közel tíz év után mind a magyar, mind a nemzetközi közvélemény jelentős része a legnépszerűbb kommunista vezetők között emlegette. Igyekezett kihasználni a Szovjetunió által diktált szűk mozgástér adta lehetőségeket. Nem túrt meg személye körül semmiféle kultuszt, életmódjában és beszédstílusában megmaradt egyszerű munkásembernek. Életének utolsó évtizedében hithű kommunistaként képtelen volt belátni rendszere hanyatlásának alapvető okait. 1988-as bukásában rohamosan romló szellemi és fizikai állapota is közrejátszott. A rendszerváltozást már nem érte meg, néhány nappal Nagy Imrének és társainak újratemetése után, 1989-ben hunyt el.

**Kádár-életút**

Kádár János 1912-ben született Fiumében, eredeti neve Csermanek János. Édesanyja cselédként dolgozott, de a gyermek születése után elbocsátották, édesapja kiléte ismeretlen. Csermanek Borbála fiát a Somogy megyei Kapolyra adta nevelőszülőkhöz, majd 1918-ban a család Budapestre költözött. Csermanek János itt végezte el az elemi és a polgári iskolát.

Kádár írógépműszerész-tanonc lett, 1930-ra tanulta ki a szakmát, és néhány hónapig segédként dolgozott a műhelyben. 17 évesen a Vasas Szakszervezet ifjúsági csoportjának lett a tagja, majd 1931-ben belépett az illegális Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségébe (KIMSZ) és a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Mozgalmi fedőneve Barna János lett.

1931 novemberében letartóztatták, és bár bizonyítékok hiányában szabadon engedték, rendőrségi megfigyelés alá helyezték. 1933-ban a KIMSZ KB titkára lett. Ekkor újra letartóztatták és októberben kommunista szervezkedésért két év fegyházbüntetésre ítélték. Az év végén - a rendőrségen tanúsított "gyávasága" miatt - a KIMSZ kizárta soraiból.

A börtönévek alatt ismerkedett meg számos büntetését töltő kommunistával, pl. Rákosi Mátyással is. Szabadulása után több helyen dolgozott segédmunkásként, közben bekapcsolódott a Szociáldemokrata Párt munkájába. Rövidesen az SZDP VI. kerületi szervezetének tagja lett, 1940-ben pedig megbízták az SZDP VB Ifjúsági Csoportjának a vezetésével.

1941 tavaszán a Kommunisták Magyarországi Pártja Budapesti Területi Bizottságának tagja, 1942 májusától a KMP KB tagja, 1942 decemberétől KB titkár és 1943 februárjában vezető titkár lett. Ekkor új nevet kapott a mozgalomban: "megszületett" Kádár János. A Kommunista Internacionálé feloszlása után 1943 júniusában feloszlatta a KMP-t és megszervezte a Békepartot.

1944 áprilisában Jugoszláviába küldték, hogy felvegye a kapcsolatot az emigrációban élő kommunista vezetőkkel, azonban a határon elfogták. Valódi kilétét sikeresen eltitkolva katonaszökevényként emeltek vádat ellene, és két év börtönre ítélték. 1944 novemberében megszökött és visszatért Budapestre.

Budapest ostroma után a "budapesti" KB kinevezte Budapest rendőrfőnökének a helyettesévé. 1945 januárjában a fővárosba érkező Gerő Ernő vette át tőle a vezető titkári tiszteletet. Áprilisban megválasztották az MKP Központi Vezetőségének titkárává, az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkárává és az MKP KV Káder Osztályának vezetőjévé, majd májusban az akkor létrehozott Politikai Bizottság tagjává. 1946-tól az MKP, később az MDP főtitkárhelyettese.

Főtitkárhelyettesi beosztását, MKP ill. MDP KV és PB tagságát letartóztatásáig, 1951-ig tartotta meg. 1948 és 1950 júniusa között belügyminiszterként jelentős szerepe volt a Rajk-per megrendezésében. 1950 májusától az MDP KV Szervező Bizottság tagja, valamint a Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője.

1951 tavaszán az ÁVH letartóztatta, és az MDP KV májusi ülésén minden testületi tagságtól megfosztották. A Legfelsőbb Bíróság 1952 decemberében életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. 1954 júliusában rehabilitálták és szabadlábra helyezték.

Az MDP XIII. kerületi pártbizottság titkára, majd 1955 szeptemberétől az MDP Pest Megyei Pártbizottság első titkára lett. Az MDP KV 1956. júliusi plénumán visszavették a testületbe, és megválasztották a Politikai Bizottság tagjának, valamint a Központi Vezetőség másodtitkárának.

1956. október 25-én az MDP KV első titkárává választották. Az október 26-i MDP KV ülésén a PB helyett életre hívott Direktórium tagja lett. Október 28-án az akkor választott MDP Elnökségének elnöke lett. A Minisztertanácson belül október 30-án létesült Kormány Kabinet tagjává és államminiszterré nevezték ki. Október 31-én az alakuló MSZMP Intéző Bizottság tagja lett.

November 1-jén Münnich Ferencsel együtt átállt a szovjetekhez, és elhagyta Magyarországot. November 2-4. között Moszkvában részt vett az SZKP KB Elnökségének ülésein, a szovjet vezetés őt nevezte ki az ellenkormány élére. November 4-én rádióközleményben jelentette be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását, s a nap folyamán szovjet katonai géppel vitték Szolnokra. November 7-én a szovjet hadsereg Budapestre szállította, és Dobi István kinevezte a Minisztertanács elnökévé.

A forradalom leverése után kezdetét vette a megtorlás és a forradalom eredményeinek felszámolása. Az új rendszer ellen az egész társadalmat átható ellenállás bontakozott ki, a tüntetésekre és sztrájkokra az új hatalom sortűzekkel válaszolt, bevetette az újonnan szervezett munkásőrséget, bevezették a rögtönbíráskodást, tömeges perek kezdődtek. Egyidejűleg bevezettek "népszerűségsszerző" intézkedéseket is: a gyermektelenségi adót eltörölték, a húsvét hétfőt, a karácsony mindkét napját munkaszüneti nappá nyilvánították

1957. február 26-án az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága elnökévé választották. Az 1957 júniusi országos pártértekezleten az MSZMP KB első titkárává, a PB tagjává választották. 1958. január 28-án lekököszönt a Minisztertanács éléről és államminiszter lett. 1961. szeptember 13-tól ismét a Minisztertanács elnöke 1965. június 30-ig.

Az MSZMP KB első titkári tiszteletét 1985-ig töltötte be. 1985 és 1988 között az MSZMP KB főtitkára volt. Az 1988-as országos pártértekezleten kimaradt az MSZMP PB-ből, de ugyanakkor az MSZMP elnökévé választották, ami egy újonnan létrehozott, feladatkör és hatalom nélküli pozíció volt. Az MSZMP KB 1989. májusi tanácskozásán - egészségi állapotára hivatkozva - felmentették KB tagságából és pártelnöki tiszteletéből. Hosszú betegség után 1989. július 6-án halt meg.

#### Ajánlott irodalom:

- Rubicon, 9. évfolyam (1998) 1. szám – Kádár-korszak
- Rubicon, 11. évfolyam (2000) 6. szám – Ki volt Kádár?
- Rubicon, 11. évfolyam (2000) 7-8. szám – Kádár-életút
- Rubicon, 15. évfolyam (2004) 8-9.szám – A hosszú 60-as évek

## 18. A holokauszt

### III. Egyén, közösség, társadalom

#### A holocaust definiálása

- görög-angol eredetű szó, jelentése „égő áldozat”
- a II. világháborúban a náci Németországban a zsidóságot sújtó módszeres népirtás, amely a nemzetszocialista pártalakulat, az SS feladata volt.
- áldozati szokás az ókori zsidóknál, akik naponta reggel és este egy bárányt égettek el.

#### A náci ideológia alapjai, a fajelmélet

A fasizmus szélsőséges formája, a **nácizmus Németországban** alakult ki. **1933-ban Hitler** jutott hatalomra, s vele együtt a fasizmus is.

Az olasz fasizmus alapmintájához a **fajelméletet**, az **antiszemitizmust** és az ehhez kapcsolódó **Lebensraum (élettér)-elméletet**, a **militarizmust** és a **szélsőséges rasszizmust** is **hozzáadja**.

A fajelmélet nem Hitler „találmánya”. **Angliában** jelent meg **először**. Felsőbbségi tudat, mely szerint Angliának kell viselni a fehér ember terhét, azaz Anglia feladata a gyarmati területek kezelése; ezt felsőbbrendű pozícióból teszi. *A fehér ember küldetése, hogy civilizálja a vadakat.*

Részben **Gobineau** (1830-as évek) nevéhez kapcsolható: *a fehér civilizáció fejlettebb, felsőbbrendű;*

A **XIX. század közepén** jelentkezik a fajelmélet. → **Darwin**: *harc folyik az életért, a párért, a genetikai anyag örökítéséért, és ebben a harcban az erősebb győz; aki jobban teljesít, az jobb genetikai állománnyal rendelkezik.* Ennek a felfogásnak a társadalmi átvétele a **szociál-darwinizmus**.

A fajelmélet megfogalmazása 1890-es évekre tehető → **David Chamberlaint** (félíg német) tekinthető a **német fajelmélet** forrásának. Ő már biológiai értelemben vett fajokról beszél, alacsonyabb és felsőbbrendű emberekről, értékhierarchia van szerinte a rasszok között (ehhez még nem társul az antiszemitizmus).

**Nietzsche** szerint az emberek együttélését isteni parancsolatok szabályozták. Kétségbe esve jelenti ki, hogy „Az Isten halott.”, azaz nincs már szabályozó elem az ember felett, így az embernek saját soraiból kell embereket kiválasztani, az erkölcsi szabályok felállításához. Olyanokat, akik képesek erkölcsi döntést hozni autonóm módon (**übermensch**).

#### Ezeket az elemeket használta fel később Hitler.

1923-ban **Hitlert** a sikertelen puccskísérlete után 3 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése alatt írta meg a **Mein Kampf** (Harcom) című könyvét.

#### A hitleri fajelmélet szerint az emberiség 3 csoportra osztható

##### 1. Árják

- A legkiválóbbak; ők a felsőbbrendű faj; németek, angolok, skandinávok, svédek
- Az a dolguk, hogy uralkodjanak.
- Meg kell őrizni a vértisztaságot

##### 2. Segédnépek

- Franciák, spanyolok, olaszok, portugálok, románok, magyarok (mediterrán népek)
- Ki kell szolgálniuk az uralkodó fajt (fizikai munkával)
- Gondoskodni kell, hogy ne szaporodjanak, és ne tanuljanak túl sokat (csak írni-olvasni és számolni).

### 3. Kiirtandók csoportja

- zsidók, szláv népek, színes fajok.

#### **Élettér elmélet**

Mindehhez kapcsolódik még a Hitler által a Mein Kampfban megfogalmazott **élettér elmélet**, a **lebensraum**:

- külső élettér → a német népnek területekre van szüksége
- belső élettér → az országon belül néhány faj foglalja a helyet az árják elől

#### **A népirtáshoz vezető út**

A III. Birodalom létének politikai alapja a tiszta faj fogalmán alapuló hitleri világnézet volt. Az NSDAP programja célul tűzte ki a zsidók megfosztását állampolgári jogaitól, és kényszerítésüket Németország elhagyására.

Ahogy a nácik hatalomra kerültek Németországban, a zsidóság helyzete alapvetően megváltozott. Hitler zsidóellenes politikájának fokozatos megváltozását tíz pontban foglalhatjuk össze:

- szóbeli agresszió, testi agresszió
- a zsidó közösségnek a társadalom többi részétől való elszigetelését szolgáló intézkedések
- kényszerkivándorlás, deportálás és letelepítés
- elkülönítés és gettókba való telepítés
- gyilkosságok, kivégzések
- éhhalálhoz, kimerültségtől és betegségektől elhalálozáshoz vezető élelmiszerkorlátozások (ezt már „a zsidókérdés végleges megoldásának” hivatalos programja előtt elkezdték megvalósítani)
- kényszermunka (a lassú halál egyik formájaként)
- a zsidó származású lakosság tömeges kivégzése
- éhezés és gázkamrák a koncentrációs táborokban,
- halálmenetek

A népirtás ördögi létrájának egyes fokait jelző események szemléletesen bizonyítják, hogy Hitler terve termékeny talajra talált. Megvalósítása ugyanis lehetetlen lett volna, ha az érintett államok lakosságának legalább egy része nem vesz részt benne. A különböző szolgálatok első akciói még meglehetősen zavarosak és véletlenszerűek voltak. Az SA 1933 márciusától kezdte zaklatni az utcán a zsidókat, és bojkottot szervezett a zsidó orvosok és jogászok ellen, hogy azt a látszatot keltse: akciói társadalmi igényt elégítenek ki. **Az első hivatalos intézkedések 1933. április 7-én, az állami hivatalnokok átvilágításáról szóló törvény hatálybalépésével kezdődtek.** A zsidó származású tisztviselőket azonnali hatállyal kényszernyugdíjba helyezték, kivéve azokat, akik már 1914. augusztus 1. előtt is állami hivatalnokként dolgoztak. A zsidók foglalkoztatását korlátozó intézkedések a társadalmi élet egyre nagyobb területére terjedtek ki. A következő szakaszt a **nürnbergi törvények** kihirdetése nyitotta meg. **1935 szeptember 15-én** az NSDAP új jogi irányelveket tett közzé. Ezek szerint **zsidónak tekintendő akinek három nagyszülője „zsidó fajú”, vagyis zsidó vallási közösséghez tartozik.** A zavaros törvény nem különítette el a vallási hovatartozást a faji jellemzőktől. Függetlenül hagyta a különféle „keverékek” kérdését is. Elvágta azonban a



zsidókat a német társadalom többi részével összekötő utolsó szálakat is, s az állami védelemtől megfosztva, **gettóba kényszerítette őket**.

A zsidóellenes intézkedések hívei közötti érdekellentétek és a fegyverkezéshez szükséges pénzügyi források megőrzésének szükségessége miatt 1936 és 1938 között valamelyest enyhült a zsidók zaklatása. A viszonylagos békesség időszaka **1938 novemberében** ért véget, amikor a párizsi német nagykövetség titkára, von Rath, merénylet áldozata lett. Következett a „**kristályéjszaka**”. Miközben az SA tagjai a zsinagógákat dúlták fel, a Gestapo megkezdi 20 ezer véletlenszerűen kiválasztott zsidó deportálását. Útjuk a dachau koncentrációs táborba vezetett. A program része volt a zsidókat az ország gazdasági életéből kizáró rendeletek kiadása is.

### **A háború és a népirtás kezdete**

**A háború kitörésével minden megváltozott.** Azt, ami még a harmincas években lehetséges volt – vagyis **a faji megkülönböztetést és a kényszerkivándorlást – lassan felváltotta a zsidóság módszeres kiirtásának politikája.** Lengyelország lerohanása különös szerepet játszott Hitler terveiben, s elfoglalása radikálisabb tervek megvalósítását is lehetővé tette. A lengyel föld a zsidó közösség tömegmértű kiirtásának lehetséges helyszínévé vált. A terv megvalósítását megelőző állomások:

- A sárga csillag viselésének elrendelése, s ezzel a zsidó népesség kirekesztése a társadalomból
- A gettók létrehozása, ami nem csak a zsidóknak a társadalom többi részétől való elszigetelését jelentette, hanem lassú éhhalálra is ítélték őket – hiszen a külvilágból nem érkezhetett segítség
- A végkimerüléshez vezető kényszermunka
- Kisebb-nagyobb, többé-kevésbé szervezett kivégzések, amelyekre bárhol, bármikor ítélet nélkül sor kerülhetett, az áldozatoknak pedig csak egyetlen bűnük volt: származásuk.
- A zsidó lakosság vagyona automatikusan az államkincstár tulajdonába került, a koncentrációs táborba hurcoltakat minden ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztották.

Hitler talán már a Lengyelország elfoglalását követő első napokban kész lett volna megkezdeni a „végleges megoldás” végrehajtását, de 1939-40-ben a zsidók tömeges kiirtása még nem volt lehetséges. A fűhert visszatartotta a nyugat-európai hadjárat, az amerikai bankoktól való függés, később pedig a Szovjetunió elleni hadjárat terhei.

A zsidó lakosság tömeges kiirtása a német-szovjet háború kirobbanásával és az Egyesült Államok hadbalépésével vált lehetségessé. Ettől kezdve Lengyelország területén korábban végrehajtott mészárlások méretei eltörpülnek a zsidó lakosság módszeres, egyenesen „ipari jellegű” kiirtásával összehasonlítva. A **Reinhard Heydrich** által vezetett **wannsee-i konferencián 1942. január 20-án** a „végleges megoldás”-ról meghozott döntéseket hamarosan egész Európára kiterjesztik.

Még 1941 januárjában Heydrich azt a feladatot kapta, hogy „a körülményeknek megfelelő” módszerek alkalmazásával érje el „a német élettér faji megtisztítását”. Kezdetben még csak a zsidóknak az „uralkodó faj” által elfoglalt területektől elszigetelt körzetekbe való kitelepítésére gondoltak. Wannsee-ben azonban már egészen másról vitatkoztak. Az egész európai zsidókérdést akarták végleg megoldani, a megszállt területeken kezdve a munkát. Hitler tervei azonban nem korlátozódtak a megszállt területekre, hanem kiterjedtek az egész kontinensen szétszórtan élő 9,5 milliós zsidóságra, beleértve az egyelőre független Nagy-Britannia és Írország, valamint a semleges Svédország és Svájc zsidó lakosságát is.

A **Wannsee-konferencián egyetértettek** abban, hogy a zsidókérdést más földrészekre való kitelepítéssel nem lehet megoldani. **Meg kell kezdeni a zsidók fizikai megsemmisítését**

**célzó terv megvalósítását** a „természetes legyengülés és minden olyan eszköz” felhasználásával, amely „megakadályozza a zsidó közösség európai újjászületését”.

### **Hiler világa**

**A zsidók kiirtásának alapja a nácik fajelmélete volt**, amelyet hatalomra jutásuk kezdetétől alkalmaztak is, s amely végső soron sok millió európai pusztulásához, férfiak, nők és gyerekek; zsidók, szlávok, cigányok kiirtásához vezetett, akiknek egyetlen bűne az volt, hogy „alsóbbrendű fajhoz” tartoztak. Az „alsóbbrendű fajok” iránti gyűlölet a húszas évektől, a „Mein Kampf” megírásától kezdve Hitler világfelfogásának alapja volt. Világképében az egyik oldalon az **árja** állt, minden kultúra alkotója, aki éppen ezért igényt tarthatott a világalomra. A másik oldalon a **nem árják** álltak, szélsőséges és legveszedelmesebb megtestesítőjükkkel, a **zsidóval**, akit könyörtelenül és kegyetlenül irtani kellett, nehogy kultúrájával, szokásaival és gondolkodásával másokat is megfertőzzön. Hitler meglehetősen hévvel magyarázza a Mein Kampfban, hogyan jutott a Sion bölcseinek jegyzőkönyvéhez hasonló pamflettek és antiszemita brosúrák elemzése révén arra a következtetésre, hogy *„a faj tisztaságának elvesztése örökre tönkreteszi a nemzetet, ez az emberiség fokozatos hanyatlásához vezet, s testi és szellemi következményeit soha többé nem lehet kiküszöbölni”*.

### **A náci haláltáborok**

Amikor a jogász Raphael Lemkin a genocídium – népirtás – fogalmát 1943-ban először használta, olyan megtervezett és rendszeres akcióra gondolt, amely egy népcsoport életlehetőségeit felszámolja, tagjait megsemmisíti. A nácik az európai zsidóság kétharmadát, az egész zsidó népesség egyharmadát kiirtották. A „végső megoldás” a sokmilliónyi zsidó népesség minden tagját célponttá tette – Hitler szerint el kellett tűnniük a Föld színéről. A náci vezér a sztálingrádi katasztrófa előestéjén is azt mondta propagandaminiszterének, Goebbelsnek: „nem szabad abbahagyni vagy szünetet tartani, míg egyetlen zsidó él Németországban.” Így a zsidók sorsa, szenvedése mindazokkal a csoportokkal szemben egyedi, amelyek szintén a náci politika üldözöttjei voltak, és együtt raboskodtak és haltak meg a táborokban, legyenek azok lengyel és szovjet hadifoglyok, hazai politikai foglyok vagy Jehova tanúi.

### **Végső megoldás**

A zsidók tömeges, erőszakos kitelepítésére alkalmazott „végső megoldás” (Endlösung) kifejezést 1940 júniusában használták először, s egyértelműen a zsidó lakosság deportálását jelentette. Hamarosan feltűnt a „teljes megoldás” (Gesamtlösung) fogalom is – erről például 1941. július 31-ei táviratában Heydrich tett említést. A Szovjetuniótól elfoglalt területekkel a Harmadik Birodalomhoz tartozó zsidók száma is ugrásszerűen megnőtt. Az 1942. januári wannsee-i konferencián tizenegymillió európai zsidó megsemmisítéséről döntöttek – s ekkor már folytak a chlelnói haláltábor építkezési munkái. Goebbels 1942. március 27-én büszkén jegyezte be a naplójába: „Nincs még egy olyan kormány vagy rezsim, melynek módjában állna ennek a kérdésnek a világméretű megoldása.”

A **haláltáborokról** meglepően **kevés forrás áll rendelkezésünkre**. Hitler és náci gépezete kevés konkrét utasítást tartalmazó iratot hagyott hátra, így a történészek hiába várják annak az iratnak a felbukkanását, melyben Hitler közvetlenül a zsidók kiirtására utasítana. Hitler – Raul Hilberg kifejezésével élve – „bejelentésekkel kormányzott”, s így a történészeknek a hitleri kódrendszert kell megfejteniük.

**Az elkövetőkről, a rendszer működtetőiről viszont fennmaradt sok ezer folyóméternyi iratanyag**, amit Hans Mommsen a „technikai-hierarchikus mentalitással” magyaráz. A szörnyűséges folyamat kis részekre történt felosztása biztosította, hogy az abban részt vevők

ne tekinthessék át az egész folyamatot. George Mosse szerint a „végső megoldás” technológizálása, a gáz, a vasúti közlekedés komoly szerepe, a nagy tömegek mozgatásának megszervezése is közrejátszott az elszemélytelenedésben. Ebben a „technológiai folyamatban” a végrehajtók számára, akik önmagukat „szakembereknek” tekintették, az áldozatok nem számítottak emberi lényeknek, és őszintén meglepődtek, mikor a háború után tömeggyilkossággal vádolták őket.

### **Haláltáborok**

Az akkurátus szakszerűséggel vezetett – a háború végén részben elpusztított – náci nyilvántartásból kirajzolódik a több száz tábor, köztük tucatnyi megsemmisítőtábor rendszere. **Típusa szerint** a tábor sokféle lehetett: **koncentrációs tábor, munkatábor, megsemmisítőtábor** és a további utazásig a deportáltakat befogadó **ideiglenes gyűjtőtábor**. Habár az elnevezések a tábor funkcióját jelölik meg, **a háború végére mindegyik tábor haláltáborrá vált**, hiszen a foglyok gyilkolása, elpusztítása mindenhol folyt.

A náci hatalomátvételekor Németországban felállított koncentrációs táborok „csak” internálótáborok voltak, ahol a náci hatalomnak különböző okokból nem tetsző, a náci uralommal szembeszegülő személyeket gyűjtötték össze, hogy elkülönítsék és felügyelet alatt tartsák őket. Az ellenzék nem politikai ellenzéknek tekintették, hanem bűnözők gyülekezetének, egyet nem értésüket pedig tüzzel-vassal irtandó eretnekségként kezelték. Internálótáborba kerültek még a köztörvényes bűnözők és olyan „antiszociális” egyének, mint a homoszexuálisok, romák, prostituáltak, munkakerülők. 1938-ban 30 000 foglyot tartottak így fogva.

A koncentrációs táborok célja nemcsak a bűnösök kivégzése volt, hanem a **lassú halál elérése** a fokozott testi, lelki leépülés útján. A halál csak az utolsó állomás, addig az időt szenvedéssel és megaláztatással kell kitölteni – a táborok eszerint alakították ki saját világukat. A halálozási arány az idő és a háború előrehaladtával növekedett. A táborok száma is egyre nőtt, míg végül behálózták az egész Német Birodalmat.

A háború előtti időszak **három legnagyobb tábor**a a München közelében lévő **Dachau**, a Weimar melletti **Buchenwald** és a Berlinhez közeli **Sachsenhausen** volt. A náci hatalom konszolidációjával Gross Rosen, Flossenburg, Neuengamme, Ravensbrück, az Anschluss után pedig a Linz melletti Mauthausen is rákerült a táborok térképére. **A háború keleti kiterjesztésével Auschwitz, Treblinka, Sobibor, Maidenek, Belzek, Stutthof** és a német területeken **Natzweiler, Bergen-Belsen, Neubremm** épült ki. **Az egész hálózat 1945-re 15 nagy központi táborból és 900 kisebb egységből állt – a becslések szerint mintegy tízmillió halottal.**

A munkatáborokban a megszállt területek lakosságának és a szovjet hadifoglyoknak a munkáját használták Németország háborús hadipotenciáljának növelésére. 1939. szeptember 26-án például Lengyelország teljes zsidó lakosságát kényszermunkára kötelezték.

**A munkatáboroknak két típusa létezett 1942 végén:** az ún. **SS-táborok**, melyek nagyobb gettók mellett, az SS irányítása alatt működtek, ahol a férfiak és a nők különválasztva éltek, illetve az ún. **gyári táborok**, melyek magántulajdonú német cégek, vállalkozások irányítása és „gyári őrség” (Werkschutz) ellenőrzése alatt működtek. Itt a férfi és a női munkaerő egy táborban lakott. Sok helyen a nőkkel is nehéz fizikai munkát végeztek, mert a magáncégek lízingdíjat fizettek a munkaerőért, és a nőkért kevesebbet számított fel az SS. **A munkatáborokban a munkaadó az elemi feltételeket biztosította, hogy a termelés érdekében a munkaerő életben maradjon, míg a megsemmisítőtáborokban a foglyok dolgoztatásának célja a „munka általi megsemmisítés” volt** – mindenfajta gazdasági racionalitás nélkül.

Amikor **1941. október 23-án** megtiltották a zsidók kivándorlását a Harmadik Birodalomból és a megszállt Európából, a fizikai és területi elszigetelés helyett **a fizikai**

**megsemmítés lett a táborok elsődleges célja.** Ezután hozták létre az **első megsemmisítőtáborokat Lengyelországban.**

Himmler és Heidrich még 1939-ben létrehozta a Különleges Akciócsoportot (**Einsatzgruppen**) – négy egységét A, B, C, D betűkkel jelölték –, mely az SS-nek különálló és hatékony haderőt biztosított. Céljuk a **keleti fronton előrenyomuló hadsereg mögött a zsidók és a politikai komisszárok megsemmisítése** volt, így e csoportok **csökkentették a hadsereg szerepét az ilyen típusú feladatok végrehajtásában.**

Ekkor született a **gázosító teherautó** ötlete. Mindez technológiailag más minőséget jelentett az addigi eseti tömegmészárlásokkal szemben – ezzel a módszerrel egy-két tucat embert gyilkolhattak meg 10–15 perc alatt. Raul Hilberg szerint a náci hatalomátvétel és 1940 között 100 000 zsidót öltek meg. 1941-ben Lengyelország elfoglalásával a gettóba zárás embertelen körülményei, az alkalmankénti mészárlások és az Einsatzgruppen tevékenysége miatt 1,1 millió zsidó vesztette életét. 1942-ben már 2,7 millió zsidót öltek meg a „végső megoldás” keretében időközben kiépült megsemmisítőtáborokban.

**Az első megsemmisítőtábor Chelmóban** kezdte meg működését **1941 decemberében**, mikor a lodzi gettó lakosait gázosították el teherautókban. 1944 nyaráig, míg a Vörös Hadsereg fel nem szabadította a területet, 320 000 embert gyilkoltak meg egyedül ebben a táborban. **További megsemmisítőtáborokat** hoztak létre **1942 tavaszán Belzec, Sobibor, Treblinka** térségében az Aktion Reinhard keretében, mely célul tűzte ki az összes zsidó megsemmisítését a lengyel területeken. A táborokban 1,7 millió zsidót gyilkoltak meg szén-monoxiddal. A gázkamra megfelelt mind az üzemszerű hatékonyság, mind a titkosság feltételének. A tömeggyilkosságból fakadó pszichológiai problémákat is feloldotta, hiszen a holttesteket az a Sonderkommando válogatta át és tüntette el, mely maga is foglyokból állt.

**Auschwitz-Birkenau volt a legnagyobb tábor**, amelyet létrehoztak – ez munka- és egyben megsemmisítőtáborként működött. Először 1940. június 14-én szállítottak ide lengyel politikai foglyokat, s Raul Hilberg, a téma legfontosabb alapművének szerzője szerint mintegy hárommillió zsidót öltek meg itt. 1940 nyarán érkezett meg auschwitz-i állomáshelyére Josef Kramer és Rudolf Franz Hoess. Hoess a nürnbergi tárgyaláson két és fél millió ember haláláért vállalta a felelősséget. **A foglyok rendszeres, gázzal történő megsemmisítése 1942 márciusában kezdődött.**

Auschwitzban **négy gázkamra** működött **ciklon B gázzal**, melyet először szovjet hadifoglyokon próbáltak ki. A háború végéig 1,25 millió embert öltek meg ezzel a módszerrel, köztük romákat, lengyeleket és szovjet hadifoglyokat is. Erről Rudolf Hoess így vallott: *„1941 júniusában parancsot kaptam, hogy szervezzem meg a kivégzéseket Auschwitzban. Ellátogattam Treblinkába, hogy megnézzem, ott hogyan működik. Treblinka parancsnoka azt mondta, hogy 80 000 foglyot semmisítettek meg hat hónap alatt szén-monoxiddal [...] De ez a módszer nekem nem tűnt eléggé hatékonynak. Tehát mikor felállítottam a megsemmisítő egységet Auschwitzban, a ciklon B-t választottam, [...] a légköri viszonyoktól függően 3–15 percig tartott, míg a gáz kifejtette a hatását. Annyiban is továbbfejlesztettük Treblinkát, hogy olyan gázkamrákat építettünk, amelybe kétezren fértek be, míg ott csak 200 fős volt.”*

Auschwitzban, a megsemmisítőtábor mellé az I.G. Farben szintetikusüzemanyag- és gumigyárat telepített 250 millió dolláros beruházással. A munkaerőt abból a két és fél millió fogolyból válogatták össze, akiket 1941 és 1943 között Auschwitzba szállítottak, közülük 100 000 munkást küldtek vissza a termelésből – munkaképtelenség miatt – a táborba, tehát a gázkamrákba. A gyár nyilvántartása akkurátusan nyomon követte az egyes dolgozók sorsát a gyáron belül, hiszen az SS-nek fejpénzt fizettek értük, de nem törődtek a sorsukkal, amint a gyár kapuján kívül kerültek. Az SS és az I.G. Farben között állandóak voltak a konfliktusok, hogy milyen mértékű legyen a gyári munka SS-ellenőrzése. Végül a cég vezetése a foglyok szállítási költségeinek csökkentésére saját, SS-mintát követő táborokat hozott létre a gyárak közelében. Az itteni termelési egységekben uralkodó állapotokat az SS jó néhányszor „embertelennek” minősítette, mert a halálozási arány magasabb volt, mint a többi táborban. (Bunában a 300 000 deportáltból 200 000 meghalt.) A Krupp-művek is létrehozta saját munkatáborát Essenben.

A táborok foglyait birodalomszerte alkalmazták a termelésben. Először is a legtitkosabb és legnehezebb fizikai munkáknál, mint a föld alatti gyárak kialakításánál, tehát ahol a szakképzettség nem számított, csak a nyers fizikai erő.

1944 szeptemberében hét és fél millió külföldi munkás, valamint két és fél millió hadifogoly dolgozott Németországban. A nürnbergi tárgyaláson Sauckel beismerte, hogy a háború alatt Németországban dolgozó ötmillió külföldi munkásból csupán kétszázezer fő volt önkéntes. A Krupp-művekben minden harminckilencedik munkást a koncentrációs táborokból állították a futószalag mellé. A számok megállapítása nehéz, hiszen a nyilvántartásokat megsemmisítették vagy meghamisították.

A „végső megoldás”, a gázkamra mindvégig titkos maradt. A nácik nagy hangsúlyt helyeztek a valóság elrejtésére. A deportáltak nem tudták, mi fog velük történni, azt hitték, hogy csak áttelepítik őket. A nácik folytatták a **megettévesztést**, hiszen a gázkamrák úgy néztek ki, mint a zuhanyozók, és az áldozatoknak azt mondták, hogy fertőtlenítik őket. Rudolf Hoess, az auschwitz-i tábor parancsnoka szerint mindenek „a lehető legnagyobb nyugalom légkörében” kellett lezajlania. A treblinkai tábor vezetője, Franz Stangl 1971-ben az újságíró Gita Serenynek adott interjúban elmondta: a deportáltak megnyugtatóra a tábor bejáratához még hamis vasúti állomásépületet is építettek, órával, melynek festett mutatói voltak, és állítása szerint senki nem vette észre, hogy az az óra mindig ugyanazt az időt mutatja. Még útjelző táblákat is kitétek, melyek az irányt mutatták Varsó és Bialystok felé.

A haláltáborokba megérkezve, mind a férfiak, mind a nők minden tulajdonuktól megfosztva válogatáson estek át. Az erős, fiatal férfiakat és nőket munkára osztották be, a többieket rögtön megölték. A táborlakókat megfosztották nevüktől, helyette számot tetováltak a karjukra, hajukat leborotválták, csíkos ruhát és facipőt kaptak. A nehéz fizikai munka, a hideg tél, az éhezés, a járványok, a tisztálkodás hiánya megnehezítette a túlélést.

A nácik a foglyok önbecsülését akarták megtörni, és Bruno Bettelheim szerint – aki maga is raboskodott 1938-ban Dachauban és Buchenwaldban – azoknak volt esélyük az életben maradásra, akik a folyamatos érzelmi és fizikai megaláztatás ellenére meg tudták őrizni önbecsülésüket. A zsidó foglyok között azonban erős volt az „ártatlanság csapdája”, mely gyengítette az ellenállást, hiszen azt várták, a nácik maguktól rájönnek arra, hogy milyen hibát követtek el ártatlanok deportálásával. E foglyok így lelkiileg felkészületlenül kerültek szembe a tábori megpróbáltatásokkal, hiszen egy külső, akaraton kívül álló tényező megváltozását várták.

## ***A magyarországi holocaust és a hozzá vezető út***

### ***A zsidótörvények***

**Darányi** – ígéretéhez híven – április 8-án benyújtotta törvényjavaslatát „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”. Magyarországon magyar állampolgárok „faji” megkülönböztetéséhez az első lépést e javaslat elfogadása, az **1938. évi XV. tc.**, az ún. **első zsidótörvény** jelentette. Ez kimondja, hogy **a sajtókamarában, a színművészeti és filmművészeti kamarában, az ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarában, valamint egyes vállalatok értelmiségi munkaköreiben a zsidók aránya nem haladhatja meg a húsz százalékot**. Igaz ugyan, hogy e törvény **nem határozza meg, ki tekintendő zsidónak**, viszont a kivételezetteket felsoroló 4. § b. pontja szerint **nem tartozik a húsz százalékba az, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt tért át** valamely más, bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja”.

A következő évben elfogadott **honvédelmi törvény (1939: II. tc.) 141. §-a** kivételes hatalommal ruházta fel a kormányt – valamennyi tagjának felelőssége mellett – „háború idején vagy az országot fenyegető háborús veszély esetében”. A német megszállás (1944. március 19.) után rendeletei kibocsátásának indoklására a **Sztójay-kormány** ezen törvény 86., 212. és/vagy 141. §-aira hivatkozott.

**Imrédy Béla**, aki Darányi lemondását követően mint **miniszterelnök elfogadtatta** a parlamenttel **az első zsidótörvényt**, ígérte meg – miszerint az 1938: XV. tc. végrehajtásával a zsidókérdést lezártnak tekinti –, már 1938 decemberében, karácsony előestéjén benyújtotta a képviselőháznak **”a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”** szóló **törvényjavaslatot**. Ám elődjéhez hasonlóan a tervezetet már nem ő képviselte a parlamenti vita során, hanem az új miniszterelnök gróf **Teleki Pál**, aki hangsúlyozta: **”a javaslatot nem mint politikai örökséget, hanem meggyőződésből is képviselem, [...] ha részleteiben mást, egy saját magam által szerkesztett törvényjavaslatot hoztam volna, az ennél a törvényjavaslatnál szigorúbb lett volna.”**

A **második zsidótörvény** (1939: IV. tc.) 1. §-át végül eredeti formájában fogadta el a T. Ház, számos mentességet biztosító bekezdéssel kiegészítve. E törvény kétségtelenül újabb lépést jelentett a **”fajvédelem”** irányában, mivel kimondta: **”A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki őmaga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja, vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékaik.”**

Az első zsidótörvényben felsorolt **értelmiségi pályákon az arányszámot hat százalékra, a vállalatok értelmiségi munkakörben foglalkoztatott alkalmazottainál tizenkét százalékra korlátozza**. Az 5. § pedig külön kiemeli, hogy **”tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztisztviselő, közintézet vagy közüzem szolgálatába”**.

A kormány e két zsidótörvénnyel feltehetően elsősorban a hazai **”keresztény-nemzeti”** közép- és kispolgárság antiszemita indulatait akarta csillapítani. A német vezetés e téren nem gyakorolt nyomást a magyar kormányra. A megadott arányszámokat fokozatosan, kb. öt éven belül kívánták elérni, s a nagytőke pozícióit nem érintették a százalékos korlátozások.

**1941. április 19-én** jelent meg a Budapesti Közlönyben a 2870/1941. M.E. számú **rendelet a zsidó személyek katonai szolgálatáról**. Ez további diszkriminációt jelentett a hadseregen belül a zsidókkal szemben, kimondva, hogy **”hadkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget. A kiegészítő szolgálatra kötelezettek ezt a szolgálatot rendfokozat nélkül teljesítik abban az esetben is, ha korábban tiszti, altiszti, vagy tisztesi rendfokozatot nyertek”**. Becslések szerint a zsidó **munkaszolgálatosok** közül 1944. március 19-éig 42 000 fő vesztette életét.

Végül a **harmadik zsidótörvény** (1941: XV. tc.) – amely fajvédelmi törvény néven vonult be a magyar történelembe – 9. §-a a következőket mondja: **”Nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos. [...] A jelen § alkalmazásában zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja.”** Az 1944. március 19-étől megjelenő kormányrendeletek – mint például a sárga csillag viseléséről szóló vagy az ún. gettó-rendelet – annak megállapításánál, hogy ki minősül zsidónak, az 1941: XV. tc. 9. és 16. §-ait tekintették irányadónak.

**Az első és második zsidótörvénnyel ellentétben ez utóbbi már náci értelemben fajvédelmi törvénynek tekintendő.** Az első kettő a **”zsidó konkurencia”** kiküszöbölését célozta, végrehajtásuk nem volt teljes körű, s a paragrafusok viszonylag hosszú határidőt szabtak a hús, illetve hat százalékban rögzített számarány elérésére. **Bibó István Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című tanulmányának** elemzése szerint Magyarországon a zsidótörvények **”széles középosztályi, kispolgári és kispolgárosodó rétegek számára azt a lehetőséget jelentették, hogy személyes erőfeszítés nélkül, az állam jóvoltából, mások kialakult egzisztenciájának a rovására maguknak új, sokkal előnyösebb egzisztenciákat alapíthattak”** úgy, hogy **”az illetőt feljelenti, nagyszüleit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja”**.

A harmadik zsidótörvény parlamenti vitájával, majd megszavazásával egy időben, **1941. július**–augusztusban "állampolgárságukat igazolni nem tudó" több ezer zsidót deportáltak, elsősorban Kárpátaljáról, de az ország más területeiről is a körösmezei határállomásra, majd onnan tovább, a megszállt Galíciába. A kitelepítési akció fő szervezője a KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság) volt. A hivatalosan deklarált céllal, a lengyel és orosz zsidók eltávolításával szemben "a Kárpátalján nem azt vizsgálják, hogy ki tartozik ebbe a kategóriába, hanem, hogy ki nem tudja állampolgársági bizonyítvánnyal igazolni magyar állampolgárságát, sőt sok helyütt és nagyszámban az ily bizonyítvánnyal rendelkezőket is elviszik" – tudhatjuk meg a deportálás körülményeiről készült egyik feljegyzésből. A határon túlra szállítottakat "az ukránok napról-napra rabolják ki, sokat agyonvernek, az egyik községben a házukat rágyújtották. [...] a Dnyeszterből naponta szedték ki a zsidó hullákat". Végül Jeckeln SS-alezredes vállalta, hogy "szeptember 1-ére az utolsó szálíg likvidálja ezeket a zsidókat". Az Einsatzgruppe-C váltotta be **Kamenyec-Podolszkij**ban és a szomszédos városokban az ígéretet **1941. augusztus 27–28-án**. A Magyarországról kitelepítettek többségét itt gyilkolták meg. A KEOKH augusztus 22-ei jelentése szerint 17 656 személyt deportáltak. (A holokauszt történetében **Kamenyec-Podolszkij** volt az első, ahol tízezres nagyságrendben mészároltak le zsidókat.)

A zsidónak minősített magyar **állampolgárokkal szemben hozott törvények** (és rendeletek) sora tovább folytatódott. Ezek a törvények azonban – **diszkriminatív jellegük ellenére – nem jelentették emberek marhavagonokba zsúfolását és deportálását**. Az eddig feltárt dokumentumok tanúsága szerint a **magyarországi zsidókérdés német mintára történő "rendezése" 1942 őszén merült fel először**. Dietrich von Jagow budapesti német követ **1942. október 17-én** a zsidókérdés végleges megoldására egy három pontból álló jegyzéket adott át a magyar Külügyminisztériumban. Martin Luther (a német Külügyminisztérium zsidókérdéssel foglalkozó osztályának vezetője) utasításainak megfelelően **követelte minden zsidó kiiktatását a kulturális és gazdasági életből, zsidók megkülönböztető jellel történő megjelölését, valamint a magyarországi zsidók kitelepítésének előkészítését**. A Kállay-kormány **elutasító válaszát** Sztójay berlini követ 1942. december 2-án juttatta el a német Külügyminisztériumba.

**1943. április 16–17-én Hitler és Horthy klessheimi találkozásán** Hitler többször is fölvetette a zsidókérdés radikális megoldásának szükségességét Magyarországon. Horthy kérdésére, hogy mihez kezdjen a zsidókkal, miután úgyszólván minden életlehetőséget megvont tőlük – "elvégre mégsem ütheti őket agyon" –, Ribbentrop birodalmi külügyminiszter kijelentette: "a zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborokba szállítani." Hitler ehhez még hozzáfűzte: "Ha nem tudnak dolgozni, el kell pusztulniuk. Úgy kell őket kezelni, mint a tuberkulózis bacilusát, amely megfertőzheti az egészséges testet." A feszült légkörű találkozó után néhány nappal, 1943. május 7-én Horthy levelet intézett Hitlerhez, melyben közölte, hogy a "zsidók fokozatos kikapcsolására vonatkozó további intézkedések folyamatban vannak, s amint meg lesznek teremtve elszállításuk feltételei, ezt is végre fogjuk hajtani".

Az **1944. március 18-ai újabb klessheimi találkozón** még élesebb hangnemben folyt a tárgyalás Hitler és Horthy között. **Hitler vádjai közt** ismét szerepelt, hogy "Magyarország a zsidókérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni".

1944 tavaszáig több százezer magyar zsidó helyzete – annak ellenére, hogy az ún. zsidótörvényekbe foglalt módon nehezítették életkörülményeiket, munkaszolgálatra kötelezték a katonaköteles férfiakat, több mint 18 000 embert deportáltak 1941 nyarán – viszonylag biztonságos volt. 1944 márciusára Európa legnagyobb zsidó közössége

Magyarországon élt. A világháború során megközelítően 15–20 000 külföldi zsidó is menekült Magyarországra.

Horthyéknak a német követelésekkel szembeni elutasító magatartását befolyásolhatta az olasz, román, bolgár példa. Mussolini az 1938-tól bevezetett zsidótörvények ellenére még az olaszok által megszállt francia, jugoszláv területekről sem engedte deportálni a zsidókat. A román hatóságok 1942 végén Besszarábiában, Bukovinában és a megszállásuk alá került szovjet területeken is beszüntették a zsidók pusztítását. Bulgária sem adta ki "saját" zsidóit. Ugyanakkor ezen országok vezetői joggal hivatkozhattak Berlinben 1944 tavaszáig a magyarok "zsidóvédő" politikájára.

### **Rendeletzön a német megszállást követően**

Bár nem a magyarországi zsidókérdés "rendezetlensége" volt az oka annak, hogy Németország vezetői hazánk megszállása mellett döntöttek, de megragadták a kínálkozó alkalmat. **1944. március 19-e**, a német véderő fegyveres alakulatai után néhány nappal Budapestre érkezett az RSHA (Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) IV. B/4 alosztályának vezetője **Adolf Eichmann** Obersturmbanführer, hogy az **Endlösungot** (végső megoldást) **Magyarországon is végrehajtsák**. A megszállás első napjaiban Kaltenbrunner, az RSHA főnöke is Budapesten járt, s Sztójay Döme volt berlini nagykövettel, a miniszterelnöki szék várományosával megtárgyalta a magyarországi zsidókérdés radikális megoldásának részleteit. Sztójay "a Kaltenbrunnerrel folytatott megbeszélésre hivatkozva tájékoztatta az első Minisztertanácsot [március 22.] a zsidókérdés tekintetében megoldandó problémákról" – vallotta népbíróági perében Jaross Andor volt belügyminiszter 1945 decemberében.

A német megszállást követő második Minisztertanács (1944. március 29.) már sorozatban tárgyalta a "**zsidórendeleteket**". Bár **Antal István** igazságügyminiszter megjegyezte, hogy a kormányrendeletekhez Horthy előzetes hozzájárulása szükséges, Sztójay rögtön megnyugtatta: "*a Kormányzó Úr Ófőméltósága az összes zsidórendeletekre vonatkozólag szabad kezet adott az Ő vezetése alatt álló kormánynak, és ezek tekintetében nem akar befolyást gyakorolni.*"

Az első **kormányrendelet, a zsidó távbeszélő-előfizetők** adatszolgáltatási kötelezettsége tárgyában **március 29-én** jelent meg. **Március 31-én** már a **zsidók diszkriminációját célzó rendeletek egész sora következett**: zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazása tilos; zsidók közszolgálatának és közmegebízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése; zsidók sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetése; zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárművek bejelentése; és végül a legfontosabb: a sárga csillag viselésének kötelezővé tétele.

**Az utolsó, parlament által elfogadott zsidótörvény sem tartalmazott olyan mértékű jogfosztást, mint ezek a rendeletek sorozatban**, vagyis alkotmányjogi szempontból törvénytelennek tekinthető, hogy az 1939: II. tc. 141. §-ára hivatkozva ugyan, de rendelettel módosítottak törvényt. A kormány rendeleteit a helyi közigazgatási és közbiztonsági szervek többsége mégis törvényesnek fogadta el. Sőt a bizalmas (res.) jelzésű, nyilvánosságra nem hozott rendeleteket is (mint pl. a zsidók összeírása, a kárpátaljai, észak-erdélyi, délvidéki akciókhoz kapcsolódó gyűjtőtábor-rendelet), melyek nélkülöztek bármilyen törvényre való hivatkozást, zökkenőmentesen végrehajtották a helyi apparátusok szakemberei. Ahhoz, hogy az Eichmann vezette, mindössze 200-300 emberből álló kommandó végre tudja hajtani a "zsidótlanítási" akciót, feltétlenül szükség volt a magyar közigazgatási és rendőri, csendőri szervek támogatására, aktív közreműködésére.



A "végső megoldás" végrehajtása két vonalon haladt. Egyrészt az 1944. március 29-étől "gyártott" rendeletekkel megfosztották a zsidókat vagyonuktól, legegységibb jogaiktól és életfeltételeiktől. Ugyanakkor a Budapesti Közlönyben közzétettek két olyan rendeletet is, melyek végrehajtása a zsidó lakosság elkülönítését, elszigetelését célozta, s egyben alapot teremtett a zsidók kijelölt gyűjtőtáborokba szállításáról intézkedő rendelet gyors megvalósításához. Az egyik a sárga csillag kötelező viseléséről szóló, április 5-én életbe lépett rendelet volt, a másik pedig április 7-től megtiltotta a zsidók utazását a különböző járműveken.

1944. április 7-én délelőtt Baky László elnökletével a Belügyminisztérium kis tanácsstermében Endre László, két német SS-tiszt, valamint csendőr- és rendőrtisztek értekezletet tartottak a zsidókérdés megoldása ügyében. Az értekezlet résztvevői, majd rövid időn belül valamennyi alispán és polgármester, valamennyi csendőrkerületi parancsnok, a csendőrnnyomozó alosztályok parancsnokai, valamint a budapesti és vidéki rendőrkapitányságok megkapták a Baky kézjeggyével ellátott 6163/1944. B.M. VII. res. rendeletet, amely "szigorúan bizalmasan" közölte: "A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóknban nyer elhelyezést."

A "zsidók összeszedése" a területileg illetékes rendőrség és csendőrség feladata volt. Szükség esetén a csendőrségnek karhatalmi segítséget kellett nyújtania a rendőrség számára. A rendelet előírta, hogy "az elszállítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt és fejenként legalább 14 napi élelmet, továbbá legfeljebb 50 kg-os podgyászt, amelyben az ágyneműk, takarók, matracok súlya is bennefoglaltatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket, arany és más értéktárgyakat nem".

Mindazonáltal ez a rendelet sem mondta ki, hogy a zsidókat deportálni fogják az országból, bár kétségtelen, hogy egyes mondatait így is lehetett értelmezni. Valójában ilyen szövegű rendeletet írásban nem adtak ki. Ezért volt szükség az elkövetkező hetekben táviratilag vagy telefonon összehívott értekezletekre, ahol Baky László, Endre László és nem utolsósorban Ferenczy László csendőr alezredes, a csendőrség összekötő tisztje a német biztonsági rendőrségnél, részletesen tájékoztatták a helyi közigazgatási és közbiztonsági szervek vezetőit a deportálás módjáról, menetéről, a rájuk váró feladatokról.

Mint arra a bizalmas rendelet is utalt, városokban – a hivatalos lapban április 28-án megjelent ún. gettó-rendelet értelmében – zsidó épületeket, gettókat jelölték ki a zsidónak minősített magyar lakosság részére.

Az eddig feltárt dokumentumok arra engednek következtetni, hogy a magyar bürokratikus apparátus többsége – részben megvárva az országos érvényű rendeleteket, részben azt megelőzve – öntevékenyen, rugalmasan, nemegyszer lelkesen oldotta meg a "zsidókérdést". A telefonon, értekezleteken kiadott szóbeli utasításokat, melyek még a törvényesség látszatát is nélkülözték, azonnal végrehajtották.

Csak elvétve akadt olyan közigazgatási vezető, mint Beretzk Pál, Hódmezővásárhely polgármesterhelyettese, aki a rendeletek adta lehetőségeken belül próbált és mert enyhíteni a zsidóság helyzetén. Egyike volt azon kevés helyi vezetőnek, aki nem állítatott fel a városban gettót. Tevékenysége azt bizonyítja, hogy volt lehetőség emberséges gesztusokra, s – ha szűk keretek közt is – arra, hogy a "zsidókérdés" megoldásának ütemét lassítsák.

### **A zsidó tanácsok és a közigazgatás**

1944. március 19-én a Budapestre érkező Eichmann-kommandó tisztjei már az első napon megjelentek a pesti izraelita hitközség Síp utcai székházában. Másnap kiadták az utasítást: meg kell alakítani a Magyar Zsidók Központi Tanácsát. Mivel a hitközség vezetői a magyar hatóságoktól – érdeklődésükre, hogy mit

tegyenek – a következő választ kapták: "Amit a németek kívánnak, teljesíteni kell", **Stern Samu**, a budapesti neológ hitközség elnöke **vezetésével megalakították a zsidó tanácsot**.

A Holocaust-szakirodalomban mindmáig az egyik legnagyobb vita a zsidó tanácsok megalakulásáról, tevékenységéről, a német, illetve a magyar hatóságokkal való együttműködéséről folyik. **Braham professzor szerint a zsidó tanács tevékenysége következtében a magyar zsidóságot "hamis biztonságérzet" jellemezte**, mivel a zsidó vezetők 1944. március 19. előtt "sem a zsidó tömegeket, sem az ország keresztény vezetését nem tájékoztatták teljesen és pontosan a végleges megoldás tervéről", és "továbbra is ragaszkodtak a hagyományos törvényes módszerekhez, beadványokkal és panaszokkal éltek." Kérdéses ugyanakkor, milyen módszerekkel lehetett volna "tájékoztatni" a zsidó tömegeket, hogyan lehetett volna kijátszani a katonai cenzúrát.

Tény, hogy a zsidó tanács vállalta az együttműködést a hatóságokkal. Románia és Bulgária 1942–1943-as "zsidóvédő" politikája is táplálhatta a magyar zsidók és vezetők reményeit. Yehuda Bauer úgy véli: "Azt állítani, hogy a magyar zsidóknak vezetőikre kellett volna hagyatkozniuk, hogy a »végleges megoldással« kapcsolatos információhoz jussanak, a teljes történelmi folyamat meg nem értésén alapul." Ugyanakkor Gideon Hausznernek – az Eichmann-perben a vád képviselőjének – az egyik túlélő magyar zsidó a következőket mondta: "*Ha tudom, mi az az Auschwitz, akkor nincs az a földi hatalom, amely bekényszerített volna abba a vonatba. De viszont nincs az a földi hatalom, amely elhitette volna velem, hogy létezik egy ilyen Auschwitz.*"

A **gettó-rendelet április 28-án** jelent meg. A helyi vezetők április 29–május 5. között mindenhol megtették az első lépéseket a zsidók lakhelyének kijelölése érdekében. Majdnem mindegyik városban a polgármesterek külön vezetőt jelöltek ki a zsidó ügyek intézésére. A legtöbb helyen úgy döntöttek, hogy "kényelmi szempontok" nem vehetők figyelembe. Így a kijelölt lakhelyeken az egy főre eső terület átlagosan 2-3 m volt.

### **Gyűjtőtáborok felállítása, a deportálások megszervezése**

A "zsidók lakhelyének kijelöléséről" szóló, április 7-én kiadott bizalmas rendelet és a Baky László által április 7-ére és 19-ére összehívott belügyminisztériumi értekezleteken kiadott előírásoknak megfelelően a kassai csendőrkerület területén április 15-én hajnalban, a szombathelyi, pécsi és szegedi csendőrkerületek déli határsávjában április 26-án reggel 5 órakor, a kolozsvári és marosvásárhelyi csendőrkerületben pedig május 3-án hajnalban kezdtek el a zsidók gyűjtőtáborokba szállítását. A kárpátaljai akcióval párhuzamosan **tárgyalások** folytak **Veesenmayer** és Sztójay, valamint a Honvédelmi Minisztérium között **100 000 főnyi zsidó munkaerő kiszállításáról**.

A kormány tagjai egyébként hivatalosan az április 26-án tartott minisztertanácsi ülésen – a "gettó-rendelet" elfogadásának napján – értesültek a honvédelmi miniszter megbízásából az ülésen megjelent Ruszkiczay-Rüdiger Imre vezérezredestől a **németek munkaerőigényéről**. A Minisztertanács hozzájárult 50 000 zsidó munkaszolgálatos kiküldéséhez, "úgyszintén ahhoz is, hogy ezen munkaszolgálatosok családtagjai is kimennek".

Az úgynevezett menetrend-értekezletet május 4-én és 5-én Bécsben tartották meg a biztonsági rendőrség (SD), a magyar csendőrség és a német vasút képviselői. A tárgyaláson május 15-étől napi négy "zsidószállítmány" indítását határozták el Kassán keresztül Auschwitz irányába.

Az 1944. május 12-én tartott munkácsi értekezlet jegyzőkönyve szerint Ferenczy csendőr alezredes tájékoztatta a megjelenteket, hogy **május 14-én** "D.A.-Umsiedler" (német munkáskitelepítés) feliratú vasúti szerelvényeken **megkezdődik a zsidók elszállítása**. Egy szerelvény, mely 45 vagonból áll, 3000 főt szállít. Kocsinként átlagosan 70 főt helyeznek el, poggyásszal együtt. **Uray László csendőrszázados** megjegyezte: "*ha a szükség megkívánja, 100 is mehet egy kocsi. Berakhatók mint a heringek, mert a németeknek szívós ember kell. Aki nem bírja, elhullik. Divathölgyekre Németországnak nincs szüksége.*"

<b>1944. május 14. és július 9. között összesen 147 vonattal 434 351 főt deportáltak az országból.</b>
--

**Horthy Miklós kormányzó csak 1944. július 6-án állította le a deportálásokat, a nemzetközi tiltakozás – elsősorban Gusztáv svéd király, Rooseveltt amerikai elnök, XII. Pius pápa részéről – hatására.** Döntésében szerepet játszott a szövetséges antifasiszta erők normandiai partraszállásának és a Vörös Hadsereg nyári offenzívájának sikere, s talán attól is félt, ha a fővárosból is deportálják a zsidókat, Budapestet szőnyegbombázni fogják az antifasiszta légierők gépei. **Ennek ellenére a vidéki gyűjtőtáborok kiürítését a német és magyar hatóságok július 9-éig befejezték,** Veessenmayer távirati jelentése szerint 437 402 fős "összeredménnyel".

### **A budapesti zsidók sorsa**

1944 nyarán a német követelések ellenére a fővárosban "csillagos házakba" tömörített mintegy 250 000 főnyi zsidóság kiszállítására nem került sor. Ebben jelentős szerepe lehetett a külföldi diplomácia mentési kísérleteinek. A budapesti zsidómentési akciók fő szervezői **Carl Lutz** svájci konzul, **Valdemar Langlet**, a Svéd Vöröskereszt budapesti irodájának vezetője, valamint **Carl Ivan Danielsson** svéd követ voltak.

**Augusztus 25-én** – feltehetően a román átállással összefüggésben – **Himmler megtiltotta a további deportálásokat.** Az augusztus 29-én Lakatos Géza vezetésével megalakult új kormány olyan megállapodást kötött, miszerint **a zsidó lakosságot** a háború érdekeire tekintettel vidéken koncentrálják és **munkára fogják.** A tervezett nagy vidéki internálótáborokat azonban a nyilas puccsig mégsem szervezték meg.

**Október 15–16-án** a németek fegyveres segítségével hatalomra jutott a magát "aszemitaként" definiáló Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom vezére. Veessenmayer követelésére – a Budapestre visszatért Eichmannal egyetértésben – Szálasi beleegyezett **50 000 munkaképes zsidó férfi átadásába a német birodalom területén teljesítendő munkaszolgálatra.** **November 6.** után több tízezernyi, egyes becslések szerint összesen 50-70 000 főnyi mindkét nembeli ún. "kölcsön-zsidót" indítottak gyalogmenetben Hegyeshalom felé. A svájci követség, a Nemzetközi Vöröskereszt, a svéd követség, a pápai nunciatura munkatársai élelmet és gyógyszert osztogattak, illetve igyekeztek minél több menlevelet adni a menetelőknek. Az SS-nek átadott deportáltakat Zurndorfból részben Dachaubá, részben a magyar határ mentén kiépítendő erődvonallal munkatáborokba szállították. **A Pozsonytól Kőszegig húzódó Niederdonau erődvonallal építésén 1945. március végéig 35 000 zsidó kényszermunkás dolgozott.**

Szálasi november közepén döntött úgy, hogy **Budapesten gettót állítat föl** az érvényes külföldi állampolgárságot igazoló védlevéllel, védőútlevelel nem rendelkezők számára. A Budapesti Zsidó Tanács tiltakozása ellenére **november 12. és 15. között** már **megkezdődött a Dohány utca, Nagyatádi Szabó István utca, Király utca és Károly körút határolta területre való költözködés.** A nyilas hatóságok megpróbálták összegyűjteni és a gettóba kísélni a keresztényeknél vagy keresztények által elhagyott lakásokban bujkálókat. Nem egy alkalommal azonban az elfogottakat a Dunába lötték. Angelo Rotta pápai nuncius, Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője, C. Lutz svájci konzul, C. Danielsson svéd követ, Raoul Wallenberg svéd követségi titkár és Carlos Branquinho portugál ügyvivő rendszeresen tiltakoztak a Szálasi-kormánytól az általuk kiadott mentesítő iratok figyelmen kívül hagyása ellen, illetve további védleveleket adtak ki, s egész házakat, háztömböket nyilvánítottak "védett" házakká. Ezek zöme a Szent István körút, Pozsonyi út környékén volt, ezért nevezték ezt a területet "védett" vagy másként "nemzetközi" gettóknak. E területen kb. 30-35 000 ember élte túl a nyilasok uralmát.

**A pesti gettó felszabadítására január 18-án** került sor. A Vörös Hadsereg alakulatai többségében csontig soványodott, testileg-lelkileg meggyötört mintegy 70 000 embert találtak a gettóban.

**Holokauszt-emléknapok**

- január 18. – a pesti gettó felszabadításának évfordulója
- január 27. – nemzetközi holokauszt-emléknap, az auschwitz haláltábor felszabadításának évfordulója
- április 16. – magyarországi holokauszt-emléknap, 1944. április 16-án kezdődött a magyarországi vészkorszak legpusztítóbb fejezete

A Középiskolai történelmi atlaszban:

- 88 A II. világháború következményei Európában**  
a Emberveszteségek (1939-1945)

## 19. A modern demokráciák XVIII. századi gyökerei

IV. Modern demokráciák működése / 19.

### A parlamentáris monarchia őstípusának kialakulása

Az **1689**-ben az angol belpolitikában megkezdődött reformfolyamat folytatásaként a **XVIII. század** során alakult ki a **polgári parlamentarizmus**nak az a formája, melyet utóbb a többi ország is megirigyelt és részben átvett. (Például Magyarország az 1848-as törvényekkel, és részben az 1867-esekkel is.)

Fő elvei: **a király a kormányzásba nem szól bele, a győztes párt adja a miniszterelnököt, és az általa kijelölt minisztereket, a kormány felelősséggel tartozik az alsóháznak, ha hibázik, lemond.** Kialakult az a két párt, mely egymást váltogatta a vezetésben, a liberálisabb hagyományú **whig** és a konzervatívabb **tory** párt. Az **ellenzék** igazi **feladata** az éppen **kormányon lévő párt ellenőrzése**, kritikája lett. (A pártot a képviselők és jelöltek együttese jelentette, szervezete még nem volt.)

**Mindez még csak csírája volt a demokráciának**, a képviselőket a választókerületek sajátos elosztása és a választójog szűkössége (magas vagyoni cenzus, bár születési cenzus nincs) miatt az összlakosság 1,5%-a választotta csak, ők is gyakran lepénzelve valamelyik párt által.

**Hatalommegosztás:** az állami főhatalom megosztását jelenti, amely a különböző érdektörékvések hatékony és demokratikus érvényesítését szolgálja. Alapvető és legszélesebb körben elterjedt a Montesquieui által kidolgozott hármasság megosztás: a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom egymást fékező, kiegészítő és ellenőrző függetlensége. A hatalommegosztás modern elméletei további hatalmi ágakkal is számolnak, így pl. az önkormányzatokkal, valamint a média befolyásával.

### Az első politikai mozgalmak a felvilágosodás jegyében

A **felvilágosodás** nem csak a világszemléletet alakította át, hanem **közvetlenül is hatott a politikai eseményekre**. Előbb a központi kormányzatok politikusait „hódította meg”, főleg a periférián (felvilágosult abszolutizmus). A század utolsó harmadára pedig egyre nagyobb szerepük lesz azoknak a gondolkodóknak, politikusoknak és mozgalmaknak, melyek a felvilágosodás eszméivel felvértezve éppen a központi hatalommal szemben lépnek fel, és elsősorban egyes fejlettebb országokban. E politikai mozgalmak hátterében ugyanis ott voltak mindazok a társadalmi konfliktusok, amelyek ezeken a helyeken éppen a nagy gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, a gyors népességnövekedésnek, a városok, ipar, kapitalizmus gyors térhódításának voltak köszönhetőek.

A felvilágosodás szülőhazájában, Angliában ezek a mozgalmak viszonylag szelídek, az újabb angol hagyományoknak megfelelően megegyezést keresőek voltak. Fő céljuk a

választójog kiszélesítése, a választási visszaélések megszüntetése volt; vagyis nem a fennálló berendezkedés eltörlése, hanem tökéletesítése.

Már **komolyabb konfliktusok** voltak **Amerikában**. Az egész kontinensen gyorsan szaporodtak a szabadkőműves páholyok és egyre határozottabban terjedt az a nézet angol és spanyol telepesek, illetve meszticek, feketék, kreolok, indiánok körében, hogy **az emberi és politikai jogok, az önrendelkezés joga gyarmati lakosokat is megilleti**. Számos felkelés robbant ki a kontinensen. A legjelentősebb és legsikeresebb az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja volt.

### **Egy kis kitérő:**

#### **Az amerikai függetlenségi háború**

**Észak-Amerika atlanti partvidékén tizenhárom** egymással részben határos, de igazgatásában különálló **angol gyarmat** jött létre a XVIII. századig. (Ezek mellé a hétéves háborút követően újabb angol fennhatóságú területek csatlakoztak (1763), itt azonban évtizedekig még alig éltek angol telepesek.) A tizenhárom gyarmat a XVIII. század folyamán óriási fejlődésen ment keresztül. Lakóinak száma nagyjából tízszeresére (kb. 3 millió) növekedett, gazdaságának növekedése pedig még ennél is nagyobb mértékű. Az egyes területek szakosodtak az ott megfelelő termékre, és élénk kereskedést folytattak egymással, Angliával és – Anglia engedélye nélkül – Európa más országaival is. Elsősorban a mezőgazdaság volt fejlett (északon gabona, len, délen pedig „olcsó” fekete rabszolgákkal művelt gyapot, dohány, rizs, indigó ültetvények), de északon manufaktúrák is alakultak. Az átlag életszínvonal a XVIII. századra magasabb volt mint Angliában, ugyanakkor adót nem fizettek.

A hétéves háború alatt – mely részben éppen az amerikai telepesek érdekében folyt a franciák ellen – Anglia súlyosan eladósodott. Hiába kívánta azonban a telepeseket megadóztatni. Ők, akik nemzedékek óta nem csak a természettel és a franciákkal harcoltak keményen létfeltételeikért, de könyörtelenül szorították vissza az indiánokat és elevenítették fel a rabszolgaságot a feketék számára, **ők, ha a saját jogaikról és társadalmi szerződésükről volt szó, akkor rettenthetetlenül szálltak szembe uralkodójukkal is. Azt vallották, hogy mivel nincs képviselőjük az angol parlamentben, adózni sem kötelesek**. Anglia megjedte a telepesek gyorsan fejlődő öntudatától és gazdaságától – melyben az anyaország veszedelmes versenytársát látták – ezért **korlátozni akarták további gyarapodásukat. Megtiltották újabb területek betelepítését, egyre újabb adófajták bevezetésével próbálkoztak**. Ezek túlnyomó részét a gyarmatosok ellenállása miatt kénytelenek voltak visszavonni, ám ragaszkodtak a szimbolikus nagyságú **teadóhoz**, amit az öntudatos telepesek elvből utasítottak el. Egy angol teaszállítmányt a tengerbe szórtak (**bostoni teadélután, 1773**), **megtagadták az adófizetést** és mindenféle **angol áru behozatalát**, s létrehozták a gyarmatok együttműködését az ellenállás megszervezésére (1774).

**Anglia**, a spanyol, francia és holland birodalmak legyőzője nem viselte el saját alattvalói engedetlenségét, **fegyveresen próbált rendet teremteni. Háború robbant ki az Egyesült Királyság és gyarmatai között (1775-1783)**. Utóbbiak **1776-ban Függetlenségi Nyilatkozatban** hozták a világ tudtára elszakadásukat az emberi jogokat eltipró, a társadalmi szerződést felrúgó zsarnoki hatalomtól. (A nyilatkozat megfogalmazói között volt **Thomas Jefferson** és **Benjamin Franklin**.) Számos európai uralkodó – főleg a francia (XVI. Lajos), de a spanyol és a holland is – fegyveresen támogatta a királyukat zsarnoknak nyilvánító, fellázadt gyarmatokat. Anglia meggyengítésének lehetőségét ugyanis nem akarták elszalasztani, s közben nem vették tekintetbe, hogy az újféle elvek az ő koronájukra is veszélyeket tartogathatnak. A franciáktól megszerzett területek angol kézben maradtak, de **a tizenhárom gyarmat Amerikai Egyesült Államok néven függetlenné vált**. A harcot

**George Washington** vezette, ő lett a független ország első államfője, majd fővárosának névadója.

## Az első modern alkotmány

Az Egyesült Államok feudális hagyományok és rétegek hiányában szabadon állíthatta fel a **felvilágosodás eszméinek megfelelő államot**. Ennek fő elemei egyrészt a helyi parlamentek, felelős kormányokkal és kormányzókkal. Másrészt a közös szövetségi szervek, így a **törvényhozás (kongresszus)**, melynek a **felsőházába (szenátus)** az államok delegáltak 2-2 főt (vagyis ez is választott szerv, az angol Lordok Házával ellentétben), **alsóházába (képviselőház)** pedig a lakosság arányába küldtek képviselőket. Az államforma **köztársaság** lett, **élén** nem király, hanem a nép által közvetetten négy évre megválasztott **elnök** állt, aki a **végrehajtás (kormány)** feje, (külön miniszterelnök nincs, a miniszterek nem felelősek a kongresszusnak, csak az elnöknek, a hadsereg főparancsnoka, és háromszori vétőjogával a törvényhozást is befolyásolhatja. Bár hatalma időben korlátozott és felelős a kongresszusnak, befolyása óriási. (Ezért az ilyen típusú államot **prezidenciális - elnöki demokráciának** nevezik, ellentétben az angol típusú parlamentárisal.) A bíróság itt is független.

Ez **tisztább demokrácia**, mint az angol, **elvből általános választójoggal**. Ám az egyes államok a választójogot korlátozhatták, s nem rendelkeztek azzal a színesbőrűek és a nők. A rabszolgaságot sem törölték el. (AZ összlakosság kb. 3-4%-ának volt választójoga.) itt is két nagy párt alakult, a konzervatívabb demokrata és a liberálisabb republikánus (arcukat később megváltozott, ma a republikánus a konzervatív).

## Államelméletek

### Szerződéselméletek

A szerződéselmélet a maga teljességében a **17. században** bontakozott ki. Alapeleme a társadalmat és az államot megelőzően létezett **természeti állapot feltételezése**. A bizonytalan körülmények, a kiszolgáltatottság arra indítja az embereket, hogy egy társulási szerződéssel önként létrehozzák a szervezett társadalmat, illetőleg az államot, biztonságuk érdekében lemondva természetes jogaikról vagy azok egy részéről.

Ettől eltérő az alávetési szerződés, mellyel a társadalomban vagy államban élő **emberek az uralkodóval**, illetve általában a **kormányzattal kötnek szerződést**. A nép **engedelmességet** ígér, az uralkodó pedig **jó kormányzást és biztonságot**; amennyiben ezt **nem tartja be, megszegi a szerződést**, és a **nép elmozdíthatja**. E kettős szerződés-teóriát aztán jól lehetett alkalmazni akár az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztására (Hobbes), akár a kormányzat megbízás jellegének (Locke) vagy a népszuverenitásnak (Rousseau) az igazolására.

A szerződéselméletet egészíti ki a **természetjog** koncepciója, amely törvényhozástól, megállapodástól, hagyománytól s bármely emberi intézménytől független ideális törvény, egyetemes erkölcsi rend létét tételezi fel. **Az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak megfogalmazása a modern polgári demokrácia alapjainak, az emberi szabadságjogoknak a kidolgozását segítette elő.**

## John Locke

**John Locke (1632–1704) nevéhez fűződik a természetjog és szerződéselmélet paradigmájának a polgári demokrácia igazolására történő alkalmazása.** Két értekezés a kormányzatról (1690) című politikaelméleti munkájában ő is a természetjogból és a szerződéselméletből indul ki, ám Hobbestól eltérően arra a következtetésre jut, hogy **az állam szuverenitásához nem szükséges az abszolutista államforma.** Locke elfogadja, hogy az emberiség kezdetben a természeti állapotban élt, de ez nála nem az önfenntartás ösztöne által vezetett egyének élethalálharcát jelenti, hanem épp ellenkezőleg: a természetes erkölcsi törvény irányította szabadság és egyenlőség állapotát.

Locke teóriájában központi szerepet kap a **munka** és a **tulajdon**. A természeti állapotban **az egyén saját munkája révén teremti meg jogát a magántulajdonhoz**, mindahhoz, amit munkájával megszerz, amit a természetből kihalás, mindaddig, amíg másnak is marad. A pénz feltalálása vezet ahhoz, hogy az egyik ember tulajdonának mértéktelen megnövekedése miatt nem jut a másiknak, és így a természetjog szabálya nem érvényesül. Hobbes szerint a tulajdonról csak az állam létrejötte után beszélhetünk, ezzel ellentétben **Locke felfogásában a tulajdon már a természeti állapotban, a közösség létrehozása előtt kialakult, sőt, lényegében egy magántulajdonosi rendet azonosít a természeti állapottal.**

Az állam létrehozásának szükségességét épp az veti fel, hogy a magántulajdon, az élet és a szabadság megvédésének a természetes állapotban lehetséges eszköze, az önbíráskodás fizikai erőszaka nem elégséges. Ezért a természettől fogva szabad, egyenlő és független emberek kényelmük, biztonságuk, békéjük és egyéni szükségleteiket immár meghaladó tulajdonuk védelme érdekében összefognak, közösséggé, egy politikai testté egyesülnek. Ennek során **két társadalmi szerződést kötnek. Az egyikkel szabad elhatározásukból, kényszer nélkül létrehozzák a politikai közösséget, a másikkal pedig átruházzák a hatalmat a kormányzatra.**

A szerződéssel az emberek természetes jogaik két eleméről mondtak le. Először is arról a természetes hatalomról, hogy mindazt megtehessék önmaguk, illetve a többiek védelme érdekében, amit a természetjog megenged, és ami belátásuk szerint e célnak megfelel. Hatalmuknak erről a részéről az emberek csak részben mondanak le, amikor elfogadják, hogy saját maguk, illetve a közösség megóvása érdekében a társadalom által hozott törvények szabályozzák tetteiket. Teljes egészében feladják viszont azt a jogot, hogy a jogsértőt saját kezűleg megbüntessék, és természetes erejüket a társadalom végrehajtó hatalmának rendelkezésére bocsátják.

Locke az így létrejött állammal szemben tartalmi követelményként a következőt fogalmazza meg: **az emberek azért adják fel természetes hatalmukat, hogy a létrehozott közhatalom jobban megóvja életüket, szabadságukat és vagyonukat**, ezért e hatalom nem mehet messzebb annál, mint ami a közjó érdekében szükséges. Az, aki a közösségen belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, köteles szilárd, kihirdetett, a nép által ismert törvényekkel kormányozni, és nem ideiglenes rendelkezésekkel: ezt a jogot kell alkalmazniuk a független és igazságos bírának a viták eldöntésekor; erőszakhoz pedig csak a törvények végrehajtása, illetve a külföldről jövő támadások elhárítása érdekében lehet nyúlni.

Míg Hobbes elméletében a társadalmi szerződés lényege a szuverén korlátlan hatalmának történő alávetés, addig **Locke-nál az egyének egyrészt szerződnek a közösség létrehozására** – ami Hobbesnál fogalmilag kizárt, mert ezt a szuverén alkotja meg –, **másrészt az alávetési szerződésben jogaikat csak feltételesen ruházzák át a közösségre.** Az állam létrehozásával **az emberek nem mondanak le alapvető jogaikról**, legfeljebb az **addig természetes jogok államilag szabályozott polgári jogokká válnak.**

Kevés politikaelmélet ragadja meg korának társadalmi viszonyait és problémáit oly általános szinten, ugyanakkor oly pontosan, mint Locke-é. Nemcsak az angol alkotmányosság

diadalra jutott elveinek megfogalmazása miatt vált népszerűvé: liberális szabadságfogalma, a hatalomgyakorlásnak az egyéni szabadságjogokra tekintettel történő korlátozása miatt méltán csodálták a kontinensen, nem is beszélve **az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatra kifejtett hatásáról.**

## Rousseau

A 18. században már jelentkeztek azok a politikai gondolkodók, akik elégtelennek találták a természetjogi teóriát. **Jean-Jacques Rousseau** (1712–78) államelmélete sajátos helyet foglal el a természetjogi és szerződéselméletek sorában, mert elfogadja a természeti állapot és a társadalmi szerződés fikcióját, de a természeti állapotot a boldogság korának tartja. Szembehelyezkedik a kor uralkodó nézeteivel, hiszen megkérdőjelezi a fejlődés értelmét, amikor a dijoni akadémia által feltett kérdésre – Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? – egyértelműen nemmel felel.

*Az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című értekezésében (1755) a romlás társadalmi méretű történetét mutatja be. E műben Rousseau a természeti állapotról, annak elvesztéséről és a társadalom betegségeiről vallott nézeteit fejti ki. Mit tegyünk hát? – teszi fel a kérdést egyik jegyzetében Rousseau. „*Döntsük le a társadalmakat, ne legyen többé enyém s tiéd, térjünk vissza az erdőbe a medvék közé?*”

Megőrizve azt az alaptételt, hogy **a természeti állapotba lehetetlen visszatérni**, rendszeres és átgondolt feleletet ad a feltett kérdésre *A társadalmi szerződésről* című művében (1672), ahol azt vizsgálja: „*létezhet-e a polgári állapotban valamilyen törvényes és szilárd kormányzati elv, ha olyannak vesszük az embereket, amilyenek, a törvényeket pedig, amilyenek lehetnek?*” A természeti állapottól elszakadó emberek egy adott ponton olyan helyzetbe jutottak, hogy létük, az emberi nem fennmaradása került veszélybe. Egyetlen kivezető út nyílt: az erők egyesítése és összehangolt működtetése. De melyik társulás biztosítja továbbra is, immár a köz erejével, az egyén szabadságát, személyes jogait és vagyonát?

Ezt a **társadalmi szerződés** biztosítja, amely **Rousseau-nál nem az egyének közti vagy az egyének és a szuverén között kötött szerződést jelenti** – mivel a kormányzati szerződés lehetőségét minden körülmények között tagadja –, hanem azt, hogy **a társulás minden tagja feltétel nélkül lemond összes jogáról a közösség javára.** Minden személy az **általános akarat** legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részévé fogadnak. Az így létrejött, egyének fölött álló, valamennyi egyén egyesüléséből származó személy a főhatalom, a szuverén. Rousseau társadalmi szerződésében a magánszemélyek és a köz kölcsönös kötelezettségvállalásában az egyén lényegében önmagával szerződik.

Rousseau-nál a társadalmi szerződés fogalma valójában formális, mert ugyan feltételezi, hogy az emberek egy szerződéssel a társadalomra ruházták egyéni jogaikat, de lényegében az egyenlőség biztosítása izgatja, az általános akarat mint a politikai kötelesség forrása nem szorul a szerződés fikciójára. A szuverén pedig nem egy külső hatalom, mint Hobbesnál, hanem maga a nép, oly módon, hogy a szuverén hatalom mintegy belsőleg van jelen a romlott természetes ember erkölcsös polgárrá változása után.

**A szerződéssel az ember megőrzi szabadságát**, de ez már nem a természetes szabadság, melynek csak saját ereje szab határt, hanem **a polgári szabadság**, melyet **korlátok közé szorít az általános akarat.** Az általános akarat biztosítja a szerződés értelmét, a **közös érdek** érvényesülését a **magánérdekkel szemben.** Aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt az egész közösség fogja engedelmességre szorítani, azaz kényszeríteni kell, hogy szabad legyen. A szerződés a szabadság mellett az egyenlőséget is biztosítja, mely úgy értendő, hogy mindenkinek jut valami, de senkinek sem túlságosan sok.



De mi az **általános akarat** (volonté général)? Nem a többségi akarat, és nem is egyszerűen mindenki akarata, hanem az ** llam valamennyi tagjának állandó akarata**: ez teszi **polgárrá**  s **szabad emberré**  ket. Helytelen tehát az a kérdésfelvetés, hogy miért szabad az az ember, aki kénytelen a többiek akaratához alkalmazkodni. Az  ltal nos akarat révén a polgár valamennyi törvényhez beleegyezését adja. **A szavazásnál nem az a kérdés, hogy a polgárok helyeslik-e a javaslatot, hanem az, hogy a javaslat megfelel-e az általános akaratnak, azaz a nép akaratának.** Ha tehát az **enyémmel ellentétes vélemény győz**, az csak annyit jelent, hogy **tévedtem**, az, amit általános akaratnak véltem, valójában nem az volt.

Miként biztosítják a törvények az általános akarat érvényesülését? A nép ugyan mindig j t akar, de nem mindig látja, hogy mi a jó, az egyén látja a jót, de nem akarja. Ezért van szükség a **törvényhozóra**, erre a minden szempontból rendkívüli emberre, aki **megalkotja a törvényeket**, de nem közhivatalnok, és nem a főhatalom képviselője,  gy **személyes céljai nem befolyásolhatják**. Megfogalmazza a törvényeket, de **nem rendelkezik törvényhozói hatalommal**, mely a **nép elidegeníthetetlen joga**, tehát a közösség **választással** dönti el, hogy az előterjesztett különös akarat **megfelel-e az általános akaratnak**.

A **főhatalom gyakorlása** az eddigiekből k vetkezo en a **nép közvetlen részvételével** valósulna meg; ennek Rousseau több módozatát is felveti.  lesen bírálja ugyanakkor az angol képviseleti ideált, mert ott a polgárok a k z boldogságának elősegítői helyett a magánügyek rabszolgái. Az angol nép csak addig szabad, amíg megválasztja képviselőit, utána rabszolga, senki és semmi. A népet ugyanis nem lehet képviselni, csak az a törvény, amit a nép testületileg hagy j v .

Rousseau véleménye szerint az emberi jogok csak mint polgári jogok, a szabadság csak mint a politikai államban biztosított szabadság képzelhető el.

A **természetjogi és szerződéselméletek a polgári forradalmak szellemi előkészítői közé sorolhatók**. Ettől már csak egy lépés választja el azt a felismerést – amelyet egyesek, például Rousseau, meg is fogalmaztak, de a v gk vetkeztet s ig csak a forradalmak során jutottak el –, hogy **ha az állam alapja a társadalom, akkor annak tagjai határozhatják meg a politikai berendezkedés fajtáját**.

A **szerződéselméletek eltérő politikai modelleket  rnak le**, az abszolutista megoldástól a **közvetlen és a képviseleti demokraci ig** lényegében megfogalmazzák a polgári politikai berendezkedés leglényegesebb alternatíváit. **Hobbesnál** az uralkodó hatalma korlátlan; **a közvetlen demokratikus ideált Rousseau képviseli; Locke többségi elve pedig a képviseleti demokraci  modelljének elméleti megfogalmazása**.

Itt kerültek először megfogalmazásra a modern politikai berendezkedés szempontjából meghatározó állampolgári jogok, a hatalommegosztás, valamint a képviseleti és a közvetlen demokraci  elvei.

## 20. A kiegyezés és alternatívái

### IV. Modern demokráciák működése / 20.

A világosi fegyverletétel (1849. aug. 13) után **katonai diktatúra** következett. **Haynau október 6-án Aradon kivégeztetett tizenhárom honvédtábornokot.** A honvédeket besorozták az osztrák hadseregbe (kényszersorozás), és külföldre vitték őket.

A nemzetközi tiltakozás miatt, a birodalom érdekében, **1850-től** polgári kormányzást vezettek be, amely alatt **leplezetten, de tovább folyt a megtorlás.** Elvetették a monarchia föderalista átszervezésének tervét, **1851. december 2-án eltörölték az olműtzi alkotmányt** is. **Schwarzenberg** herceg centralista hívei győztek, és pozícióhoz segítették **Bach Sándort,** az osztrák belügyminisztert, akinek az **egységes monarchia kialakítása** volt a feladata.

A **Bach-korszak 1850-59-ig** egységes német nemzetté akarta kovácsolni a monarchia népeit, megszüntetve a korábbi jogokat és hagyományokat. A birodalom jobb kormányozhatósága érdekében **a jogrendszert egységesítették, az osztrák törvényeket vezették be mindenhol,** így Magyarországon is. **Megszüntették az ország területi egységét,** és feldúlták ősi közigazgatási rendszerét, a vármegyét. Az országot előbb öt külön kormányzott kerületre osztották, majd a maradék magyar területet ismét öt részre.

A közigazgatás **hivatalos nyelve a német lett.**

**Eltörölték a birodalom belső vámjait,** így a magyar mezőgazdasági termékek kedvező piaci feltételek közé kerültek, átmenetileg megakasztva ezzel az ipar fejlődését.

A birodalom **modernizációja** érdekében egységessé és **színvonalasabbá** tették az **oktatási rendszert.** A tanítás nyelve a német lett. **Egységes adórendszert** vezettek be az ingatlanok után, és forgalmi adó terhelte az árukat. A föld adás-vételének szabályozását **telekkönyv** bevezetésével tették könnyebbé.

Az **1853-as uralkodói pátenis** elfogadja, hogy a forradalom és szabadságharc felszámolta a feudalizmust. Megszüntették a jobbágyságot, a földesurakat államilag kárpótolták. A telkes jobbágy tulajdonában maradt a föld, a földbirtokos a volt majorsági földeket megtartotta.

A politikai kultúrát igen alacsony színvonal jellemezte, a rendszer elleni fellépés külsőségekben nyilvánult meg (szakáll, Kossuth-kalap viselése). Erőre kapott a sérelmi politika.

Mindeközben Kossuth emigrációban tevékenykedett, hogy megakadályozza a csüggedést Magyarországon. 1849. októberében a **vidini levélben** Görgeyt okolja a szabadságharc elvesztése miatt.

**1851-ben** Törökországban írta meg a **Kütahtyai alkotmánytervezetet,** amely egy demokratikus alkotmányszervezet volt Magyarország számára. E szerint az államforma demokratikus köztársaság lenne, általános választójoggal, köztársasági elnökkel, önálló hadsereggel, kidolgozott oktatási rendszerrel. Ezt azonban az emigráció tagjai sem fogadták el, mivel egy modern demokrácia alapja lenne, ami azonban túl korai.

A politikai gondolkodásnak a Bach-korszakban három irányzata alakult ki:

- Az **ókonzervatívok:** a 47-es állapotokat kívánták visszaállítani
- A **negyvennyolcasok:** az áprilisi törvények alapján képzelték el az ország kapcsolatát Ausztriával
- A **függetlenek:** az 1849. évi trónfosztó nyilatkozat alapján a teljesen független magyar állam létrehozásában bíztak. Ezt **támogatta az emigráció Kossuth által vezetett csoportja** is, amely nagyhatalmak segítségével bízva később az olasz egység harcaihoz csatlakozva **szerette volna Magyarország függetlenségét forradalommal kivívni.**

Az olasz egység elleni háborút Ausztria elvesztette. **A solferino-i vereség** (1859. jún. 26) közvetetten a Bach-rendszer bukását jelentette. Az osztrák politika a külpolitikai elszigetelődés után a magyarokkal való kiegyezést látta az egyetlen megoldásnak. Az uralkodó „gesztusokra” kényszerült. **1860. október 20-án** kiadta az **októberi diplomát,** amely az 1847-es állapotokhoz nyúlva vissza a magyar konzervatív arisztokrácia bevonásával

a kormányzásba, formálisan enyhítve az abszolutizmuson. A magyar politikai körök azonban ezt elutasítják. Az **1861-es februári páten**s az alkotmányos jogok visszaadását jelentette volna, ám a magyarok ezt sem hajlandóak elfogadni.

A nemzet nem volt egységes; két politikai csoportosulás jött létre:

A többségben lévő negyvennyolcasok **Deák vezetésével a Felirati Pártban** tömörültek, és feliratban kívánták elutasítani a javaslatokat.

A **függetlenek vezetője Teleki László**, nem ismerte el az uralkodót. Pártja. A **Határozati Párt** Teleki öngyilkossága után módosult formában, de tovább élte hagyományait

A kiegyezési kísérletek idején hozta nyilvánosságra **Kossuth a dunai kis államok szövetségén alapuló tervét**, amely azonban a nemzetállamiság központi politikai gondolata miatt nem váltott ki különösebb érdeklődést.

A meghíúsult kiegyezési kísérletek után **az uralkodó ismét bevezette az abszolutizmust (1861-1865)**. Deák Ferenc, aki a Bach-korszakban a **passzív ellenállás** idején a nemzet első embere lett, felismerte az alkalmas időpontot, amikor az udvar hajlandóságot mutatott az engedményekre. Az **1865 áprilisában** megjelent „**Húsvéti cikk**” rámutatott a kiegyezés lehetőségére: lehetségesnek tartotta a **Pragmatica sanctio alapján való megegyezést**, miszerint Magyarország elismeri Ferenc Józsefet uralkodónak és a birodalom részének tartja az országot (ez kb. a 48-as áprilisi törvények alapján létrejött államrendszer, Habsburg uralkodóval az élen).

Ennek következtében **összehívták az országgyűlést**. Ausztria a **Königgratznél** (1866. jún. 28) elszenvedett veresége a nagy német egység elfelejtését jelentette, és bebizonyította, hogy a birodalom fennmaradásához elengedhetetlen népeinek megbékéltetése. Ez felgyorsította a tárgyalásokat. **1867-ben kinevezték a felelős kormányt, Andrássy Gyula gróf miniszterelnökségével, majd megalkották az 1867. évi XII. törvénycikket.**

## A kiegyezési törvény

- a magyar korona országai és a birodalom között lévő kapcsolat a Pragmatica sanction alapul.
- ország kormányzóságának teljes az önállósága, de közös ügyeknek tekinti a hadügyet, a pénzügyet és a külügyet (ez visszalépés az áprilisi törvényekhez képest)
- a közös ügyeket a delegációkból álló minisztériumok intézik. A közös költségeket (kvóta) a két országgyűlés által delegált bizottság állapítja meg, és ennek alapján Magyarország a terhek 30 %-át fizette.
- Magyarország elvállalja Ausztria államadosságainak egy részét
- gazdasági kiegyezés, amely a két ország között létrejött vámszövetséget és kereskedelmi szövetséget jelentette, csak 10 évig állt fenn.
- közös pénzrendszer, 1878-tól közös jegybank

**Kossuth** már **1865-ben** fellépett a kiegyezés ellen a **Kasszandra-levéllel**. Szerinte a kiegyezés feladta a teljes függetlenséget, a közös ügyek kiszolgáltatják az országot Ausztria imperialista érdekeinek.

Deák hívei ezzel szemben a kiegyezés előnyeit hangoztatták. Ugyan nem valósult meg a teljes függetlenség, de az ország nem olvadt bele Ausztriába, önállóságának jelentősebb részét megtartotta, hiszen 1526-tól, amióta Habsburg uralkodó ül a magyar trónon, ezeket a közös ügyeket már nem a magyarok intézték.

A szabadságharc bukása megmutatta, hogy bennünket egy ország sem támogat a Habsburg-ház elleni harcban, viszont az uralkodót a nemzetek elnyomásában a többi ország vezetői segítik. **Magunkra-maradásunk lehetetlenné teszi a függetlenség kivívását.** Deák

rámutatott arra is, hogy **a nyugati hatalmak szükségesnek tartják a Monarchia fenntartását**, mivel az egyensúlyt képez Oroszországgal szemben.

A Kossuthféle dunai konföderációról Deák azt tartotta, hogy **a kis nemzetek nem szövetkezni, hanem önállósulni akarnak**, nemzetállamban gondolkodnak, ezért kivitelezhetetlen.

Kossuth valóban jól látta, hogy a soknemzetiségű Ausztriát népeinek nemzeti fejlődése szét fogja feszíteni, de Deáknak volt igaza abban, hogy **a kiegyezés az adott körülmények között a legjobb megoldás**.

A kiegyezés megszületését a nemzetközi viszonyok jelentősen befolyásolták. A nyugati hatalmaknak egyelőre érdekükben állt az erős közép-európai monarchia. A magyar függetlenség kivívásához nem voltak meg a belső feltételek sem. **A magyar nemesség** nem gondolt forradalomra, mivel **elérte politikai céljainak többségét**, s így elégedett lehetett. Amiért a reformkorban harcolt, amiért 1848/49-ben a vérét ontotta, nagyrészt megvalósult: az ország belpolitikailag önálló, saját törvényei szerint, felelős kormány vezeti. Éppen ez a réteg lett először haszonélvezője az új rendszernek, mivel az agrárkonjunktúra megnyitotta számára a felemelkedés lehetőségét, a külföldi tőke beáramlása pedig hitelhez juttatta.

A kiegyezés során az osztrák udvar dűlőre jutott a legerősebb nemzetiségével, de a többi nép keveset kapott a jogokból. A csehek, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a románok nemzetiségi mozgalmi fenyegettek a birodalmat. **1868-ban a Magyarországon kihirdetett nemzetiségi törvény** azonban megoldani látszott a problémáikat.

Az osztrák nagytőke beáramlása lehetővé tette az ország gazdasági fejlődését, tőkét és vállalkozásokat áramoltatott az országba, amely ez által megindulhatott a kapitalista fejlődés útján.

## 21. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai

IV. Modern demokráciák működése / 21.

### Az Európai Parlament

Az Európai Parlamentet (EP) az Európai Unió polgárai választják, hogy képviselje érdekeiket. Eredete az 1950-es évekre és az alapító szerződésekre nyúlik vissza, és 1979 óta képviselőit az általuk képviselt polgárok közvetlenül választják.

Az Unióban ötévente tartanak európai parlamenti választásokat. A választói névjegyzékbe felvett minden európai polgár rendelkezik szavazati joggal. A Parlament ezáltal az uniós polgárok (azaz több mint 490 millió ember) demokratikus akaratát juttatja kifejezésre, és az ő érdekeiket képviseli a többi EU-intézménnyel folytatott párbeszéd során.

A Parlament munkájában jelenleg 27 EU-tagállam 785 képviselője vesz részt. Közel egyharmaduk nő. Mivel Bulgária és Románia a 2004–2009 közötti időszakra megválasztott Parlament hivatali ideje alatt csatlakozott az Unióhoz, a képviselők száma átmenetileg túllépi a jelenleg 732 főben megállapított keretet. Az európai parlamenti képviselők száma a következő választások után hivatalba lépő Parlamentben (melynek megbízatása a 2009–2014-es időszakra szól) elméletileg nem haladhatja majd meg a 736 főt.

Az Európai Parlament képviselői nem nemzeti szekciókat alkotnak, hanem hét európai szinten szerveződött képviselőcsoportba tömörülnek. Az európai integrációban létező összes politikai nézet – az erőteljesen pro-föderalista beállítottságtól a nyílt euroszkepticizmusig – képviseltetve van az Európai Parlament képviselői között.

2007 januárjában Hans-Gert Pötteringet választották az Európai Parlament elnökévé.

#### Képviselői helyek száma képviselőcsoportok szerint (2005. június 2.)

Képviselőcsoport	Rövidítés	Képviselői helyek száma
Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) és az Európai Demokraták	EPP-ED	267
Szocialisták	PES	201
Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért	ALDE	89
Zöldek/Európai Szabad Szövetség	Greens/EFA	42
Egységes Európai Baloldal/Északi Zöld Baloldal	GUE/NGL	41
Függetlenség/Demokrácia	IND/DEM	36
A Nemzetek Európájáért Unió	UEN	27
Párton kívüliek	NI	29
<b>ÖSSZESEN</b>		<b>732</b>

#### Képviselői helyek száma országonként (2009–2014-es parlamenti időszak)



*Hans-Gert Pöttering az Európai Parlament elnöke*

(az adott ország anyanyelvi elnevezésén alapuló ábécésorrend).

Belgium	22	Litvánia	12
Bulgária	17	Luxembourg	6
Cseh Köztársaság	22	Magyarország	22
Dánia	13	Málta	5
Németország	99	Hollandia	25
Észtország	6	Ausztria	17
Görögország	22	Lengyelország	50
Spanyolország	50	Portugália	22
Franciaország	72	Románia	33
Írország	12	Szlovénia	7
Olaszország	72	Szlovákia	13
Ciprus	6	Finnország	13
Lettország	8	Svédország	18
<b>ÖSSZESEN</b>	<b>736</b>	Egyesült Királyság	72

## Hol van a Parlament központja?

Az Európai Parlamentnek három „munkahelye” van: Brüsszel (Belgium), Luxemburg és Strasbourg (Franciaország).

Luxemburg ad otthont az igazgatási irodáknak (más néven a „Főtitkárságnak”). A teljes parlamenti üléseket, vagyis a „plenáris üléseket” Strasbourgban és néha Brüsszelben tartják. A bizottsági üléseket ugyancsak Brüsszelben tartják.

## Mi a Parlament szerepe?

Az Európai Parlament Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban működik.

A Parlamentnek három fontos szerepe van:

1. **Európai jogszabályok elfogadás** – számos politikai területen a Tanáccsal együtt. Mivel az EP közvetlenül választott testület, ezáltal garantált az európai jogalkotás demokratikus legitimitása.
2. A Parlament **demokratikus felügyeletet** gyakorol az uniós intézmények, különösen a Bizottság felett. Jóváhagyhatja vagy elutasíthatja a biztosok kinevezését, és bizalmatlanságát fejezheti ki a Bizottság egészével szemben.
3. **Költségvetési hatalom** A Parlament a Tanáccsal közösen felügyeli az uniós költségvetést, és e jogcímén befolyásolhatja az EU kiadásait is. Az eljárás végén a Parlament teljességében szavazza meg vagy utasítja el a költségvetést.

Most lássuk ezt a három feladatkört részletesebben is!

### 1. Európai jogszabályok elfogadása

A jogszabályok elfogadásának leginkább bevett eljárása az “együttdöntés”. Ezen eljárás egyenlő erőviszonyt teremt az Európai Parlament és a Tanács között, és a jogszabályok széles körében alkalmazzák.

Bizonyos politikai területeken (mint például a mezőgazdaság, gazdaságpolitika, vízumok és bevándorlás) a Tanács az egyedüli jogalkotó, de konzultálnia kell a Parlamenttel. Emellett bizonyos fontos döntéseknél, mint például újabb országok EU-hoz történő csatlakozása, a Parlament beleegyezésére van szükség.

A Bizottság éves munkaprogramjának átvizsgálásával a Parlament ösztönözhet új jogszabályokat, figyelembe véve, hogy milyen jogszabályok lennének megfelelőek, és kérheti a Bizottságot e javaslatok előterjesztésére.

A plenáris ülést valamennyi parlamenti képviselő részvételével általában Strasbourgban tartják havonta egy hétig, de előfordul, hogy a plenáris ülés két napra Brüsszelbe költözik.

## **2. Demokratikus felügyelet**

A Parlament demokratikus felügyeletet gyakorol az Európai intézmények felett. Ezt többféle módon teheti.

Egy új Bizottság hivatalba lépésekor tagjait az európai tagállamok kormányai jelölik, de a Parlament jóváhagyása nélkül nem nevezhetik ki őket. A Parlament mindegyikükkel – beleértve a Bizottság leendő elnökét – külön-külön elbeszélget, és szavazással dönt arról, hogy jóváhagyja-e a Bizottság egészét.

Hivatali ideje alatt a Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, mely „bizalmatlansági indítványt” kezdeményezhet, melyben arra kéri a Bizottságot, hogy az testületileg mondjon le.

Általánosabban fogalmazva: a Parlament azáltal gyakorolja ellenőrző hatáskörét, hogy rendszeresen átvizsgálja a Bizottság által hozzá továbbított jelentéseket (általános éves jelentés, a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentések, stb.). Sőt mi több, a parlamenti képviselők kérdéseket intéznek a Bizottsághoz, melyeket a biztosok kötelesek megválaszolni.

A Parlament a Tanács munkáját is felügyeli: a parlamenti képviselők rendszeresen kérdéseket intéznek a Tanácshoz, illetve a Tanács elnöke részt vesz az EP plenáris ülésein és a legfontosabb vitáiban.

A Parlament további demokratikus ellenőrzést gyakorol az állampolgároktól érkező petíciók vizsgálatával, illetve vizsgálóbizottságok felállításával.

Végül a Parlament valamennyi uniós csúcstalálkozóhoz (az Európai Tanács valamennyi ülése) hozzájárul gondolataival. A csúcsertekezletek megnyitásakor a Parlament elnökét felkéri, hogy ismertesse a Parlament nézeteit és kételyeit az aktuális kérdésekről, valamint az Európai Tanács napirendjén szereplő pontokról.

## **3. A költségvetési hatalom**

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen dönt. A Parlament két, egymást követő olvasatban vitatja meg azt, és a költségvetés addig nem lép hatályba, amíg azt a Parlament elnöke aláírásával jóvá nem hagyja.

A Parlament Költségvetési Ellenőrző Bizottsága (COCOBU) felügyeli a költségvetési kiadásokat, és évről évre a Parlament dönt arról, hogy az előző pénzügyi évre vonatkozóan jóváhagyja-e a költségvetés Bizottság általi kezelését. Ezt a jóváhagyási eljárást nevezik „mentesítésnek”.



## Hogyan szerveződik a munka a Parlamentben?

A Parlament tevékenysége két fő lépésben történik:

- Plenáris ülések előkészítése A **plenáris ülést** az Unió tevékenységének különböző területeivel foglalkozó parlamenti bizottságok képviselői készítik elő. A vitára bocsátott kérdéseket a képviselőcsoportok is megvitatják.
- **Maga a plenáris ülés.** A plenáris üléseket általában Strasbourgban tartják (havonta egy héten keresztül) és néha Brüsszelben (csak két napig). Ezeken az üléseken a Parlament megvizsgálja a jogszabályokra irányuló javaslatokat, és mielőtt a teljes szöveget szavazásra bocsátaná, szavaz azok módosításáról.

A napirenden szerepelhetnek továbbá a Tanács vagy a Bizottság „közleményei”, valamint kérdések arról, hogy mi történik az Európai Unióban és a nagyvilágban.

## Az Európai Unió Tanácsa

A Tanács az Unió legfőbb döntéshozó testülete. Az Európai Parlamenthez hasonlóan a Tanácsot is az 1950-es években, az Alapszerződések értelmében hozták létre. A Tanács a tagállamokat képviseli, és ülésein az Unió minden egyes nemzeti kormányából egy-egy miniszter vesz részt.

Az, hogy melyik miniszterről van szó, az a napirenden szereplő témáktól függ. Ha például a Tanács környezetvédelmi kérdéseket vitat meg, akkor a tagállamok környezetvédelmi miniszterei vesznek részt az ülésen, és azt Környezetvédelmi Tanácsnak nevezik.

Az Unió külkapcsolataival az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa foglalkozik, mivel azonban e testület szélesebb felelősségi körrel rendelkezik az általános politikai kérdésekben is, ülésein a kormányok által választott miniszter vagy államtitkár vesz részt.

A Tanács összesen kilenc féle összetételben működhet:

- Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa
- Gazdasági és Pénzügyi Tanács (ECOFIN)
- Bel- és igazságügyek (JHA)
- Foglalkoztatási, Szociálpolitikai, Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Tanács
- Versenyképességi Tanács
- Közlekedési, Távközlési és Energiaügyi Tanács
- Mezőgazdasági és Halászati Tanács
- Környezetvédelmi Tanács
- Oktatási, Ifjúsági és Kulturális Tanács

A Tanácsban minden miniszternek jogában áll állást foglalni saját kormánya részéről. Vagyis a miniszter aláírása olyan, mintha egész kormánya aláírta volna a kérdéses dokumentumot. Sőt, a Tanács minden egyes minisztere elszámolással köteles saját nemzeti parlamentjének és a parlament által képviselt állampolgároknak. Ez garantálja a Tanács döntéseinek demokratikus legitimitását.

Az EU országainak állam- és/vagy kormányfői, valamint az Európai Bizottság elnöke évente legfeljebb négyszer együtt üléseznek: ezt hívjuk Európai Tanácsnak. E „csúcstalálkozókat” határozzák meg az EU általános politikáját, és olyan problémákat oldanak meg, melyeket alacsonyabb szinten (vagyis a hagyományos tanácsi ülések miniszterei által) nem lehetne



megoldani. Az Európai Tanács eszmecseréi fontosságuk miatt gyakran késő éjszakáig tartanak és a média kiemelt figyelmét vonják magukra.

## Mi a Tanács szerepe?

A Tanács hat kulcsfontosságú felelősségi köre:

1. Európai jogszabályok elfogadás– számos politikai területen az Európai Parlamenttel együtt.
2. A tagállamok gazdaságpolitikájának összehangolása
3. Nemzetközi megállapodások megkötése az Unió és más államok, illetve nemzetközi szervezetek között.
4. Az EP-vel közösen az Unió költségvetésének elfogadása.
5. Az Unió Közös Kül- és Biztonságpolitikájának kidolgozása (CFSP: bővebben lásd a Közös Kül- és Biztonságpolitika c. fejezetben), az Európai Tanács által felállított irányvonalak alapján.
6. A nemzeti bíróságok és rendőri erők közötti együttműködés koordinálása bűnügyekben. (lásd: Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése c. fejezet).



*Javier Solana a közös kül- és biztonságpolitika főképviseelője alakítja ki az EU diplomáciai arculatát*

E feladatok többsége „közösségi” vonatkozású – vagyis azokra a tevékenységi területekre vonatkozik, ahol a tagállamok egyesítették szuverenitásukat és döntéshozó hatáskörüket az uniós intézményekre ruházták át Ez az Európai Unió „első pillére”. A két utolsó feladatkör azonban inkább olyan területeket érint, amelyek esetében a tagállamok nem ruházták át hatáskörüket, csupán együttműködnek. Ezt „kormányközi együttműködésnek” nevezzük, és az Európai Unió második és harmadik pillérére vonatkozik.

A Tanács munkáját alább részletesebben ismertetjük.

### 1. Jogalkotás

Az EU jogszabályok jelentős részét a Tanács és a Parlament közösen fogadja el.

Általános szabály, hogy a Tanács csak a Bizottság által előterjesztett javaslat alapján cselekszik, és általában a Bizottság felelős annak biztosításáért, hogy elfogadásuk után az uniós jogszabályokat megfelelően alkalmazzák.

### 2. A tagállamok politikáinak összehangolása

A tagállamok döntése értelmében a nemzeti gazdaságpolitikáik összehangolásán alapuló mindenek felett álló gazdaságpolitika megvalósítása a cél, melynek végrehajtása a gazdasági és pénzügyminiszterek feladata. Ők közösen alkotják a Gazdasági és Pénzügyi Bizottságot (ECOFIN).

Céljuk továbbá új álláshelyek teremtése és oktatási, egészségügyi, valamint szociális védelmi rendszereik fejlesztése. Bár minden EU tagállam saját felelőssége, hogy milyen politikát valósít meg e területeken, a tagállamok közös célokat fogadhatnak el és tanulhatnak egymás

tapasztalataiból, hogy mi is működik a legjobban. E folyamatot „a koordináció nyílt módszerének” hívják, és a Tanácson belül történik.

### **3. Nemzetközi megállapodások kötése**

A Tanács évről évre megállapodásokat „köt” (azaz hivatalosan „aláír”) az Unió és az Unión kívüli államok, valamint nemzetközi szervezetek között. Ezek a megállapodások olyan általános területeket is érinthetnek, mint a kereskedelem, kooperáció és fejlesztés, illetve olyan szűkebb területeket, mint a textilipar, halászat, tudomány és technológia, szállítás stb.

A Tanács ezen túlmenően az uniós tagállamok között is köthet egyezményeket az adózás, a társasági jog vagy a konzuli védelem terén. Az egyezmények tárgya a szabadság, a biztonság és a jog érvényesítése kérdéseiben folytatott együttműködés is lehet (lásd alább).

### **4. Az Unió költségvetésének jóváhagyása**

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen határoz.

### **5. Közös Kül- és Biztonságpolitika**

Az EU tagállamai együtt igyekeznek egy közös kül- és biztonságpolitikát kialakítani. De a külpolitika, a biztonság és a védelem olyan kérdéskörök, amelyeket a nemzeti kormányok független ellenőrzésük alatt tartanak. Mivel ezeken a területeken a tagállamok nem egyesítették szuverenitásukat, a Parlament és az Európai Bizottság szerepe csupán korlátozott. Azonban a tagállamok sokat nyerhetnek, ha együttműködnek ezen a területen, így a Tanács az a legfőbb fórum, ahol a "kormányközi együttműködés" megvalósul.

Ahhoz, hogy a nemzetközi válságokat a Tanács hatékonyabban megválaszolhassa, az Európai Unió egy gyorsreagálású hadtestet állított fel. Ez azonban nem egy „európai hadsereg”: az állomány tagjai nemzeti hadseregük kötelékében maradnak, nemzeti parancsnokság alatt, és szerepük a humanitárius, mentési, békefenntartó és egyéb válságkezelési feladatokra korlátozódik. 2003-ban például az EU Artemis néven katonai műveletet irányított a Kongói Demokratikus Köztársaságban, és 2004-ben Althea kódnévvel békefenntartó műveletet kezdett Bosznia-Hercegovinában.

A Tanácsot az ilyen műveletekben az alábbiak segítik:

- a Politikai és Biztonsági Bizottság (PSC)
- az Európai Unió Katonai Bizottsága (EUMC) és
- az Európai Unió Katonai Állománya (EUMS), mely a tagállamok által a Tanács Titkárságának rendelkezési állományába delegált katonai szakértőkből áll.

### **6. Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése**

Az EU polgárok szabadon élhetnek és vállalhatnak munkát az EU bármelyik tagállamában, így tehát az Európai Unió területén bárhol azonos hozzáférést kell biztosítani számukra a polgári igazságszolgáltatáshoz is. A nemzeti bíróságoknak ezért együtt kell működniük annak biztosítására, hogy például az EU egyik tagállamában házasságfelbontás vagy szülői felügyeleti jog ügyében hozott bírósági határozatot az EU valamennyi tagállamában elismerik.

Az Unión belüli szabad áramlás nagy hasznára válik a törvénytisztelő polgároknak, de nemzetközi bűnözők és terroristák vissza is élnek vele. A határokon átnyúló bűnözés problémájának megoldásához határokon átnyúló együttműködésre van szükség az EU

valamennyi tagállamának nemzeti bíróságai, rendőri erői, vámtisztei és bevándorlással foglalkozó hivatalnokai közt.

Gondoskodniuk kell például az alábbiakról:

- az EU külső határain megfelelő rendőri állomány biztosítása;
- a vámtisztviselők és a rendőri szervek egymás közötti információcseréje a feltételezett kábítószercsempészek és az embercsempészek mozgásairól;
- a menedékjogot keresők az Unióban mindenhol ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, így előzvéen meg az ún. „menedékjog-vásárlás” jelenségét.

Az ilyen jellegű kérdésekkel a Bel- és Igazságügyi Tanács foglalkozik – vagyis a bel- és igazságügyi miniszterek. Céljuk egy, „a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén” alapuló egységes térség megteremtése az Unió határain belül.

## Hogyan szerveződik a Tanács munkája?

### **COREPER**

Brüsszelben minden tagállam állandó képviselőt tart fenn, amelyek uniós szinten képviselik és védik nemzeti érdekeiket. A képviselők élén az adott ország EU nagykövete áll.

Ezek a nagykövetek (más néven állandó képviselők) hetente üléseznek az Állandó Képviselők Bizottságában (COREPER), melynek feladata, hogy a mezőgazdasági ügyek többségének kivételével – melyekkel a Mezőgazdasági Bizottság foglalkozik – előkészítse a Tanács munkáját. A COREPER-t a nemzeti adminisztráció hivatalnokaiból álló munkacsoportok segítik.

### **A Tanács elnöksége**

A Tanács elnökségét félévente más és más ország tölti be, azaz minden uniós tagállam saját turnusában felelős a Tanács napirendjéért, 6 hónapig elnököl annak ülésein, támogatja a jogalkotási és politikai döntéseket, és tárgyal a tagállamok közötti kompromisszumokról.

Ha például a környezetvédelmi bizottság ülése 2006. második felében lesz, akkor azon a finn környezetvédelmi miniszter elnököl, mivel akkor Finnország lesz a soros elnök.

### **A Főtitkárság**

Az elnökséget a Főtitkárság segíti, amely előkészíti és valamennyi szinten biztosítja a Tanács zökkenőmentes munkáját.

2004-ben Javier Solanát újraválasztották a Tanács Főtitkárának. Ő egy személyben a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) Főképviseelője, és ebbéli minőségében segíti koordinálni az EU fellépését világszerte. Az új alkotmányszerződés alapján a főképviseelő helyét az EU külügyminisztere veszi át.

A Főtitkárt a Helyettes Főtitkár segíti, akinek feladata a Főtitkárság igazgatása.

## A szavazatok megoszlása országonként

Döntéseit a Tanács szavazás útján hozza. Minél több lakosa van egy tagországnak, annál több szavazattal rendelkezik a Tanácsban. A szavazatok súlyozása azonban a kevésbé népes országoknak kedvez:

Németország, Franciaország, Olaszország és az Egyesült Királyság:	29
Spanyolország és Lengyelország:	27
Románia:	14
Hollandia:	13
Belgium, a Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország és Portugália:	12
Ausztria, Bulgária és Svédország:	10
Dánia, Írország, Litvánia, Szlovákia és Finnország:	7
Ciprus, Észtország, Lettország, Luxemburg és Szlovénia:	4
Málta:	3
ÖSSZESEN	345

## Minősített többségi szavazás

Néhány különösen kényes terület, például a közös kül- és biztonságpolitika, az adózás, a menekültügy és a bevándorlás esetében a döntéshozatal során a Tanács egyhangú jóváhagyása szükséges. Más szóval e kérdések tekintetében mindegyik tagállam vétőjoggal rendelkezik.

A legtöbb esetben azonban a Tanács minősített többségi szavazással hozza meg döntéseit.

Minősített többségről akkor beszélhetünk,

- ha – bizottsági javaslat esetében – azt legalább 255 szavazat támogatja,

ILLETVE

- ha – az összes többi jogi aktus esetében – legalább 255 szavazat születik a javaslat mellett, melyet kétharmados többség támogat.

Ezenfelül a tagállamok bármelyike kérheti, hogy ellenőrizzék: a leadott igen szavazatok révén valóban támogatja-e a javaslatot az Unió teljes népességének legalább 62%-a. Ha nem ez a helyzet, a javaslatot a Tanács nem fogadja el.

## Az Európai Bizottság

A Bizottság a nemzeti kormányoktól függetlenül működik, feladata az Unió egészének képviselője és érdekeinek szem előtt tartása. Új európai jogszabályokra irányuló javaslattervezeteket készít, melyeket az Európai Parlament és a Tanács elé terjeszt.

A Bizottság egyben az EU végrehajtó karja is – vagyis felelős a Parlament és a Tanács döntéseinek végrehajtásáért. Ez az Európai Unió napi irányítását jelenti: politikáinak végrehajtása, programjainak irányítása, valamint a pénzalapokkal való gazdálkodás.

A Parlamenthez és a Tanácshoz hasonlóan az Európai Bizottságot is az 50-es években, az Alapszerződések alapján hozták létre.

### Mi a Bizottság?

A Bizottság testülete 27 nőből és férfiből áll: minden EU-ország egy biztost delegál.

A „Bizottság” szó két értelemben használatos: először is férfiak és nők – tagállamonként egy – azon csoportját jelöli, amelyet az intézmény irányítására és döntéseinek meghozatalára jelöltek ki. Másodszer pedig a „Bizottság” kifejezés egyben magát az intézményt és annak személyzeti állományát jelöli.

A Bizottság kijelölt tagjait nem hivatalosan „biztosoknak” hívjuk. Hazájukban már mindannyian töltöttek be politikai tisztséget, többen közülük miniszterek is voltak, de a Bizottság tagjaiként feladatuk a teljes egészében vett Unió érdekeinek képviselője, nem pedig nemzeti kormányaik utasításainak végrehajtása.

Új Bizottságot ötévente állítanak össze, az európai parlamenti választásoktól számított hat hónapon belül. Az eljárás menete a következő:

A tagállamok kormányai közösen megállapodnak arról, hogy kit jelöljenek az új Bizottság elnökének.

- A Bizottság elnökjelöltjét ezután a Parlament hagyja jóvá.
- A Bizottság elnökjelöltje a tagállamok kormányaival megvitatta választja ki a Bizottság többi tagját.
- A Tanács minősített többséggel fogadja el a jelöltek listáját és továbbküldi az Európai Parlamentnek jóváhagyásra.
- Ezt követően a Parlament meghallgatja az egyes jelölteket, majd szavaz az egész testületre vonatkozó véleményéről.
- A Parlament jóváhagyó szavazását követően az új Bizottságot hivatalosan a Tanács nevezi ki, amely minősített többséggel határoz e lépéséről.



*José Manuel Barroso  
az Európai Bizottság  
elnöke.*

A jelenlegi Bizottság mandátuma 2009. október 31-ig tart, elnöke a portugál származású José Manuel Barroso.

A Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, melynek bizalmatlansági indítvány elfogadásával jogában áll testületileg feloszlatni a Bizottságot. A Bizottság egyéni tagjai az elnök kérésére – feltéve, hogy azt a többi tag jóváhagyja – lemondani kötelesek.

A Bizottság a Parlament valamennyi ülésén részt vesz, ahol pontosítania és indokolnia kell politikai elképzeléseit, valamint rendszeresen megválaszolja a parlamenti képviselők írásban vagy szóban feltett kérdéseit.

A Bizottság mindennapi munkáját adminisztratív tisztviselők, szakértők, tolmácsok, fordítók és titkársági alkalmazottak látják el. E köztisztviselők száma mintegy 25 000, ami első hallásra soknak tűnhet, de igazából kevesebb, mint a legtöbb közepes nagyságú városi tanács alkalmazottainak száma Európában.

## Hol van a Bizottság székhelye?

A Bizottság „székhelye” Brüsszelben (Belgium) van, de vannak irodái Luxemburgban, *képviselői* valamennyi EU tagországban, valamint *delegációi* a világ számos fővárosában.

## Mi a Bizottság szerepe?

Az Európai Bizottság négy fő feladata:

1. törvények javaslata a Parlamentnek és a Tanácsnak;
2. az Unió politikájának és költségvetésének kezelése, irányítása és végrehajtása;
3. az Európai jog érvényesítése (az Európai Bírósággal közösen);
4. az EU képviselője a nemzetközi színen, például tárgyalások folytatása és megállapodások kötése az Unió és más országok között.

### 1. Új jogalkotási javaslatok előterjesztése

A Bizottság rendelkezik a „kezdeményezés jogával”, vagyis egyedül a Bizottság felelős az új európai jogszabályokra irányuló javaslatok kidolgozásáért, amelyeket majd a Parlament és a Tanács elé terjeszt. E javaslatok célja kötelezően az Unió és polgárai jogainak védelme, nem pedig az egyes országok vagy vállalatok érdekvédelme.

Mielőtt bármilyen javaslatot tenne, a Bizottságnak fel kell térképeznie az Európában kialakuló új helyzeteket és problémákat, és mérlegelnie kell, hogy az uniós jogalkotás-e a legjobb megoldás ezek kezelésére. Ezért a Bizottság folyamatosan érdekcsoportok széles körével és két tanácsadó szervvel – az Európai Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával áll kapcsolatban, valamint kikéri a nemzeti parlamentek és kormányok véleményét is.

A Bizottság csak akkor tesz javaslatot uniós szinten történő beavatkozásra, ha úgy látja, hogy a problémát nemzeti, regionális vagy helyi hatáskörben nem lehet kedvezőbben megoldani. Ezt az elvet, vagyis amikor a kérdéseket a lehető legalacsonyabb szinten próbáljuk meg kezelni, „szubszidiaritás elvének” nevezik.

Ha viszont a Bizottság úgy ítéli meg, hogy uniós jogszabályra van szükség, javaslatot dolgoz ki, amely hatékonyan megoldja az adott problémát és az érdekek legszélesebb körét elégítheti ki. Ahhoz, hogy a javaslat helyes technikai adatokat tartalmazzon, a Bizottság – a különféle bizottságokon és csoportokon keresztül – szakértőkkel konzultál.

## **2. Az EU politikájának és költségvetésének végrehajtása**

Az Európai Unió végrehajtó testületként a Bizottság felelős az EU költségvetésének kezeléséért és végrehajtásáért. A tényleges kiadások nagy részét a nemzeti és helyi hatóságok hajtják végre, de ennek felügyeletéért a Bizottság felelős – a Számvevőszék figyelő szemei alatt. Mindkét intézmény célja a megfelelő pénzügyi gazdálkodás biztosítása. Az Európai Parlament csak abban az esetben engedélyezi a Bizottságnak a költségvetés végrehajtását, ha az beleillik a Számvevőszék éves jelentésébe.

A Bizottság irányítja továbbá a Parlament és a Tanács által elfogadott politikákat, mint például a közös agrárpolitikát. Másik ilyen politika például a versenypolitika, ahol a Bizottságnak jogában áll vállalatok összefonódásának engedélyezése vagy elutasítása. A Bizottságnak azt is biztosítania kell, hogy az EU országok nem támogatják saját iparaikat a versenyt torzító módon.

A Bizottság által irányított uniós programok köre az „Interreg” és „URBAN” programoktól (a régiók közötti határokon átnyúló együttműködés és a válságban lévő városi térségek megújulásának elősegítése) egészen az „Erasmus” programig (diákcsereprogramok Európa-szerte) terjed.

## **3. Az Európai jog érvényesítése**

A Bizottság a “szerződések őreként” tevékenykedik, vagyis a Bírósággal közösen gondoskodik arról, hogy az EU jogszabályait valamennyi tagállamban megfelelően alkalmazzák.

Ha a Bizottság úgy találja, hogy egy tagállam nem alkalmazza az uniós jogszabályokat, és ezért nem tesz eleget jogi kötelezettségeinek, megteszi a szükséges intézkedéseket a helyzet orvoslására.

Először is ún. jogsértési eljárást (infringement procedure) kezdeményez, ami azt jelenti, hogy a kormánynak címzett hivatalos levelében a Bizottság közli a kormánnyal, hogy miért véli úgy, hogy az adott ország megsérti az uniós jogszabályokat, valamint határidőt tűz ki, melyen belül az adott országnak erre részletes választ kell adnia.

Ha ez az eljárás eredménytelen, a Bizottság kénytelen az ügyet az Európai Bírósághoz továbbítani, amelynek jogában áll büntetést kiszabni. A Bíróság ítéletei a tagállamokra és az uniós intézményekre egyaránt vonatkoznak.

## **4. Az Unió képvisellete a nemzetközi színen**

Az Európai Bizottság az Unió egyik legfontosabb szószólója a nemzetközi szinten. Így a 15 tagállam egyetlen szócsövön keresztül hallathatja hangját olyan nemzetközi fórumokon, mint pl. a Kereskedelmi Világszövetség.

Ugyancsak a Bizottság feladatai közé tartozik, hogy az EU nevében nemzetközi megállapodásokat kössön. Erre példa a Cotonou Megállapodás, amely az Unió és az afrikai, karib- és csendes-óceán térségbeli fejlődő országok közötti fontos segély- és kereskedelmi partnerség alapjait rakta le.

## Hogyan szerveződik a Bizottság munkája?

A Bizottság elnöke dönti el, hogy melyik biztos melyik területért lesz felelős, valamint hogy a Bizottság ideje alatt (szükség esetén) hogyan szervezi át a feladatköröket.

A Bizottság hetente egyszer, rendszerint szerdán ülésezik Brüsszelben. A napirendi pontokat az adott területért felelős biztos ismerteti, amit a testület kollektív döntéssel véleményez.

A Bizottság állománya „főigazgatóságokba” – (DG), illetve „szolgálatokba” szerveződik (pl. Jogi Szolgálat). Minden főigazgatóság egy adott területért felelős, élén a főigazgató áll, aki felelősséggel tartozik a biztosok egyikének. Az átfogó koordinációt a főtitkárság biztosítja, aki egyben a heti bizottsági üléseket is irányítja. A Főtitkárság élén a főtitkár áll, aki közvetlen felelősséggel tartozik az elnöknek.

Többnyire a főigazgatóságok gondolják el és fogalmazzák meg az új jogszabálytervezeteket, de ezek a javaslatok csak akkor válnak hatályossá, ha azokat a Bizottság heti ülésén „elfogadja”. Az eljárás tehát nagyjából a következő:

Tegyük fel, hogy a Bizottság szerint egy olyan uniós jogszabályra van szükség, amellyel szabályozni lehetne Európa folyóinak szennyezését. A Környezetvédelmi Főigazgatóság az európai iparokkal, gazdálkodókkal, a tagállamok környezetvédelmi tárcaival és környezetvédelmi szervezetekkel folytatott kimerítő konzultációk alapján kidolgoz egy javaslatot. A tervezetet aztán a Bizottság egyéb szervezeteivel is megvitatják, majd a Jogi Szolgálat és a Főtitkárság ellenőrzi.

Amint a javaslat teljesen kész, felveszik a következő bizottsági ülés napirendi pontjai közé. Ha a 27 biztos közül legalább 14 jóváhagyja a javaslatot, a Bizottság „elfogadja” azt az egész testület feltétlen támogatásával. A dokumentumot ezután átnézésre megküldik a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek.

## A biztosok számának felső határa

Ha a Bizottság túl sok tagot számlál, nem tudja hatékonyan ellátni feladatát. Jelenleg ezt az uniós intézményt tagállamonként egy biztos alkotja. Bulgária és Románia uniós csatlakozása óta a Bizottság tagjainak száma 27-re növekedett. Ezt a számot a Tanács határozta meg egyhangú döntéssel. A 27. tagállam csatlakozását követően hivatalba lépő új Bizottság tagjainak számát csökkenteni kell. Erre elméletileg 2009 novemberében kerül majd sor. A végső döntést a biztosok pontos számát illetően a Tanács hozza majd meg. A biztosokat ezt követően rotációs rendszerben nevezik ki, nagy súlyt fektetve arra, hogy a tagországok méltányos képviselete megvalósuljon. A cél az, hogy az új Bizottság összetétele tükrözze a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumát.



## A Bíróság

Az Európai Közösségek Bíróságát (gyakran egyszerűen csak „Bíróságnak” hívják) az ESZAK-szerződés keretében hozták létre 1952-ben, székhelye Luxemburgban van.

Feladata annak biztosítása, hogy az EU jogszabályait valamennyi EU tagállamban ugyanúgy értelmezik és hajtják végre, így tehát a jog mindenki számára azonos. Gondoskodik például arról, hogy a nemzeti bíróságok ne hozhassanak ugyanabban az ügyben eltérő határozatot.

A Bíróság arról is gondoskodik, hogy az EU tagállamok és intézmények megteszik azt, amit a jog követel. A Bíróság hatáskörébe tartozik a tagállamok, uniós intézmények, vállalatok és magánszemélyek közötti jogviták rendezése.

A Bíróságot tagállamonként egy bíró alkotja annak érdekében, hogy az intézmény az Európai Unió 27 nemzeti jogrendszerének mindegyikét képviselje. A hatékonyság érdekében a Bíróság ritkán ülészik teljes létszámmal. Ítéleteit többnyire a 13 bíróból álló nagytanács vagy a 3, illetve 5 bíró alkotta tanácsok valamelyike hozza.

A Bíróság munkáját nyolc „főtanácsnok” segíti. A főtanácsnokok feladata, a Bíróság elé terjesztett ügyekben pártatlanul és függetlenül eljárva, nyilvános tárgyaláson indokolással ellátott indítványt nyújtsanak be.

A Bíróság bíráit és főtanácsnokait olyan személyek közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik rendelkeznek az országukban a legfelsőbb bírói tisztségekbe történő kinevezéshez szükséges képzettséggel és szakértelemmel. A bírákat és a főtanácsnokokat a tagállamok kormányai közös megegyezéssel, hat éves, megújítható hivatali időre nevezik ki.

Ahhoz, hogy a Bíróság megbirkózhasson az elé terjesztett esetek nagy számával, és hogy jobb jogi védelmet nyújthasson polgárainak, 1989-ben létrehozták az Elsőfokú Bíróságot. A (Bírósághoz kapcsolódó) Elsőfokú Bíróság felelős azért, hogy bizonyos keresettípusokban, különösen a magánszemélyek, vállalatok és egyes vállalkozások által elé terjesztett kérdésekben, valamint a versenyjoggal kapcsolatos ügyekben döntéseket hozzon,

A Bíróság és az Elsőfokú Bíróság élén egy-egy elnök áll, akiket a bírák maguk közül választanak ki három éves, megújítható hivatali időre. 2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották. Az Elsőfokú bíróság elnöke a dán Bo Vesterdorf.

Létrehoztak egy új igazságügyi szervet is, az Európai Unió Közszolgálati Törvényszékét, amely az Európai Unió és közalkalmazottai közötti jogvitákban jár el. E törvényszéket hét bíró alkotja és az Elsőfokú Bíróság mellett tevékenykedik.

## Mi a Bíróság szerepe ?

A Bíróság az elé terjesztett ügyekben hoz döntést. A négy legáltalánosabb ügy a következő:

1. előzetes döntéshozatalra való hivatkozások;
2. kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek
3. megsemmisítés iránti keresetek;
4. intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek.



*2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották.*

A négy keresetfajta részletes leírása a következő:

### 1. Előzetes döntéshozatali eljárás

Az EU valamennyi tagállamában a nemzeti bíróságok felelősek annak biztosításáért, hogy az adott országban a közösségi jogot megfelelően alkalmazzák. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a különböző országokban más és más módon értelmezik az uniós jogszabályokat.

Ennek megakadályozására alkalmazzák az „előzetes döntéshozatali eljárást”, ami azt jelenti, hogy ha egy nemzeti bíróságnak kételye merül fel a közösségi jogszabályok értelmezésével vagy érvényességével kapcsolatban, akkor módjában áll (sőt, bizonyos esetekben kötelező) kikérnie az Európai Bíróság tanácsát. E tanácsot „előzetes döntéshozatal” formájában nyújtják.

### 2. Kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek

A Bizottság ezeket az eljárásokat akkor kezdeményezheti, ha megalapozottan feltételezi, hogy a tagállam nem tesz eleget az uniós jog által előírt kötelezettségének. Ezeket az eljárásokat egy másik EU-tagállam is kezdeményezheti.

Mindkét esetben a Bíróság vizsgálja meg az állításokat, és hozza meg ítéletét. Amennyiben bebizonyosodik a mulasztás, a vád alá helyezett tagállam köteles azonnal orvosolni a problémát. Amennyiben a Bíróság úgy találja, hogy a tagállam nem tett eleget az ítéletnek, büntetést szabhat ki az adott tagállam számára.

### 3. Megsemmisítés iránti keresetek

Ha bármelyik tagállam, a Tanács, a Bizottság vagy (bizonyos körülmények között) a Parlament úgy véli, hogy egy adott uniós jogszabály illegális, a Bíróságnál kezdeményezheti annak megsemmisítését.

Ezeket a „megsemmisítés iránti kereseteket” olyan magánszemélyek is benyújthatják, akik azért kérik a Bíróságot az adott jogszabály megsemmisítésére, mert az őket közvetlenül vagy személyükben érinti.

Ha a Bíróság úgy véli, hogy a kérdéses törvényt nem a megfelelő módon adoptálták vagy nem követi hűen a Szerződésekben lefektetett követelményeket, érvénytelennek és meg nem történtnek tekintheti azt.

#### **4. Intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek**

A Szerződés kötelezi az Európai Parlamentet, a Tanácsot vagy a Bizottságot, hogy bizonyos döntéseket csak bizonyos feltételek mellett hozzanak meg. Amennyiben ezt elmulasztják, úgy a tagállamok, egyéb közösségi intézmények és (bizonyos feltételekkel) magánszemélyek vagy cégek panaszt tehetnek a Bíróságnál e jogsértés hivatalos nyilvántartásba vétele érdekében.

#### **Hogyan szerveződik a Bíróság munkája?**

A kereseteket a Bíróság Hivatalához nyújtják be, és minden ügyhöz egy bírót és főtanácsnokot jelölnek ki.

Az eljárás ezek után két szakaszban zajlik: az első az írásos, a második a szóbeli szakasz.

Az első szakaszban az összes érintett fél írásos nyilatkozatot tesz, és az ügyhöz kirendelt bíró összefoglaló jelentést állít össze e nyilatkozatok tartalmáról és az ügy jogi háttéréről.

Ezután következik a második szakasz – a nyilvános meghallgatás. Az ügy fontosságától és összetettségétől függően a meghallgatás három, öt vagy 13 bíróból álló kamara, vagy a teljes bíróság előtt történhet. A meghallgatáson a felek ügyvédei a bírók és a főtanácsnokok elé tárják az ügyet, akik kérdéseket intézhetnek hozzájuk. Ezek után a főtanácsnok ismerteti indítványát, majd a bírók tanácskoznak és meghozzák ítéletüket.

2003 óta a főtanácsnokoknak csak akkor kell indítványt benyújtaniuk egy ügyben, ha a Bíróság úgy véli, hogy az adott eset a jogszabály új pontját veti fel. A Bíróságnak ugyanakkor nem kell követnie a főtanácsnok indítványát.

A bírósági ítéleteket többnyire többségi szavazással hozzák meg és nyilvános meghallgatáson ismertetik. Eltérő nézeteket nem ismertetnek. A határozatokat kihirdetésük napján teszik közzé.

*Forrás: [http://ec.europa.eu/magyarorszag/background/institutions/index\\_hu.htm](http://ec.europa.eu/magyarorszag/background/institutions/index_hu.htm)*

## 22. A mai magyar demokrácia működése

### IV. Modern demokráciák működése / 22.

Demokráciáról, egy adott országon belül akkor beszélhetünk, ha ott érvényesülnek az alkotmányosság klasszikus alapelvei.

- **A hatalommegosztás elve:** érvényesül az államhatalmi ágak megosztása és elválasztása (törvényhozó, végrehajtó, bírói); ehhez a modern demokráciákban egyre több sajátos intézményt hoznak létre (alkotmánybíróságok, ombudsmann).
- **A népszuverenitás elve:** az állami főhatalom forrása a nép (képviseleti és közvetlen demokrácia).
- **Megvalósul a törvények uralma:** a jogrendszer alapja az alkotmány, amelyet minden állampolgárnak és társadalmi szervezetnek tisztelnie kell (jogbiztonság).
- **Az emberi jogokat az állam elismeri és biztosítja.**
- **Törvény előtti egyenlőség:** a jogrendszer tiltja a negatív diszkriminációt, az alkotmány intézményesen védi a kisebbségeket.

A ma is **érvényben levő polgári alkotmányt 1989. október 23-án<sup>1</sup>** hirdették ki, ettől a naptól tekinthető Magyarország alkotmányos demokráciának; parlamentáris kormányrendszer jött létre.

### **A hatályos magyar választási rendszer és választójog**

1989-ben a rendszerváltás évében a **többpártrendszer** és a **demokrácia** elveinek megfelelő választójogi szabályozás került elfogadásra, így lett a **választójog általános, egyenlő**, valamint így lett a **szavazás titkos és közvetlen**.

*Aktív választójoggal rendelkezik* a parlamenti választásoknál *minden nagykorú magyar állampolgár*, de nem élhet választójogával az, akinek nincsen legalább ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A passzív választójoghoz megkívánt további feltétel pedig az állandó lakhely.

### **Kizárás a választójogból**

Csak igen szűk körben fordul elő és nem terjed túl a *természetes kizáró okok* körén (*elmebetegség, bűncselekmény elkövetése*).

### **A parlamenti választókerületi rendszerek**

1989-ben arányosságra törekvő vegyes választási rendszert alkottak meg. A rendszer sajátossága, hogy mind a többségi, mind az arányos rendszer elemeit tartalmazza.

A többségi rendszernek megfelelően az ország **176 egyéni választókerületi körzetre** van felosztva, ahol – pártok által indított, vagy független – jelöltek indulhatnak. A **jelöltállítás feltétele minimum 750** választójogosult ajánlásának (**kopogtató cédula** v. ajánló szelvény) a megszerzése. A választások során **személyekre** lehet szavazni, és a szavazatok **abszolút többségét** elnyerő jelölt lesz a képviselő. A választás azonban csak abban az esetben érvényes<sup>2</sup>, ha a választásra jogosultak több mint fele szavazott. Amennyiben a jelölt az első fordulóban nem szerzett abszolút többséget második fordulót kell tartani. A második fordulóban a három legtöbb szavazatot elért jelölt mérkőzhet meg újra. Ebben az esetben a győzelemhez már elég a relatív többség megszerzése.

<sup>1</sup> ez az 1949. évi XX. tv., de az alkotmánymódosítás és a köztársaság kikiáltása ekkor volt

<sup>2</sup> '95 óta nincs érvényességi küszöb, „csak” eredményességi küszöb

Az egyéni választókerületek mellett az arányos választási rendszerre jellemző **pártlisták** alkotják választási rendszerünk másik pillérét. Magyarországon minden megye és a főváros **területi választókerületet** alkot. A 20 területi választókerületben a pártok abban az esetben indíthatnak listát, ha az adott megye egyéni kerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni választókerületben jelöltet tudnak állítani.

**A szavazás során minden választópolgár két szavazattal rendelkezik. Egyik szavazatát az egyéni választókerület valamelyik jelöltjére adhatja le, másik szavazatával pedig a területi pártlisták közül választhat.**

Ezen kívül létezik egy **országos lista** is, amely arányosító, kiegészítő funkciót tölt be. Az országos listára ugyanis nem szavaznak külön a választópolgárok, hanem **az egyéni és területi listás választókerületek töredékszavazatai** kerülnek fel rá. (Töredékszavazatnak nevezzük az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott szavazatokat, amelyek a tiszta többségi rendszer alkalmazása esetén elvesznének.) Országos listát azonban csak azok a pártok állíthatnak, amelyek legalább hét megyében tudtak megyei listát állítani.

A mandátumok elosztása előtt összesítik a listákra leadott szavazatokat, és amennyiben nem éri el a pártra leadott szavazatok aránya az **5 %** -ot, úgy ezek a pártok nem kapnak mandátumot sem a területi, sem az országos listáról.

A 386 országgyűlési képviselő tehát 3 mandátumszerzési mód alapján kerül be a parlamentbe: 176 képviselő az egyéni választókerületekből, (maximum)152 képviselő a területi pártlisták alapján, (minimum)58 képviselő pedig a pártok országos listáiról jut mandátumhoz.

Az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik, ha

- megszűnik az országgyűlés
- meghal
- elveszíti a választójogát

## **A kormány**

A kormány a *miniszterelnökből* és az általa kinevezett *miniszterekből* áll, akiket csak ő válthat le (félprezidenciális miniszterelnöki rendszer)<sup>3</sup> Konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával mozdítható el pozíciójából; a benyújtónak meg kell neveznie az új miniszterelnököt.

Működéséért az Országgyűlésnek felelős, munkájáról köteles rendszeresen beszámolni. A kormány feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, biztosítsa a törvények végrehajtását, irányítsa a minisztériumokat, a belügyminiszter közreműködésével ellenőrizze a helyi önkormányzatok törvényes működését, meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztést, a szociális és egészségügyi ellátás állami feladatait, irányítsa a fegyveres erők, a rendőrség és a rendészeti szervek működését, védje az állampolgárok élet- és vagyónbiztonságát és felügyelje a külföldi kapcsolatok fenntartását.

A kormány működése megszűnik, ha:

- új országgyűlés alakul
- meghal a miniszterelnök
- a miniszterelnök elveszíti a választójogát

## **A konstruktív bizalmatlansági indítvány**

„A bizalmatlansági indítvány egyik speciális változata a magyar alkotmányban is szereplő konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ennek a verzióknak a lényege az, hogy bizalmatlansági

<sup>3</sup> kancellári kormányforma a MSZMP szerette volna a fél-prezidentális rendszert

indítványt csak úgy lehet benyújtani (egyébként az országgyűlési képviselők egyötöde kezdeményezhet ilyen lépést), hogy az **egyszersmind az új miniszterelnök-jelölt személyére is javaslatot tesz**. Ez a megszorítás azt a célt szolgálja, hogy bizonyos mérvű **stabilitást biztosítson a kormánynak** olyan helyzetekben is, amikor annak parlamenti többsége bizonytalanná válik. **A konstruktív bizalmatlanság szabálya esetén ugyanis nem elég az indítvány sikeréhez, hogy több képviselő álljon szemben a kormánnyal, mint amennyi mellette áll, hanem ezen felül arra is szükség van, hogy ez a többség képes legyen megegyezni egy közös kormányprogramban és miniszterelnök-jelöltben is. Ettől lesz "konstruktív" az indítvány: nem lehet egyszerűen csak kormányt buktatni, egyúttal az új kormánynak is megbízást kell adni.** Természetesen, az alkotmány lehetőséget ad a kormánnyal szembeni bizalmatlanság nem "konstruktív" kinyilvánítására is. Például, a kormány maga megteheti, hogy valamelyik szavazást az Országgyűlésben bizalmi szavazássá nyilvánítja, és amennyiben ezt a szavazást elveszíti, az alkotmány értelmében be kell nyújtania lemondását az államfőhöz. Továbbá, ha a kormány elveszítette többségét az Országgyűlésben, akkor a vele szembenálló parlamenti többség megszüntetheti megbízatását akkor is, ha egyébként nem tud közös kormányprogramban és kormányfőben megállapodni, mégpedig oly módon, hogy nem a kormányt váltja le, hanem magát az Országgyűlést oszlatja föl, egyszerű többségi szavazással. Ez azonban új választások kiírását jelenti, ami a kezdeményezőkre nézve igen kockázatos lehet.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye egyedi körülmények és alkukhelyzetek folyamánként vált a magyar alkotmányos rendszer részévé, de ettől függetlenül jó okok szólnak a szabály megtartása mellett. A magyarhoz hasonló parlamentáris rendszerekben természetes, hogy a kormánytöbbséget biztosító országgyűlési frakciók maguk közt képesek megegyezni a kormányfő személyében, és semmiféle indok nem szól amellett, hogy más intézményeket és személyeket is be kelljen vonni a döntési folyamatba. Márpedig, ha nem a leendő kormánypárti frakciók állapodnak meg a miniszterelnök-váltásról, hanem maga a miniszterelnök nyújtja be a lemondását az államfőhöz, akkor a köztársasági elnök legalábbis jog szerint majdnem korlátlan kezdeményező szerephez juthat a következő kormányfő kiválasztásában. A szokásjogon és a józan alkotmányos belátáson kívül ugyanis semmilyen alkotmányos rendelkezés nem írja elő, hogy az elnöknek a legnagyobb frakció vagy a parlamenti többséget birtokló frakciók közös jelöltjét kell elfogadnia: ezért, ha valamikor a jövőben véletlenül olyan elnöke lenne az országnak, aki híján van az alkotmányos ítélőképességnek, elvileg azt jelölhetne, akit akar, és ha a parlament negyven napon belül nem választja meg jelöltjeit, feloszlathatja az Országgyűlést. Ez a forgatókönyv tehát azzal a veszéllyel jár, hogy a köztársasági elnököt a pártok közötti hatalmi harc főszereplőjévé teszi, márpedig az elnök alkotmányos helyzete és a kormányzati rendszer egészének logikája ennek elkerülését tenné kívánatosá. Ezért **a kormányzati ciklus közbeni kormányfő-váltásnak a leghatékonyabb módja a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkalmazása.**" *(idézet az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet honlapjáról )*

## Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve
- népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit
- tehát megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát
- törvényeket alkot

## Az ügyészség

Feladata az állampolgárok jogainak a védelme, a nyomozások ellenőrzése, valamint a vád képviselése. A legfőbb ügyészt az országgyűlés választja, a köztársasági elnök javaslatára, csak az országgyűlésnek felelős. A legfőbb ügyész nevezi ki a többi ügyészt.

## A köztársasági elnök

Magyarország államfője a köztársasági elnök. Legfőbb feladata az *államszervezet demokratikus működésének ellenőrzése*. Személyét az Országgyűlés választja, titkos szavazással, 5 évre (egyszer újraválasztható). Az Országgyűlés által elfogadott törvényeket hivatalosan a köztársasági elnök hirdeti ki, ha kell egyszer visszaküldheti a törvényt vagy megküldheti az Alkotmánybírósághoz ún. előzetes normakontrollra, de a másodszor is megszavazott törvényt köteles kihirdetni. A köztársasági elnök a *fegyveres erők főparancsnoka, de ez nem jelent katonai rangot vagy irányítást*. Jogköre hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején kiszélesedik. *Személye sérthetetlen*, csak törvény- vagy alkotmány sértés esetén vonható felelősségre a képviselők egyötödének indítványára, ha a parlament kétharmada megszavazza ezt. A cselekményt az Alkotmánybíróság bírálja el.

## Az Alkotmánybíróság

Az Alkotmánybíróság 1989 óta létezik, 11 tagú testületét (köztük az elnököt és a helyettes elnököt) az Országgyűlés választja, 9 évre (egyszer újraválaszthatók). Az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelem legfőbb szerve. Feladata a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme.

Az Alkotmánybíróság tevékenységét függetlenül végzi. Nem része az igazságszolgáltatási szervezetnek, önálló költségvetése van, és az alkotmánybírákat az Országgyűlés választja. A költségvetése tervezetét az Alkotmánybíróság maga dolgozza ki, majd e tervezetet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából az Országgyűlésnek küldi meg.

**Az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek és megfellebbezhetetlenek.**

## Az önkormányzat

Az önkormányzatok az adott település végrehajtó hatalmaként funkcionálnak. Feladatuk a helyi gazdasági ügyek vizsgálata, a közterületek állapotának felügyelése, a településekre jutó állami pénzek kezelése, a helyi szociális ellátások és az oktatás biztosítása a település lakói számára. Az önkormányzat élén a polgármester áll, akit a település lakói választanak.

Az önkormányzat **rendeletalkotási joggal** rendelkezik.

## Országgyűlési biztosok, ombudsmanok

Az **ombudsman** olyan saját hivatallal rendelkező parlamenti megbízott, aki tevékenységében más állami szervektől független, és csak az őt megválasztó országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az ombudsman feladata elsősorban a közigazgatásban, de az igazságszolgáltatás kivételével valamennyi állami szervnél, panasz alapján vizsgálat indítása, a jogsértőnek talált gyakorlatról a szerv értesítése és a panaszos jogainak képviselése. Az ombudsman nem hozhat kötelező intézkedéseket, nem alkalmazhat jogi szankciókat.

Magyarországon az Alkotmány 1989. évi módosításáig szó sem lehetett olyan független ellenőrző szervek létrehozásáról, mint az ombudsman, az Alkotmánybíróság vagy az Állami Számvevőszék, mivel az alkotmány a hatalom egységének elvét hirdette, és nem a hatalommegosztást. Az ombudsman ellenőrzési tevékenysége főként azért fontos, mert jogi

szakértelemmel képes az egyének vagy más panaszosok olyan jogsérelmeinek orvoslását elősegíteni, amely jogsérelmek az adott állami szervek normális működése során nem kapnak orvoslást.

Jelenleg hazánkban ebbe a körbe tartozik:

- **Állampolgári jogok biztosa** (1995-2001 Gönczöl Katalin, 2001-től [Lenkovics Barnabás](#))
- **Állampolgári jogok biztosának általános helyettese** (1995-2000 Polt Péter, 2001-től Takács Albert)
- **Adatvédelmi biztos** (1995-2001 Majtényi László, 2001-től Péterfalvi Attila)
- **Kisebbségi jogok biztosa** (1995-től [Kaltenbach Jenő](#))

### **Az Állami Számvevőszék**

A nyolcvanas évtizedben felgyorsult társadalmi és politikai változások eredményeként az 1989. október 23-i alkotmánymódosítással, a Magyar Köztársaság kikiáltásával egy időben hozták létre ismét a demokratikus intézményrendszer egyik meghatározó elemeként az Állami Számvevőszéket.

Az Állami Számvevőszék az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve, az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szerve. Csak az Országgyűlésnek és a törvényeknek van alárendelve. Ellenőrzéseit törvényességi, célszerűségi és eredményességi szempontok szerint végzi. A rá vonatkozó törvényben meghatározott feladatkörében általános hatáskörrel rendelkezik. Ennek értelmében ellenőrzést végezhet mindenütt, ahol állami pénzt használnak fel vagy kezelnek. Az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve minősítés garanciális tartalmú. Ki-zárja, hogy a törvényhozás ellenőrző szerve fölé vagy mellé más államhatalmi ágak azonos szintű ellenőrző szervet emeljenek.

Politikai és szakmai szempontból egyaránt független intézmény, amit az is ki-fejezésre juttat, hogy elnökét és alelnökeit a hatályos alkotmánynak megfelelően az összes megválasztott képviselő kétharmadának igen szavazatával tizenkét évre választja meg az Országgyűlés.

### **A Legfelsőbb Bíróság**

Az 1997. évi LIX. törvénnyel módosított Alkotmány 47. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság a Magyar Köztársaság legfőbb bírósági szerve. A Legfelsőbb Bíróság biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, jogegységi határozatai a bíróságokra kötelezőek.

A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság:

- elbírálja - a törvényben meghatározott ügyekben - a megyei bíróság vagy az ítéletábla határozata ellen előterjesztett jogorvoslatokat,
- elbírálja a felülvizsgálati kérelmet,
- a bíróságokra kötelező jogegységi határozatokat hoz
- eljár a hatáskörébe tartozó egyéb ügyekben.



## **A bíróság**

Más alkotmányos demokráciákhoz hasonlóan- a magyar államszervezetben is elkülönült, önálló hatalmi ág

- A bírói hatalom feladata az igazságszolgáltatás, amelynek fő formái a büntető és a polgári igazságszolgáltatás
- A munkaügyi bíróságok munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben járnak el
- Az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve a bírói függetlenség
- A bírót a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel. A bírók személyes függetlenségét védi mentelmi joguk és széles az összeférhetetlenségek köre is. Ebből kiemelkedik az igazságszolgáltatás pártatlanságának elve.
- A Legfelsőbb Bíróság elnökét az Országgyűlés választja meg 6 évre. Feladata, hogy jogegységi határozatokat hoz és irányadó "precedenseket" tesz közzé.
- A néprészvétel elve a bírói önkénytől óvja meg a polgárokat. Ennek Magyarországi formája az ülnökrendszer.
- A magyar igazságszolgáltatási hierarchia a következő: a Legfelsőbb Bíróság alatt az ítélőtáblák helyezkednek el, majd a megyei bíróságok (Budapesten a Fővárosi Bíróság), a helyi bíróságok és a munkaügyi bíróságok.

## 23. A keresztény királyság megteremtése I. (Szent) István korában

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 23.

A honfoglaló magyarok már 862-től kezdődően, tehát jóval a Kárpát-medencébe történő letelepedésük előtt, évenként indítottak **kalandozó hadjáratokat** leginkább a nyugati hatalmak irányába. Támadták ugyan Bizáncot is, de leggyakrabban Észak-Itália, Bajorország és Szászország voltak a célpontok. Ekkortájt Nyugat-Európa hatalmasságai belső harcaikkal voltak elfoglalva, ezért képtelenek voltak eredményesen ellenállni. A sikerek oka részben a magyar nomádok - a nyugati vitézek számára szokatlan - harcmodora (színlelt menekülés, majd hátbatámadás), részben pedig az volt, hogy ekkoriban még nem volt nyugati összefogás, még nem voltak erős várak és még nem volt elterjedt a nehézpáncélos sereg sem. A több évtizeden át tartó seregjárások a Nyugat népeinek összefogását eredményezték. I.(Madarász) Henrik szász uralkodó kilencévi adófizetéssel békét vásárolt a magyaroktól és a nyugalmat erőgyűjtésre használta fel. A tizedik évben (**933**) megtagadta az adót és seregével kiállt a magyarok ellen **Merseburg** közelében, ahol **vereséget** mért rájuk. A csatavesztés az erőviszonyok megváltozását jelezte. **955-ben** I.(Nagy) Ottó mért **döntő csapást** elődeinkre **Augsburgnál**, ami a kalandozások végét jelentette. Géza fejedelem rájött, hogy a portyázások és a nomadizálás folytatása, a végleges vereséget és a nép asszimilálódását (más népekbe való beolvadását) jelentheti. Ezért a végleges letelepedés és egy a Nyugat által is elfogadható **keresztény állam** létrehozása mellett döntött.

Békét kötött Bizánccal és a Német-Római Birodalommal. Elkezdte a keresztényterítéseket, Rómától térítőpüspököket kért. **975**-ben született fiát, Vajkot keresztény szellemben nevelte (keresztelés után – István).

**Géza fejedelem is felvette a keresztény hitet**, és fia számára **előkészítette az államalapítást**. Az Árpád-háziak uralmát veszélyeztető törzsfők leverésével hatalmas földbirtokokra tett szert, ő lett a legnagyobb földbirtokos az országban. Földtulajdonából adományozott az egyháznak is. Gézának sikerült nyugati feleséget szereznie a fia számára **Bajor Gizella** személyében, aki erős szövetségest jelenthetett akár a német-római császárral szemben is.

Géza **997**-ban halt meg, ezután Istvánt Esztergomban fejedelemmé avatták. Fő riválisát a pogány **Koppányt** - aki magát jogos örökösnek tartotta - a Veszprém és Várpalota között vívott csata után - amely István győzelmével zárult - elrettentésként fölnagyelték.

Ezután **István legfontosabb feladatai egy keresztény királyság megalapítása, önálló egyházszerkezet kialakítása és a koronázás** volt. Ehhez kedvező volt a nemzetközi helyzet. István a koronát **II. Szilveszter** pápától kérve (nem kellett a német-római császártól kérnie) hangsúlyozhatta a császártól való függetlenségét. A **koronázás** pontos dátuma bizonytalan, 1000. 12. 25-én vagy **1001. 01. 01**-jén kerülhetett rá sor. Ezzel létrejött a keresztény magyar királyság. A korona nem csak világi, hanem egyházi hatalmat is jelentett Istvánnak. Következő lépésként - a pápától szabad kezett (apostoli hatalmat) kapva az egyház kialakítására és **hittérítésre** - **megszervezte az egyházat**. Majd befejezte az **ország egyesítését**. Ehhez két főurat kellett még legyőznie: Gyulát (aki végül harc nélkül adta meg magát 1003-ban), és Ajtonyt (akit 1008-ban ölt meg). 1001-ben megalapította az **esztergomi érsekséget**.

Tevékenységének egyik legfontosabb mozzanata volt az **egyházmegyék** (szám szerint 10) megszervezése (a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, a váci, a csanádi, a bihari, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai). Az utolsó kettő (valószínűleg) már a kezdettől érsekség volt.

Az **egyházi tized** (decima, dézsma) bevezetésével gondoskodott az egyházmegyék fenntartásáról. Törvények szabályozták a rendszeres templombajárást (**vasárnapi mise**

**rendelete**). A falvakat templomépítésre kötelezte (10 falunként 1 templom). Ezzel párhuzamosan sokasodtak a **kolostorok** is; István **1002**-ben megalapította a **Pannonhalmi Bencés Apátság**ot.

### Az államszervezet

**Vármegyéket** hozott létre, ezek lettek a közigazgatás és a hadszervezet alapegységei és fedezték az állam szükségleteit. A vármegye központjában a **vár** állt, a **várispán** vezetése alatt.

A várak lakosságában rétegződés volt megfigyelhető. A vár környékén laktak, a várispán vezetése alatt katonáskodó szabadok, a **várjobbágyok**. Ezen kívül voltak még **várkatonák**, akik szintén a várispán rendelkezése alatt álló fegyveres erő tagjai, a várban szolgálatot teljesítő katonák voltak. A várnépek végezték a termelőmunkát, köztük voltak a rabszolgák.

A vármegyei szervezet vezetője a királyi udvar bírása a **nádorispán** volt, az első világi méltóság a király után. István kb. 30-70 vármegyét hozott létre. Kialakította a földesúri birtokok és jogok rendszerét is. A nagycsaládi birtoklás helyett bevezette a **magántulajdont**.

A földbirtoknak három típusa volt:

- az **egyházi birtokot**: sem felosztani, sem elidegeníteni nem lehetett, és már a korai időben írásban rögzítették a nagyságát.
- a **világi birtok**: ezeket a birtokügyleteket egészen a 13. századig nem rögzítették írásban, tanúk garantálták a szóbeliség megmaradását az emlékezetben.
- a **királyi birtokok** számához képest elenyészők voltak a világi és egyházi birtokok

Szent István államalapító tevékenységéhez tartozik **két törvénykönyv** kiadása hatalmának megerősítéséhez. **Első 1008** körül kiadott 35 cikkelyből álló törvénykönyvének cikkelyei a szabadokra vonatkoztak, és a következő főbb csoportok találhatók benne:

- az egyház és a papság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések
- az új birtokrend biztosítása
- a keresztény vallásgyakorlás biztosítása
- az erőszakos cselekmények megakadályozása
- az esküszegés büntetése
- a földesúr jogainak biztosítása a nép felett
- az özvegyek és az árvák jogainak védelme
- boszorkányok és varázslók büntetése

A törvények többsége tartalmazta a büntetést is ezért büntető-törvénykönyvnek is tekinthető. **Második 1030** körül kiadott törvénykönyve tartalmazza az intelmeket.

### Az utódlásról

István fia, Imre 1031-ben meghalt, így – unokaöccse - Vazul lett volna a trónörökös, de pogánysága miatt nem volt alkalmas a trónra, ezért megvakította. **Orseoló Pétert** – nővére fiát – jelölte ki utódjául. Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra.

## 24. A rendi állam kialakulása és jellemzői a középkori Európában

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 24.

*Mezey Barna: A modern állam születése*  
Rubicon történelmi folyóirat, 8. évfolyam (1997) 8. szám (72.)

### **A rendi monarchia kialakulása**

Az investitúraháborúk eredményeképpen a király elveszítette egyházi glóriáját, többé nem vicarius dei – Isten földi helytartója –, csupán az egyház katonája. A pápai hatalom kiterjesztésének igénye a világi hatalom ellencsapásait váltotta ki: az állam egyre inkább szekularizált jellegűt öltött. Megjelent a világi méltóság (honor) gondolata, melynek lényege, hogy a király a maga ura, csak Istennek tartozik elszámolással. Az állam világi-politikai szerepének felerősödése együtt járt az egyházi és a világi jog szétválásával: immáron semmi nem korlátozta az uralkodó törvényalkotásra vonatkozó jogát. Ilyen elméleti előzményekre épül a reneszánsz államfelfogás, a Machiavelli cinikus nézőpontjában is visszatükröződő új koncepció, miszerint az államhatalom kérdését ideológiamentesen kell kezelni, s a király és a társadalom viszonyát át kell értelmezni. Ez a felfogás jelentősen hozzájárult a centralizációs technikák tökéletesítéséhez, a modern állam korszerű közigazgatásának kiépítéséhez.

A modern állam első megjelenési formája, a **rendi-képviselési monarchia** kialakulása hosszan elnyúló folyamat eredménye. Olyasfajta, tetszetősnek tűnő kezdetmegjelölést adni, mint Anglia 1265. évi mintaparlamentje vagy a franciák 1302-es általános rendi gyűlése, alkotmánytörténeti vonatkozásokban komoly veszélyeket rejt magában. A rendi-képviselési állam a **patrimoniális monarchia maradványain épült fel**. Ám nem a korai állam összeomlásáról s a helyébe emelt új állammodell megteremtéséről van szó, hanem egy felbomló patrimonialis és ugyanebben a folyamatban kibontakozó rendi hatalom összefonódásáról. Mind több rendi elem jelent meg a társadalomban, melyek beszivárogtak a hatalom gépezetébe, s átalakították azt. A rendek és a rendiség megjelenésének pontos időpontja sem rögzíthető. Rendiség és rendi képviselési állam nem feltétlenül egy időben jelentek meg. A rendek kialakulása jócskán megelőzte a rendi állam létrejöttét, rendiségről pedig csak a rendek fejlődésének bizonyos pontján túl beszélhetünk.

**A feudális társadalom aktív csoportjai** – részben a patrimonialitás nyújtotta régi lehetőségeket kihasználva, részben az új kereteket keresve – **sajátos rendi megfontolásaik állami keretek által garantált érvényesítési lehetőségeit keresték**. Megpróbálták érvényt szerezni közös – a hűbéri kötődések ellen is ható – érdekeiknek, s ehhez igazították az állammal szemben megfogalmazott elvárásaikat. **Ugyanakkor az uralkodó is támogatókat keresett** a hűbéri rendszerben kialakult tartományúri hatalommal szemben. A rendi szerveződésből nyerhető társadalmi energiák a jól szervezett központosítás legfontosabb fegyverévé váltak. *Trócsányi Zsolt* megfogalmazásában a centralizáció az az államszervező folyamat, amelyben „*az uralkodó a rendek hatalmának megtűrésével kialakítja saját hatalmi túlsúlyát, de lényegében érintetlenül hagyja azokat a rendi jogköröket, amelyek a központi hatalom stabilizálásában nem tűnnek primer érdekekkel bírónak*”. Ebben a folyamatban kristályosodott ki a rendi monarchia mozgatóereje, a rendi dualizmus.

A működő rendi-képviselési állam lelke, a rendi dualizmus a centralizáció és a rendi hatalmi törekvések sajátos eredményeként jött létre. Lényege a rendek és a központi hatalom között kialakuló relatív egyensúly volt. Ebben a helyzetben a rendek tudomásul vették a központi hatalom ténykedését, a királyi hatalom pedig garantálta a rendi intézményeket. Rex és regnum álltak egymással szemben, s folyamatos hatalmi küzdelmük adta meg a rendi monarchia mozgásterének kereteit. *Ember Győző* szavait idézve: „*A rendi dualizmus időszakában az*

*uralkodói hatalom és a rendiség között váltakozó sikerrel folyó küzdelemben a rendek legerősebb fegyvere Európában mindenütt az országgyűlés volt, elsősorban azáltal, hogy az uralkodó számára a hadiadót az országgyűlésen állapították meg.”*

**A törvényalkotás** immár a **diétán zajlott, a törvény pedig** már nem az uralkodó egyoldalú akaratkijelentése avagy a bárók szűk körű tanácsának döntése, hanem **az elismert rendek által képviselt értékeket tekintetbe vevő kompromisszumos egyezmény** lett. A konszenzus váltakozó koalíciós együttműködések eredményeként alakult ki; a pillanatnyi politikai-gazdasági érdekek függvényében álltak szemben a rendek egységesen a királyi hatalommal, vagy oszlottak meg, s támogatták különböző megfontolásokból időről időre a királyt.

### *Hajdu Lajos: A rendi monarchia*

Rubicon történelmi folyóirat, 8. évfolyam (1997) 8. szám (72.)

**Azok az uralkodói törekvések, amelyek a hűbériségből fakadó szétagoltság felszámolására, a felségjogok visszaszerzésére és a királyi hatalom megerősítésére irányultak, Európa-szerte szövetségesre leltek a rendiségben. A központosító folyamat során kialakult rendi hatalommegosztás és az annak keretet adó rendi-képviselési állam évszázadokon át meghatározó jelensége maradt az európai alkotmánytörténetnek.**

#### **Rendi típusok**

**Franciaországban** az első rend a **klérusé** volt, beletartozott minden katolikus pap a reimsi érsektől a falusi abbéig, plébánosig. A klérus bírósági kiváltsággal (*privilegium fori*) rendelkezett, melynek értelmében katolikus egyházi személyt csak egyházi bíróság előtt lehetett perbe fogni. A második rend a **nemesség rendje**, amely a bírósági privilégiumok mellett meghatározott, speciális jogokkal rendelkezett, bizonyos tisztségeket például csak nemesek tölthettek be. Természetesen a nemességen belül – amely jogilag egységesnek számított – jelentős vagyoni differenciák mutatkoztak, mert a pairek és a nagybirtokosok éppúgy a második rend tagjai voltak, mint a falusi bocskoros nemesek. Végül a Francia Királyságban a **harmadik rend a szabadok rendje volt**, elsősorban természetesen a városi polgárságé. Idetartoztak a kommunajoggal rendelkező városok, valamint azok a városok, amelyek hűbérura az uralkodó volt.

**Angliában** a rendi fejlődés eltért a kontinentálistól. Az **első rend tagjai a lordok, egyházi vezetők** (püspökök) és a **legfontosabb feudális állami tisztségviselők** voltak. A **második rendbe a nemesek, a gentlemanek tartoztak**. A **harmadik rendet** itt is a **királyi városok polgárai** alkották.

A **Német-római Birodalomban** az **első rend** tagjai a **választófejedelmek** voltak (három egyházi és négy világi választófejedelem), csak ez a hét személy rendelkezett azzal a jogosultsággal, hogy megválassza a német királyt, aki római koronázáson nyerte el rendszerint a római császár címet is. A **második rendbe** tartozott a **többi egyházi és világi fejedelem**, valamint a **szabad urak** (*freie Herren*), azok a világi nemesek, akik közvetlenül a császár hűbéresei voltak. Végül a **harmadik rendet** a Német-római Birodalomban a **szabad és birodalmi városok polgárai** alkották.

**Kelet-Európában** a rendi fejlődés eltért a nyugat-európaiktól. Sok helyütt csonkák a rendek; az **első rendet** például **nem a klérus összes tagja, a papság alkotta, hanem csak a főpapok**. Másik jellegzetesség e tájon, hogy a **nemesség nem egy, hanem két rendhez tartozott**: az egyikhez a **főrendek, mágnások, grófok, bárók és hercegek**, a másikhoz a **köznemesség, a kisenemesség**. Kelet-európai jellegzetesség, hogy a **városok közül csak kevés rendelkezett**

**rendi jogokkal**, némelyik államban az is előfordult, hogy az ország legfontosabb kérdéseinek eldöntésére hivatott rendi országgyűlésekre csak néhány város kapott meghívást.

### **Rendi országgyűlések**

A rendi fejlődés elvülhetetlen érdeme, hogy **létrejöttek az államszervezetben jelentős szerepet betöltő rendi gyűlések**, illetve rendi képviseleti gyűlések. A kettő közötti leglényegesebb különbség, hogy a rendi gyűlésen mindenki megjelenhetett, aki rendi jogokkal rendelkezett (ezek tehát gyakran tömeggyűlések voltak), a rendi képviseleti gyűléseken azonban csak az állam szempontjából fontos személyek (főurak, főpapok, lordok stb.) vehettek részt személyesen, a rendek többi tagja követei útján képviseltette magát.

A rendi képviseleti gyűléseket erőszekű uralkodók ritkán hívtak össze. Ha viszont a központi hatalom gyenge volt vagy meggyengült, akkor azok rendszeresen ülészttek, gyakran évente többször is. Sajátos tény: minél többször hívták össze a rendi gyűlést, annál kisebb volt a súlya, illetve annál több problémával küzdött az államszervezet. A rendi gyűlések egybehívásának módjával politizálni is lehetett. Összehívhatták úgy is, hogy jól előkészítették, idejében kiküldték a meghívókat, tehát a hatalom hagyott időt a felkészülésre. Ez esetben a küldők megfelelőképpen instruálni tudták követeiket. Ám össze lehetett úgy is hívni a gyűléseket, hogy csak az utolsó pillanatban érkezzen meg a meghívó.

A rendi gyűlések meglehetősen nehézkesen tevékenykedtek, mindig vita volt azon, hogy mit milyen sorrendben tárgyaljanak, azzal kezdjék-e a munkát, amit az uralkodó javasol a gyűlés napirendjére, vagy a rendek panaszainak orvoslását helyezték előtérbe. Rendszerint **kompromisszumos megoldás** alakult ki: megtárgyaltak bizonyos uralkodói kéréseket, utána fontos sérelmeket, majd megint uralkodói kéréseket, javaslatokat, s ismét sérelmeket. Olykor az is a politikai taktikához tartozott, hogy az összehívók nyújtották a rendi gyűlés időtartamát. Amikor megnyílt a rendi gyűlés, heteken keresztül viszonylag jelentéktelen kérdésekről vitakoztak. A résztvevők közül nem mindenki tehetta meg, hogy hónapokon keresztül távol legyen a birtokától, az ilyenek kénytelenek voltak a gyűlést otthagyni. Amikor a létszám lecsökkent, s már csak a vagyonosabbak, tehetősebbek maradtak ott, elő lehetett hozni a fontosabb kérdéseket, és ezekben egy-két nap alatt döntés születhetett.

**A rendek rendszerint külön ülészttek, külön alakították ki az érdekeiknek megfelelő álláspontot.** Ezeket azonban a többi renddel **egyeztetni kellett, küldöttséget küldeni, ismertetni** az álláspontot. A **másik rend reagált erre, küldöttsége útján kifejtette a véleményét.** Ezek után kerülhetett sor az egyeztetésre s a végső határozathozatalra. Ez a sokféle tárgyalás, egyeztetés **rendkívül körülményes** volt, nehezen lehetett közös nevezőre jutni.

A rendi képviseleti gyűlések másik problémája az **instruálás** volt. A küldők instrukciókat adtak követeiknek, megszabták számukra, hogy bizonyos kérdésekben milyen álláspontot fogadjanak el. Ha olyan kérdés merült fel, amelyre az instrukció nem vonatkozott, pótutasítást kellett kérni, hogy milyen álláspontot fogadjon el a követ, mi a küldők véleménye. Ez azonban időbe telt, tovább rontva a rendi gyűlés hatékonyságát.

E probléma megoldása érdekében Franciaországban egy másfajta rendi gyűlést is kialakítottak: az ún. **Notable-gyűlést**, az **előkelők gyűlését**. Ezen a gyűlésen csak olyanok vettek részt, akiket az uralkodó meghívott, tehát itt nem követutasítással ellátott személyek tárgyalnak, akik kötelesek az instrukciókat követni, betartani. **A résztvevők nem rendenként külön ülészttek, hanem együttesen**, így nem kellett hosszadalmas procedúrával egyeztetniük. Az álláspont kialakításához elegendő volt szabad meggyőződésük, így **a Notable-gyűlés rugalmasabban, gyorsabban tudott tevékenykedni**, mint az États-

Generaux. Ezért a francia uralkodók gyakran hívtak össze ilyen gyűléseket, ha valamilyen kérdésben támogatásra volt szükségük.

**Voltak olyan gyűlések is, amikor csak egy rend tagjai folytattak tárgyalásokat,** például **ha a napirenden levő kérdések csak őket érintették.** Franciaországban a polgári forradalom kitöréséig rendszeresen ülésezett az első rend, a klérus rendje az egyház helyzetével, tevékenységével kapcsolatos problémák megtárgyalására. A rendi képviselői gyűlések sajátos alakzata a tartományi rendi gyűlés. Ezeknek a gyűléseknek főleg ott volt nagy jelentőségük, ahol a központosítás és a széttagoltság közötti küzdelemben a partikularizmus győzött, mint a Német-római Birodalomban. Ott az ilyenfajta rendi gyűlésnek volt döntő szerepe. A tartományi rendi gyűlés Bajorországban vagy Brandenburgban lényegében ugyanazt a feladatot látta el, amelyet az általános rendi gyűlés Franciaországban.

### **Központi intézmények**

A 14–15. században jelentős változások mentek végbe az államszervezet központi intézményeinél. Az állami tevékenység ellátásában egyre nagyobb szerephez jutott a **világi értelmiség.** A központi intézményeknél – és itt nemcsak a bíróságokról van szó, hanem a közigazgatási szervekről is – döntő funkciójuk lett azoknak az egyetemet végzett, jogot tanult személyeknek (magistereknek), akik az adott központi intézménynél szaktudásukra építve végezték feladataikat. A központi szerveknél **kialakultak bizonyos munkamegosztási elvek, szabályok.** Ez kezdetben területi munkamegosztás: például Franciaországban a kancellárián külön részlegek foglalkoztak Burgundia, Normandia vagy más országrészek ügyeivel. Más részlegek az egész kancellária munkáját szolgálták, egyrészt a gazdasági-technikai feltételeket, például a papírellátást biztosították, másrészt a kancellária működéséhez szükséges pénzügyi eszközöket teremtették elő.

Akadnak viszont olyan kormányzások, díkaszteriumok, központi intézmények, amelyeknél a munkamegosztást a tevékenység jellege szabta meg, ahol tehát reszortok szerint intézték az egyes ügyeket a hivatalnokok. Ez elsősorban a pénzügyi-gazdasági szerveknél, a kamaráknál vagy a kincstartói hivatalokban alakult ki. Külön részlegek foglalkoztak például a vámügyekkel általában és a határvámmal (azzal a vámmal, amelyet az országhatár átléptekor kellett a bejövőnek vagy a kilépőnek fizetnie). Külön részlegek felügyelték a pénzverést, a nemesfémbányászatot, a királyi birtokok gazdálkodását. Előfordult, hogy a kamaránál külön részleg intézte a jogi ügyeket. Ennek a reszort szerinti munkamegosztásnak **rendkívül sok előnye volt. Szakképzett emberek végezték az egyes feladatokat,** olyanok, akik egész életükön keresztül ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoztak, akik a felhalmozott tapasztalatukat fel tudták használni, akik behatóan ismerték a tevékenységi (szak)területüket, s felismerték, ha változtatásra, reformra volt szükség. A modern igazgatás egyik gyökere ide, a reszort szerinti munkamegosztás kialakulásának korszakára nyúlik vissza.

A királyságok egyik legjellegzetesebb kormányzati szerve a kezdetektől a **királyi tanács,** ám többféle királyi tanács is működött. Sok államban ún. **nagytanács** (magnum consilium) foglalta magába az uralkodó mint főhűbérúr valamennyi hűbéresét. A nagytanács ülésén részt vehetett mindenki, akinek az uralkodó volt a közvetlen hűbérura. A nagytanács azonban **hamar formális intézménnyé vált,** egyre ritkábban hívták össze, lényeges állami feladatot nem látott el. Nem is láthatott, sem hatalmas létszáma következtében (hiszen egy-egy uralkodó gyakran több száz vagy több ezer nemesnek a hűbérura), sem pedig tagjainak eltérő érdekei, tapasztalatai miatt. A nagytanács tagjai között ott ültek az egy-két faluval rendelkező kisbirtokosok is (akik adományként csak ilyen kis birtokot kaptak uralkodójuktól), akik gazdálkodóként nem szerezhettek hasznosítható igazgatási tapasztalatokat, amelyek

alkalmassá tették volna őket arra, hogy fontos országos kérdések eldöntésében érdemben részt vegyenek.

A másik fajta tanács, a **királyi tanács** (consilium regni) elsősorban a **központi tisztségviselőkből** állt, azokból a személyekből, akik az állami tevékenység egy-egy területén a feladatok végrehajtását irányították. Így tagjai között találjuk az egyház legfontosabb vezetőit, a hadsereg irányítóját, a kancellária vezetőjét, a kamarást és természetesen mindazokat a nagyurakat, akik valamilyen rangot viseltek. A korai feudalizmusra jellemző méltóságok – főszállásmester, étekgó, pohárnok vagy főpohárnok, fővadászmester – tisztsége mögött reális tartalom a virágzó feudalizmus időszakában már nem volt, de ezek a címek a középkor egész periódusában léteztek, és betöltőik rendszerint tagjai voltak a szűkebb királyi tanácsnak.

Amikor az uralkodó politikai megfontolásból nevezett ki a királyi tanács tagjai közé befolyásos embereket, a királyi tanács létszáma is megduzzadt, nehézkesebben működő vagy működésképtelen testületté vált. Ilyenkor törvényszerűnek látszott egy újabb királyi tanács, egy szűk testület kialakítása, melyet rendszerint titkos tanácsnak vagy kabinettanácsnak neveztek s a legbefolyásosabb állami tisztségviselőkből állt, olyan személyekből, akik egy-egy állami tevékenységi terület egészét, valamint az állam irányításának problémáit elméletileg és gyakorlatilag jól ismerték, így az uralkodó segítségére tudtak lenni nemcsak a valós helyzet elemzésében, feltárásában, hanem a döntések kialakításában is.

### **A regionális és helyi igazgatás**

Amikor a feudális anarchia még erős volt, a királyi hatalomnak nem léteztek megfelelő képviselői a régiókban. Franciaországban például a Capetingek uralma csak az ország központi területeire terjedt ki, és hosszú, évszázados harc során sikerült biztosítani, hogy a királyi hatalmat az egész országban elfogadják. A korai feudalizmusban jelentős szerepet kellett betölteniük a grófoknak, tartományuraknak. Később a királyi hatalom ún. **prevot**-kat nevezett ki, akik egy-egy meghatározott területen igazgatták a királyi birtokokat, és elláttak bizonyos feladatokat, amelyek egyébként az uralkodó hatáskörébe tartoztak. Ezeket a tisztségeket azonban hamarosan áruba bocsátották: három évre ki lehetett bérelni azokat meghatározott összegért, ami egyet jelentett a terület végletes kizsákmányolásával, minthogy a bérlő igyekezett jövedelmezővé tenni tisztségét. Amikor tarthatatlanná vált a helyzet, a központi hatalom küldötteket, **bailliket** küldött ki, s ezek a tisztségviselők látták el azokat a feladatokat, amelyeket korábban a prevot-k. Ezek a főbírói kerületek, baillage-ok Franciaország északi részén alakultak ki. A déli régiókban a regionális igazgatási egységek a főudvarnagyi kerületek (senechaussék) voltak, melyek hasonlítottak a magyar megyékhez.

Az idő múltával természetesen napirendre került a baillage-ok, illetve a senechaussék áruba bocsátása: ezeket a tisztségeket is meg lehetett vásárolni. Amikor ez megtörtént, a központi hatalomnak újra lépnie kellett. Az uralkodó új regionális igazgatási egységet alakított ki, új tisztségviselőket nevezett ki.

**Számos feladatot az egyház látott el**, így például a szegénygondozást és általában a szociális ellátást. Az **egyházi igazgatás** még a Karoling-korszakban alakult ki, **alapegysége az egyházmegye** (püspökség) volt, amely **esperesi kerületekre, majd egyházközségekre tagozódott**. Ez az igazgatási szervezet fennmaradt a francia forradalom kitöréséig. A rendiség kialakulásával párhuzamosan a rendek szerepe megerősödött a regionális igazgatásban is. Jelentős szerephez jutottak a városi, falusi önkormányzatok, közösségek is: szabályozták a gazdálkodás rendjét, a tűzvédelem szabályait, megfogalmazták az egészségügyi előírásokat, rendezték a falu lakosainak egymáshoz való viszonyát, és szankciókkal fenyegették azokat,



akik e szabályokat nem akarták betartani. A falusi, városi közösségek hosszú évszázadokon át biztonságot és védelmet nyújtottak tagjaik számára.

A hatalom mindaddig, amíg érdekeit nem látta fenyegetve, nem is nyúlt bele a helyi közösségek életébe. Legfeljebb igyekezett a regionális önkormányzatokat ellenőrzés alá vonni, az egyházra vagy a nemesség bizonyos csoportjaira támaszkodva megszerezni a közösség által választott vezető megerősítésének jogát. A központi hatalom erősítésének másik módja a **javaslattételi jog** gyakorlása volt, mikor is az önkormányzat jogkörében maradt ugyan a választás, de a központi hatalomnak jogában állt meghatározott számú, rendszerint három személyt prezentálni, javasolni a tisztségre, és a rendi önkormányzat közülük választhatott vezetőt. Ez a javaslattételi jog természetesen nemcsak a regionális igazgatásnál érvényesült, hanem egyik módszere volt a földesúri hatalom beavatkozásának is.

## 25. A reformáció és a katolikus megújulás

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 25.

### A keresztény egyház válsága

A világ kitágulása, a meginduló gazdasági, társadalmi változások széles tömegek helyzetét bizonytalanították el szerte Európában. Felerősödött a hitbuzgalom, a túlfűtött csodavárás. A felfokozott vallásos várakozásoknak azonban a korabeli keresztény egyház nem tudott megfelelni. A **pápaság és a katolicizmus ugyanis a 15. század végén válságba jutott**, az egyház megújítására összehívott zsinatok nem jártak eredménnyel, a főpapatok társadalmi pozíció és pénzszerzési lehetőségek, vagy művészeti és tudományos kérdések foglalkoztatták, és legkevésbé sem a hitélet vagy annak megújítása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyház eredeti feladatának egyre kevésbé akar és tud megfelelni.

A feszültségek növekedéséhez hozzájárult, hogy a reneszánsz szellemiség, a humanista gondolkodás kikezdte a középkori teológia alapjait, megteremtette a **tudományos igényű Biblia-magyarázat** lehetőségét, és így ösztönzést adott a középkori egyház dogmarendszerének, vallási szokásainak, valamint intézményrendszerének revíziójára.

**Az egyházi reformmozgalom** – a bensőséges vallásosság kívánalma, az „olcsó egyház” és a politikai hatalomtól szétválasztott papság eszménye – a katolikus országokban a társadalom minden rétegét megmozgatta.

### Luther Márton fellépése

Európa 15-16. századi nagy átalakulásának idején **Németország** politikai és gazdasági **széttagoaltsága** akadályozta a tőkés vállalkozások kibontakozását, a nagyszabású tengerentúli üzletek kiaknázását. A központi hatalom hiányát a **pápaság** is ki tudta használni a hívők fokozott megkopasztására, miáltal jelentős mennyiségű **pénzt (tőkét) vont ki a német gazdaságból és áramoltatott Itáliába**. A pápai tized, a búcsúcédulák árusítása, a papi tisztségek áruba bocsátása az egész német társadalomban mély felháborodást keltett. Nemesek, polgárok, parasztok egyaránt a német egyháznak a pápától való függetlenítésében, egy **„olcsó egyház”** megteremtésében látták helyzetük javításának lehetőségét.

Az egyházzal szembeni általános elégedetlenség 1517-ben ért fordulópontjához, amikor X. Leó pápa elhatározta, hogy a római Szent Péter-székesegyház átépítéséhez szükséges pénzt **búcsúcédulák** kibocsátásával fogja előteremteni. A búcsúcédulákon a pápa – bizonyos pénzösszeg kifizetése ellenében – a bocsánatos bűnökért járó tisztítóüzbeli (purgatóriumbeli)

szenvedés megrövidítését vagy akár teljes elengedését ígerte. A bűnt, zarándoklatot és a vezeklés egyéb formáit is meg lehetett váltani pénzen, akár a halottak számára is

**1517. október 31-én Luther Márton Ágoston-rendi** szerzetes, a szászországi Wittenberg egyetemének teológiaprofesszora közétette **95 pontból álló tételeit**, amelyek a búcsúcédulák árusítása körüli visszaélések ellen tiltakoztak. A 95 pont között volt az alapgondolat: „**A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg**”. Ebből bontakozott ki a későbbi viták során a reformáció fő mondanivalója: „*sola fide*” ,**egyedül hit által** és nem jámborsága, jó cselekedetei révén **üdvözülni az ember**.

Luther szerint Isten és az egyszerű hívő között nincs szükség a papság közvetítésére, a hívőnek csak a Bibliában leírtakhoz és nem az egyház hittételeihez kell tartania magát., de akkor mire szolgál a pápa, az érsek, a püspök, a szerzetes, mire való a hatalmas egyházi birtok, a tized?

A német fejedelmek már régóta szerettek volna megfelelő indokot találni, hogy rátehessék a kezüket az egyház vagyona. Így **Luthernek** befolyásos **patrónusai** lettek, köztük a legfontosabb **III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem** volt. 1520-ban a pápa eretneké nyilvánította és kiközösítette Luthert, aki erre nyilvánosan elégette a pápai bullát, kétségbe vonta az egyházfő hatalmát, és felszólította a német fejedelmeket a pápaság elleni harcra. Az egyre súlyosabbá váló helyzetet **V. Károly császár a wormszi birodalmi gyűlésen (1521)** akarta rendezni, ahol Luther kifejthette nézeteit, de végül nem bírta rá a császárt, hogy szakítson Rómával.

Bölcs Frigyes Luthert látszatfogságra vetette **Wartburg várában**, ahol **németre fordította a Bibliát**. Ott tartózkodása alatt eszméi futótűzként terjedtek Németországban és egész katolikus Európában

Ahogy a reformáció egyre haladt, úgy váltak szét a különböző társadalmi rétegek érdekei, hiszen **az egyházellenesség gazdasági és társadalmi követelésekkel is párosult**.

## A népi reformáció

A radikális tömegek elképzeléseit az ún. **anabaptisták** (újrakeresztelők) fogalmazták meg, akik élére **Thomas Münzer** állt. Az anabaptisták **az őskeresztény egyház erkölcsi tisztaságát akarták helyreállítani**, elítélték az egyházi és a világi hatalom minden formáját. Elvetették a csecsemőkeresztiséget, mivel szerintük a keresztiséget felnőtt korban, tudatos döntés alapján kell felvenni.

**1524-ben** Münzer tanai nyomán robbant ki a **német parasztháború**. Luther megbélyegezte a lázadókat, és felszólította a fejedelmeket a felkelés leverésére. Luther egyre inkább a német fejedelmek befolyása alá került, akik a reformációtól elsősorban az egyház hatalmának és birtokainak világi kézbe adását, az ún. **szekularizációt** várták. 1526-ban Luther megfogalmazta a lutheránus istentisztelet alapelveit, majd **1530-ban – az augsburgi birodalmi gyűlés számára Melanchton írja le tételszerűen a reformáció teológiai alapelveit**. Ez az „**Augsburgi (Ágostai) hitvallás**” lett a lutheri egyház alapja.

## A svájci (helvét) reformáció

Luther az 1520-as évek közepén szembe került a **polgársággal** is, amikor az egyházi kamattilalom fenntartása mellett és a pénzüzlet ellen nyilatkozott, ezért a polgárság inkább rokonszenvezett az **Ulrich Zwingli** által elindított **helvét (svájci) reformációval**. Zwingli tanításaiban határozottabban utasította el a katolikus szertartásokat és istentiszteleti formákat, az alapvető különbség azonban az volt, hogy Zwingli **az úrvacsorát csupán szimbolikus cselekedetnek tekintette**, mivel a Bibliát nem betű szerint, hanem racionálisan-logikusan értelmezte. A pápai és püspöki hatóságot eltörölte, s **az egyház vezetését a városi tanács kezébe adta**, megvetve az alapjait egy **demokratikus egyházszervezetnek**. Zwingli halála

(1531) után nézeteit Bázélban, majd **Genfben** a francia származású **Kálvin János** (Jean Calvin) fejlesztette tovább.

Kálvin tanításainak középpontjában a **predestináció** (eleve elrendeltség) tana állt, amelynek értelmében Isten az embernek születése pillanatában eldöntötte halála utáni sorsát is; vagyis azt, hogy a mennyországba vagy a pokolba jut-e. Ha azonban az ember **puritán életvitelű**, azaz szorgalmas, takarékos, sikeres vállalkozó, tiszta lelkületű, úgy biztos lehet abban, hogy Isten a mennyországba rendelte. Felújította az antik **zsarnokölési elméletet**, azzal a módosítással, hogy nem az egyénnek, hanem a közösség képviselőinek van joga a zsarnok uralkodók eltávolítására. **Új, közösségi alapon szerveződő egyházszervezetet alakított ki**, melyben a presbiterek (=választott világiak) és a prédikátorok (=lelkészek) közösen alkotják az egyháztanácsot (konzisztórium), amely irányítja, vezeti az egyházköziséget.

A kálvini egyház ellenségeit Genf városa saját ellenségeinek tekintette, így történhetett meg, hogy 1553-ban máglyára küldték **Servet Mihály** (Miguel Serveto) spanyol orvost, az antitrinitáriusok (=szentháromság-tagadók) vezetőjét. Servet, következetes egyistenhite alapján megkérdőjelezte Krisztus istenségét és a Szentlélek létét. **Az antitrinitárius hit üldözésének következtében csak szűk területen, főleg Erdélyben „unitárius” néven terjedt el.**

#### **Az anglikán egyház kialakulása**

*Angliában sajátosan ment végbe a reformáció. Itt kezdettől fogva politikai mozgalomként jelentkezett: az angolok elsősorban a pápasággal és nem a katolicizmussal fordultak szembe.*

**VIII. Henrik fel akarta bontani házasságát Aragóniai Katalinnal, már csak azért is, hogy feleségül vehesse Boleyn Annát.** Amikor a pápa megtagadta a kérést, **1531-ben az uralkodó önmagát nyilvánította az angol nemzeti egyház fejévé, a szerzetesrendeket feloszlatta, az egyházi vagyont pedig lefoglalta, de magukkal a katolikus hitelvekkel nem szakított, csak Rómával.** A tényleges reformlépéseket csak Henrik halála után, **Thomas Cranmer, canterbury érsek** hajtotta végre, kialakítva az **anglikán egyházat, mely szervezeti felépítésében katolikus, hitelveiben pedig a lutheri egyházhoz állt közel.**

### **Katolikus megújulás**

A 16. század közepére Európa lakóinak 40%-a valamely „reformált” egyházhoz tartozott, ami hatalmas kihívást jelentett Róma számára. Ugyanakkor **a katolikus egyház jelentős belső tartalékokkal rendelkezett**, legfőképpen a **mediterrán területeken**, ahol a lakosság erősebben kötődött hozzá. Itt hierarchián kívüli papok, szerzetesek saját környezetükben kezdték megtisztítani az egyházat, és személyes példamutatásukkal bizonyították, hogy a katolikus egyház alkalmas a hívek szolgálatára. Sorra alakultak Spanyolországban és Itáliában **a szigorú szabályzatú betegápoló, prédikátor és tanító rendek.**

**III. Pál pápa** (1534-1549) jó érzékkel felkarolta ezeket a mozgalmakat, nyilvánvalóvá vált ugyanis számára, hogy reformációval szemben hatékony fellépés érdekében elkerülhetetlen a katolikus hitélet gyökeres megújítása. III. Pál ismerte fel azt is, hogy a kommunista műveltségű, teológiaiilag kitűnően képzett protestáns prédikátorokkal szemben a katolikus egyháznak szüksége van egy olyan szervezetre, amely képes felvenni a versenyt a hitújítókkal szemben. Ezért hagyta jóvá **1540-ben a Loyolai Ignác spanyol nemes által alapított Jézus Társaságának működését.** A *Jézus Társasága* (jezsuita rend) erősen centralizált, katonás fegyvellemmel irányított, a pápának feltétlen engedelmességgel tartozó szervezet volt. Átvette és felhasználta a humanizmus gondolatait és módszereit, nagy súlyt helyezett a tudományos képzésre, tagjai művelt, világi társaságban ügyesen mozgó szerzetesek, a pápaság diplomatái lettek. Kivételes felkészültségük a jezsuitákat a katolikus megújulás igazi előharcosaivá tette.

**III. Pál 1545-ben Trident városában** nyitotta meg az egyház belső megújulását célul kitűző **egyetemes zsinatot**, ami **1563-ig** ülésezett.

A Bibliával egyenrangúnak fogadták el a „szent hagyományt”, vagyis az őskereszténység óta keletkezett dogmákat és szokásokat, fenntartották a pápa egyházfőségét, a papi rendet, a cölibátust, a misét, a szentek tiszteletét.

Hitelvi kérdésekben a tridenti zsinat a reformáció teljes elutasítását jelentette. Egyházszerkezeti kérdésekben viszont teljesítette a reformátorok elképzeléseit: **a szolgálatot, a lelkipondozást nyilvánította a papság elsődleges feladatának.** Eltörölte a búcsúcédulák árusítását, megtiltotta, hogy egy személy több püspökséget töltsön be, kötelezte a főpapokat, hogy egyházmegyéjükben tartózkodjanak, és folyamatosan ellenőrizzék a papság erkölceit és munkáját. Előírták a **papnevelő intézetek (szemináriumok)** felállítását minden egyházmegyében, hogy a katolikus papok új generációja ne csak erkölcei, hanem műveltsége révén is fel tudja venni a versenyt a protestáns prédikátorokkal.

E zsinat határozataiból állította össze **1564-ben IV. Pius a Tridenti hitvallást**, amellyel véglegessé és visszafordíthatatlanná vált a keresztény világon belüli szakadás. A római egyház belső fegyelme megerősödött, és megnőtt ütőképessége a formációval szemben.

## A barokk

Az ellenreformáció céljainak érvényesítése érdekében terjesztették el a barokk egyházi művészetet. A barokk jól kifejezi az **ellenreformáció szellemi áramlatát**: az érzelmet az ész fölé rendeli, szenvedélyes, mozgalmas, tobzódik a díszítőelemekben. E művészeti és irodalmi stílus a 17. században és a 18. század első felében **Rómából kiindulva** főként a **katolikus országokban hódított.**

Jellemzői az *építészetben* az óriási oszloprendek, a hullámvonalak, a kiszögellések; a *szobrászatban* a kicsavart testtartás, a szárnyaló alakok, a dús drapéria; a *festészetben* az átlós kompozíció, a perspektíva és a rövidülés játékai.

## Vallásháborúk

A reformáció terjedése Európában a legtöbb helyen fegyveres harchoz vezetett az új és a régi hit hívei között. **A hitviták hatalmi harcokká fajultak, a hatalmi konfliktusok pedig vallási szembenállássá alakultak.** A 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó háborúskodás gazdasági válságot eredményezett, de megerősítette az államhatalmat, átrendezte Európa hatalmi viszonyait, a vallási kérdések jelentősége pedig fokozatosan vesztett súlyából.

Vallásháborúra először a reformáció kiindulópontján, **Németországban** került sor, ahol a fejedelmek a császárral szemben saját hatalmukat megerősítő eszközt láttak a hitújításban. A császár – V. (Habsburg) Károly – ritkán tartózkodott német földön, így a német problémák megoldása egyre csak halasztódott, és az irányítás egyre inkább átcsúszott a német fejedelmek kezébe. Amikor az itáliai háborúk győzelmes befejezése után magát erősnek érző **V. Károly** az **1529-es speyeri birodalmi gyűlésen** kimondta a lutheri tanok terjesztésének tilalmát, már öt fejedelem és tizennégy város **protestált** (tiltakozott) a határozat ellen. Innen ered a *protestáns* gyűjtőnév.

A protestánsok a következő évben az augsburgi birodalmi gyűlés elé terjesztették hitelveiket (Augsburgi hitvallás), a császár azonban nem hajlott a megegyezésre, mire a protestáns fejedelmek, és városok hitük védelmében **1531-ben** létrehozták a **schmalkaldeni szövetséget**. A háború azonban még nem robbant ki, mivel Károlyt ismét lekötötték a francia és török ügyek. **A katolikusok Szent Ligája** is csak **1538-ban** alakult meg, a harcok pedig azután törtek ki, hogy **a protestánsok megtagadták a részvételt az 1545-ben megnyíló tridenti zsinaton.** Kezdetben V. Károly mellé szegődött a hadi szerencse, de miután a katolikus francia király szövetségelt a protestáns német fejedelmekkel, a császár már tehetetlennek bizonyult e szövetség ellen. Beléfáradva a küzdelembe, Károly öccsére,

Ferdinándra bízta a vallásháború lezárását, aki **1555-ben tető alá hozta az ún. augsburgi vallásbékét**. Ebben egyenrangúnak ismerték el a katolikus és lutheránus vallást, amelyek közül a fejedelmek és városok szabadon választhatnak, de az alattvalók uraik vallását voltak kötelesek követni, vagy elvándorolhattak a területről. Ez volt a „*cuius regio, eius religio*” (akié a föld, azé a vallás) elve.

A 16. század leghosszabb és legpusztítóbb vallásháborúja Franciaországban robbant ki, ahol a kálvini reformáció terjedt el, amelynek híveit itt **hugenottáknak** nevezték. A II. Henrik halála (1559) után a trónutódlás zavarai miatt megroppanó központi hatalom gyengeségét két főúri párt, a **Bourbon** és a **Guise** is ki akarta használni a rendi előjogok védelmében és saját érvényesülésük érdekében. S mivel történetesen a Bourbonok hugenották, a Guise-ek pedig katolikusok voltak, a pártharc egy csapásra vallási színezetet öltött, és két pártra szakította Franciaországot. Vallási alapon, de politikai érdekeiktől vezérelve, a környező államok is bekapcsolódtak a küzdelembe: a spanyolok katolikusok, Anglia – s néhány protestáns német fejedelem pedig – a hugenották oldalán. A francia vallásháború nemcsak véres csaták és ütközetek sorozata volt, hanem egymást követték az orgyilkosságok, mészárlások, merényletek is. A francia vallásháború **legdrámaibb eseménye az ún. Szent Bertalan-éji párizsi vérengzés (1572. augusztus 23-24.)** volt. Ezt vidéken is több hasonló követte, aminek több tízezer hugenotta esett áldozatul.

III. Henrik, az utolsó Valois halálával a trón Bourbon Henrikre szállt, akinek a katolikusok ellenállásával szemben kellett megszilárdítania hatalmát. De miután II. Fülöp, spanyol uralkodó a katolikusok oldalán beavatkozott a küzdelembe, és csapatai megszállták Párizst, még a katolikus rendek is **IV. (Bourbon) Henrik**, mellé álltak, miután ő a nemzeti egység megőrzése érdekében **1593-ban rekatolizált** (visszatért a katolikus hitre). Az új király az **1598-as nantes-i ediktumban** biztosította korábbi hittársai **szabad vallásgyakorlatát** és önkormányzati jogait. Franciaország belső stabilitása helyreállt, nemzetközi tekintélye pedig rohamosan emelkedett.

Az utolsó nagy vallásháború Európában a Németországban kirobbanó úgynevezett **harmincéves háború** volt (**1618-1648**), amelyben a reformáció és ellenreformáció jelszavaiba burkolózva Európa legtöbb állama felsorakozott, hogy politikai és vallási ellentéteiket véglegesen rendezze.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

**41 A reformáció és hatása Európában (XVI-XVII. század)**

- a A reformáció Európában (XVI. század)
- b A katolikus megújulás Európában (XVI. század közepe – XVII. század vége)

**48 A reformáció és hatása Magyarországon (XVI-XVII. század)**

- a A reformáció (XVI. század)
- b A katolikus megújulás (XVII. század)

## 26. A felvilágosult abszolútizmus politikája és magyarországi képviselői

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 26.

Ez a tétel is a könnyebbek közé tartozik, mivel elég egyértelmű. Nem tartom valószínűnek, hogy valami nagyon bonyolult feladatot tudnának kitalálni hozzá. A tétel felépítése a következő: először pár sor erejéig általánosságban olvasható pár gondolat a felvilágosult abszolútizmusról, majd a magyarországról, majd külön Mária Terézia és II. József uralkodásáról.

### A felvilágosult abszolútizmus

A felvilágosult abszolútizmus bár a feudalizmust igyekszik konzerválni, eszközrendszere éppen ellentétesen hat. A felvilágosult abszolútizmus elsősorban **Közép-Európában** jelent meg (Poroszország, Habsburg Birodalom). Ezek az államok a XVIII. századra gazdaságilag jelentősen elmaradtak a fejlett Nyugathoz képest, ami már nagyhatalmi állásukat is veszélyeztette. Ezzel együtt az uralkodó és az uralkodó rétegek nem akartak lemondani hatalmukról, és nem kívánták a polgári átalakulást, ugyanakkor az is jellemző, hogy egyik országban sem alakult ki olyan erős polgárság, amely ezt ki tudta volna kényszeríteni. A gazdasági problémákat **merkantilista gazdaságpolitikával** kívánták kezelni, és jellemzőek voltak az állami manufaktúra alapítások. A kormányzati eszközöket tekintve is hasonlóságok figyelhetők meg. Mindenhol kimutatható a **rendek jogainak korlátozása** (pl.: az országgyűlés szüneteltetése), a **rendeletekkel való kormányzás**, szakemberek részvétele a kormányzásban. A társadalmi feszültségek enyhítésére és a modernizáció érdekében jelentek meg az abszolútizmusok **oktatási és egészségügyi reformjai**.

A **felvilágosult abszolútizmus** korát **Magyarországon** Mária Terézia uralmának második felétől, **1765-től** II. József haláláig, **1790-ig** számítjuk.

A felvilágosult abszolútizmus Kelet-Európában kísérletet tett **a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott területek felzárkóztatására a fejlett Nyugathoz**, főleg Franciaországhoz. Az uralkodók **rendeletekkel** igyekeztek pótolni mindazt, amit a fejlettebb régiók szerves fejlődéssel értek el, így a közigazgatás korszerűsítését, ami centralizációt jelentett, az iparpártolást, az iskolarendszert és a közegészségügyet vették célba. Tompítani próbálták a társadalmi ellentéteket, beavatkoztak a jobbágy és földesurának viszonyába. Szerették volna eltörölni a fejlődést gátló évszázados kiváltságokat.

### Mária Terézia uralkodása

Mária Terézia 1765-ben társuralkodónak maga mellé vette fiát, II. Józsefet, és ezt követően sem ő, sem fia nem hívott össze országgyűlést.

A **hétéves háború** (1756-1763) megmutatta, hogy Ausztria számára elengedhetetlen haderejének korszerűsítése. A hubertusburgi béke II. Frigyes porosz király birtokába adta Sziléziát. E háborúban a magyar nemesség, mivel nem az ország védelméről volt szó, csak igen korlátozott számban vett részt. A nemesi felkelésszámban és minőségben is alatta maradt a kor követelményeinek. Ezért követelte a királynő az 1764-65. évi országgyűlésen a nemesektől, hogy személyes részvételük helyett fizessenek adót, erről azonban a rendek hallani sem akartak. Ettől kezdve a rendek és az uralkodó viszonyát a kölcsönös elhidegülés jellemezte.

**Mária Terézia** felvilágosult tanácsosai segítségével belátta, hogy államának lakóit védelemben kell részesítenie, ha jó adózó polgárokat akar nevelni belőlük. Az **1767**-ben kiadott **urbárium**a beavatkozott a jobbágy és a földesúr közötti magánjogi viszonyba, és állami ellenőrzés alá vonta. Egyfelől vallásos meggyőződése, másrészt józan belátása vezette arra, hogy főleg a majorsági gazdálkodáshoz szükséges robotterheket mérsékelje. árványok Csak ezek megoldása tette lehetővé, hogy az uralma idején hatszorosára emelkedett állami adót a jobbágy be tudja fizetni.

Az **oktatásügyi reform** a tananyag elvilágiasodását is jelentette. Ehhez jó alapot nyújtott a jezsuita rend feloszlását elrendelő 1773. évi pápai bulla. A rend vagyonát az állam kisajátította, tanulmányi alapot hozott létre belőle, majd iskolákat alapított. A Nagyszombaton, jezsuiták által alapított és vezetett egyetemet a királynő Budára hozta, és orvosi karral bővítette. Előírta gimnáziumok és népiskolák alapítását. Az iskolák tantervi szabályozását tartalmazza az **1777**-ben kiadott rendelet, a **Ratio Educationis**. A felvilágosult reformokhoz tartozott az egészségügyet korszerűbbé tevő intézkedések sora. Így a járványok megelőzése, a szülő nők védelmére létrehozott bábaképző, a kuruzslás büntetése is ennek a törekvésnek a jegyében született.

## II. József uralkodása

**II. József 1780**-ban, anyja halála után folytatta, és új, gyökeres reformokkal tette határozottabbá a felvilágosult abszolutizmus jelenlétét a birodalmában. II. József „az állam első szolgájának” tekintette magát. Tudta, hogy reformjai zátonyra fognak futni a magyar nemeseknek a Hármaskönyvben lefektetett jogain, ezért lemondott a koronázásról. Ha ezt nem teszi meg, fel kellett volna esküdnie a magyar alkotmányra, amely tartalmazta a nemesek kiváltságait. Emiatt „**kalapos királynak**” gúnyolták. Voltak az országban olyan gondolkodók, akik felismerték, hogy II. József rendeletei a modernizációt szolgálják. Ezek mindenképpen támogatták politikáját. Őket nevezzük **jozefinistáknak**. Céljuk az volt, hogy a birodalom könnyen és jól irányítható legyen, a sok testből álló állam minden egyes részét, tartományát Bécsből a kormányzóságokból igazgassák, egységes nyelven.

II. József felvilágosult gondolkodására utal, hogy legelső rendeletei az emberek szabadságérzetére vonatkoztak. A cenzúra enyhítése után fellendült az irodalom és a sajtó. **1781**-ben kiadott **tűrelmi rendele**te megszüntette a protestánsok és görögkeletiek elé emelt, érvényesülésüket gátló akadályokat, megkönnyítette a templomépítést. Kiűzte az országból azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem végeztek tanító munkát.

**1784**-ben nagy ellenállást kiváltott **nyelvrendelete** a német nyelvet akarta hivatalossá tenni. Abban igaza volt, hogy a latin, amely hivatalos nyelvként már alkalmatlan volt a magyarországi közigazgatásra, középkori kövületként maradt itt, de ez a nyelv jelentette a nemesség privilégiumát a magyarul beszélő jobbágyokkal szemben. Jobban veszélyeztette megmaradásunkat az, hogy a felsőoktatás, majd a középfokú oktatás tannyelvévé kívánta tenni a németet. Ez gátat vetett volna a magyar nyelv fejlődésének.

A birodalom központosított irányításának szándéka, valamint a nemesség helyi hatalmának megtörése vezette az uralkodót abban, hogy **1785-ben megszüntesse a vármegyei közigazgatás kizárólagosságát**, és az országot **tíz kerületre** ossza. Megelőzte ezt a **népszámlálás**, amelynek során felmérte, hány nemes és nem nemes él az országban.

A nemesség egy része, a legműveltebbek, felismerték, hogy a korszerűsítés is együtt jár az új közigazgatási kerületek létrehozásával, ezért szívesen vállaltak hivatalt. A kerületek élére királyi biztosokat neveztek ki. Ezek között volt gróf Széchényi Ferenc is. Kazinczy Ferencet a kassai kerületben találjuk, ahol tanügyi hivatalnokként tevékenykedett.

Javított a jobbágyság jogi helyzetén az ugyancsak **1785**-ben kiadott **jobbágyrendelet**. Lazította kötöttségét, feloldatta az örökös jobbágyság alól, megtiltotta, hogy jobbágyként

szólítsák. Ez nem jelentette a felszabadulást, de lehetőséget adott a szabad költözködés visszaállításával arra, hogy felemelkedjék, mesterséget tanulhasson.

II. József **1789**-ben adta ki rendeletét az **egységes földadóról**, amit a következő évben szándékozott bevezetni. Ezzel megszüntette volna a nemesség sarkalatos jogát, az adómentességet. Így a hétéves háború befejezése óta fokozódó ellentét az udvar és a magyar nemesség között a tetőpontjára hágott. Itthon az ellenállás gúnydalokban, tüntető magyaros viseletben, a magyar zene, tánc feléledésében, a magyar beszéd elterjedésében jelentkezett.

A francia forradalom híre, az ancien régime bukása a beteg uralkodót félelemmel töltötte el. **1790-ben halálos ágyán visszavonta rendeleteit a jobbágyrendelet és a türelmi rendelet kivételével.** Mindkettő megtartása erkölcsi emelkedettségre utal, hiszen tömegek sorsán enyhített velük.

A felvilágosult abszolutizmus kísérlete, vagyis az, hogy Magyarországot és a Habsburg Birodalmat felemelje, részben megvalósult. Mária Terézia és II. József felvilágosult reformjai megmutatták a társadalomnak azokat a hibáit, amelyek a fejlődés útjában álltak.

## 27. A XIX. század uralkodó eszméi

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 27.

### **A liberalizmus**

A **liberalizmust** – két évszázadra visszamenő múltja és mind a mai napig tartó állandó változása miatt – rendkívül **nehéz meghatározni.** De – 19. századi magyar kifejezéssel a **szabadelvűségnek** – van gondolati folytonossága.

A liberalizmus mint politikai áramlat, szellemi tradíció, jellegzetes gondolkodási és gyakorlati irányzat a **17. században alakult ki.** A „**liberális**” jelzőt **azonban csak a 19. században használta először politikai mozgalom,** nevezetesen a **spanyol szabadelvűek pártja 1812-ben.** Először a skót felvilágosodás időszakában tett szert igazi jelentőségre e gondolatrendszer, amikor Adam Smith „az egyenlőség, szabadság és igazságosság liberális tervére” hivatkozott; a „liberális” kifejezés alatt azonban ekkoriban még a liberalitást, az emberiséget, a nagylelkűséget és a nyitott szellem klasszikus erényét értették.

„**Mindent szabad, ami másnak nem árt**” - fogalmazták meg **1789** augusztusában, az **Emberi és polgári jogok nyilatkozatában** a francia nép küldöttei. A nyilatkozatot sokan a klasszikus liberalizmus alapvetésének tartják. A francia és az amerikai forradalom, a feudális rendi kötöttségek radikális megszüntetéséből születő politikai emancipáció gyökeresen új állapotokat teremtett. **A liberalizmus alapállítása: szabadság csak egyenlőség esetén létezhet; az egyenlőség megvalósításának egyetlen járható útja a politikai szabadságjogok biztosítása.** A racionálisan megszervezett politika – először a történelem során – világi célokat, a „természetes” szabadság védelmét, valamint a társadalmi béke és a prosperitás megőrzését szolgálja. A liberalizmus szerint a „mesterséges” politikának nincs ezen túlmutató célja. Ezért a kormányzat hatóköre eleve csak korlátozott lehet, ezen célok biztosításán túl a politikának nincs mit keresnie a polgárok életében.

Az első és talán legfontosabb alapelv éppen a liberalizmus politikafelfogásából következik: **a hatalom, amely szükségszerű, korlátozásra szorul.** Ebből következik a **hatalmi ágak megosztásának szükségessége, a társadalmi és politikai szféra elkülönítése, a civil társadalom elsődlegessége, továbbá a politika szereplőinek kölcsönös ellenőrzési joga.** **Montesquieu, Locke és Constant** egyaránt abból indultak ki, hogy a felvilágosodásból eredő antropológiai optimizmusuknak megfelelően **valamennyi ember egyenlő és morálisan jó.** Nincsenek születés révén megszerezhető előjogok; minden ember ugyanazon jogokkal



rendelkezik a természeti állapotban. A társadalom oly módon jön létre, hogy **az egyének lemondanak bizonyos természetes jogaik érvényesítéséről, s azok gyakorlását az államra ruházzák át.** Az állam feladata, hogy a káosz, a „mindenki harca mindenki ellen” állapotának elkerülése érdekében biztosítsa az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogokat. A jogbiztonság azonban csak nyilvános, mindenki által ismert és elfogadott, alkotmányos előírásokra épített törvényekkel teremthető meg. Azaz kizárólag intézményesített eszközök, nem pedig homályos szokásjogon vagy ad hoc (alkalmi) szabályokon alapuló törvények segítségével intézkedhetnek az arra felhatalmazottak.

**Az állam három alapvető hatalmi ágra bomlik: törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra.** Ezeket a hatalmi ágakat, intézményeket – vagyis a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat, az igazgatási bürokráciákat, valamint az igazságszolgáltatást, a független bírói testületeket – **szigorúan el kell különíteni, hogy egymás tevékenységét kölcsönösen ellenőrizhessék.** A hatalommegosztás másik alapvető dimenziója a központi és a helyi – különböző típusú önkormányzatok – hatalmi testületek és intézmények jogköreinek elválasztása.

**A liberálisok individualisták;** azt állítják, hogy az egyes személyek erkölcsi szempontból, továbbá a polgárok jogai elsőbbséget élveznek mindenfajta osztállyal, nemzettel vagy másfajta közösséggel szemben. A tulajdon biztonsága azért bír olyan nagy jelentőséggel a liberálisok számára, mert a magántulajdonnal való önálló rendelkezés, a vállalkozások korlátlan szabadsága teremti meg a feudális kötöttségektől és kiszolgáltatottságoktól egyaránt független polgári létet. Magántulajdonuk révén válhatnak a polgárok teljes jogú piaci szereplővé, kapcsolódhatnak be a társadalmi együttműködésbe.

**A liberalizmust az ember alapvető jogaiba** – gondolat-, gyülekezési, sajtószabadság stb. – **vetett hit jellemzi.** A liberálisok szerint a szabadságjogok megelőznek minden más társadalomszervezési elvet, elsőlegességük megkérdőjelezhetetlen; tehát **az emberi szabadság és az emberi jogok általánosak, elidegeníthetetlenek és sérthetetlenek.**

Következésképpen az eleve korlátozott hatalmú állam semmilyen módon nem sértheti a polgárok magánszféráját. Mindenkinek magánügye, hogy milyen politikai, vallási és erkölcsi értékeket fogad el mindaddig, amíg jogainak gyakorlása nem ütközik mások hasonló joggyakorlásába.

Az egyéni szabadságjogokkal és a magánélet elkülönítésével függ össze **a liberalizmus következő nagy alapelve: a tolerancia.** A liberális szerzők nem csak azt hangsúlyozzák, hogy semmilyen eszmerendszer nem részesíthető előnyben állami eszközökkel a többi rovására, hanem azt is, hogy a különböző nézetek és értékek egymás mellett való létezése lehetséges, természetes, sőt kívánatos. A többféle politikai nézet ütköztetése kifejezetten hasznos és szükséges a helyes döntések, a hatékony cselekvési alternatívák megválasztásához. Az államnak nem egyszerűen el kell tűrnie a különféle ideológiák, nézetek, pártok és intézmények kialakítását, hanem kifejezetten segítenie kell a köztük lévő versenyt; illetve a polgárok szabad választási lehetőségét.

## A szocializmus

**A szocializmus születésekor egyfajta válasz volt a nyugat-európai iparosodási folyamatra,** a mely kétségkívül olyan társadalmi problémákat szült, mint például a tömeges elszegényesedés, a gyermekmunka, az egyes társadalmi csoportok közötti különbségek hihetetlen mértékű növekedése. **A szocializmus tehát egyértelműen a magántulajdon, azaz a polgári társadalom ellenében jött létre.** Elképzelése szerint **a magántulajdont fel kell váltása a társadalmi tulajdon, az individualizmust a kollektívizmus, a versenyt a kooperáció, és a polgári társadalmat a szocialista társadalom.** Abban természetesen viták voltak az egyes szocialista irányzatok között, hogy milyen legyen ez az új szocialista társadalom

A 19. században a közvélemény hitt a szinte magától megteremtődő szociális egyensúlyban, s közvetve a mindenki számára lehetséges legnagyobb szabadság lehetőségében. A tényleges gazdasági folyamatokat, társadalmi történéseket látva azonban sokak hite megrendült.

Kiderült, hogy a korlátok nélküli kompetitív (versengő) piacgazdaság konzerválta az eredeti gazdasági egyenlőtlenségeket, sőt még újakat is teremtett. A szabad piac nem volt képes automatikusan biztosítani a társadalom valamennyi tagja számára az egyenlőséget, **kialakultak tulajdonnal nem rendelkező** (s így független egzisztencia megteremtésére is képtelen) **társadalmi csoportok**. Széles rétegek, mi több: a piac szereplőinek többsége nem rendelkezett tulajdonnal, így vagy be sem kerültek a társadalom rendszerébe (pl. munkanélküliek), vagy ha mégis, akkor **kénytelenek voltak egyetlen „árucikket”, azaz munkaerejüket rendkívül alacsony áron eladni**. Természetes, hogy a gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek társadalmi esélyegyenlősége, érdekvédelmi és érdekérvényesítési képessége erőteljesen korlátozott volt. A 19. század folyamán a tőkés társadalmakban mind feszítőbbé vált a társadalom peremén élő – egyre nagyobb – tömegek helyzetéből fakadó szociális kérdés. **A kilátástalan helyzetben szervezkedésbe kezdő munkásság részben politikai jogokért, mindenekelőtt azonban jobb életkörülményekért, a kizsákmányolás megszüntetéséért indult harcba**. Mozgalmaik hamarosan társadalomkritikai indíttatású ideológiákat is teremtettek. A különböző szocialista áramlatok által képviselt egyenlőségeszmény tragikusan szembekerül a liberálisok által képviselt szabadságeszménnyel.

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a 20. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

**Karl Marx** (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A 19. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

A **szocialisták** mindenekelőtt a liberálisok által oly fontosnak tartott **magántulajdonban látták a munkástömegek alávetett helyzetének okát**. „A tulajdon lopás” (Proudhon), de legalábbis olyan eszköz, amely lehetővé teszi mások kizsákmányolását, s ezért meg kell szüntetni. Az **egyéni tulajdon helyébe** a szocialisták a **közösségi tulajdont**, a **javak és termelési eszközök elosztásának**, illetve **működtetésének társadalmi ellenőrzését** kívánták állítani. Ez természetesen a **piac kikapcsolásával**, és a **gazdasági folyamatok állami, központi és bürokratikus eszközökkel való szabályozásával** járt együtt. Az általános piacellenesség és a „tervező társadalom” lehetőségeinek túlértékelése rámutat a szocialisztikus alapeszmék és a konzervatív gondolkodás egy közös vonására: bizalmatlanság az egyén(iség) iránt, s az a meggyőződés, hogy van egy olyan társadalmi elitréteg, amely képes a többiek számára megszabni a helyes cselekvés normáit.

A szocialista eszmerendszertől elválaszthatatlan bizonyos fokú **utópizmus**: a jövő embere más, öntudatosabb, morálisabb lény lesz, mint a jelené; a jövő társadalma igazságosabb, észszerűbb s egyben humánusabb lesz, mint amilyen a történelem folyamatában eddig létezett. **Az ideális társadalom megvalósítására vonatkozó elképzeléseket két alapvető csoportba oszthatjuk: I, A 18. század kezdetén (illetve már korábban is) az az illúzió**

uralkodott, hogy a **fennálló társadalmi rend** egy csapásra, egyetlen (politikai) **forradalommal megváltoztatható**, vagy egy kevésbé radikális és erőszakos, de időben semmiképpen sem túlságosan elhúzódo **hatalomátvétellel** („átmenettel”) **meghaladható**, s ezután már kialakítható egy kollektivistikus berendezkedés. A társadalom-átalakítók közé a pedagógiai optimisták (**Owen**, bizonyos fokig **Blanqui**), a reformisták (**Fourier**, **Saint-Simon**) és a revolucionisták (Babeuf, illetve A kommunista kiáltvány szerzői) tartoznak. 2, A 19. század utolsó harmadára azonban egyértelművé lett, hogy pusztán nevelés, meggyőzés vagy egyszeri „forradalom” nem elégséges, **az új társadalom egy hosszabb átmenet eredményeként jöhet csak létre**. Az addig sem egységes szocialista mozgalom három főágra szakadt. A **szociáldemokraták** mindenekelőtt jogszerű és törvényes eszközöket kívántak felhasználni. Az **anarchoszindikalisták** a közvetlen politikai akcióktól (általános sztrájkok), a munkásság nem állami keretek között szerveződő szabad szövetkezéseitől vártak eredményeket. A **forradalmi szocialisták** mindinkább abba az irányba tolódtak, hogy a kommunista társadalom megvalósításához legalább ideiglenesen birtokba kell venni a kiépült államhatalom intézményeit, és a diktatórikus hatalomgyakorlás az egyetlen hatékony átalakítási eszköz.

A későbbi bolsevikok megőrizték e forradalmi radikalizmust. A proletárforradalom két szakaszának alapvető különbsége: az első feladat a **magántulajdon kollektivizálása**, a későbbiekben pedig az **államhatalom teljes birtokbavétele** (és korlátozása helyett kiterjesztése) lett a cél. 1917 után Oroszországban egy további lépés is megtörtént: azon túl, hogy a társadalmi ellenőrzést általános államosítás váltotta föl, Lenin azt is megfogalmazta, hogy a társadalom egész irányítása egy forradalmi élcsapat, egy „rendi” jellegű pártelit kezében kell, hogy összpontosuljon.

Végezetül érdemes figyelmet szentelni a filozófiailag legkidolgozottabb szocialisztikus gondolatrendszer, a **marxizmus** sajátos belső ellentmondásaira és kettősségeire. 1917 után erőteljesen éltek a **világforradalomhoz** fűzött remények, amelynek során **az egész földön megvalósítják a proletariátus uralmát** és a **szocialista társadalmi berendezkedést**. Ugyanakkor nem elhanyagolható a marxizmus történetfilozófiájában az **evolúcióban** – a szüntelen fejlődésben – **való hit** sem: a társadalmi mozgásokat és a történelmi fejlődést objektív törvényszerűségek irányítják, amelyek szükségképpen elvezetnek a kommunista társadalom kialakulásához. Ez a felfogás természetesen sokszor adott alkalmat olyan típusú ellentétekre, hogy semmi szükség nincs politikai pártokra, forradalmi mozgalmakra, hiszen a társadalomfejlődés úgyis magától és szükségszerűen elvezet a kommunizmushoz.

Egy további érdekes ellentmondás az eszmerendszer 19. századi gyökereiből táplálkozik. A cél olyan jóléti társadalmak megteremtése, amelyekben **„mindenki szükségletei szerint” részesedhet a javakból**, elégítheti ki igényeit. Ennek érdekében „le kell igazni”, **az emberiség szolgálatába kell állítani a természetet**, végsőkéig ki kell használni a technikában, az iparban rejlő lehetőségeket, a lehető legegyszerűbben kell megszervezni a termelést és a javak elosztását. Ez a modern ipari társadalom klasszikus ideálja. A kommunista utópia ugyanakkor tartalmazott egy másik, a hipotetikus „őskommunizmus” eszménye által indukált elemet is. Olyan pre- vagy posztindusztriális társadalom képét vázolta föl, amelyben az emberi viszonyok humanizáltak, ahol nincs elidegenedés, az egyének nincsenek végzetesen beszorítva a gépszerűen működő munkamegosztásba, megvalósíthatják önmagukat, képességeikkel érvényesülhetnek. Nem uralkodnak fölöttük elidegenedett társadalmi erők, nincs bürokrácia, a kifejlett „kommunista öntudat” szükségtelenné teszi az állami erőszakszervezetek létét.

A termelés ésszerű tervezésén, a javak központosított újraelosztásán alapuló gazdaság által szükségessé tett erős bürokratikus állam természetesen szöges ellentétben állt az egyén önmegvalósítását lehetővé tevő, nem jogi szabályozáson, hanem morális belátáson alapuló társadalom ígéretével. Ezt az ellentmondást akarták áthidalni az állam elhalásának engelsi

elméletével, amelyet a 20. századi „létező szocializmus” teoretikusai is fönntartottak. Igaz, a mindennapi tapasztalatokkal ellentétes engelsi-marxi-lenini államelhalási doktrínát az egyre távolabbi jövőbe tolták ki. De így sem sikerülhetett összhangot teremteni az elmélet és a gyakorlat között.

### **Az anarchizmus**

A szocializmus mellett a 19. században egy másik markáns társadalomkritikai irányzat is kialakult: az anarchizmus.

Képviselői kategorikusan tagadták a központi hatalom, az állam társadalomszervező szerepét. Meggyőződésük szerint a hatalom egyfelől korrumpálja birtokosait, másfelől a mesterséges eszközökkel való beavatkozás által szétrombolja a társadalom természetes módon képződő szöveteit.

Az eddig elmondottakból következik: a hatalomhoz, államhoz való viszonyulás különbözősége az a *differentia specifica*, amelyet szem előtt tartva a legvilágosabban elválaszthatjuk egymástól a liberalizmust, a szocializmust és az anarchizmust. A *liberális politikai filozófia* alapidoktrinája a hatalom korlátozásának, illetve megosztásának szükségessége. A kezdetben a hatalmat társadalmi ellenőrzés alá vonni kívánó *szocialista mozgalom* fokozatosan a hatalom átvételének irányába fejlődött. Ez a folyamat vezetett oda, hogy az I. Internacionáléban nyílt szakításra került sor a proletárdiktatúrára törő szocialisták, és az állami hatalom megszüntetését hirdető anarchisták között.

**Az anarchisták** szép, de tagadhatatlanul illuzorikus elképzelése szerint a társadalom olyan önszerveződő organizmus, amelynek nincs szüksége intézményes irányításra; alulról, spontán módon létrejövő helyi közösségekből épül föl, melyek között laza, a mindenkori érdekek és szükségletek szerint változó kapcsolatok szövődnek. Ez a társadalomfölfogás a szocialisták és a konzervatívok köreiben egyaránt kiindulópontnak tekintett emberképtől radikálisan különböző antropológiai optimizmuson alapul. A „*struggle for life*” (harc az életért) – a 19. századi szociáldarwinizmus által is fölerősített – elméletet az ember lényegi jellemzőjének tekintőkkel szemben **az anarchisták szerint a társadalmi együttélés a kölcsönös segítség alapelvén nyugszik**. Az egyének nem egymás ellenében, hanem egymásat kölcsönösen támogatva próbálják életfeltételeiket biztosítani.

Az anarchisták kézzelfogható realitásként érzékelték a képviseleti demokrácia elfajulásának lehetőségét. Következtesen hangsúlyozták, hogy az alacsony társadalmi rétegekből vezető pozícióba kerülő emberek esetében mindig fennáll annak lehetősége, hogy a hatalom korrumpáló ereje következtében elidegenednek korábbi sorstársaiktól, s ahelyett, hogy azok érdekeit képviselnék, saját hatalmuk megőrzését tekintik a legfontosabbnak. Az állam – a későbbiekben tragikus realitássá váló – elidegenedési lehetőségének hangsúlyozásával, a spontán módon megszerveződő helyi közösségek autonómiájának védelmezésével, a bürokrácia, a megmerevedő társadalmi hierarchia és megnyomorító munkamegosztás elleni támadással, a tulajdon- és hatalomnélküliség ideáljával az anarchisták hűségesebben őrizték a föltételezett „őskommunizmus” eszményét, mint az etatizmus irányába tolódo szocialisták.

**etatizmus:** az államnak, intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerekre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatalt, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

**A társadalmi folyamatokba történő beavatkozás lehetőségét és módszereit tekintve két ellentétes irányzat alakult ki az anarchizmuson belül.** Egyesek szerint **direkt politikai akcióra, általános sztrájkra** van szükség az állam hatalmának megtöréséhez (**Sorel**). Mások, köztük **Tolsztoj**, ezzel szemben azt hirdették, hogy **tartózkodni kell az erőszak minden fajtájától**, akár a jogos önvédelemtől, állampolgári engedetlenségtől vagy ellenállástól is,

hiszen a **társadalom** olyan szervezeti rendszer, amelynek **fejlődése nem szabályozható**. Ez utóbbi gondolat a konzervativizmussal rokonítja az anarchizmus ezen szárnyát.

Az anarchizmus mérlegét megvonva, le kell szögeznünk: a szocialista-kommunista ideológiával legalább olyan súlyos – bizonyos esetekben véres (Kronstadt, 1921; Barcelona, 1936) – ellentétbe került, mint magával az általa tagadott hagyományos polgári renddel; és ez nem az anarchisták, hanem a baloldal kisajátítására igényt tartó bolsevik-kommunista mozgalom rovására írható. Mindezek ellenére – vagy talán éppen ezért – az anarchista társadalomkritika ma is él a polgári demokráciák alternatív mozgalmában.

## A konzervativizmus

A liberalizmus és a szocializmus mellett a konzervativizmus az elmúlt két évszázad legfontosabb nyugati politikai ideológiája. Vannak, akik nem is használják az „ideológia” szót a konzervativizmusra, mivel úgy vélik, ez a filozófia természeténél fogva nélkülözi az aktivizmus és a reform elemét, mely az „igazi” ideológiákhoz társul. Bár igaz, hogy a pragmatikus felfogású konzervatívok nem dolgoznak ki terveket a jövőre nézve – *a konzervativizmus csak van*, - mondaná egy konzervatív -, s hogy e nézetrendszer a legkevésbé ideologikus, de az sem vitatható, hogy nem csak a forradalmi vagy radikális reformtervek hordoznak ideológiát, hanem a változtatástól való tartózkodás és a „kis lépések” elmélete is. **A konzervativizmus az egyik alapvető uralkodó politikai ideológia**, tehát egy jól meghatározható politikai alternatíva, ugyanakkor magatartásminták és a viselkedésformák együttese is. E kettőség miatt találó a *konzervatív attitűd* fogalom. Ahogyan **Hearnshaw** megfogalmazta: **„Ha nem feltétlenül szükséges változtatni, akkor nem kell változtatni.”** Egy másik neves konzervatív, Lord Cecil ezt a magatartást *természetes konzervativizmus*nak nevezte. A természetes konzervatívra az jellemző, hogy: **1. használni és élvezni akarja azt, ami elérhető; 2. előnyben részesíti az ismerőst az ismeretlennel, a kipróbáltat az újjal szemben; 3. jobban kedveli a lehetségest, a rutint, a tényeket a tervnél, a projektumnál.**

### A francia forradalom

**A konzervativizmus a mindennapi szóhasználatban a fennálló, a status quo** – bármi legyen is az – **megőrzését jelenti. Ebben az értelemben** valójában csak egy **politikai viszonyfogalomról** van szó, amelynek tartalma pusztán attól függ, hogy a mozgó és erősen változó politikai skála melyik pontjáról történik a minősítés. A konzervatív *jelző* használatában megnyilvánuló értékelés azonban csak ad hoc és felületes tájékozódásra alkalmas.

**A konzervativizmusnak két típusa alakult ki.** Az **angolszász konzervativizmushoz** hozzátartozik a **„régí” alkotmány megőrzése és a szabadságjogok védelme**, ugyanakkor **evolutív**, tehát **nem zárkózik el bizonyos társadalmi és politikai reformoktól**. E pragmatikus rugalmasság révén képes adekvát válaszokat adni napjaink kihívásaira is.

A konzervativizmus másik, „hagyományos” típusát talán **kontinentálisnak** nevezhetnénk. Ez inkább negatív tartalmúnak tekinthető, amennyiben jogtalan kiváltságoknak, az *ancien régime*-nek, a trón és az oltár egységének, a hagyományos tekintélyeknek minden áron való megőrzését, korszerűtlenné vált ideálokhoz való maradi ragaszkodást jelent. Képviselői – mivel a hatalom korlátozását vagy megosztását a társadalom atomizálásával, kaotikus állapotba taszításával azonosítják – nélkülözhetetlennek tekintik egy erős központi hatalom fönntartását. A formális (jogi) egyenlőséget hirdető liberálisokkal szemben, a francia forradalom eseményeinek hatása alatt, a katolikus konzervatívok a társadalom rendi tagolását, a születési kiváltságrendszerrel védelmezték.

A konzervatív eszmerendszer csak 1830 körül vált a politikai diskurzus részévé Angliában; filozófiájának lényegét azonban **Edmund Burke** már **1790-ben, Töprengések a francia**

*forradalomról* című munkájában megfogalmazta. A gondolkodás történetében ritkán fordul elő, hogy egy eszmerendszer oly szorosan kapcsolódjon egyetlen eseményhez, ahogy a modern konzervativizmus Burke-nek a francia forradalomra adott heves reakciójához. A konzervativizmus két évszázadának meghatározó témái voltaképpen nem egyebek azon megfontolások kibővítésénél, melyeket Burke konkrétan a forradalmi Franciaország kapcsán vetett fel.

A múlt századi klasszikus liberalizmus ellen fellépő egyszerű, restaurációs jellegű korai konzervativizmus – a magyar politikai köznyelvben ókonzervativizmus – mellett a század utolsó harmadában kibontakozott egy új politikai áramlat – akkori nevén az **újkonzervativizmus**. A századelő konzervativizmusának megújítói „konzerválásra méltó új értékek teremtését” tűzték ki célul, és gyökereiben kívánták elmentseni a hitük szerint a liberalizmus által felidézett veszélyt, a szocializmust. A 19. század közepétől a konzervatív gondolkodók a liberálisok helyett mindinkább a szocialistákban látták ellenfelüket.

### *A konzervativizmus „dogmatikája”*

A konzervativizmus legfontosabb általánosítható jellemvonása a **tradicionalizmus**, ami a meglévő szokások és intézmények tiszteletét jelenti. Valamennyi konkrét megjelenési formájának állandóan ismétlődő eleme az a meggyőződés, hogy a **történelemnek önmozgása van, a társadalom organikus képződmény, amely fejlődik. Ez az önfejlődés nem módosítható**, gyorsítható vagy lassítható akaratlagos döntésekkel, a társadalmi mozgásokba való **minden külső beavatkozás veszélyes és káros**. Ragaszkodni kell a spontán kialakult képződményekhez, fönnt kell tartani a hagyományos társadalmi struktúrát, szerepeket, szabályokat, és a maguktól beindult folyamatokat sem szabad siettetni, hanem ki kell várni, mivé fejlődnek. A társadalom olyan összetett rendszer, amelyet nem lehet gyökerestül felfordítani, csak a természetes változás fogadható el.

Egy konzervatív ideológiájából nem hiányozhat a **politikai szkepticizmus** és az **antropológiai pesszimizmus** sem. Az előbbi elv szerint a politikai bölcsesség nem az elméleti spekulációkban, hanem a történetileg felhalmozott tudásban van. A konzervatív gondolkodók **a politikára mint szükséges rosszra tekintenek**; úgy látják, hogy a politika egy speciális és korlátozott tevékenység, amelynek nem célja, hogy általános terveket és szabályokat dolgozzon ki, még kevésbé, hogy az embereket jobbá tegye, hanem „olyan eszköz, amely lehetővé teszi az ember saját maga választotta tevékenységének folytatását”, s elősegíti a társadalmi béke és rend fenntartását. A konzervativizmus **sajátos paradoxona**, hogy miközben maga is ideológia, **érvkészletéhez hozzátartozik az ideológiaellenesség**. Az antropológiai pesszimizmus pedig nem jelent mást, mint annak az elvnek a hirdetését, hogy az **ember tökéletlen lény**, hiszen elválaszthatatlan tőle a gyűlölet, az erőszak, az önzés, a kapzsiság stb. A gonosz ugyanúgy az emberi természet része, mint a jó, a negatív tulajdonságok nem a tökéletlen politikai intézmények következményei.

A konzervatívok úgy látják, hogy **az emberek alapvetően nem egyenlőek** – természetesen a jogi egyenlőséget ők sem kérdőjelezzik meg -, nem egyenlőek **fizikai és szellemi képességeikben, lehetőségeikben**. A rétegek, csoportok, szakmák közötti egyenlőtlenségek nem küszöbölhetők ki az emberi társadalomból. Azokban a kísérletekben, amelyekben mégis ki akarják iktatni az egyenlőtlenségeket, törvényszerűen jutnak el az erőszakhoz, hiszen csak így képesek megszüntetni a társadalom eredendően sokszínű valóságát. Ennek az alapállásnak fontos politikai következménye van, nevezetesen a **társadalmi hierarchia**, a vezető réteg, az ún. **uralkodó elit mindenkori szükségességének tana**: az emberek többsége rászorul a társadalom „legkülönbjeinek” irányítására, az isteni törvények útmutatására.

A liberalizmus politikai égisze alatt bekövetkezett **társadalmi átstrukturálódás**, amely egyes rétegek gyors felemelkedését, mások lesüllyedését és tömeges pauperizációt okozott, a konzervativizmus szerint – okkal gondolták így – robbanékony állapothoz vezetett. A

romantika eszméitől megihletett konzervativizmus ezért, a liberális állam segédletével folyó verseny ellen fellépve, a kialakuló kapitalista társadalmi hierarchiát nem fogadta el; **korporativizmust hirdetett**, a középkori rendi társadalmak – valóságos és elképzelt – bensőségességét kívánta az új körülmények között megteremteni. Ugyanakkor a liberálisokhoz hasonlóan a konzervatívok számára is fontos érték a **magántulajdon szentsége**, de ők – érthetően – elsősorban nem a kistulajdonosok polgári függetlenségét, hanem a feudális nagybirtok sérthetetlenségét védelmezték.

A **konzervativizmus** ugyanis, ismét csak a liberalizmussal szöges ellentétben, **vallásos és nemzeti alapon áll**. A racionálisan okoskodó világpolgár eszményével szemben a konzervativizmus, nemzeti érdekképviselőre törekedve, a keresztény hitelvek politikai hasznosítására tesz eredményes kísérletet. A törvényhozásban vitatkozó liberális értelmiségi pártokkal és a parlamenten kívül fenyegetően növekvő szocialista tömegpártokkal szemben – a protestáns és a katolikus klérus segédletével kialakulnak a konzervatív alternatívát hordozó tömegmozgalmak és tömegpártok. Ez a mai keresztényszocializmus, kereszténydemokrácia, az ún. sárga szakszervezetek és szövetkezeti mozgalmak kezdete, ez az Action Francaise, a német völkisch mozgalom stb. politikai eredete. Ezekből a foglalkozási és szakmai szervezetekből, érdekképviselőtekből, karitatív egyesületekből stb. nőtték ki a keresztény-konzervatív pártok.

### **A nacionalizmus**

A nemzettudat kialakulásával együtt jelent meg a **nemzeti mozgalom, a nemzet védelmét és felemelését megcélzó ideológia és politikai irányzat**. Ezt **nacionalizmusnak** nevezik, mely - ellentétben a ma szokásos szóhasználattal – nem volt okvetlenül ellenséges más nemzetekkel szemben. Sőt, abszolutista és rendies berendezkedésekkel szemben összefoghattak egymással nacionalista mozgalmak, mint pl. a magyar, a német (ausztriai) és az olasz 1848-ban. A nacionalizmus eszméje ugyanis kezdetben összekapcsolódott a jogi egyenlőség és a szabadság felvilágosult eszméjével, a nacionalizmussal szemben pedig a hagyományos rendi társadalmakhoz és abszolutista uralmi formához ragaszkodó erők léptek fel. (A XIX. század második felében ez a kapcsolódás meglazult, illetve megszűnt.)

A nacionalizmust a francia forradalom keltette életre (1789) Európában azzal, hogy az egyéni szabadságjogokat kiterjesztette a franciák közösségére. A királyok, dinasztiák elleni harcához ezzel egy új, csoportösszetartó erőt teremtett meg. **A nacionalizmus célja egy nemzetállam létrehozása volt. A nemzetállam a nemzet egészét, vagy nagy részét magában foglaló állam. Megteremtése már a 19. század elejétől alapvető politikai kérdéssé vált.**

## 28. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 28.

### *Széchenyi programja*

1825-ben a **rendi országgyűlés** összehívásakor még nem érett meg a helyzet a valódi változtatásokra, de látható volt, hogy a nemesség előtt csak egyetlen út áll, ha rálép a reformok útjára, és önmagán próbál segíteni. Ez az országgyűlés adott alkalmat Széchenyi István grófnak arra, hogy magyarországi politikai pályáját elkezdje. Ekkor ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia számára **egyévi jövedelmét, 60 ezer forintot**.

Széchenyi István a magyar főúri családok legkiválóbbjainak hagyományait folytathatta. 1791-ben született, atyja Széchényi Ferenc, aki kapcsolatba került a felvilágosodás eszmevilágával, s megalapította a **Nemzeti Múzeumot**. Anyja Festetich Julianna, György testvére. Katonaként a napóleoni háborúk során bejárta Európát, majd utazásai, főleg a Wesselényi Miklóssal megtett angliai útja döbbsentette rá, a „csúnyácska haza” állapotára.

Széchenyi ezután a **magyar politikai élet egyik meghatározó alakja lett**. Megalakította a **Nemzeti Kaszinót**, ahol a nemesség különböző rétegeihez tartozók megvitathatták a társadalmi problémákat. Könyvet írt a **lótenyésztésről**, s a lóversenyt is meghonosította az országban.

Az 1830-ban kiadott **Hitel című munkája** alkalmasnak bizonyult **a nemesség politikai aktivizálására**. Műve sikerét annak is köszönhetette, hogy ekkor már az európai politikai helyzet megváltozott, és a reformok a birodalomban is elképzelhetőnek látszottak. Franciaország elkergette a Bourbonokat, függetlenné vált Belgium, Lengyelország felkelt a cári rendszer ellen. Az udvart és mindenható kancellárját, Metternichet lekötötték a birodalomban zajló nyugtalanító események. Emiatt nem kívánta a helyzet kiéleződését a magyar rendekkel. Ez kedvezett a reformmozgalom elindulásának.

A nemesség polarizálódott. A viták színhelyei a **vármegyeházák**, illetve a vidéken is létrejött **nemzeti kaszinók** voltak. Terjedt a **liberalizmus**, amely **erősen összefonódott a nemzeti kérdésekkel**. A Hitel arra keresett választ, hogy a gazdasági dekonjunkturából milyen lehetősége van a nemességnek a kilábalásra. Széchenyi rámutatott arra, hogy a nemesség szegénysége az elavult feudális jogrendben keresendő. A gazdaságot csak akkor lehetne virágzóvá tenni, **ha eltörölnék az ősiséget és a kincstár öröklési jogát a természetes örökös nélkül maradt birtokokra**. A Hitel megindította a vitát arról, hogy előbbre juthat-e a nemesség akkor, **ha önként lemond kiváltságairól**.

A Hitelt **Dessewffy József** támadta meg, aki **Taglalat** című művében politikai állásfoglalásban túlmélt Széchenyi gondolatain. Felfedte, hogy **a parasztság jogfosztott állapotában** nem tud a nemességgel együtt a reformokért lelkesedni. Mindamellett kiállt a nemesség jogai és kiváltságai mellett, és ezeket veszélyeztetve látta a Hitelben. Széchenyi a **Világ** című művében válaszolt a Taglalatra.

1833-ban jelent meg **összefoglaló műve, a Stádium**, amely politikai, gazdasági és társadalmi reformprogramját **12 pontban foglalta össze**. Legfontosabb gondolatai az **ősiség eltörlése**, ami a birtokos hitelképességét fogja eredményezni, a **közteherviselés**, az **önkéntes örökös váltság**, a **törvény előtti egyenlőség**, a **közlekedés javítása** a folyók szabályozásával, a **céhek és árlimitációk eltörlése**, a **földek feudális tulajdonának megszüntetése**, a **nyilvánosság**, vagyis az országgyűlések üléseinek szabad látogatása, a nem nemesek **szabad földvásárlásának engedélyezése**.

A nemesség sérelmi politikáját céltalannak, következményeit tragikusnak tartotta, ezért szembe került a politikai élet több vezetőjével, sőt barátjával, **Wesselényivel** is. Írásai mellett sokat tett **Pest-Buda fővárossá fejlesztése érdekében**. A dunai rakpart, az állandó híd, a



Lánchíd (ahol a hídpénz megfizetése a nemeseknek is kötelező volt), a hengermalom, a hajógyár, a dunai gőzhajózás megindítása, az Al-Duna szabályozása az ő kezdeményezésére, közreműködésével valósult meg. A negyvenes években a **Tisza szabályozásával** és hajózhatóvá tételével a gazdaság pozícióit kívánta javítani. E sok munka mellett a politikai életben is hallatta szavát. Károsnak tartotta a negyvenes évek nemzetiségeket semmibe vevő politikáját. Különböző politikai nézeteik ellenére Kossuth méltán nevezte „a legnagyobb magyarnak”.

### ***A reformmozgalom kibontakozása, Kossuth Lajos programja***

Az **1832-36. évi országgyűlés** munkálatainak szellemét döntően befolyásolta a lengyel szabadságharc és az 1831. évi felvidéki jobbágyfelkelés. E két tényező hatására a **legfőbb kérdés a jobbágyság felszabadítása, az úrbériség eltörlése** lett.

E téma legkiemelkedőbb politikusa **Kölcsey Ferenc**, Szatmár vármegye követeként vett részt ezen az országgyűlésen és mondott megrázó beszédet az adózó nép állapotáról.

**A rendek az önkéntes örökváltsággal értettek egyet**, amely lehetőséget teremtett volna a jobbágy számára, hogy **összegyűjtött pénzén önmagát megválthassa** a földesúri terhek alól. Bár mindkét tábla megszavazta, az uralkodó nem szentesítette a javaslatot. Támadás indult a liberálisok, köztük Kölcsey Ferenc ellen, az országgyűlés berekesztése után pedig perek kezdődtek a legnépszerűbb politikusok félreállítása céljából. 1835-ben meghalt I. Ferenc, és a trónt az uralkodásra képtelen V. Ferdinánd örökölte. **Szabad kezet kapott** a magyarországi ügyek intézésében **Metternich**, aki konzervativizmusával **a feudális viszonyok változhatatlan megőrzésében** látta csak a monarchia jövőjének biztosítását.

**Wesselényi Miklóst**, aki az országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, hosszú bírósági eljárásban elítélték. Ugyancsak lesújtottak az országgyűlési ifjak vezetőjére, **Lovassy Lászlóra**, majd **1837-ben Kossuth Lajost is bebörtönözték**. Mindegyikük ellen az volt a vád, hogy megsértették a cenzúrát, és engedély nélkül terjesztették az országgyűlésen elhangzott beszédeket.

Az 1839/40. évi országgyűlésen a nemesség csak akkor volt hajlandó megszavazni az újoncokat és az adót, ha az udvar amnesztiát hirdet, és enged a reformköveteléseknek. Ez a politika eredményre vezetett, mivel Ausztria helyzete külpolitikailag meggyengült. A foglyok kiszabadultak. Az 1839/40. évi országgyűlés elfogadta, az uralkodó pedig szentesítette azokat a törvényeket, amelyek lehetővé tették az önkéntes örökváltságot, engedélyezték gyárak alapítását.

A börtönből kiszabadult Kossuth Lajos engedélyt kapott arra, hogy **politikai lapot** indítson. **A Pesti Hírlap 1841** elején jelent meg először.

**Kossuth Lajos** (1802-1894) Monokon született nemesi értelmiségi családban. Jogi tanulmányokat folytatott, vármegyei tisztviselő ügyvéd lett. Egy távolevő főrendet helyettesítve jutott el az **1832/36. évi országgyűlésre**, ahol a jurátusokkal kézzel írott **Országgyűlés Tudósításokat** szerkesztette, amelyeket szétküldtek a vármegyéknek. **1837-től a Törvényhatósági Tudósításokkal kezdeményezte**. Kossuthot **a cenzúra megsértése miatt ítélték el**. A börtönben megtanult angolul, és közgazdaságtannal is foglalkozott. Kiszabadulása után megteremtette a magyarországi politikai újságírást. Új műfajt is létrehozott, a vezércikket. Írásainak vezérfonala, hogy **a köznemességre támaszkodva reformok útján kell megteremteni a polgári nemzetállamot**. Ezért át kell alakítani a gazdaságot és a megkövesedett feudális jogrendet.

Az 1839/40.évi országgyűlésen megszavazott **önkéntes örökváltságról** jól tudta, hogy **alkalmatlan a jobbágykérdés megoldására**, mivel a parasztságnak nincs pénze arra, hogy saját sorsán javítson. Ezért **a kötelező örökváltságban látta a helyzet megoldását**, amikor a megváltásért **az állam kárpótolja a földesurat**. Az ország nyomorúságos közállapotainak

okát az adózásban kereste. Tudta, hogy **a nemesség nem mond le teljes adómentességéről**. Ezért előbb a háziadó megszavazását sürgette lapjában.

Felismerte, és lapjában hirdette, hogy **Magyarország az örökös tartományokkal szemben hátrányos helyzetben van**; gazdasága nyersanyagot és feldolgozatlan élelmiszert termel a birodalom iparilag fejlettebb tartományainak. Ennek oka az **1754-ben** bevezetett **vámrendszer**, amely a magyar birtokosok terménykivitelét is nehezítette. Lapjában megindította harcát az **önálló iparral és vámterülettel rendelkező gazdaságért**. Miután az országgyűlésen az önálló vámterület ügye elbukott, **1844-ben társadalmi mozgalmat szervezett**, a **Védegylet**et. Tagjai nem vásároltak idegen árut, ezzel csökkentették az osztrák és cseh iparcikkek iránti hazai keresletet. A magyar ipar siralmas állapotát jól mutatta az 1842-ben megrendezett ipari kiállítás. A társadalmi mozgalom természetesen nem pótolta az állam intézkedéseit, amelyre nagy szüksége lett volna az országnak.

## 29. A náci és a bolsevik ideológia

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 29.

### A szocializmus és a kommunizmus

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a XX. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

**Karl Marx** (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) utópisztikus szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A XIX. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

### Az orosz fejlődés

A totalitárius állam kialakulásának egyik útja az orosz fejlődésen alapult. Az Orosz Birodalom a nemzetközi kihívások és a tudatos modernizációs politika ellenére még a századfordulón is fejletlen agrárország volt. A meginduló modernizáció és a tradicionális elemek együttes megléte sajátos „torlódott” társadalmi struktúrát alakított ki és óriási társadalmi feszültségeket eredményezett. Ez, és az I. világháború okozta megpróbáltatások végül a cári birodalom megdöntéséhez vezettek. Az egymást követő forradalmak és kormányváltások, majd a polgárháború után – a cári despotizmus hagyományait is felhasználva – a **bolsevikok (az orosz kommunista párt tagjai)** tudták konszolidálni hatalmukat. A jól szervezett, a hatalom megragadására koncentrálnó kommunista párt ugyanis

alaposan kihasználta az 1917. februári forradalom utáni demokratikus államberendezkedést, ígéreteivel jelentős támogatókat szerzett a hadseregben, a munkásság, sőt a parasztság körében is. A polgári erők ezzel szemben sokkal megosztottabbak és gyengébbek voltak.

A „földről” megszervezett centralizált államot a **központi hatalom terrorja és az álegyenlőségen alapuló intézmények** működtették. A kommunista (bolsevik) párt egyeduralmán alapuló Sztálini diktatúra az 1920-as évek második felében épült ki. A hatalmi koncentráció az ún. **demokratikus centralizmus** (lényegében abszolút centralizmus) irányítási elvén nyugodott. Az irányító **bolsevik párt** több milliós taglétszámú szervezetté dagadt és leginkább egy hadsereghez hasonlított: parancs, engedelmesség és félelem jellemezte. A párton belül elkülönült az „élcsapat élcsapata”, a gondosan kiválasztott hivatásos pártfunkcionáriusok csoportja.

A párt irányítása alatt állt a legfőbb erőszakszervezet, az államvédelmi apparátus és a GULAG-ok (kényszermunkatáborok) rendszere. A szovjet típusú rendszer lényegében egy olyan **etatisztikus berendezkedés** volt, amelyben az állami erőszak, a megfélemlítés és a terror mellett bürokratikus pártirányítás érvényesült. Ezt az államberendezkedést kellett a II. világháború után a Szovjetunió érdekszférájába kerülő államoknak (köztük Magyarországnak is) átvennie, és Moszkva irányításával megvalósítania.

**Etatizmus:** az államnak, az intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerekre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatal, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

## Fasizmus és nácizmus

A **fasizmus** az 1930-1945 között csúcspontjukat elért agresszív nacionalista és totalitárius mozgalmak. Az eredeti fasiszta mozgalmat **Mussolini** alapította **1921 novemberében Olaszországban (Nemzeti Fasiszta Párt)**. Az 1930-as években Európa több államában alakultak ilyen mozgalmak, a legjelentősebb a német náci párt volt.

A fasizmus központi eszméje szerint egy kiválasztott nemzet felsőbbrendű a többi fajnál, a társadalmat egy diktátor vezetésének kell alávetni. A fasizmus igyekszik a demokrácia minden intézményét megszüntetni, az ellenzék minden támaszát (szakszervezetek, mozgalmak, egyházak) elnyomni, és mozgósítani a társadalmat a kitűzött cél érdekében. Belpolitikájában szociális demagógia és fajelmélet, külpolitikájában agresszió és militarizmus jellemzi.

## A totalitárius állam Németországban

A fasizmus szélsőséges formája(!), a **nácizmus Németországban** alakult ki. **1933-ban Hitler** jutott hatalomra, s vele együtt a fasizmus is. A két világháború között fasiszta rendszer volt hatalmon Japánban is. A II. világháború előtt és alatt a tengelyhatalmakkal szövetséges államokban (Szlovákia, Románia, Bulgária) is fasiszta típusú diktatúrák alakultak ki. Leghosszabb ideig Portugáliában (1974-ig) és Spanyolországban (1975-ig) működött fasiszta rendszer.

Az olasz fasizmus alapmintájához a fajelméletet, az antiszemitizmust és az ehhez kapcsolódó Lebensraum (élettér)-elméletet, a militarizmust és a szélsőséges rasszizmust is hozzáadja.

A nácizmus követői a náci voltak, akik a demokratákat és a szocialistákat okolták az I. világháborús vereségért és elutasították a versailles-i békeszerződést. A **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** az 1930-as évek elején a Weimari Köztársaság legnagyobb pártja lett, majd az **1932 novemberi választáson** győzelmet aratott. 1933 után a hatalomra került párt totális diktatúrát épített ki.

A világgazdasági válság volt az a tényező, ami aktivizálta a német nemzetiszocialista mozgalmat, és így a Weimari alkotmányosság széthullásán Hitler fel tudta építeni a totális fasiszta diktatúrát. Kancellári kinevezése után (1933. január 30.) *betiltotta a politikai pártokat, feloszlatta a szakszervezeteket*, és – az olasz korporációk mintájára – megalakította a **Német Munkafrontot**. További intézkedései közé tartozott a kötelező munkaszolgálat bevezetése, illetve a **kényszerkartellezés**. Az **1933. március 24-én** elfogadott **felhatalmazási törvény** pedig egyet jelentett a parlamenti és a helyi önkormányzati szervek teljes megszüntetésével, kiiktatásával. A tartományokat saját parlament és kormány helyett a Hitler által kinevezett helytartók irányították.

A felhatalmazási törvény szerint a kormány a parlament megkérdése és jóváhagyása nélkül is hozhatott törvényeket. Sokatmondó a törvény hivatalos elnevezése: „*törvény a nép és a birodalom megpróbáltatásainak legyőzésére*”.

Hindenburg elnök halála után (1934. augusztus) Hitler, mint a **német nép vezére (Führer)** a **saját kezében egyesítette az államelnöki és a kormányfői (kancellári) hatalmat**.

A fasiszta párt (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt – NSDAP) közjogi intézménnyé emelkedett, **az állam és a párt egybeolvadt**. Nyílt jogegyenlőtlenség érvényesült, és **az állam erőszakszervezetei** (SA, SS, GESTAPO) minden **törvényes ellenőrzés nélkül működtek**. A rendszer politikai módszerei a fegyveres erőszak, illetve a szociális és politikai demagógia voltak. A diktatúra ideológiai hátterét pedig a *fajelmélet* és az *antiszemitizmus* képezte.

A nácizmusnak 4 alapeleme van. Bármelyik hiánya esetén nem náci ideológiáról beszélünk.

## I. Fajelmélet

Nem Hitler „találmánya”, **Angliában** jelent meg **először**. Felsőbbségi tudat, mely szerint Angliának kell viselni a fehér ember terhét, azaz Anglia feladata a gyarmati területek kezelése; ezt felsőbbrendű pozícióból teszi. A *fehér ember küldetése, hogy civilizálja a vadakat*.

Részben **Gobineau** (1830-as évek) nevéhez kapcsolható: *a fehér civilizáció fejlettebb, felsőbbrendű*;

A **XIX. század közepén** jelentkezik a fajelmélet. → **Darwin**: *harc folyik az életért, a párért, a genetikai anyag örökítéséért, és ebben a harcban az erősebb győz*; aki *jobban teljesít, az jobb genetikai állománnyal rendelkezik*. Ennek a felfogásnak a társadalmi átvétele a **szociál-darwinizmus**.

A fajelmélet megfogalmazása 1890-es évekre tehető → **David Chamberlaint** (félig német) tekinthető a **német fajelmélet** forrásának. Ő már biológiai értelemben vett fajokról beszél, alacsonyabb és felsőbbrendű emberekről, értékhierarchia van szerinte a rasszok között (ehhez még nem társul az antiszemitizmus).

**Nietzsche** szerint az emberek együttélését isteni parancsolatok szabályozták. Kétségbe esve jelenti ki, hogy „Az Isten halott.”, azaz nincs már szabályozó elem az ember felett, így az embernek saját soraiból kell embereket kiválasztani, az erkölcsi szabályok felállításához. Olyanokat, akik képesek erkölcsi döntést hozni autonóm módon (**Übermensch**).

Ezeket az elemeket használta fel később Hitler.

1923-ban **Hitlert** a sikertelen puccskísérlete után 3 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése alatt írta meg a **Mein Kampf** (Harcom) című könyvét.

## A hitleri fajelmélet szerint az emberiség 3 csoportra osztható

### 2. Árják

- A legkiválóbbak; ők a felsőbbrendű faj; németek, angolok, skandinávok, svédek
- Az a dolguk, hogy uralkodjanak.
- Meg kell őrizni a vértisztaságot

### 4. Segédnépek

- Franciák, spanyolok, olaszok, portugálok, románok, magyarok (mediterrán népek)
- Ki kell szolgálniuk az uralkodó fajt (fizikai munkával)
- Gondoskodni kell, hogy ne szaporodjanak, és ne tanuljanak túl sokat (csak írni-olvasni és számolni).

### 5. Kiirtandók csoportja

- Zsidók, szláv népek, színes fajok.

## II. Élettér-elmélet

Mindehhez kapcsolódik még a Hitler által a Mein Kampfban megfogalmazott **élettér elmélet**, a **lebensraum**:

- külső élettér → a német népnek területekre van szüksége
- belső élettér → az országon belül néhány faj foglalja a helyet az árják elől

## III. Szociális demagógia (ez más diktatórikus rendszerekben is megjelenik)

Minden választási rétegnek azt kell mondani, amit hallani akar, a szavazatmaximálás érdekében.

**IV. Óspogányság- jellemzője a kereszténységtől való elfordulás, szembefordulás.** (horogkereszt, swastika; az indiai árja vallásban a napisten jelképe; a felső ágát balról jobbra fordították).

## A náci propaganda

A **propagandaminiszter**, Joseph Paul **Goebbels** képes volt manipulálni és meggyőzni az embereket. Rájött arra, hogy minél többet kell beszélni egy adott dologról, sokszor kell elmondani ugyan azt, így nem kellene ész érvek; **nem az észre, hanem az érzelmekre kell hatni**. Ehhez karizmatikus vezetők kellene.

Jelentéktelen újságíróból küzdötte fel magát a náci vezetők közé. 1924-től párttag, 1926-tól Berlin pártvezetője. 1928-tól képviselő, 1933-tól propagandaminiszter. Minden eszközt bevetett a náci ideológia népszerűsítése érdekében. **Ellenőrzése alatt tartotta a sajtót, a rádiót, a színházakat és a filmgyártást.** A háború kezdeti időszakában a német csapatok dicsőségét zengte sajtója, a sztálingrádi vereség után pedig erős kontroll alatt tartott, manipulált tudósításokban számolt be a részsikerekről, a „frontok kiegyenesítéséről”.

## A totális állam általános jellemzői

A totális államok működésének alapja, hogy *felszámolnak minden köteléket az állam és az állampolgárok csoportosulásai között.* **A totális államban az állam monopóliuma érvényesül a társadalom minden alrendszerében: a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a politika stb. fölött.**

A totális állam a modern kor szülötte, hisz *feltételezi a civil társadalom létét* és szorosan kapcsolódik a modern kor kulturális, ideológiai vonulataihoz. Ugyanabból a háttérből,

társadalom egy bizonyos fejlettségi szintjéből táplálkozik, mint a tömegtársadalmak demokratikus politikai rendszerei. Lényegi különbségekkel persze, de mindkettőben fontos szerepet játszanak a **tömegérzelmek** és a **manipuláció**, mint a tömeg irányításának eszközei.

A **fasiszta és a kommunista államok** kialakulásának alapja egyfajta **modernizációs válság**. A lemaradás olyan egzisztenciális félelmet, agresszivitást vált ki, amelyben aktivizálódnak a totális ideológiák. A lemaradástól való félelemből származó agresszív indulatok **bűnbakot** keresnek, és minden bajok forrását végül különféle faji, vallási tradíciókra, illetve az azokat megjelenítő csoportokra vezetik vissza. Mindkét rendszerre jellemző, hogy a zsarnoki hatalmat **egy párt** (NSDAP, kommunista párt) gyakorolja. A pártok a távoli jövőben elérhetőnek tűnő, ám valójában egyáltalán nem megvalósítható célokat tűznek ki (pl. világoralom, a teljes egyenlőségen alapuló kommunista társadalom), s e célok legitimálják hatalmukat és az egyre növekvő centralizációt.

A két rendszerrel azonban – a végeredményben megmutatkozó hasonlóság ellenére – lényeges eltérések is megállapíthatók, hiszen a kommunista hatalomfelfogás a francia jakobinizmus elvére támaszkodik, és népek, fajok kiirtását programszerűen nem tűzi ki.

A **totális rendszerek alapja tehát egy ideális, távoli cél, és az ennek elérését megakadályozó, bűnbaknak kikiáltott társadalmi csoport megkeresése**. A manipulált **tömeg** elfogadja a bűnbaknak kikiáltott csoport megbüntetését, és ezáltal mintegy **cinkosává válik a hatalomnak**. Mivel a válságra nem nyújt megoldást e rendszer, mindig újabb és újabb áldozatra, bűnbakra van szüksége, s így az erőszak és a terror állandósul. Az egyén rákényszerül arra, hogy - önvédelme érdekében – versengjen a hatalmon lévők kegyeiért, és erkölcsi tartását feladva behódoljon. A totális állam tehát képes közreműködésre bírni saját áldozatát.

A **nyílt politikai terror** és a jogbiztonság hiánya mellett a totális állam a gazdasági életre is kiterjed. A javak egyre nagyobb méretű újraelosztása, a piac, a **magántulajdon korlátozása** (esetenként megszüntetése) pedig egyre **csökkenti az állampolgárok egzisztenciális biztonságát**. A piac megszűnése révén a **gazdaság elveszíti alkalmazkodóképességét**, és a válság egyre súlyosabbá válik. A gazdasági zavarok kiküszöbölésére tovább nő az irányító apparátus létszáma. A totális állam azonban képtelen megújítani önmagát, mivel a rendszer felülről szerveződik meg, és a társadalomban eluralkodó félelem révén megszűnnek a társadalmi visszacsatolás információs csatornáit. A vezetőknek nem lesznek valós információi a társadalomról és a gazdaságról, így képtelenek jó döntéseket hozni.

A totalitárius államok, mivel nem nyújtanak fejlődési alternatívát, bukásra vannak ítélve.

**A fasiszta ideológia főbb jellemzői:** a vezérelv (egy rendkívüli képességekkel rendelkező vezér erős uralmának érvényesítése); a szélsőséges nacionalizmus (amely a nemzeti közösséget gyakran faji közösségként értelmezi, s jogosnak tartja a más népek rovására történő terjeszkedést); a szociális igazságosság hirdetése a kisemberek érdekében (ez a kistulajdon megerősítését jelenti).

**A marxista-kommunista ideológia főbb jellemzői:** a széles néprétegek jóléte csak a magántulajdon felszámolásával, a termelőeszközök köztulajdonba vételével érhető el; az új társadalom kialakításának első lépése, hogy a munkásosztály szervezett pártja megszerzi és diktatórikusan gyakorolja az államhatalmat, mindaddig, amíg meg nem teremti a kommunista társadalmat.

## 30. A tatárjárás és következményei

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 30.

Társszerző: Cserdi Dóra

### **A tatárjárás és IV. Béla tevékenysége**

II. András után fia, IV. Béla (1235-1270) került a trónra. Már hercegsége idején sem értett egyet apja politikájával, és uralkodóként **megkísérelte visszaszerzni az eltékozolt földbirtokokat.**

Miközben Magyarországon mindenki a belpolitikai eseményekkel volt elfoglalva, addig a tatárok meghódították Kelet-Európát. A hírt 1236-ban Julianus barát hozta meg Magyarországra, aki a keleten maradt magyarokat indult el megkeresni.

IV. Béla a tatárok elől menekülő Kötöny kun királyt befogadta országába 40 000 emberével együtt, és **kíváltságokat adományozott** nekik. Kötöny vállalta a kereszténység felvételét. Béla támaszt remélt a nomád kun lovasságtól a tatárokkal szemben. A kunok bekerülése azonban tovább mélyítette a király és alattvalói között feszülő ellentétet. A magyar urak a tatártámadásért is a kunokat okolták, megölték királyukat, mire azok elhagyták az országot.

A közelgő tatár veszélyt nem mérhették fel kellő súllyal Magyarországon. A király is csak Kijev eleste után döbönt rá a veszedelem nagyságára. Fegyverbe szólította a bárókat, szervienseket, várjobbágyokat. A tatárok a Kárpátokban a Vereckei-hágónál elsöpörték Tomaj Dénes nádor hadát, s szabad volt az útjuk az ország belsejébe. Az ország külső segítség nélkül, saját erejére támaszkodva szállt szembe az ellenséggel.

A tatárok 1241 márciusában törték át a Vereckei-hágó védelmét. A döntő csatát 1241 április 12-13-án vívták a **Muhi pusztán** itt a **magyar sereg nagy része elpusztult.** Béla a dalmáciai Trau várába menekült.

A tatárok berendezkedtek az országban, behajtották az adókat, raboltak. De csak a tél beállta után keltek át a Dunán. Szervezett ellenállással nem találkoztak, de a kővárak ott is ellenálltak. A tatárok kézre akarták keríteni a királyt, hogy behódolásra kényszerítsék, de nem tudták elfogni. 1242 márciusában a tatárok pusztítva, foglyaikat magukkal hurcolva, váratlanul kivonultak az országból.

1241 decemberében meghalt Ögödej nagykán. Mivel Batu kán (a nálunk hódító tatárok vezére) is igényt tartott erre a címre, a **tatárok kivonultak** az országból. Más feltételezések szerint a kivonulás oka a tatárok harcmodorában keresendő.

A tatárjárás legfájóbb velejárója a hatalmas emberveszteség volt. (Egy német évkönyv 1241-ben már lemondott a magyarokról, mondván, Magyarország 350 évi fennállás után elpusztult.)

A veszteségeket részben a bevándorlás pótolta. Ekkor települtek le a jászok is a Jászságban. A kunok és a jászok, a korábbi nomád népekhez hasonlóan, egy-két évszázad alatt beleolvadtak a magyarságba.

Nőtt a XIII. század eleje óta Erdélybe betelepülő vlachok száma. Az állattartó románok elsősorban a királyi erdőuradalmakban települtek le. S cseh és lengyel bevándorlás révén délebbre húzódott a szláv etnikai határ, de az ország lakosságának 70-80%-át továbbra is a magyarság alkotta.

IV. Béla a pusztítás után változtatni kényszerült politikáján. **Visszahívta a kunokat**, a kihalt országrészekre **külföldi telepéseket hívott**, már ő is **adományozott földeket**, de ezért a **birtokosokat várépítésre és seregek állítására kötelezte.** Tömeges várépítés indult meg.

Maga a király is számos erődítményt emeltetett. Gazdasági és védelmi okoktól vezérelve számos településnek adott városi rangot.

Külpolitikájában **kelet felé keresett szövetségeseket** (pl.: egyik lányát a halicsi fejedelemhez adta feleségül). Igyekezett kiszélesíteni támogatóinak a bázisát, ennek során **megerősítette a szerviensek jogait** (1267-es törvény), és **erősítette a városokat** (kiváltságlevelek, vámmentes kereskedelem, szabad bíró- és tanácsválasztás, köfal építése). Ezzel a kényszer szülte politikával tovább erősítette a nagybirtokos bárókat.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

## 28 Tatárjárás és új honalapítás

### Magyarországon

- a Magyarország a XIII. század második felében
- b A muhi csata (1241. IV. 11.)
- c A tatárjárás (1241-1242)

**Egy kis olvasnivaló:**

### **ALMÁSI TIBOR: A második honalapító • IV. BÉLA KIRÁLY**

*Rubicon, 9. évfolyam (1998) 9-10. szám (83-84.)*

**Második honalapítóként él emlékezetünkben IV. Béla király, bár még ifjú hercegként buzgón közreműködött a királyi hatalom aláásásában, mikor az előkelők egy csoportja apja ellenében felhasználta őt. Nem csoda, hogy amikor megörökölte a trónt, saját egykori híveivel is szembe került. Korábbi korok viszonyait álmodta vissza, de nem forgathatta vissza az idő kerekét. Az a kiszolgáltatottság, amibe a tatárjárás során került, teljesen kijózanította. Batu kán hadainak kitakarodása után megkezdte az ország újjászervezését, a királyi hatalom megerősítését. Ám a viszály apa és fiú között ismét felütötte a fejét.**

A középkor királyai esetében ritkán ragadható meg olyan egyértelmű biztonsággal egy-egy uralkodó kormányzati programja, mint IV. Béla király esetében. Ráadásul Béla király már trónra jutása előtt határozottan nyilvánvalóvá tette alapvető országalakító elképzeléseit azon küzdelmek során, amelyek az 1220-as évektől az ellenzék vezéralakjaként apjával, II. András királlyal szembeállították. Az ugyan nyilvánvaló, hogy Béla, a megölt Gertrúd királynétól származó elsőszülött fiú, akit az ellenzék apja akarata ellenére 1214-ben mindössze 8 évesen királlyá koronáztatott, eleinte csak eszköz volt a II. Andrást támadó főpapi-főúri csoport kezében, ám férfivá serdültekor már kétségtelen belső meggyőződés állította őt az újításokkal kísérletező királyi politikát ellenzők élére.

Hite szerint apja kormányzata rossz irányba vitte az országot, amikor meggondolatlan és fölösleges adományok sorával aláasta a királyi birtokállományban megtestesülő hatalmi alapokat, amikor ezzel egyidejűleg túlzott gyarapodáshoz segítette kegyeltjeit, és amikor az elvesztett bevételek pótlását keresve, a pénzügyigazgatásban hitetleneket, zsidókat és mohamedánokat juttatott vezető szerephez, előidézve mindezzel a királyi tekintély megingását. Szeme előtt kívánatos és visszaállítandó világgként a nagyapja, III. Béla korabeli állapotok képe lebegett.



Amikor törekvései érvényre juttatására 1228–1231 között átmenetileg tere nyílt – maga mögött tudva az elégedetlen kárvallottak széles táborát –, kiterjedt birtok-visszavételi politikát folytatott. Apja azonban – megerősítve megingott hatalmát – csakhamar megsemmisítette fia eredményeit. Így Béla hiába rendelkezett önállóan kormányzott országrésszel – előbb 1220–1226 között Szlavóniában, majd 1226-tól Erdélyben –, hiába volt viszonylag széles politikai mozgástere támogatói táborának megszervezéséhez, hiába vezettek sikerre önálló, keleti irányultságú külpolitikai próbálkozásai – akár a kunok megtérítésével (1226–1227), akár a keleten maradt magyar néprész felkutattatásával (1232, 1235) –, amíg II. András uralkodott, kénytelen volt megadó türelemmel elfogadni a szemében kárhozatos berendezkedés ártó működését.

A tettek ideje 1235-ben, apja halálával érkezett el számára. Gyorsan és szigorúan megbüntette az elhunyt király egykori legfőbb támaszait. A volt nádort, Ampod fia Dénest, nemcsak börtönbe záratta, hanem meg is vakított. Menekülnie kellett előle Beatrixnak, a megözvegyült, éppen gyermeket váró ifjú királynénak is. A bosszú együtt járt a királyi földállományt gyarapító birtokelkobzásokkal. Természetesen a továbbiakban már nem gördült akadály a módszeres birtokrestaurációs politika elé. Az eltökélten véghezvitt kiterjedt visszavételek először csak csalódást keltettek az új király híveiben, akik a II. András-kori mellőzöttség után most elsősorban kárpótlást jelentő adományokat reméltek az új királytól, ám azok szinte teljesen elmaradtak. Amikor azonban táborának tagjai személyesen is közvetlenül szembetalálkoztak a király földelvételei igyekezetével – ideértve az egyházi birtokosokat is –, zajos elégedetlenség tört ki.

Nem növelték Béla népszerűségét a királyi tekintély emelését célzó intézkedések sem. Jelenlétében nem ülhetek le többé a nagyurak, akiknek székeit elégettette. Udvarában személye szinte megközelíthetetlené vált azáltal, hogy kötelezővé tette az írásbeli kérvények benyújtásán alapuló ügyintézkedést. A csalódottak neheztelése akkor vált gyűlöletté, amikor 1239-ben befogadta országába a mongolok elől menekülő kunokat, s azok a király gyámolító védelme alatt számtalan, nomád életmódjukból eredő, megtorolhatatlan sérelmet okoztak a magyaroknak. A király pár év alatt valóban kiszélesítette hatalma birtokalapját, s a távolságtartó uralkodói tekintély elfogadására is rászorította alattvalóit, ám az elért eredményeket alapjaiban kérdőjelezte meg a személyét övező növekvő ellenszenv és bázisának elvesztése. A belső meghasonlás a tatár fenyegetésről érkező hírek fényében vált különösen veszélyessé. A tatár támadás bizonyossá válása 1241 elején ráadásul újabb gyanakvásoknak adott táptalajt a kunok iránt, ami a haragvó magyarokat – már a mongol invázió napjaiban – Kötöny kun király megölésére és a népe körében végrehajtott vérengzésre ragadtatta, mire a kunok nagy dúlással déli irányban elhagyták az országot.

A Sajó menti muhi csatában 1241. április 11-én elszenvedett döntő vereség után Béla király roppant viszontagságok közepette jutott el a dalmáciai Trau várának oltalmat adó falai közé. A nyugati hatalmaktól remélt segítség elmaradását itt kellett csalódottan tudomásul vennie. Az országvesztés kijózanító erejű csapása nyilvánvalóan mély, önvizsgáló számvetésre kényszerítette, s valószínűleg számos helytálló tanulság levonására is ekkor érkezett el az alkalom. A tatárjárás mindenestre éles cezúrát vont uralkodása két korszaka közé.

Az utókor előtt nem kétséges, hogy országlásának első éveiben igyekezete egy letűnt állapot visszahozására alapvetően irreális és anakronisztikus volt. A gazdaság előrehaladott szerkezeti átalakulása és ezzel összefüggésben a társadalom átrétegződése feltartóztathatatlanul a Szent István-i berendezkedés felbomlásának irányába haladt, amely rendszert végül is nagyrészt maguk alá temették az elpusztult ország romjai. IV. Béla, kezdeti

elképzeléseiből sok mindennel szakítva, feladta a meddő kísérletezést a régi világ újjraélesztésével. Józan realizmussal látott az ország újjáépítéséhez. A valóságos viszonyokat jobban számba vevő s azokból kiinduló kormányzati politika kényszere talán nem kis részben abból eredt, hogy az országot a tatárok újabb támadásától való rettegés bénító béklyójából csak olyan gyakorlatias és céltudatos intézkedések sorával lehetett kiszabadítani, amelyek mindent a védelmi képesség erősítésének rendelték alá, és e cél jegyében összpontosították a mozgósítható erőforrásokat.

IV. Béla 1242 után jelentős adományozásba kezdett, és felhagyott a tömeges birtokvisszavétellel. Adományaiban sűrűn szabott katonai feltételeket. Nagy energiát fordított a korszerű nehézfegyverzetű lovasság és az azt kiegészítő mozgékony, nyilazó könnyűlovasság erősítésére a régi, elavult, a királyi várszervezeten nyugvó haderő helyett. A költséges páncéloskatonaság kiállíthatósága érdekében ugyanúgy adott birtokokat, mint a roppant összegeket felemésztő kövárépítés ösztönzésére. A várépítésben ő maga és családja ugyancsak élen járt. Az erődítések létesítése a városokra szintén kiterjedt. Védhetőbb falak közé telepíttette át Pest és Zágráb lakosságát, de a falakon belülre költöztette az esztergomi és a székesfehérvári polgárokat is. Kiváltságlevelek kiadásával települések sorát pártfogolta várossá fejlődésükben. A megfogyatkozott népességű országba visszafogadta a katonai szempontból számára nagy jelentőségű kunokat. A lakosságpótlás jegyében nagy paraszti tömegek költöztek be az országba a határokkal szomszédos románok és szlávok lakta területekről. A nyugati térségből elsősorban mesterségekhez, bányászathoz értő, városlakó népesség érkezett, főként német jövevények. Célpontjukat elsősorban a Felvidék ekkor fellendülő bányavárosai jelentették.

Külpolitikáján is változtatott: csalódást keltő tapasztalatai nyomán a nyugati kapcsolatok erősítése helyett inkább azokkal a szomszédos területekkel igyekezett jó viszonyt ápolni, amelyekkel országa osztozott a tatár fenyegetettségben. Ennek jegyében gyermekei közül többet – nyolc leánya és két fia volt – „randon alul”, keleti fejedelmi családok tagjaival házasított össze. A trónörökös István herceg is kun feleséget kapott. Végleg feladta a magyar külpolitika fél évszázados halicsi expanziós törekvését, s szövetségi viszonyt teremtett (1250). Ausztria területén viszont többször háborús konfliktusokba keveredett. 1243-ban előbb visszavette a tatárjáráskor osztrák kézre került nyugat-magyarországi megyéket, majd amikor 1246. évi Ausztria elleni hadjárata során az osztrák herceg is elesett, és kihalt a hercegi dinasztia, megindult a magyar és cseh király vetélkedése Ausztria birtoklásáért. A harcok csak átmeneti sikereket hoztak Béla és időközben megkoronázott fia, István számára. Végül II. Ottokár cseh királynak a Morvamezőn aratott kroissenbrunni győzelme 1260-ban véget vetett a magyar terjeszkedési törekvéseknek, és megszűnt István rövid életű stájer hercegsége is.

Az 1260-as években ismét belviszály dúlta fel az ország nyugalmát, ezúttal a király és a trónörökös közötti küzdelem képében. E harcok a királyság megosztásához vezettek apa és fia között, közvetetten pedig fontos előjátékát alkották az Árpád-kor végi tartományúri széttagolódásnak. Annyi azonban e politikai zavarok megléte mellett is kijelenthető, hogy az ország 1270-re, IV. Béla király halálának idejére belső állapotait tekintve túljutott a sebek begyógyulásának legnehezebb szakaszán, ami nem kis részben megújulni képes uralkodójának, a második honalapítónak az érdeme.

## 31. Magyar-török küzdelmek és együttélés a XVI-XVII. században

### VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 31.

Hunyadi Mátyás halála után **Jagelló Ulászló** uralkodása alatt (**1490-1516**) lebontotta a Mátyásféle államszervezetet (1490-1494). II. Ulászlót tízéves fia, **II. Lajos** követte a trónon (**1516-1526**). A kiskorú király helyett egy bárókból, főpapokból és köznemesekből álló tanács látta el a kormányzás teendőit. Az államhatalom bomlása az ő uralkodása alatt is folytatódott, a királyi jövedelmeknek továbbra is csak a töredéke folyt be. Ezt a csekély jövedelmet is csaknem teljesen fölemésztette annak a nyolcezer zsoldosnak a fizetése, akik a déli határt őrizték, a végvárak karbantartására alig futotta. Állandó hadsereg hiányában tartani lehetett attól, hogy a határvédelem a helyi török támadása alatt is összeroppanhat.

A **pénztelenség** következtében a végvárrendszer karbantartása elmaradt. A több mint 1500 km hosszú déli védelmi vonal omladozó falú erősségei és rosszul fizetett katonái (tizedannyian, mint Mátyás korában) nagy hősiességgel álltak ellent a határ menti török erők kisebb hadműveleteinek. (1521-ig egyetlen nagyobb várat sem veszítettek el.) Nagyobb török had támadásától nem kellett tartani: a törököket lekötötte a keleti terjeszkedés, a perzsiai háborúk. A szultán időről időre meghosszabbította a magyar királlyal fennálló békét.

I. (Vad) Szelim uralkodása idején az Oszmán Birodalom eddig soha nem tapasztalt mértékben megerősödött. Olyan nagy létszámú hadsereget tudott kiállítani, amellyel egyetlen európai ország sem harcolhatott a győzelem reményében.

1520-ban meghalt Szelim, utóda a fia, **I. Szulejmán (1520-1566)** lett. Az uralkodóváltás megkönnyebbülést keltett Magyarországon. Olyannyira, hogy Szulejmán békeajánlatát, noha az nem tartalmazott új feltételeket, a magyar vezetés válasz nélkül hagyta. Ez a diplomáciai lépés olyan országra vonta az **összpontosított török támadás** veszélyét, amely belsőleg megosztott, katonailag felkészületlen, külpolitikailag elszigetelt volt.

Szulejmán **1521**-ben meg is indította hadait az első magyar végvár vonal ellen. Kara Ahmed harmadvezír július elején elfoglalta a Száva menti **Szabácsot**. A Száván épített hidat – amely a török had átkelését biztosította volna – elsodorta egy vihar. Így a már korábban ostrom alá vett Nándorfehérvár körül összpontosult a törökök ereje. A vár kapitányai **Török Bálint** és **Héderbáni Ferenc** az ostrom alatt nem tartózkodtak a várban, mindkettőjüket familiárisaik (Török Bálintot Móré Mihály) helyettesítették. A vár 1200 védője nem volt képes tartani a török túlerőt, így Nándorfehérvár elesett 1521. augusztus 29-én. Noha a király már július közepén megindult a török ellen, a felmentő hadak csak augusztus végére gyűltek össze nagyobb létszámban, s arra már nem volt alkalmuk, hogy beavatkozzanak az ostromba. **Szabács és Nándorfehérvár elfoglalásával az ország nyitva áll a török előtt.**

### A mohácsi csata

I. Szulejmán **1526. április 23-án** indult el a fővárosból, Isztambulból Magyarország felé. A magyar kormány már 1525 végén tudott a török tervezett hadjáratáról. A védelmi esélyek azonban még 1521-hez képest is tovább romlottak, a helyi török erők tovább tágították a végvár vonalon keletkezett rést. 1525-re az első védelmi vonalból már csak **Jajca** és **Klissza** maradt magyar kézen. Tomori a védelemben ki akarta használni a török had útjába kerülő

természetes akadályokat: a Szávát, a Drávát és a folyók vidékeinek mocsarait. Tervét azonban keresztül húzta a királyi sereg lassú gyülekezése.

**Július 2-án** a szultáni sereg átkelt a Száván, a magyar király elrendelte a bandériumok számára a gyülekezést a Tolnai táborba. Maga a király csak július 20-án érkezett a gyülekezőhelyre. A török sereg már megkezdte a szávai átkelést, amikor a magyar haditanács kinevezte **Tomori Pált** és **Szapolyai Györgyöt** (Szapolyai János öccsét) **a magyar sereg két fővezérévé.**

Tomori egy kisebb sereggel a Drávához indult, hogy föltartóztassa az előrenyomuló szultánt. A király és a haditanács viszont itt alkalmatlannak találta a terepet a harcra, s **a csata színhelyéül a mohácsi mezőt választotta.**

A magyar haditanács döntése az volt, hogy a 75-80 ezer reguláris katonából álló török sereget akkor kell megtámadni, amikor az a dombról leereszkedik. A két fővezér, Tomori és a távollévő erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost helyettesítő Szapolyai György ezzel a dombbal szemben állította fel **1526. augusztus 29-én** a 25 ezer főnyi magyar haderőt. Az első harcrend jobbszárnyát a szlavóniai nehézlovasság, centrumát lovas egységekkel megerősített gyalogos zsoldosok, balszárnyát pedig tiszántúli lovascsapatok alkották. A második harcrendben voltak a királyi, főpapi és a főúri bandériumok, gyalogos és könnyűlovas egységekkel kiegészítve. A törökök ezen a napon nem akartak csatát kezdeményezni, s a szultán táborba szállást parancsolt, amikor a hajnal óta hadrendben álló magyar sereg délután három óra tájban támadási parancsot kapott. Az első harcrend jobbszárnyának rohamával indult az ütközet. Aminek a török balszárnyon levő, megzavarodott ruméliai lovasság nem tudott ellenállni. Tomori a siker láttán az első harcrend másik két elemét és a második harcrendet is bevetette. Mire azonban ezek elérték a törököket, a Batthyány Ferenc vezette jobbszárny támadása kifulladt, a katonák egy része zsákmányolásba fogott, a Perényi Péter vezette balszárny pedig megfutamodott a török jobbszárnyat alkotó anatóliai lovasság elől. Így az előretörő centrum a török ágyúállások előtt a janicsárság tüzebe került. A lovasság menekülésbe fogott, sorsára hagyva a gyalogságot, s mintegy másfél órai küzdelem után a csata véget ért.

A magyar seregből 15 ezren estek el a helyszínen, közöttük hét főpap, maga Tomori is, és huszonnyolc főúr. A menekülők közül sokan, Lajos király is a Brodarics-említett mocsárba vagy a megáradt Csele-patakba fulladtak, másokat az üldözésükre küldött török erők mészároltak le.

A védtelenül maradt királyi székvárosba szeptember 9-én vonult be I. Szulejmán. Kirabolta Budát, portyázói pedig végigdúlták a Dunántúl egy részét s a Duna-Tisza közét. Tartósan azonban ekkor még nem rendezkedtek be az ország közepén, **a szultán október 9-én elhagyta Magyarországot**, de ez nem jelentette azt, hogy figyelme elfordult a térségtől. A következő évtizedek minden jelentős belpolitikai fordulatát ellenőrizte és a számára kedvezőtleneket ellensúlyozta. A szerémségi várakat szilárdan kézben tartották a török helyőrségek, és a terepviszonyok miatt nem kellett attól tartaniuk, hogy a magyarok a térségben új védelmi vonalat építenek ki.

## Az ország három részre szakadása

Mohács legsúlyosabb következménye nem a katonai vereségben, hanem a nyomában fellépő anarchikus viszonyokban rejlett. A fiatal, gyermektelen uralkodó halála felvetette a trónöröklés kérdését, királyjelölt kettő is akadt. A Habsburgok számára a **Jagellókkal kötött dinasztikus szerződés** jogalapot teremtett a magyar trónra, a török előretörés pedig szükségessé tette számukra, hogy a magyar területeket ellenőrzésük alá vonják. Ugyanakkor a magyar köznemesség jelentős részének régóta volt a királyjelöltje Szapolyai János erdélyi vajda, aki az 1505-ös **rákosi végzésre** hivatkozhatott.

**1526. novemberében** a nyitrai püspök koronázta meg **Szapolyai Jánost (1526-1540)**, majd decemberben az országgyűlés királlyá választotta Habsburg Ferdinándot. A következő időszakban a két király azért harcol, hogy a másikat kiszorítsa a hatalomból. Elsősorban próbálnak minél több támogatót szerezni a birtokadományozással, de vannak kisebb-nagyobb összecsapások is, melyekben Ferdinánd német-római segítség nélkül marad (zajlik a reformáció első szakasza).

**A törököknek ez a megosztott politikai állapot kedvez; ezért az ő érdekük az, hogy mindenképp maradjon két király, egyiküknek sem szabad győznie.** Ezért a szultán **1527-ben** Magyarországra küldi **Gritt** (velencei származású, történelmi kalandor), hogy megakadályozza bármelyik uralkodó győzelmét, minél nagyobb hasznot szerezzen, és hogy érvényesítse Velence érdekeit a magyarországi politikában. Gritti meggyőzi Szapolyait, hogy szerezzen török támogatást a Habsburgokkal szemben. **A török készséggel vállalkozott Szapolyai támogatására**, addig is szabad bejárása van az ország területére.

A szultán vezette sereg **1529** májusában indult el Isztambulból Bécs felé, elfoglalják a fővárost és a szultán visszahelyezi Szapolyait a trónra. A korán beköszöntő tél és az élelmiszerhiány miatt a szultán a visszavonulás mellett döntött.

Szulejmán **1532** nyarán újabb kísérletet tett **Bécs** elfoglalására, de **Kőszegnél** megtorpantak. A védők közel egy hónapig tartották a várat a törökökkel szemben. Közben hatalmas nemzetközi haderő gyűlt össze Bécs védelmére és megkezdődött a törökök szent ünnepe, a ramadán is, így szeptemberben a sereg elindult haza.

**1538 februárjában** Ferdinánd és Szapolyai megegyezik Váradon. **A váradi egyezésben** mindkét király kölcsönösen elismerte egymás méltóságát és megállapodtak, hogy amíg Szapolyai él addig ő a király, de halála után Habsburg Ferdinánd fog uralkodni.

A még csecsemő **János Zsigmond** maradt az egyetlen lehetséges utód. Ferdinánd kifogásolta, hogy Szapolyai és támogatói igyekeztek elérni, hogy János Zsigmond lehessen majd a király a váradi szerződés ellenében. Így **1541-ben osztrák és német birodalmi csapatok ostrom alá vették a fővárost**, hogy életbe léptessék a szerződést. Nem volt elég erő az ostrom visszaveréséhez, vagy felmentő sereg szervezéséhez. ☞ 1541 nyarán török haderő érkezik az ország területére **Fráter György** kérésére; kettős ostromgyűrű alakult ki Buda körül. A Habsburgok török kérésre elvonultak.

**Szulejmán** felajánlotta, hogy segíti János Zsigmondot. Vendégül hívta a saját sátrába, az összes magyar földesúrral együtt **1541. aug. 29-re**. A török katonák „turistaútra vonultak” Budára, látszólag fegyvertelenül, de aztán ott is maradtak. Végül elengedték a főurakat, kivéve Török Bálintot (isztambuli börtön). Izabellát az Oppern Hercegségbe száműzték. Itt kezdődött Magyarország három részre szakadása.

- Habsburg Ferdinánd – **A Királyi Magyarország** (Észak-Magyarország)
- **Török Hódoltságú** területek – Magyarország középső része
- Fráter György - **Erdély**

## Végvári küzdelmek (1552-1568)

Buda elfoglalása után (1541) a törökök több hadjáratban is megerősítették Buda helyzetét, majd Fráter György kísérlete után **1552-ben éket vertek Erdély és Magyarország közé**. A törökök **két irányból** támadtak. Szulejmán először Temesvárt ostromolta, amelyek zsoldosai a várkapitány Losonczy Istvánt megadásra kényszerítették. Eközben Ali budai pasa Drégelyt vette ostrom alá. A három napig tartó ostromban a várvédők, élükön Szondi György várkapitánnyal hősi halált haltak. A két sereg **Szolnok alatt egyesült**, s a vár védői nem várták be az ostromot. A Felvidék és a bányavásorok védelmét biztosító egri várat Dobó István és Mekcsey István védtek. A szeptember 15-én kezdődő ostrom után a törökök még három nagy rohamot indítottak, amelyek a védők ellenállásán törtek meg. Végül 1552. október 18-án a súlyos veszteségek miatt Ahmed **elvezette a török seregeket Eger alól**. A porta a következő években nem intézett támadást a végvárak ellen. **Ezt az időt kihasználva** a bécsi haditanács **olasz mérnököket** küldött Magyarországra, s irányításukkal **korszerűsítették a végvárakat** (fülesbástya). **Szulejmán utolsó nagy hadjáratának (1566) eredeti célja Eger volt**, de amikor Zrínyi Miklós Siklósnál megvert egy török csapatot, megváltoztatta haditervét, és Gyula bevétele után Szigetvár alá vonult. Zrínyi Miklós hősiességgel védte a várat, és végül maroknyi katonájával kirohant az égő várból (Szulejmán ekkor már két napja halott volt). A század legnagyobb várháborúját végül a Miksa és II. Szelim kötötte **1568-as drinápolyi béke** zárta le, majdnem negyven évre rögzítve a status quo-t. */Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek 45. oldal/*

## A tizenöt éves háború (1593-1606)

II. Rudolf (1576-1612; magyar királyként I. Rudolf 1576-1608) nem érzékelte, hogy a Török Birodalom már túljutott hatalma csúcspontján, s a béke fenntartására törekedett. III. Murád szultán azonban az ismét hevesebbé váló határviszályokban (1590-1593) elszenvedett egyik török vereség ürügyén hadat üzent a Habsburg uralkodónak. Elkezdődött az ún. tizenöt éves háború (1593-1606).

Két felfogás van arról, hogy **mért nevezik tizenöt éves háborúnak**. Az egyik az 1591. évi határviszályoktól a törökkel való békekötésig, 1606-ig számolja a 15 évet. A másik vélemény szerint a háború 1593-ban kezdődött, de 1608-ig, a háború keretei között kibontakozott Habsburg-ellenes rendi mozgalom sikeréig tartott.

1593 őszén a török fősereg betört a Dunántúlra: elfoglalta Veszprémet és Várpalotát. Ezután a császári zsoldosok és a magyar végvári csapatok vették át a kezdeményezést. A Pálffy Miklós főparancsnoksága alatt álló seregek az 1593-1594. évi téli-tavaszi hadjáratban – Fülektől Nógrádig – visszavették a hódoltság északi várait. Csak Esztergom ostrománál torpantak meg: a várat nem sikerült bevenniük. Ebben az ostromban vesztette életét Balassi Bálint.

A sikereken felbuzdulva a pápai diplomácia közreműködésével Szent Szövetség alakult a török ellen (1594). A pápa, az ausztriai rendek és a német birodalmi gyűlés is küldött pénzt a háború kiadásaira. A nemzetközi összefogásban katonai erővel a Habsburg monarchia, Erdély és a román vajdaságok vettek részt.

## Erdély a háborúban, a háború céltalansága, a Habsburg-ellenes mozgalom

Míg **Báthory Zsigmond** nagy örömmel csatlakozott a szövetséghez, az erdélyi nemesek többsége nem bízott a keresztény erők sikerében, s továbbra is kitartott a törökkel folytatott jó viszony mellett. Ez az **erdélyi megosztottság** nemcsak a Szent Szövetség egységét, hanem a Habsburgok Erdélyre vonatkozó törekvéseit is veszélyeztette. A bécsi udvar elrendelte az országrész katonai megszállását, eltávolították Báthory Andrást (1599) és leszámoltak a trónkövetelőkkel.

Báthory Zsigmond főként székelyekből álló hada, nagybátyja, **Bocskai István** vezetésével, valamint a havasalföldi vajda, Mihály seregei az al-dunai **Gyurgyevónál 1595-ben győzelmet arattak** a törökök fölött. Egy évvel később, **1596-ban** azonban a Szent Szövetség egyesített erői **Mezkeresztesnél** – a tizenöt éves háború legnagyobb csatájában – **döntő vereséget szenvedtek** a szultáni főseregtől. Báthory Zsigmond elbizonytalanodott. Először följánlotta I. Rudolfnak Erdélyt (1597), majd meggondolta magát, a s törökbarát unokatestvérét, Báthory Andrást kérte fel az uralkodásra.

Az erdélyi országgyűlés úgy döntött, hogy ha a császáriak visszafoglalják a törököktől Budát, akkor csatlakoznak a Habsburgokhoz. A Budát védő török várrendszerből több várat is elfoglaltak már, s a szövetséges hadvezetés három alkalommal is próbálkozott Buda visszafoglalásával, de sikertelenül. **A mezőkeresztesi csata után pedig a töröké lett a kezdeményezés.** Sorra foglalták vissza a háború kezdetén elvesztett várakat, sőt olyanokat is, amelyek eddig nem voltak török kézen (Eger, 1596; Kanizsa, 1600).

**1594-ben elesett** a Bécs előterében már a királyi udvar védelmét biztosító **Győr**. Ez **közvetlen fenyegetést** jelentett a császári és királyi székhely számára. A királyi csapatok – Pálffy Miklós vezetésével – új haditechnika, a petárda bevetésével foglalták vissza: berobbantották az erősség kapuját.

Egyik háborúzó fél sem tudott úrrá lenni a másikon. A háborúskodást a magyarok közül sokan céltalannak tartották, különösen, hogy **az ellátás szervezetlensége miatt a császári hadak legalább olyan pusztítást végeztek az országban, mint a törökök.**

A tizenöt éves háború második szakaszában kibontakozó **Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelést** a szultán kezdetől fogva támogatta. Még koronát is küldött Bocskainak. Ám Bocskai István hamar belátta, hogy a török szövetségben folyó harccal csak a hódoltságot gyarapítja, és a magyar végvári vonalat gyengíti. Ugyanis a Habsburgoktól visszafoglalt várakba a törökök akartak őrseget hagyni. Ezért fogadta kedvezően **a bécsi udvar tárgyalási ajánlatát**. Mielőtt megbízottja, Illésházy István megkezdte volna a megbeszéléseket, a **hajdúk** ügyét is rendezte. (1605 decemberében, a **korponai országgyűlésen** megnemesítette őket, és saját birtokából szabad földeket adományozott nekik. Így alakultak ki a későbbi hajdúvárosok, amelyekben a hajdúk mentesültek a földesúri szolgáltatások alól, és csupán a katonáskodást várták el tőlük.)

## A bécsi és a zsitvatoroki béke, a tizenöt éves háború lezárása

Az **1606 júniusában Bocskai és a Habsburgok között** megkötött **bécsi békével** eredményesen zárult a Habsburg-ellenes mozgalom.

A Bocskai mellett felsorakozó nemesség azt kívánta, hogy a **Habsburgok a törökkel is kössenek békét**. Erre mindkét – már amúgy is legyengült - fél hajlandó volt. **1606 novemberében** Bocskai közvetítésével kötötték meg a **zsitvatoroki békét**. A fennálló helyzetet alapul véve húsz évre mindkét fél felfüggesztette a háborút.

## Erdély bukása

A béke a törökkel **1657-ig** tartott, amikor is **II. Rákóczi György** svéd-francia szövetséggel a **Porta engedélye nélkül indított hadat a lengyel trón megszerzésére**. A Lengyelországban kudarcot valló II. Rákóczi György a szultán felszólítása ellenére sem mondott le a fejedelemségről. Az Erdélyre törő törökök ellen azonban 1660 májusában, Szászfenesnél csatát veszített, és halálosan megsebesült. A törökök elfoglalták és vilajet központtá alakították Erdély kulcsát, Váradot (1660).

**Kemény János**, az új fejedelem (1661-1662) a törökkel szemben a Habsburgok védelme alá helyezte országát. Hiába várva a Habsburg katonai segítséget 1662 januárjában **vereséget szenvedett a nagyszöllősi csatában**. Az új fejedelem **Apafi Mihály** lett (1661-1690). Erdély önállósága megmaradt, de a korábbiaknál jobban függött a szultántól.

## Zrínyi Miklós tevékenysége, a Wesselényi-féle összeesküvés

Zrínyi *Az török áfium ellen való orvosság* című művében (1663 ősze) – válaszul a közelmúlt sérelmeire – támadó háborút javasolt a török ellen. Nézetét osztotta a német birodalmi rendek francia támogatással létrejött Rajnai Szövetsége is. **I. Lipót császár (1657-1705)** azonban tárgyalásos úton akarta rendezni az ellentéteket a törökkel. Erre 1663 őszen a török támadott, s elfoglalta Érsekújvárt. A császár Zrínyi Miklóst nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává.

A francia király és a Rajnai Szövetség segéderőket küldött Magyarországra. A Zrínyi vezette szövetséges hadak **1664 elején** benyomultak a Dráva menti hódoltságba (**téli hadjárat**). **1664. február 2-án az eszéki Dráva híd felégetésével** megszüntették a kapcsolatot a dunántúli török várak és a délebbre fekvő török őrségű erősségek között.

**Lipót és a haditanács azonban a védekező háború mellett** foglaltak állást. Zrínyit még januárban **Raimondo Montecuccoli** váltotta le a főparancsnokságról, aki a végsőkig halogatta a megütkezést a törökkel. 1664. augusztus 1-jén, a Rába folyó szentgotthárdi gázlójánál végre vállalta a csatát és győzelmet aratott.

A csata után megkötött **vasvári béke (1664. augusztus 10.)**, nagy felháborodást keltett a magyar rendek körében, mivel a királyi Magyarország rovására elismerte a török foglalásokat. Az elégedetlenség végül a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezetett, amelyet aztán a bécsi udvar megtorlása követett.

## A török kiűzése Magyarországról

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécset ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket.



XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A seregeket **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. Ezek után **1699-ben** megkötötték a **karlócai békét**, amelynek értelmében **Magyarország a Temesköz kivételével felszabadult a török megszállás alól**.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

**43 Magyarország a török hódítás korában (1526-1568)**

- a A három részre szakadt Magyarország a drinápolyi béke korában (1568)
- b A mohácsi csata (1526. VIII. 29.)
- c Eger vára 1552-ben

**44 Magyarország a XVII. század első felében**

- a A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc (1593-1606)

**45 Magyarország a XVII. század második felében**

- a Törökellenes harcok

## 32. A török kiűzése Magyarországról

### VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 32.

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécset ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket. XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A seregeket **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. A törökök kénytelen-kelletlen békét kértek a szövetségesektől.

A császár is hajlott a békére. A szövetségesek már azon a területen harcoltak, ahol a stratégiai tényezők (távolság a birodalom központjától, az utánpótlási vonalak hossza) mindinkább a törököknek kedveztek. Egyre erősebb ellencsapásokra voltak képesek. Ugyanakkor Nyugat-Európában is változott a helyzet. A nagybeteg spanyol királynak (II. Károly) nem volt utóda. Közelinek tűnő halála, a spanyol Habsburgok kihalása óriási háborúval fenyegetett. Hiszen a spanyol korona (Dél-Itáliával és az amerikai gyarmatokkal) még mindig kívánatos zsákmány volt.

Az **1699-ben aláírt karlócai béke a Temesköz kivételével** egész Magyarország területén elismerte a Habsburg-fennhatóságot.

#### A török vereség okai

A Török Birodalomban a XVII. század utolsó negyedében mindenütt a gazdasági hanyatlás és a katonai züllés jelei mutatkoztak. A magyarországi török uralom bukását mégsem a belső bajok idézték elő. A magyarázat a dunai Habsburg monarchia katonai megerősödésében keresendő. A bécsi udvar a század végére közel 100 ezer embert tartott állandóan fegyverben. A hadseregben a legújabb haditechnikai vívmányokat is alkalmazták. A katonák gondos – a különböző fegyvernemek együttműködését gyakoroltató – kiképzést kaptak. A császárnak jól képzett hadvezérei voltak, akik közül tehetségben, ötletességben kiemelkedett a francia származású Savoyai Jenő (1663-1736), a magyarországi felszabadító háborúk utolsó két évének császári főparancsnoka. A sereg ellátását a hadseregszállítók – elsősorban bécsi bankárok, kereskedők – kitűnően megszervezték.

### **A Habsburg-hatalom megerősödése Magyarországon**

A török kiűzéséből a császári csapatok oroszlánrészt vállaltak. **Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen** I. Lipót jól kiaknázza a magyar rendek – Buda visszavétele után tapasztalható – engedékenyebb hangulatát. **A rendek lemondtak a szabad királyválasztásról, és elismerték, hogy a Habsburg uralkodók fiúági leszármazottai egyszerűen öröklik a magyar koronát (örökös királyság).** Ugyancsak lemondtak **az Aranybullában rögzített ellenállás jogáról.**

A bécsi udvar követelésére a magyar nemesek rákényszerültek az idegen urak befogadására is. Sok császárhű idegen kapott birtokot Magyarországon (főleg katonák). **A jobbágyságra nehezedő állami adóterhek megnövekedtek.** A parasztháztartások különösen a katonák elszállásolását, élelmezését (porció) sínylették meg, mert a fegyveresek túlkapásai nem ismertek határt. **A szállítási kötelezettség (forspont) hosszú időre elvonta a jobbágyot az otthoni munkától.**

A harcok elültével napirendre került az ország új berendezésének kérdése. Az egykori hódoltság területét a Habsburgok új szerzeménynek tekintették, s az ottani **birtokügyek intézésére megalakították az Újszerzeményi Bizottságot** (Neoquistica Commissio, 1688). A Bécsben működő testület alaposan megválogatta, hogy kit helyez vissza régi birtokaiba. Aki nem tudta hiteles oklevéllel igazolni jogait a kérelmezett földekre, elutasították, s **a gazdátlan területeket kincstári tulajdonba vették.** Aki visszakerülhetett ősei birtokára, „**fegyverválság**” címén kénytelen volt kifizetni a birtok becsült értékének 10%-át.

Az új berendezkedés a társadalom egyéb rétegeit is kiforgatta eredeti állapotukból. Mivel a török elleni védelmi vonalra már csak a déli határvidéken volt szükség – ahol a Habsburgok létrehozták a szerb határőrvidéket - , **az ország belsejében fekvő végvárok katonaságát elbocsátották.** Sok végvár felrobbantását elrendelték, hogy azok ne váljanak a bujdosók, a császáriak ellen fellépők támaszpontjaivá. A császár a hajdúk katonai szolgálataira sem tartott igényt, majd megszüntette kiváltságaikat.

A Középkorai történelmi atlaszban:

#### **45 Magyarország a XVII. század második felében**

##### **a Törökellenes harcok**

## 33. A Rákóczi-szabadságharc és nemzetközi összefüggései

VI. nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 33.

### A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC

A török kiűzése után a bécsi udvar kezébe került az ország irányítása. Ezt a nemesség és a parasztság is érzékelte. Az előbbi előjogainak megsértése, az utóbbi a megemelt adóterhek miatt neheztelt a Habsburg-kormányzatra.

A Lengyelországba menekült II. Rákóczi Ferencet **1703.** májusában kereste fel **Brezán** várában a tiszaháti paraszti szervezkedést vezető **Esze Tamás**. Rákóczi ekkor elhatározta, hogy az elégedetlenek élére áll. Kiadta a **brezáni kiáltványt**, melyben fegyverbe szólított „nemest és nemtelent” az elnyomó Habsburgokkal szemben.

A tiszahátiaknak átadott piros selyemzászlók feliratával Rákóczi a harc célját így jelölte meg: *Cum Deo pro patria et libertate* (Istennel a hazáért és a szabadságért).

Rákóczi az **1703. augusztus 28-án** kiadott **vetési pátensben mentesítette a katonának állt jobbágyokat**, otthon maradt feleségeiket és gyermekeiket **a földesúri terhek alól**. Hadseregéhez így tömegesen csatlakoztak a jobbágyok. A pátens ugyanakkor jelzés volt a nemesség felé: nincs szó általános jobbágyfelszabadításról.

Rákóczi az ősz elejére felszabadította a Tiszántúlt. Győzelmei hatására megindult táborába a vármegyei köznemesség, majd a főnemesség: a szabadságharc a nemesség és a jobbágyság összefogásával országos méretűvé teljesedett ki. A kuruc támadás a Felvidék és a déli részek birtokbavételével folytatódott. Csak a francia előrenyomulás megtorpanásán múltott, hogy a Habsburg-ellenes erők nem egyesülhettek. (A kurucok már 1703 decemberében Bécs alatt voltak.)

### A nemzetközi erőviszonyok változásai

**1704. augusztus 13-án a höchstadti csatában a császári és az angol csapatok győzelmet arattak a franciák és a bajorok felett.** Ez az esemény fordulatot hozott a kurucok Habsburg-ellenes küzdelmében is. A császári hadvezetés egyre több katonát vethetett be a magyarországi fölkelők ellen. **Már ekkor eldőlt, hogy a Rákóczi vezette szabadságharcot csak a tiszties kiegészés érdekében érdemes folytatni.**

### A szabadságharc csúcspontja

A nemesség egy része túrhetetlennek tartotta a lassan négy éve tartó hadiállapot rá nehezedő terheit, s rossz néven vette Rákóczi állam-központosítási terveit. Minden baj forrását a háborúban és a fejedelem intézkedéseiben látta. Sokan elfogadták volna a Habsburgok fennhatóságát, ha a király biztosítja jogaikat és kiváltságait.

Rákóczi és hívei egyértelművé akarták tenni Magyarország különállását a birodalomtól. Ettől remélték, hogy a Habsburgok ellen harcoló hatalmak egyenjogú félként kezelik a kurucokat. (XVI. Lajos pl. közölte, hogy lázadókkal nem szövetkezhet nyíltan.)

**Az 1707 nyarán összeült ónodi országgyűlésen kimondták az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását.** A háborús terhek elosztására **általános adózást vezettek be.** A jövedelem alapján történő fizetési kötelezettség alól nem bújhatott ki köznemes, főúr, főpap, de még a fejedelem sem.

## A szabadságharc bukása, a szatmári béke

A francia király a trónfosztásról hozott határozat ellenére sem váltotta be ígéretét, és nem kötött szövetséget a kurucokkal. Anyagi támogatása is csökkent. Az ónodi országgyűlés után egyre nyilvánvalóbbá vált a szabadságharc bukása.

A hanyatlást nem lehetett megállítani. Rákóczinak egyetlen reménye maradt. Még 1707-ben, Varsóban szövetséget kötött I. (Nagy) Péter cárral. A fejedelem Lengyelországba utazott, hogy katonai segítséget kérjen a cártól. Indulásakor felhatalmazta Károlyi Sándort, a kuruc hadak főparancsnokát, hogy időhúzó tárgyalásokat folytasson a császári főparancsnokkal. Károlyi azonban nem színelég tárgyalta: a megegyezés mindkét fél számára elfogadható módját kereste.

**1711. április végén aláírták a szatmári békét, rá egy nappal a kurucok letették a fegyvert a majtényi síkon.**

A Habsburgok és a magyar rendek közötti **békeszerződés büntetlenséget ígért a felkelőknek, helyreállította** a nemesi jogokat és a rendi dualizmust. A korábbi szerepét megőrző rendi országgyűlés és a nemesi vármegye jelentős önállóságot biztosított Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belül.

## A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC NEMZETKÖZI HÁTTERE

A legfontosabb külpolitikai mozzanat, amely a Rákóczi-szabadságharc létét alapvetően befolyásolta, a **spanyol örökösödési háború** volt, amelyben Hollandia és Anglia volt a Habsburgok szövetségese, míg Bajorország és Rákóczi Franciaország oldalára álltak. Távolabbról hatott, bár Rákóczi nagy reményeket fűzött hozzá, a nagy **Északi-háború**, amelyet XII. Károly svéd király és Nagy Péter vívtak egymással. **Rákóczi külpolitikai elképzelései** elsősorban a XIV. Lajos és I. Lipót között folyó úgynevezett **spanyol örökösödési háborúhoz kapcsolódtak**. A külpolitikai elképzelések első alapvető kudarca a francia-bajor erők veresége volt **Höchstadtnél**, amely a háború gyors befejezésének reményét megghiúsította. A háború elhúzódása miatt volt szükség arra, hogy a **szécsényi országgyűlés** tisztázza az államformát. A lengyel konföderációt vették mintául. Ugyanakkor ez az országgyűlés fogalmazta meg a **háború külpolitikai céljait** is. (Anglia és Hollandia garantálja a kötendő békét.) **1707-ben az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását**, amelynek célja egy francia-magyar szövetség kieroszakolása volt. Ez azonban az adott viszonyok között nem valósulhatott meg. Utolsó reális külpolitikai elképzelés a porosz szövetség gondolata volt, de ezt a **Trencsénynél** elszenvedett súlyos vereség megghiúsította.

## NYUGAT-EURÓPA ÉS RÁKÓCZI

(Barta János, ifj.: *História*, 2003/03)

### A spanyol örökösödés és Magyarország

A Rákóczi-szabadságharc - bármilyen felületes megközelítés esetén is - elválaszthatatlan az Európában vele párhuzamosan zajló politikai eseményektől, mindenekelőtt két nagy európai háborútól: az **északi és a spanyol örökösödési háborútól**. Ezek alakulása döntő módon befolyásolhatta a hazai mozgalom sorsát.

#### *A nyugati segítség elmaradása*

Rákóczi maga mindvégig bizakodó maradt a **külföldi segítséget** illetően. Megnyilatkozásai is azt tanúsítják, hogy hitt diplomáciai akcióinak sikerében. [...] **Tényleges segítséget** (pénzt, katonai szakértőt) **kizárólag a franciáktól kapott**, de **XIV. Lajos francia király (1643-1715)** arra már nem méltatta, hogy politikai szerződést kössön vele. Egyáltalán, **írásba foglalt politikai megegyezést I. Péter (1689-1725) Oroszországát kivéve egyetlen országgal sem sikerült kötnie**. Szárnyaló terveit, amelyekben különféle nemzetközi szövetségek létrehozását, a szabadságharcot támogató újabb hadszínterek nyitását javasolta, nem hallgatták meg. [...] Fel kell tennünk a kérdést: elvárható lett volna-e egy idegen uralkodótól, hogy Rákóczi kívánságát teljesítse? Csak akkor - hangzik válaszunk -, ha érdekei egybeesnek a felkelők érdekeivel.

#### **Jó kilátások, 1703**

Az 1703-ban meginduló felkelés nemzetközi kilátásai nem tűntek rossznak. A 18. század első évtizedében kirobbant két nagy európai háborúba a hatalmak mindegyike bekapcsolódott.

A **spanyol örökösödési háború (1701-14)** tétje a spanyol Habsburgok kihaltával gazdátlaná vált világbirodalom megszerzése volt. [...] Trónjáért az osztrák Habsburgok és a francia Bourbonok vetélkedtek. [...] Az utolsó spanyol Habsburg halálakor (1700) XIV. Lajos Anjou Fülöpöt a francia trón örökösévé nyilvánította, ami **Franciaország és Spanyolország "egyesülését"** jelentette volna **perszónalunió keretében**. Döntése **az európai erőegyensúly megbomlását eredményezte volna**. Ez nemcsak a **rivális osztrák Habsburgok**, hanem a többi európai hatalom ellenállását is kiváltotta. Kitört tehát a háború.

A másik európai összeütközés az észak-európai hegemoniáért tört ki. Az ún. **északi háborúban (1700-21)** a **Baltikum feletti uralomért** folyt a harc. Két terjeszkedő hatalom, **Svédország és Oroszország érdekei ütköztek**. [...]

#### **A Rákócziak és Franciaország**

Rákóczi és a Rákóczi-felkelés helye előre "ki volt jelölve" az európai szövetségi rendszerekben. Mozgalmának Habsburg-ellenessége a **franciák oldalára állította**. De erre predesztinálta őseinek politikája is. [...]

Ilyen családi előzmények után fordulhatott bizalommal 1700 nyarán levéllel Rákóczi XIV. Lajoshoz, amelyben a magyarországi helyzetet ismertette és támogatást kért. [...]

## Franciaország érdekei

A 17. század második felében a franciák magatartását a magyarországi történéseket illetően egy furcsa ellentmondás határozta meg. Konkrét politikai érdekük azt kívánta, hogy bármilyen Habsburg-ellenes mozgalmat támogassanak vagy legalább pártoljanak. Így nemcsak a magyarországi elégedetleneket támogatták, hanem a törököt, azokat támadásokra biztatták. Tudatában voltak ugyanakkor annak is, hogy az európai közvélemény, keresztényi kötelezettségüknek megfelelően, a törökellenes háborúban való részvételt várja el tőlük.

Groteszk helyzetek születtek így. [...] Thököly sikerei például megfelelték a franciák érdekeinek, annál kevésbé a Magyarország felszabadítására indított törökellenes háború. [...] Magyarország felszabadítása a török uralom alól azért húzódott el közel másfél évtizedre, mert a császári hadsereg legjobb csapatait a nyugati frontra, a franciák ellen kellett vezényelni.

A török veresége 1683 és 1699 között a franciák szemében felértékelhette Rákóczi jelentőségét. A felszabadító háborúban elszenvedett veszteségek egyébként is kimerítették a Portát, amely 1699 után - a franciák biztatása ellenére - nem kívánt újabb háborút indítani. Nyugaton sem talált szövetségesre XIV. Lajos. Expanziója miatt már 1686-ban erős szövetség alakult a "Napkirály megfékezésére", amelyhez 1688 után Anglia is csatlakozott. [...]

## A Habsburgok hátában

**Ha XIV. Lajos szövetségest keresett Bécs hátában, akkor a magyarokra kellett támaszkodnia. A kapcsolat létrejött, a szövetség azonban nem.** A francia udvarban az Istentől eredeztetett, gyakorlatilag kétségbevonhatatlan abszolút hatalom elméletét fogadták el. Ez a hatalom az ellenfelet is megillette, az ellene lázadó alattvaló harca tehát jogtalanak minősült. Rákóczi hiába volt fejedelmek leszármazottja, jog szerint mégiscsak lázadó. **A francia uralkodó pedig csakis egyenrangú féllal, önálló, elismert hatalmú fejedelemmel köthetett szövetséget.** [...]

Az államjogi problémáknak bizonyos fokig Rákóczi is tudatában volt. Ezért sürgette az erdélyi rendeket, hogy válasszák **fejedelemmé, 1704.** évi megválasztása után pedig - egy igen rövid és felületes látogatást kihasználva - igyekezett elfoglalni a fejedelmi trónt, ami közvetlenül semmiféle hasznot (adó vagy kincstári jövedelem, katonai állítás) nem biztosított számára. A fejedelemség státusának bizonytalansága miatt - hiszen Erdélyt a Habsburgok magukénak vallották -, reményei mégsem teljesülhettek. Ugyanakkor a szerződés hiánya nem akadályozta meg azt, hogy a franciák anyagi és szakértői segítséget ne nyújtsanak a magyarországi felkelőknek. A francia udvar némi indoklást is talált ehhez: Rákócziékban nem lázadókat támogat, hiszen a bécsi udvar törvényszegése ellen léptek fel. [...]

A franciákkal kezdeményezett diplomáciai levélváltás végigkísérte Rákóczi szabadságharcát. A kapcsolat tartalma azonban meglehetősen egyoldalú maradt. A fejedelem - Bécsújhegyről való szökésétől kezdve mozgalma bukásáig - kérelmeivel ostromolta XIV. Lajost. Legtöbbször pénzt kért katonák zsoldjára, fegyverekre, posztó vásárlására. Máskor nagyszabású diplomáciai terveket tárt a Napkirály elé. [...] Terveiben a legkülönbözőbb nemzetközi szövetségek szerepeltek (francia, lengyel, bajor, szász részvétellel). [...]

## Francia tallérok

XIV. Lajos óvatosan fogadta e kéréseket, válaszaik meglehetősen hűvösek voltak. A segítséget azonban, amennyiben érdekeit szolgálta, nem tagadta meg. Már 1702-ben küldött némi pénzt a Lengyelországba menekült Rákóczi és Bercsényi személyes kiadásaira. [...] **A mozgalom kirobbanása után azonban rendes havi támogatást juttatott a felkelőknek**, aminek összegét - a sikerek láttán - megemelte. **(Ennek nagysága 1703 novemberétől 1705 májusáig havi 10 ezer tallér, attól fogva havi 16 ezer tallér volt. 1708-tól ugyan a segély akadozni kezdett, de teljesen soha nem szűnt meg.** Folytatásának a Rákóczinak a száműzetésben juttatott kegydíjat tekinthetjük.) A fejedelem szárnyaló politikai tervszöveget ugyanakkor a francia udvarban továbbra sem méltányolták. [...]

## Angol és holland közvetítés

**A francia elkötelezettség** - anyagi haszna ellenére - nemzetközileg zsákutcának bizonyult Rákóczi számára. **Megakadályozta azt, hogy szabadságharcához a XIV. Lajos ellen szövetkezett, Magyarország sorsa iránt korábban nemegyszer jóindulatot tanúsító hatalmak segítségét igénybe vegye.** A fejedelem persze ezekkel az országokkal is igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, esetenként nem is eredménytelenül.

1704 márciusában George Stepney, bécsi angol és J. J. Hamel-Bruyninx bécsi holland követ maguk ajánlkoztak, hogy a Rákócziék és az udvar között meginduló tárgyalásokon közvetítenek. [...]

Anglia a 17-18. század fordulóján még tevékeny részt vállalt a kontinentális politikában. Rákóczi mozgalomát egyébként az angol közvélemény ellentétes érzelmekekkel fogadta. Neve még 1700. évi bebörtönzése majd szökése révén vált ismertté és népszerűvé. Felkelése ugyanakkor egyesekben (mint pl. a regényíró Defoe-ban) ellenérzést váltott ki, míg mások a bécsi udvart bírálták (mint a másik regényíró, Swift). Anglia magatartása tehát aligha lehetett közömbös Rákócziék számára.

[...] Hollandia népében a magyar (azon belül is elsősorban az erdélyi) protestánsokkal kiépített kapcsolatok ébreszthettek rokonszenvet.

Az **1704 márciusában Gyöngyösön** kezdett tárgyalások a császáriak és Rákóczi között azonban gyors kudarccal végződtek. Rákóczi ekkor még bízott abban, hogy hadai egyesülnek a győzelmesen előrenyomuló francia-bajor sereggel. A franciák höchstädti veresége (1704. augusztus 13.) azonban új helyzetet teremtett. [...]

## Svéd és porosz kapcsolatfelvétel

**Rákóczi más irányban is megpróbált kitörni elszigeteltségéből.** Már **1704 januárjában** követeket indított Svédországba és Poroszországba egy **magyar-svéd-porosz szerződés** megkötését ajánlva, amely az **európai egyensúlyt** szolgálhatná nemcsak Ausztriával, hanem Franciaországgal szemben is. A fejedelem jó érzékkel a vallás kérdését is érvül használta fel: csakis ez a szövetség lenne képes garantálni a magyarországi protestánsok vallásszabadságát. **XII. Károly svéd király** - bár közbenjárást ígért a bécsi udvarnál - a fejedelemnek azt üzenté vissza, hogy lázadóval nem köt szövetséget. Hasonlóképpen **visszautasította** Rákóczi későbbi közeledési kísérleteit is. [...]

**I. Frigyes porosz király** (1688-1717) udvarában nagyobb **megértéssel fogadták** a fejedelem követét, és közvetítést ígértek a megszakadt angol és holland kapcsolatok felvételéhez. [...] Tudjuk, hogy amikor 1707-től a magyar szabadságharc korábbi támogatói, a franciák és a bajorok egyre kedvezőtlenebb katonai helyzetbe kerültek, Rákócziban felmerült az ötlet, hogy a porosz Hohenzollern-család valamelyik tagját hívja meg a magyar trónra. Rákóczi ajánlatát azonban aligha tekinthetjük reálisnak, hiszen a porosz király ekkor a



Habsburgok szövetségese volt, s a jó viszony fenntartása érdekében nem sokkal később azt is elutasította, hogy a menekülő Rákóczinak híveivel együtt Berlinben nyújtson menedéket.

A szabadságharc záró szakaszában **Rákóczi a pápai udvarba is küldött követet**, a bécsi udvarral jó kapcsolatokat tartó **XI. Kelemtől azonban érdemi segítséget** vagy közbenjárást **nem kapott**. A pápa a magyar katolikusokat a császár iránti hűségre való visszatérésre biztatta.

**A többi európai államtól pedig Rákóczi még ennyi támogatást sem remélhetett.** Anglia tartózkodását az is kifejezhette, hogy amikor a száműzetésbe induló fejedelem hajója Hullban kikötött, az angol hatóságok nem engedték partra szállni. Hollandia követe pedig a béketárgyaláson nyilatkozott úgy, hogy más kérdés a protestantizmus védelme és más a politika - azaz Erdély ügye -, amit nem kívántak támogatni. A **szatmári béke (1711)** után is nagy tervekkel dédelgető Rákóczit Franciaország ugyan befogadta, nem tagadva meg tőle a bebocsátást a fényűző versailles-i udvari életbe sem, de politikai tényezőnek többé nem tekintette.

### Európai egyensúly

Az európai hatalmak viselkedését a Rákóczi-szabadságharc idején nem erkölcsi szempontok vagy történelmi hagyományok alakították, hanem az aktuális politikai-hatalmi viszonyok. Ezek pedig a 17. század második felében a magyarországi függetlenségi mozgalmak szempontjából kedvezőtlenre fordultak. Az európai egyensúlyhelyzetet már nem elsősorban a császári és a spanyol trónt párhuzamosan bíró Habsburgok túlsúlya veszélyeztette, hanem az expanzív politikába kezdő Franciaország. [...]

A fejedelem diplomáciailag minden tőle telhetőt megtett, hogy elszigeteltségéből kilépjen, érdemleges eredményt azonban nem tudott elérni. Félreismerete a helyzetet, amikor a politikában erkölcsi és méltányossági tényezőket is figyelembe akart venni, s ezt partnereitől is elvárta volna. XIV. Lajos - akire nem volt jellemző a szerződések betartása - a magyaroktól nem számíthatott látványos segítségre, a nagy háborút befolyásoló katonai beavatkozásra, így szövetségükkel nem akarta elkötelezni magát. **A spanyol örökösödési háború elhúzódása lehetővé tette, hogy II. Rákóczi Ferenc nyolc évig dacoljon a Habsburgok nyomasztó katonai fölényével, a szatmári béke kedvező kompromisszuma azonban kizárólag a belső erőviszonyok jó kihasználásán és egy ügyes tárgyalássorozaton múlt.**

### A szabadságharc belpolitikai fejlődése a szécsényi országgyűléstől a békekötésig

**1705 – országgyűlés Szécsényben:** független magyar államszervezet (rendi konföderáció) Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem, külpolitikában, katonai és pénzügyekben teljhatalom, 24 tagú szenátus.

**Dunántúli offenzíva** (Bottyán János). Erdély elvesztése és visszaszerzése (1705-06).

**1707 – országgyűlés Ónodon:** általános adózás törvénybeiktatása (közteherviselés), a Habsburg-ház trónfosztása.

**Gazdasági intézkedések,** tervek az ipar és kereskedelem fejlesztésére: manufaktúrák fejlesztése (textil, fegyver), rézpénz-veretés.

Fő fegyvernemek: könnyűlovasság, gyalogság (kis számú tüzérség). Portyázó harcmodor. 1708 – súlyos vereség Trencsénynél. Átállások, szökések: nemzeti összefogás bomlása. Az anyagi erők kimerülése.

**Az utolsó csata Romhánynál** (1710). 1711 – Károlyi Sándor teljhatalma. Majtényi kapituláció (április 30.).

**Szatmári béke:** enyhe feltételek, a függetlenséget nem, de a rendi különállást elnyerte az ország. II. Rákóczi Ferenc száműzetésben.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

**54 Magyarország a Rákóczi-szabadságharc idején**

- a A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711)
- b A Rákóczi-birtokok
- c Európai szövetségek
  - a Rákóczi-szabadságharc idején

## 34. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 34.

### Az 1848-as európai forradalmak

A 19. század első felében Európa-szerte lezajlott *kapitalista* fejlődés s a nyomában kibontakozó nemzeti egységtörekvések és a liberális politikai mozgalmak az 1848-as európai forradalmi hullámhoz vezettek.

**Kapitalizmus:** gazdasági elrendeződés, mely az ipari forradalmat követően a 19. században fejlődött ki a nyugati társadalmakban. A fogalom Marxtól származik. Lényege, hogy a termelőeszközök magántulajdonban, a tőkésosztály (burzsoázia) birtokában vannak. A munkások (proletariátus) semmivel sem rendelkeznek, csak a munkaerejükkel, és ezt bár szabadon eladhatják a piacon, függnék a tőkésosztálytól, amely kizsákmányolja őket azáltal, hogy kisajátítja a munkájuk által létrehozott értéktöbbletet. nem marxista értelemben: az a gazdasági forma, amelyben a tulajdon legnagyobb része magánkézben van, és az árukat szabadpiaci versenyben értékesítik. Kizsákmányolásról csak monopolhelyzet esetén beszélnek.

1848 Európájának államai a politikai, társadalmi fejlődés eltérő fokán álltak. Nagy-Britanniában a kormány megtalálta a módját, hogy parlamenti reformok útján enyhítse a társadalmi feszültségeket, Oroszországban viszont olyan erős volt a cári diktatúra, hogy gondolni sem lehetett társadalmi változásokra. Ezekben az országokban így nem is került sor forradalmi megmozdulásokra 1848-ban. Az 1847. évben csaknem egész Európára kiterjedő ipari és kereskedelmi válság, ínség és munkanélküliség előzte meg a forradalmak kirobbanását, amelyek – Franciaországot kivéve, ahol már létrejött a nemzeti állam – nemzeti egységmozgalmakkal, függetlenségi harcokkal fonódtak össze.

A régóta halmozódó gazdasági, szociális és nemzeti feszültségek **1848 januárjában** a szicíliai **Palermóban** törtek először a felszínre, ezt követte a **februári párizsi forradalom**, amely egész Európát megrengette. A forradalmi hullám végigsöpört Európán, Franciaországban ismét életre hívta a köztársaságot, a Német Szövetség területén, a Habsburg monarchiában és Itáliában pedig az abszolút uralkodókat alkotmány bevezetésére kényszerítette. A Habsburg-ház törvénybe iktatta Magyarország birodalmon belüli önállóságát, a német dinasztiák elismerték a frankfurti össznémet parlament összehívását, Lombardia és Velence olasz lakói pedig saját kezükbe vették sorsuk irányítását.

A forradalmak egysége azonban csak kezdetben állt fenn, az eltérő célok hamar három különböző irányzatot alakítottak ki. **Franciaországban polgári demokratikus**

**célkitűzésekkel** robbant ki a forradalom, és a meglévő polgári demokratikus viszonyok kiszélesítése volt az alapvető cél. **A német területeken, Itáliában a nemzeti egység** megteremtése került az előtérbe, **a magyar forradalom** pedig a **nemzeti függetlenség** megerősítésével kapcsolta össze a **polgári átalakulás** programját.

### A februári forradalom Franciaországban

Franciaországban a liberális polgárság parlamenti reformköveteléseinek megtagadása vezetett a forradalomhoz **1848. február 24-én. Lajos Fülöp elmenekült**, és a munkástömegek követelésére, akik a forradalom igazi bázisát adták, **25-én kikiáltották a második köztársaságot**. Az ideiglenes kormány, amelyben a munkásság képviselői is részt vettek, **demokratikus reformok** sorát vezette be (nemzeti műhelyek felállítása a **munkanélküliek foglalkoztatására, 10 órás munkaidő, általános választójog, a rabszolgaság eltörlése a gyarmatokon** stb.). Az április végén megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlésben azonban a konzervatív köztársaságpártiak kerültek többségbe. A mérsékelt irányzatú Alkotmányozó Gyűlés, amely inkább képviselte az adófizető középosztályt és a vidéki parasztságot, mint a városi munkásosztályt, megkezdte a korábbi demokratikus intézkedések jó részének felszámolását. Amikor hozzáláttak a nemzeti műhelyek feloszlatásába, a csalódott és éhező munkásság ismét barikádokat emelt, kirobbant a **júniusi felkelés**, amit azonban a megrettent vagyonos rétegek Cavaignac tábornok csapataival kegyetlenül **vérbefojtottak** (1848. június 26).

Az Alkotmányozó Gyűlés új alkotmányt dolgozott ki, mely szerint a 21. életévüket betöltött férfiak kaptak választójogot, a végrehajtó hatalom élére pedig a **négyévenként választott elnököt állították**. A köztársaságielnök-választást **1848. december 10-én** tartották, amelyen Cavaignac tábornokkal szemben **I. Napóleon unokaöccse, Louis Bonaparte szerezte meg az elnökséget**. 1848 őszén a felzaklatott és politikailag megosztott Franciaország olyan elnököt akart, aki helyre tudja állítani a rendet és a törvényességet, a nemzetet pedig egy egységesebb, dicsőségesebb jövő felé tudja terelni.

### Forradalmak Európában

A francia forradalom kitörésének hírére beindult az 1830-ban már tapasztalható láncreakció. A **március 13-i bécsi felkelés** idején menesztették Metternichet és kinevezték Ausztria első alkotmányos kormányát.

A párizsi események hírére 1848 márciusában a német területeken is sorra robbantak ki a forradalmak, amelyek fő célja a nemzeti egység megteremtése volt.

**Berlinben március 18-19-én tört ki a forradalom**, és elérhető közelségbe került a német egyesítés békés megvalósítása. Az 1848. május 18-án összeült frankfurti német parlament azonban elégséges hatalom hiányában nem tudta az egyesítést végrehajtani.

Az **itáliai kis államokban is forradalmi változások** zajlottak le. Milánóból kiverték az osztrák csapatokat, Lombardiába bevonultak a piemontiak, a nápolyi király alkotmányt adott népének, Rómában pedig a pápa elmenekülése után kikiáltották a köztársaságot.

**A francia forradalom elverése után (június 23.) az ellenforradalmi hullám** sikeresen végigvonult Európán. Prágát megtámadták, a szláv kongresszust feloszlatták, a Habsburgok visszafoglalták Milánót, Oroszország megszállta Moldvát és készen állt a magyarországi beavatkozásra. **Október 6-án Bécsben ismét forradalom** tört ki, de ez már kevés volt az ellenforradalmi erők feltartóztatásához. A „népek tavasza” ősszel véget ért, **csak Magyarország folytatta tovább a szabadságharcát**.

## Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon

A párizsi hírek március 1-jén érkeztek Pozsonyba. Kossuth fölrati javaslatában jobbágyfelszabadítást, közös teherviselést és független nemzeti kormányt követelt. AZ udvar az országgyűlés föloszlatását mérlegelte. A bécsi forradalom új helyzetet teremtett. Március 14-én Kossuth indítványára – a 12 ponttal összhangban – továbbfejlesztett javaslatot a főrendek elfogadták.

A bécsi forradalom híre Pesten is meggyorsította az eseményeket. A „márciusi ifjak”, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irinyi József, Jókai Mór, Degré Alajos, Vidats János március 14-én este a Pilvax kávéházban elhatározták, hogy a követeléseknek másnap utcai tüntetéssel adnak nyomatékot.

A forradalmi mozgalmakról érkező hírek rábírták a bécsi udvart, hogy a magyar országgyűlés határozatait V. Ferdinánddal jóváhagyassa. Az országgyűlés elsőnek az úrbéri terhek és a papi tized eltörlését iktatta törvénybe.

Az utolsó rendi országgyűlés lázas jogalkotó munkával két hét alatt lerakta egy új Magyarország alapjait. A törvényeket a király április 11-én szentesítette. Megvalósult az azonnali, kötelező örökváltság, megszűnt az előzetes cenzúra, a parlamentben a megyegyűlésben folyó tanácskozásról korlátlanul lehetett tudósítani.

Reformtörvények formájában forradalmi alaptörvény született. Magyarországon a polgári átalakulás vérontás nélkül végbement. Lezajlott a törvényes forradalom.

Batthyány Lajos gróf, az Ellenzéki párt elnöke, kijelölt miniszterelnök április elejére megalakította kormányát. A miniszterek többsége az Ellenzéki Párt vezetői közül került ki.

### Az áprilisi törvények

- **Az 1848. április 11-én** kiadott úgynevezett **áprilisi törvények** lebontották a feudalizmust, megoldották az évtizedes problémát.

A törvények 3 csoportba sorolhatók:

- Magyarország önálló igazgatása a Habsburg Birodalmon belül
- A feudális társadalmi szerkezet lebontása
- Liberális alapjogok

Alkotmányba való törvények is megjelennek benne: **címer, zászló**

### A törvéncikkek:

#### 3.tc. - Független magyar felelős minisztérium alakításáról

- királyi és nádori cím betartása
- törvényeket a független magyar minisztérium hajtja végre
- királyi és nádori parancs akkor érvényes, ha egy budapesti miniszter is aláírja, jóvá hagyja, ellenjegyzi
- minisztérium székhelye Budapest

#### A minisztériumok:

**Belügy** ⇒ Szemere Bertalan

**Pénzügy** ⇒ Kossuth lajos

**Közmunka és közlekedés** ⇒ Széchenyi István

**Földművelés, ipar, kereskedés** ⇒ Klauzál Gábor

**Vallás és közoktatás** ⇒ Eötvös József

**Igazságszolgáltatás** ⇒ Deák Ferenc

**Honvédelem** ⇒ Mészáros Lázár

**Király személye körüli miniszter** ⇒ herceg Eszterházy Pál

**Miniszterelnök** ⇒ Batthyány Lajos

- az uralkodó közös hadsereget akart - nem akarta elfogadni a honvédelmi minisztériumot, de az országgyűlés kiharcolta
- minden miniszter felelősséggel tartozik az aláírt törvényekért - büntetőjogi felelősség  
Vád alá helyezhetők, ha az aláírt törvények sértik:
  - a) az ország függetlenségét,
  - b) az alkotmány biztosítékait,
  - c) a fennálló törvényeket,
  - d) az egyéni szabadságot,
  - e) a tulajdon szentségét

#### **4.tc. - Az országgyűlés évenkénti ülésezéséről**

- Évente **Pesten** - téli hónapokban
- Egy mandátum 3 évre szól - 3 évenként választás
- **6.§** - Az országgyűlés folyamatos ülésezését teszi lehetővé (ha kéri a költségvetési zárszámadást, a király nem oszlathatja fel az országgyűlést (permanens=folyamatos))
- Az alsó- és a felső tábla ülései egyaránt nyilvánosak.

#### **5.tc. - Az országgyűlési képviselők népképviselői alapján választásáról**

- A választójog cenzusos; megmarad a választójoga annak, akinek eddig is volt
- **cenzus:** 20 év, nőket kivéve, akik nincsenek büntetve, vagy gyámság alatt
- vagyoni cenzus: 1/4 telkes jobbágyok
- kézművesek, kereskedők, ha van műhelyük, telephelyük
- akik 100 ezüst Ft évi jövedelemmel rendelkeznek
- **az értelmiség vagyontól függetlenül választójoggal rendelkezik**
- választható mindenki, aki 24 évnél idősebb, ha tud magyarul
- **(keverték a vagyoni és az értelmi cenzust)**

Szabályozza a választás rendjét:

- választójogi körzetek meghatározása
- a szavazás nem titkos, a számlálás nyilvánosan történik

**6.tc. - 1836-os évi 21. tc. foganatosításáról;** újra kimondja a Partium Magyarországhoz csatolását, azonnali végrehajtással.

#### **7.tc. - Magyarország és Erdély egyesüléséről**

#### **8.tc. - A közös teherviselésről**

Magyarország minden lakosa különbség nélkül, aránylagosan, egyenlően fizeti a közterheket.

#### **9.tc. - Az úrbéri viszonyok megszüntetése**

A földesurak kármentesítését az állam fizeti. (Hogy pontosan hogy, azt nem szabályozza.) A jobbágy telki állománya a jobbágy tulajdonába megy át.

#### **13.tc. - papi tized megszüntetése**

**14.tc. - Hitelintézet felállítása** – 500 000 Ft alaptőkét a minisztérium áll

#### **15.tc. - ősiség eltörlése**

#### **18.tc. - sajtótörvény**

**21.tc. - a nemzeti zászlóról és az ország címeréről**

**22.tc. - nemzeti őrsereg felállításáról - felfegyverzés, szolgálati idő**

**24.tc. - a községi választásokról**

**V. Ferdinánd szentesíti a törvényt.** A Habsburg ház elfogadja. Ezért később lemondadják és Ferenc megindítja a „megtorlást”.

- A törvényekben sok pont változtatandó, de ezek **lerakták az alapokat**.
- Szentesítés után széteszlatták az utolsó reformországgyűlést.
- A törvények végrehajtása nem volt biztosított. ⇒ Ezek utána a népképviselői országgyűlésnek komoly törvényhozó munkát kell folytatnia.
- Kossuth hangoztatta, hogy kulcskérdés az **érdekegyesítés, a magyarok és a nemzetiségek között, a nemesek és a parasztok között**.
- 1848-ban a nemzetiségi kérdés még nem merült fel. Az áprilisi törvények a nemzetiségeknek is kedveznek, így a magyar nemesség remélte, hogy ezzel megelégednek, nem lesznek külön követeléseik.

## Az 1848-49-es szabadságharc

**1848.szeptember 11-én Jellasics** horvát és szlavón csapatokkal átlépi a Dráva vonalát. Célja, véget vetni a magyar garázdálkodásnak és Pest elfoglalása. A kormány ugyan ezen a napon lemondott. **Szeptember 13-án** létrehozták az Országos Honvédelmi Bizottmányt (**OHB**), amely 1849. május 2-áig tölti be a törvényvégrehajtó szerepet.

Pest közelébe 30 000 kiképzett katonát vonnak össze, hogy szembeszállhassanak Jellasics csapataival. Jellasics északról kerül meg a Balatont, a sereg másik része **Roth tábornokkal** az élen a Balaton déli vonalán vonul végig a Siónál. A gyülekező magyar haderő élére **Móga János** tábornok kerül.

**Görgey Artúr** (1818-1916), az 1848-49es szabadságharc katonai vezetője. 1832 és 1845 között a császári hadseregben szolgált. Lemondva tisztirangjáról 1848-ig a prágai egyetemen vegyészetet tanult, kiváló eredménnyel. 1848-ban a forradalom híveként jelentkezett a magyar honvédségbe, ahol kitűnt a jó szervezőképességével, s hamar őrnagyi rangot kapott. Novembertől már a feldunai hadsereg parancsnoka volt tábornoki rangban. E minőségében Windisch-Grätz támadásakor fel kellett adnia a Dunántúlt és a fővárost, s a Felvidék felé vonult vissza. Sikeres harcok után a legerősebb magyar sereget eljuttatta a Tiszához, ahol a magyar haderő gyülekezett. A kápolnai vereség után átvette a fősereg vezényletét, és a tavaszi hadjárat során sorozatos győzelmeket aratott. 17 napos ostromban visszafoglalta Buda várát. 1849 májusától júliusig a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. Dembinski temesvári veresége után Kossuth és a kormány lemondott, Görgey teljhatalmat kapott, s a haditanács egyetértésével Világosnál letette a fegyvert. Klagenfurtba internálták, ahonnan 1867-ben tért vissza Magyarországra.

### **1848. szeptember 29. pákozdi csata**

Jellasics látva, hogy mivel áll szemben fegyverszünetet kért, amit meg is kapott (72 óra). Görgey kikísérte Jellasicsot az országból.

### **1848. október 7. Ozoránál** Perczel és Görgey csapatai körbezárják Roth haderejét.

Az október 6-án kitört újabb bécsi forradalmat a Habsburgok leverik (Bécs védője egy lengyel tiszt, **Josef Bem** volt; az önkéntes haderővel 3 hétig tartóztatták fel a reguláris haderőt. Schwarzenberg herceg lett a miniszterelnök, **Windisch-Grätz** (a herceg sógora) az osztrák haderő főparancsnoka.

### 1848. október 30. schwechat-i vereség

Windisch-Gratz csapatai győznek. A magyar haderő visszavonulásra kényszerül. A nemzetiségek felbujtásával támadtak a magyar forradalom ellen. Amint a védekező háború átmegegy támadásba - a bécsi forradalom megsegítésének szándékával – vereséget szenvednek.

Magyarországon folytatják a haderő felszerelését. 1848. december 02-án lemondatták V. Ferdinándot és megkoronáztatták I. Ferenc Józsefet. Az uralkodóváltás legitimálja a magyar forradalom leverésének célját.

### 1848. december. A forradalom II. szakasza

**Windisch-Grätz** egyenesen **Buda ellen** vonul, **Északon Schlick** csapatai, **Erdélyben** pedig **Puchner** emberei aktivizálódnak. Erdélyben a nemzetiségi kérdések illetve a balászfalvi gyűlések miatt különleges helyzet alakult ki. A román haderő (Avram Iancu vezetésével) a magyar haderővel szembefordul, de nem működik együtt az osztrákkal. A körülmények tekintetében a következő döntések születtek:

- Windisch-Grätz elől vissza kell vonulni
- A Tisza vonalánál új haderőt szerveznek (1848. decemberében látnak hozzá)
- A kormány és az országgyűlés átköltözik Debrecenbe

Görgey nem akarja felvenni a harcot Windisch-Grätzszel, mert még nem érzi elég ütőképesnek a haderőt. Kezdenek kiéleződni a Görgey és Kossuth közötti ellentétek.

Görgey Vácig vonul vissza.

Perczel átkel a Dunán, majd **december 30-án Móránál ütközetet** vállal az osztrákokkal, amelyben vereséget szenved. Kossuth arra utasítja Görgeyt, hogy vonuljon vissza észak felé. Ő ezt vonakodva, de teljesíti.

Görgey **január 05-én** kiadja a **váci nyilatkozatot** a tisztikar megnyugtatóására, melyben vállalja a 48-as törvények megvédését:

- Magyarország önvédelmi védekezőharcot folytat
- ha nem támadják, ő sem támad
- nem akarja megváltoztatni Magyarország közjogi státuszát

A tisztikar hajlandó volt Görgeyt követni. Kossuth azonban lefokoztatta Görgeyt, helyére pedig Henrik Dembinski került.

**1849. február 05. branyiszkói áttörés**, vezetője Görgey egyik legképzettebb tisztje, az angol **Guyon Richard** ezredes volt, „aki áttört a Franz Deym vezérőrnagy különítménye által védett hágón. („Vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schiessen” = „Ha előre mentek, dupla zsoldot kaptok, ha hátráltok, kartáccsal belétek lövetek”. Eközben Görgey csapatai egyesülhettek a tiszai hadtesttel, Klapka már ütőképes haderejével.

**1849. febr. 26-27. Kápolna** - Dembinski vereséget szenved; Windisch-Grätz azt gondolja, hogy ez volt a végső csata ⇨ Az osztrákok kiadják az **olmützi alkotmányt (oktrojált** = nem elfogadott, hanem kényszerített) - egységes, centralizált alkotmány, nem veszi figyelembe a magyar önállóságra vonatkozó törvényeket. A Habsburg Birodalom egészét egységes, centralizált birodalomnak tekinti. (szabad, önálló, oszthatatlan, felbonthatatlan). Minden népfaj egyenlő jogú, nincsenek kiváltságolt népek a birodalmon belül. Megszűnik a kettős vámhatár. Közös az uralkodó, az uralkodó ház a Habsburg. A császár kormányoz, minden jog a kezében összpontosul stb. Magyarország számára ez elfogadhatatlan volt.

Tiszafüreden a tisztek fellázadnak Dembinski ellen, Kossuth Görgeyt nevezi ki helyette.

### Erdélyben

Az OHB ellentámadást akar Erdélyben, hogy ne kelljen két fronton harcolni

1848-tól Gábor Áron népfelkelést szervez Háromszékben

**1848. dec. 18. a lengyel Bem Józsefet kinevezik az erdélyi magyar seregek élére**

**1848. dec. 25. Kolozsvár felszabadítása** a kormány Debrecenbe költözhet.

**1849. jan. 2.** Borgói-hágó; **Bem Tihucánál kiveri Urbant, Észak-Erdély felszabadult**

**1849. febr. 9. piski csata**

Vereséget mérnek Puchner csapataira, az oroszokat is kiszorítják Erdélyből. Márciusi elejére Erdély magyar kézre kerül. (utóvéd harcok, román felkelés)

**1849. márc. 11. Nagyszeben bevétele**

**1849. márc. 19. Feketehalom**

**1849. márc. 21. Brassó - Erdély felszabadítva**

*Tavaszi hadjárat*

A tervek: Klapka György; gyűrűbe akarják zárni a császári sereget; erőkoncentráció a Tiszánál. Névlegesen **Wetner Antal** vezeti a hadjáratot, de a tényleges főparancsnok: Görgey Artúr.

Előzmény: **1849. márc. 5. Szolnok visszafoglalása** - a tiszántúli pozíciók erősödnek

**1849. ápr. 2. Hatvan** - győzelem

**1849. ápr. 4. Tápióbicske** - győzelem, de a császáriak rájöttek, hogy Hatvannál nem a fősereggel találkoztak

**1849. ápr. 6. isaszegi csata** - győzelem, de a gyűrű nem zárult be, az osztrákok menekülnek a Duna mentén

**1849. ápr. 10. Vác** - győzelem; az új császári fővezér, Welden azt hiszi, hogy Budát akarják, pedig újabb bekerítő hadművelet

**1849. ápr. 14.** a Habsburg ház trónfosztása, **Függetlenségi Nyilatkozat**

Kijelenti Magyarország függetlenségét, felsorolja a sérelmeket (hasonlít a Rákóczi-szabadságharc Recqrudescunt Vulnerájára). Aláírói Almásy Pál, perényi zsigmond, Szacsvay imre.

**1849. ápr. 23-án bevonulnak Pestre az első huszárok**

**1849. máj. 2-án** megalakul az új kormány; Kossuth: kormányzó-elnök, mert nem tisztázott az államforma

Szemere Bertalan – belügyminiszter, miniszterelnök

Batthyány Kázmér külügyminiszter

Dukovics Sebők – igazságügyi miniszter

Duschek Lajos – pénzügyminiszter

Görgey Artúr - hadügyminiszter

**1849. máj. 21. Buda visszavétele** - a tavaszi hadjárat vége

**1849. máj. 9. Miklós orosz cár** a konzervatív Szent Szövetség tagjaként **beavatkozik Ferenc József kérésére**; 200.000 orosz, 160.000 osztrák és 1000 ágyú áll szemben 160.000 magyarral és 3-400 ágyúval

**A két haditerv:**

- **Görgey:** Komáromra támaszkodva gyűjtsék össze a haderőt és győzzék le előbb az osztrákokat. Ha sikerül szembefordulni az osztrákokkal és közben feltartóztatni az oroszokat, akkor győzhetnek.
- **Dembinski:** a Szeged-Arad-Temesvár háromszögbe összevonni a csapatokat; hátrány: mindkét sereg jön utánunk, semmi remény a győzelemre; Kossuth ezt választja

**1849. jún. 20-21. Pered** - döntetlen, utána visszavonulás; a kezdeményezés Haynau kezébe kerül

**1849. jún. 28. Győr feladása**

**1849. júl. 2. komáromi csata**



**1849. júl. 31. Segesvár** - Bem vereséget szenved; Petőfi eltűnik

**1849. aug. 5. Szőreg** - Dembinski vereséget szenved, utána a határ felé menekül

**1849. aug. 9. Temesvár** - Bem csata közben veszi át a parancsnokságot Dembinskitől

**1849. aug. 11-én lemond a kormány, Kossuth teljhatalmat ad Görgeynek;** egyetlen lehetősége az oroszok előtti fegyverletétel.

**1849. aug. 12. Debrecen** - Görgey utóvédje vereséget szenved az oroszoktól

**1849. aug. 13. Világos - fegyverletétel az oroszok (Paszkievics) előtt**

**1849. okt. 6. megtorlás: 13 tábornok kivégzése Aradon**

Damjanich János

Knézich Károly

Leiningen-Westerburg Károly

Török Ignác

Nagysándor József

Aulich Lajos

Lahner György

Pöltenberg Ernő

Vécsey Károly

Kiss Ernő

Schweidel József

Desseffy Arisztid

Lázár Vilmos

*További fegyverletételek:*

1849. aug. 19. Lázár Vilmos

1849. aug. 21. Vécsey Károly

1849. aug. 26. Munkács

1849. szept. 5. Pétervárad

1849. okt. 2. Komárom - feltétel: amnesztia, Klapkának köszönhetően.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

**63 Az 1848-49-es szabadságharc**

- a A szabadságharc fontosabb hadműveletei  
1848. nyarától 1849. február végéig
- b A szabadságharc fontosabb hadműveletei  
1849. március elejétől augusztus közepéig
- c Az isaszegi csata (1849. IV. 6.)

## 35. A második világháború és Magyarország

### VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 35.

**1938: I. zsidótörvény** (még Darányi terjesztette be áprilisban) értelmében zsidónak számított az, aki izraelita vallású és azok is, akik 1919 után keresztelkedtek ki. A sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjai, valamint az üzleti és a kereskedelmi alkalmazottak csak 20%-ban lehetnek zsidók.

Az **1938. augusztusi müncheni konferencián** a nyugati hatalmak behódoltak Hitler követeléseinek. Ezzel nyilvánvalóvá vált a versailles-i békerendszer széthullása. Ez megteremtette a lehetőségét a magyar revíziós célok valóra váltására. Az **1938. november 2-i I. bécsi döntéssel** német-olasz döntőbírósg gondoskodott a csehszlovák-magyar területi viták megoldásáról. A döntés értelmében létrejött a független szlovák állam Tiso vezetésével, a felvidéki magyar lakosságot pedig visszacsatolták Magyarországhoz. A hála nem maradt el: a kormány benyújtotta a parlamentnek a *második zsidótörvény javaslatát*, 1939 elején Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz.

**1939 márciusában** Horthy leváltotta Imrédyt, helyére **Teleki Pál** gróftot nevezte ki **miniszterelnökké**. Teleki a belpolitikában a nyilasok visszaszorítását, a külpolitikában egy laza német szövetség fenntartását tűzte ki célul, a további revízió érdekében. Arra törekedett, hogy Magyarországot távol tartsa a közelgő háborútól. A revíziót, Romániával szemben, önerőből – s nem német támogatással – akarta véghezvinni. Telekinek köszönhető, hogy Magyarország 1939 szeptemberében kívül maradt a háborún. A kormány elutasította azt a berlini kérést, hogy engedélyezze német csapatok szállítását a kassai vasútvonalon a szlovák-lengyel határ felé. Több mint 100 000 lengyel katonai és polgári személy talált átmenetileg vagy tartósan menedéket Magyarországon.

**1939. május. 05: II. zsidótörvény** (tehát már Teleki Pál miniszterelnöksége alatt) már nem vallási, hanem faji alapon határozta meg, hogy ki zsidó és ki nem. A zsidó hitfelekezet tagjain túl azokat is zsidónak minősítette, akiknek egyik szülője, illetve két nagyszülője az. Kirekesztette őket az állami és közhivatalokból. A korábbi 20% helyett 6%-ban maximalizálta arányukat a kamarákban. Az intézkedés célja a zsidó tőke „keresztény irányítás” alá vonása volt.

Miután Románia bizonyos területeket (Bukovina, Besszarábia) átadni kényszerült a Szovjetunióknak, a magyar kormány úgy ítélte meg a nemzetközi helyzetet, hogy most visszaszerezheti Erdélyt. Németország számára egyaránt fontos volt a magyar és a román gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartása, így a területi vitát ismét német-olasz döntőbírósg rendezte. A **II. bécsi döntésben 1940 augusztus 30-án** Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt a Székelyfölddel (kb. 44 000 km<sup>2</sup> + 2 millió 200 000 fős lakosság került vissza Magyarországhoz). A döntés egyik felet sem elégítette ki. Ez tökéletesen beleillett Hitler terveibe, akinek célja nem a vita rendezése, hanem a két perlekedő fél magához láncolása volt. Teleki maga kedvetlenül fogadta a német közvetítést, hiszen tudta: a számlát ki kell egyenlíteni. Rövidesen szabadlábra helyezték Szálasit, megkönnyítették a nyilasok szervezkedését. A kormány ígéretet tett a harmadik zsidótörvény megalkotására és elismerte a **Volksbund**-ot, a magyarországi német kisebbség politikai szervezetét, közvetlen német irányítás alatt. Magyarország **1940 novemberében** csatlakozott a **háromhatalmi egyezményhez**. Ezzel Teleki gyakorlatilag feladta az ország elnemkötelezettségét.

## Magyarország hadbalépése

A miniszterelnök érzekelte a veszélyt, így a külpolitikai egyensúly helyreállításának érdekében **1940. december 12-én örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával**. Ekkora már - Görögországtól eltekintve - Jugoszlávia volt az egyetlen balkáni állam, amely nem állt német befolyás alatt.

1941 márciusában Belgrádban németellenes kormány került hatalomra. Hitler a Szovjetunió elleni támadás előkészületei közben biztosítania kellett a Balkánt, elhatározta Jugoszlávia lerohanását és a támadásban elvárták Magyarország részvételét is (1941. március 27-i követelése Hitlernek). Teleki kormánya nehéz döntés elé került. Az újabb német kérés elutasítása nagy kockázattal járt volna – ráadásul a németek további területeket ígértek. A katonai vezetők a támadás mellett voltak. Teleki aggályoskodott, majd minden reménye szertefoszlott a londoni magyar követ jelentése után, mi szerint: ha Magyarország hozzájárul a német csapatok átvonulásához, Anglia a diplomáciai kapcsolatok megszakításával válaszol. Ha Magyarország részt vesz Jugoszlávia megtámadásában, Anglia hadat üzen.

Ezzel Teleki külpolitikája összeomlott. A németekkel és az újabb revíziót akaró jobboldallal nem szállhatott szembe. Hitler sokak szemében szövetséges volt, aki új területekhez segítette az országot. A németbarátság látszatelőnyei a lakosság többsége előtt is elfedték a vele járó veszélyt. Biztos volt, hogy Jugoszlávia megtámadásával Magyarország tovább rohan a katasztrófa felé. London április 2-án hadüzenetet helyezett kilátásba. Gróf Teleki Pál miniszterelnök másnap hajnalban a halálba menekült.

**1941. április 6-án** a támadás napján a magyar csapatok a határon álltak. Csak 11-én indultak meg, miután előző nap kikiáltották a Horvát Köztársaságot, Magyarország így nem Jugoszláviát támadta meg. A 3. magyar hadsereg elfoglalta a Bácskát és a Baranya-háromszöget, bevonult a Muraközbe és a Muravidékre (Vendvidékre). Összesen 11 417 km<sup>2</sup> került vissza Magyarországhoz 1 025 508 lakossal, amelynek 36,6%-a volt magyar, 16,1%-a szerb, a többi horvát, szlovén és német. Visszacsatolták – többek között – Szabadkát, Újvidéket, Csáktornyt. A Gyorshadtest nem állt meg az egykori magyar határnál, német kérésre átlépte a Drávát, majd a Szávát, és benyomult Szerbiába. Magyar csapatok 1918 óta első ízben folytattak hadműveleteket a történelmi határokon kívül. Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal-

## Magyarország a Szovjetunió elleni háborúban

Hitler számolt a finn és a román hadsereg részvételével, más ország támogatását nem igényelte. Románia természetesen rögtön hadba lépett, hogy a Führer segítségével visszakaphassa Észak-Erdélyt. A német támadáskor Horthy nem ajánlotta fel Magyarország részvételét Hitlernek. A tábornokok azonban nem akartak kimaradni a gyorsnak és könnyűnek ígérkező háborúból. A magyar vezetést a román hadba lépése is arra ösztökölte, hogy érdemeket szerezzen a németek oldalán.

1941. június 26-án felségjelzés nélküli repülőgépek bombázták Kassát. A magyar vezérkarnak ez szolgált ürügyként a hadüzenethez. Bárdossy miniszterelnök már másnap közölte az országgyűléssel, hogy Magyarország hadiállapotban áll a Szovjetunióval. Június 27-én a magyar légierő „megtorlásul” galíciai városokat bombázott, a hadsereg 28-án átlépte a szovjet határt. A magyar gyorshadtest a német Dél-hadseregcsoporttal október végére a Donyecig nyomult előre, magyar megszállóalakulatok települtek Ukrajna területén.

Molotov szovjet külügyi néppbiztos hiába közölte június 23-án a moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, sőt hajlandó támogatást nyújtani a további területi revízióhoz, ha Magyarország semleges marad.

## A hadigazdaság

A magyar hadsereg fegyverzete, felszereltsége elavult volt. Az 1938-ban beindított egymilliárd pengős hadiipari programnak 1941-ig nem sok eredménye mutatkozott a hadseregben. 1941-42-re már az egész magyar gazdaságot a háború szolgálatába állították. A nagyobb ipari üzemek a hadsereg számára termeltek. A mezőgazdaság terményeinek mind nagyobb részét, az ország bauxit- és kőolajkészletének csaknem egészét Németországba szállították. A Magyarországgal szembeni német adósságok összege 1943-ra elérte az egymilliárd pengőt. Ugyanakkor idehaza az ellátás romlott. Bevezették a hústalan napokat, a legtöbb élelmiszert jegyre adták. A növekvő hiányok miatt megindult az árak emelkedése.

## Magyarország a háborúban 1941 december – 1944 március között

### Bárdossy politikájának csődje

A hitleri villámháború kudarca már 1941 őszén óvatosabb magatartásra készítette Horthyt és Bárdossyt. A kormányzó leváltotta **Werth Henrik** vezérkari főnököt, aki a magyar fegyveres erők még nagyobb arányú bevetését szorgalmazta. A helyére kinevezett **Szombathelyi Ferenc** vezérezredes arra törekedett, hogy a frontra küldött csapatokat visszahozzák. A Gyorshadtest – teljesen leharcolt állapotban - hazatért, a 6 hadosztályból álló Keleti Megszálló Csoport azonban továbbra is a Szovjetunió területén maradt.

**1941 december** elején **Angliával** is beállt a **hadiállapot**. **Pearl Harbor** után német-olasz követelésre Bárdossy közölte a budapesti amerikai követtel, hogy Magyarország kinyilvánítja a hadiállapotot az **Egyesült Államokkal**.

Bárdossy miniszterelnöksége alatt a magyar lakosság többsége még kevésbé érzékelte a háború hatásait. Harci cselekmények nem folytak az ország területén, az életszínvonal nem romlott érzékelhetően. Megkezdődött viszont a jegyrendszer fokozatos bevezetése, elsőként 1941 szeptemberétől a liszt és a kenyér szabad forgalmazását tiltották meg. A szabadságjogok gyakorlását tovább korlátozták, minden politikai gyűlést betiltottak. A német-magyar megállapodás alapján megkezdődött a **2. magyar hadsereg** megszervezése, megindulta tartalékosok tömeges behívása. A zsidók, valamint a politikai szempontból megbízhatatlanok és a nemzetiségiek egy része a munkaszolgálatos zászlóaljokhoz került. Ezek a fegyver nélküli egységek nemcsak az ellenség támadása esetén voltak védtelenek, hanem ki voltak szolgáltatva a sorkatonák, az ún. keretlegények gyakran kegyetlen, megalázó bánásmódjának is. A magyar zsidóság helyzetét tovább nehezítette az **1941 augusztusában** hatályba lépett **3. zsidótörvény** is. Ebben már a legelemibb emberi jogaikban is korlátozták őket, tiltották és börtönnel büntették a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi érintkezést.

Bárdossy pozíciója időközben gyengült. A kormányzó 1942 elején ezért is bizalmatlanná vált miniszterelnökével szemben, mert az nem támogatta a kormányzó-helyettesi intézmény gondolatát. Horthy azonban szükségesnek tartotta, hogy esetleges utódlása a háborús viszonyok között zökkenőmentesen történhessen meg. Ezért **1942. február 19-én** az országgyűlés két házának együttes ülésén **kormányzó-helyettesé** választották **Horthy Istvánt**, a kormányzó idősebb fiát. (Tisztségét nem sokáig töltötte be. Július 2-től vadászpilótaként a keleti fronton teljesített szolgálatot. **Augusztus 20-án** bevetésre indulva repülőgéppel dugóhúzóba került és lezuhant. )

### Az antifasiszta politikai erők

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek a hadbalépés után is megőrizték legalitásukat. Az adott törvényes lehetőségek között a legális munkásmozgalom tengelyellenes propagandát folytatott, támogatta az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, és képviselte a munkásság gazdasági érdekeit. Az SZDP célja volt. Hogy lehetőség szerint megőrizze erőit a fasizmus

biztosra vett vereségét követő időszakra, a demokratikus átalakítás megvalósítására. Az új helyzetben az illegális KMP a hangsúlyt az ország függetlenségének védelmére helyezte.

Az Országos Ifjúsági Bizottság 1941. október 6-án az aradi vértanúk napján háborúellenes tüntetést szervezett a Batthyány-örökmécsesnél, melyen több száz fiatal vett részt. November 1-jén a Kerepesi temetőben Kossuth és Tánicsics sírját már több ezres tömeg koszorúzta meg, a tüntetésen a szociáldemokratákon és a kommunistákon kívül jelen voltak a polgári ellenzéki pártok képviselői is. A *Népszava*, az SZDP napilapja 1941. december 25-i karácsonyi számában a németellenes harcban érdekelt erők nyíltan, együtt és egyszerre szólaltak meg. Szinte valamennyi képviselőjük a függetlenségről írt cikket az ünnepi számban.

1942 márciusában az antifasiszta erőket összefogó legális testületet hoztak létre Magyar Történelmi Emlékbizottság néven. Az emlékbizottság március 15-ére háborúellenes tüntetést szervezett a Petőfi-szoborhoz. A belügyminisztérium tiltása ellenére több ezres, főként szervezett munkásokból és munkásfiatalokból álló tömeg tüntetett Hitler ellen, és háborúellenes jelszavakat kiabálva, független Magyarországot követelt. A tüntetést a rendőrség szétverte.

## A Kállay-kormány, Kállay „hintapolitikája”

1941-42 fordulójának eseményei megérlelték az uralkodó körök elhatározását, hogy a feltétlen németbarát Bárdossy Lászlónak távoznia kell. **1942 márciusában** a kormányzó **Kállay Miklóst** nevezte ki **miniszterelnökké**.

Kállay támadást indított a függetlenségi mozgalom ellen. Közel 400 szociáldemokrata párti és szakszervezeti vezető kapott katonai behívót, és a munkaszolgálatos századokba osztották be őket. Letartóztatták Szakasits Árpádot, lecsaptak a KMP-re. Rózsa Ferencet, a KB titkárát és az illegális Szabad Nép szerkesztőjét halálra kínozták. Schönherz Zoltánt, a KB másik titkárát kivégezték. Feloszlott a Történelmi Emlékbizottság is.

**1942 április 11-én** megindult a **2. magyar hadsereg kiszállítása a frontra**, melynek feladata a Voronyezstől délre, a **Don-kanyarban** lévő közel 200 kilométeres folyószakasz védelme volt. Ehhez azonban nem volt elegendő katona és megfelelő fegyverzet. Különösen páncélelhárító fegyverekből, harckocsikból és tüzérségi eszközökből volt nagy a hiány. A hideg orosz télen a katonák túlnyomó része nem rendelkezett megfelelő téli ruházattal sem. Az **1943. január 12-én** megindult szovjet rohamnak a 2. magyar hadsereg csak rövid ideig volt képes ellenállni. A Vörös Hadsereg áttörte a védelmi vonalat, az ellenállás összeomlott.

Óriásiak voltak a veszteségek. A doni tragédia mély hatást gyakorolt a közhangulatra és a politikai életre egyaránt, bár a kormány igyekezett eltitkolni a valós veszteségeket ( a hadsereg parancsnokát, **Jány Gusztávot** hazaérkezésekor ünnepélyesen fogadták). A voronyezsi katasztrófa és az **1943 júliusi** olaszországi fordulat hatására titkos tárgyalások kezdődtek az angol-amerikai szövetségesekkel, miközben a kormány szövetségesi kötelezettségeit is teljesítette Németországgal szemben. Ennek eredményeképpen sikerült megkötni **1943 szeptemberében** egy **előzetes fegyverszüneti megállapodást**. A Magyarország kapitulációjáról szóló okmány akkor lépett volna életbe, ha az angol-amerikai csapatok elérik Magyarország határait. Ehhez a szövetségesek gyors olaszországi előrenyomulása vagy egy balkáni partraszállásra lett volna szükség. Egyik sem következett be. Következésképpen Hitler - aki tudomást szerzett a megállapodásról – Magyarország katonai megszállása mellett döntött. Az olasz kiugrás után nem akarta kockáztatni újabb szövetségesének elvesztését, Horthyt **1944. március 18-ra** Klessheimbe rendelte, ahol közölte vele a megszállás tényét.

**A német csapatok 1944. március 19-én foglalták el Magyarországot területét.** Szervezett ellenállásba nem ütköztek. Magyarországra érkezett **Edmund Veesemayer** teljhatalmú birodalmi megbízott a magyar politika irányítására és **Adolf Eichmann** a zsidók deportálásának irányítására.

A Gestapó emberei már az első napon hozzáláttak a baloldali vagy angol orientációjú politikusok, újságírók és gazdasági vezetők letartóztatásához. A németek jelenléte és az együttműködő **Sztójay-kormány** politikája miatt az angol-amerikai légierő rendszeresen bombázta az országot. A megszállási rendszer a vele együttműködő magyar államapparátusra támaszkodott.

Horthy jóváhagyásával kiküldték az **1. magyar hadsereget** a szovjet frontra. Betiltották az összes náciellenes sajtóterméket és törvényen kívül helyeztek minden baloldali ellenzéki pártot. A fegyverkezés és a haditermelés irányítására német megbízottat neveztek ki.

A bányászat, olaj és bauxit kitermelés az ipar és a mezőgazdaság mellett a németek maximálisan igénybe vették a közlekedési hálózatot. Magyarország tartotta el a megszálló csapatokat. A megnövekedett áruszállítások áruhiányt és az infláció gyorsulását idézték elő.

Megindult a zsidóság német mintájú üldözése. Sárga színű hatágú csillag viselésére kötelezték őket. A propaganda azt terjesztette, hogy a háborús nélkülözésekért a zsidóság a felelős. Május közepén megkezdődtek a deportálások.

**1944 májusában** megalakult a németellenes összefogás szervezete, a **Magyar Front**. Tagja volt a SZDP, FKGP, a Nemzeti Parasztpárt, és a Békepárt (szeptember 12-től Kommunista Párt) és a legitimista Kettős Kereszt Szövetség. Elnökévé szeptember elején a szociáldemokrata **Szakasits Árpádot** választották.

Az **1944. november 9-én** Budapesten alakult ellenállási szervezetet, a **Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát** árulás következtében felszámolták. Vezetőit, köztük **Bajcsy-Zsilinszky Endrét** és **Kiss János altábornagyot** a nyilasok kivégezték.

**Románia 1944. augusztus 23-i átállásával** a szovjet hadsereg a Kárpátokon belülre került. 25-étől román támadások érték a Székelyföldet, 27-én a 2. Ukrán Front átlépte az akkori magyar határt. Horthy kormányzó, az átmeneti német hatalmi megingást kihasználva, **1944. augusztus 29-én Lakatos Géza** vezérezredest nevezte ki **miniszterelnökké**. Az ország minél gyorsabb kivezetése a háborúból volt a feladata. Az **1944. október 11-én Faraghó Gábor** vezérezredes által aláírt ún. **előzetes fegyverszüneti feltételek** tartalmazták a németek megtámadásának kötelezettségét is, továbbá előírták az 1937. december 31-én érvényben volt határok mögé történő visszatérést. **Október 15-én a rádióban beolvasták a kormányzó proklamációját a fegyverszünet kéréséről**. A „kiugrást” azonban egyáltalán nem készítették elő. A németbarát szellemben nevelt tisztikar és a vezérkar azonban ellenállt. Horthy helyzetét tovább nehezítette, hogy egyetlen még élő gyermekét, Miklóst a németek október 15-én túszként foglyul ejtették.

A vezérkari főnök nevében azonban a harc folytatását elrendelő parancsot olvasták fel a rádióban. A németek megostromolták a Várat, **1944. október 16-ára** virradóra a kormányzó lemondott, és **miniszterelnökké** nevezte ki **Szálasi Ferencet**. (Horthyt a háború végéig Németországban tartották fogva. A háborús főbűnösök nürnbergi perében tanúként hallgatták ki. 1957-ben bekövetkezett haláláig Portugáliában élt.)

## Nyilasuralom Magyarországon

Szálasi több mint százezer taggal rendelkező, jól szervezett pártot uralt. Nem kevés embert korrumpált a zsidó javak birtoklása, amelyek megtartásának feltétele a német győzelem volt. A németek már 1944 szeptember végétől módszeresen készültek, hogy államcsínnel hatalomra juttassák Szálasi, megakadályozva ezzel Magyarország kiugrását a háborúból. Október 15-e után megkezdődött az új hatalmi rendszer kiépítése, Magyarország még meglévő katonai és gazdasági tartalékainak mozgósítása a háború folytatására.

Hitlerék ragaszkodtak a törvényesség formai kellékeihez a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében. Szálasinak be kellett érnie a „nemzetvezető” címmel. A megfogyatkozott létszámban üléselő (372 helyett 55 képviselő) országgyűlés **1944.**

**november 4-én** megszavazta számára a kormányzói és a legfelsőbb hadúri jogokat. Minthogy ő töltötte be a miniszterelnöki tisztséget is, a magyar polgári állam történetében először egyesítette egy kézben az államfői és a kormányfői hatáskört. Így diktatori teljhatalommal rendelkezett.

Totális mozgósítást rendelt el. A polgári lakosság teljesen kiszolgáltatottá vált a nyilas terrorcsoportoknak. Halálbüntetést vont maga után az üzembénítási, leszerelési intézkedések szabotálása. A nyilasok és a németek ugyanis „felperzselt földet” kívántak maguk után hagyni. A visszavonuló német csapatok a vasútvonalak kb. 40 %-át szétrombolták, és 1700 hidat robbantottak fel.

A nyilas uralom a teljes anarchia és az esztelen terror időszaka volt. A határokon túl is ellenállásra kényszerítették a magyar katonákat. Százvezres magyar hadsereg vonult a németekkel nyugatra.

## Magyarország hadszíntérré válása, megszállás és felszabadítás

A front az ország egész területén végigvonult. Egy német (a Dél) és két szovjet hadseregcsoport (a 2. és a 3. Ukrán Front) erői feszültek egymásnak. Az **1. hadsereg** az Északkeleti-Kárpátok védelme után a Felvidéken és Szlovákián át Dél-Németországba szorult; az ismét fölállított **2. hadsereg** Észak-Erdélyben vérzett el szeptember 5-étől a tordai harcok során. Az újonnan szervezett **3. hadsereg** végigharcolva a Duna-Tisza között és a Tiszántúlt, Ausztriáig vonult vissza. **1944. október 19-én** fejeződött be a **Debrecen** térségében folytatott páncélos csata, és a **2. és 3. Ukrán Front Malinovszkij és Tolbuchin marsallok** irányításával megindult a főváros felé. **1944. december 24-én** bezárult a gyűrű **Budapest** körül, amelynek „háztól-házig” folyó **ostroma február 13-áig (Pesté január 18-áig)** tartott.

A megszálló német hadsereg felrobbantotta valamennyi Duna-hidat (például: 1944. november. 4. Margit híd keleti része, véletlen robbantás; 1945. január.15 Horthy M. híd (ma Petőfi); 1945. január.16 F. József híd; 1945. január.18 Lánc híd, Erzsébet híd; 1945. január.. 29 Margit híd nyugati része.) Számos magyar város romhalmazzá vált.

A nyugatról a Dunántúlra átirányított 6. SS – páncélos hadsereg a „**Tavaszi ébredés**” fedőnevű hadművelettel (**1945. március 6**) tett még egy utolsó erőfeszítést a szovjet vonalak áttörésére **Székesfehérvártól a Balatonig húzódó térségben**. A 3. Ukrán Front csapatai megállították a német előretörést, és 1945. április 13-ára az utolsó német erőket is kiűzték

A szovjet hadsereg foglalta el és szabadította fel Magyarországot 1945 áprilisának első felében. Angol-amerikai haderő nem vett részt a kelet-közép-európai német csapatok elleni harcban. A szovjet hadsereg magyarországi megjelenése és tevékenysége hadviselési szempontból megszállást jelentett. Ellenséges katonai erőktől kellett elfoglalnia az ország egész területét, hogy tovább nyomulhasson Ausztria felé. Magyarország tehát továbbra is hadműveleti terület maradt. Minden erőforrása elsősorban a szovjet csapatok igényeit szolgálta. A szovjet haderő kiverte a német csapatokat, és megfosztotta a nyilas kormányzatot a hatalomtól; megszabadította tőlük az országot, és ezzel felszabadította annak lakosságát.

Magyarországra egy diktatórikus állam hadereje érkezett és ez behatárolta a felszabadítás adta lehetőségeket, nem adott módot a polgári fejlődést igenlő pártok kibontakozására, tényleges befolyásuk érvényesítésére. A demokratikus erők mégis mozgástérhez jutottak, megvalósíthatták régóta esedékes, a nemzeti érdekeknek megfelelő alapvető követeléseiket.

## 36. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere

### VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 36.

1956 őszén megélné a politikai élet, különösen az értelmiség és az egyetemi, főiskolai diákság követelte hangosan a változásokat. Az 1954 végén megalakult Táncos Gábor vezette **Petőfi Kör** (eredetileg a DISZ köre volt) 1956-os **filozófusvitáján** már több ezer ember zsúfolódott össze (ezeken a vitákon vitatták meg azt, amit nyíltan nem lehetett és fogalmazódtak meg azok a célkitűzések, amelyeket az október 16-án szegedi egyetemi hallgatók által létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (**MEFESZ**) később 16 pontban rögzített.

**1956. október 6-án Rajk László** és társainak **újrateremtése** a rendszer törvénytelenége elleni tüntetéssé vált, melyen 200 ezren vettek részt.

Eközben a párton belül teljes bizonytalanság uralkodott a pártellenzékkel való együttműködést illetően.

A MEFESZ október 23-ára **Lengyelország melletti szolidaritási felvonulást** tervezett (délután 3 órára), 12:53-kor azonban a Kossuth Rádió - megszakítva az aktuális műsort - beolvasták Piros László **belügyminiszter** felhívását, melyben azt **megtiltotta**. Ugyanilyen váratlanul 14:23-kor az utcai gyülekezési tilalom feloldását adta hírül a rádió így azok is értesülhettek a demonstráció tervéről, akik amúgy nem követték nyomon a politikai eseményeket.

Az egyetemisták szolidaritási felvonulása délután 3 órakor kezdődött a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a Nemzeti dalt. Majd felolvasták a **16 pontot** pl:

- a kormány alakuljon újjá Nagy Imre vezetésével
- a magyar- szovjet viszony egyenlő rangra emelése
- szovjet csapatok kivonása
- többpárti választások
- a munkásság életkörülményeinek javítása, autonómia bevezetése
- beszolgáltatás megszüntetése
- politikai perek felülvizsgálata, az ártatlanok rehabilitálása
- Kossuth-címre visszaállítása
- teljes vélemény- és sajtószabadság
- a Sztálin-szobor eltávolítása
- Farkas Mihály és Péter Gábor nyilvános tárgyalása

A felvonulás lassan tömeges tüntetéssé duzzadt, a munkások is csatlakoztak az egyetemistákhoz. Eközben bizonytalanság lett úrrá a pártvezetésen, felkészületlenül érték őket az események. .

A tüntető tömeg három irányba ment, egy részük a Dózsa György téri Sztálin-szobor ledöntésére indult, mások a Parlament elé vonultak, jó néhányan a Bródy Sándor utca felé vették az irányt, hogy a rádióban beolvassák a követeléseket.

**A rádiónál történt az első fegyveres esemény.** A rádiót őrző katonák tüzet nyitottak a tüntetőkre, a felkelők megostromolták és hajnalra elfoglalták az épületet. A Parlament előtt a tömeg Nagy Imrét követelte, akinek a tüntetőkhöz intézett beszéde azonban csalódást okozott (elvtársak megszólítás).

Gerő Ernő este 8-kor tartott rádióbeszédében ellenségesen értékelte a megmozdulásokat, a felkelés fegyveres letörése mellett volt. Éjszaka összehívták a KV-t amin határoztak Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc beválasztásáról a vezetésbe valamint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről. Megerősítették Gerőt első titkári funkciójában,



ellenforradalomnak minősítették az eseményeket, mozgósították az ÁVH-t, majd katonai segítséget kértek a Szovjetuniótól.

Október 24-én megalakult az új kormány Nagy Imre vezetésével; kihirdették a gyülekezési tilalmat és a statáriumot. A szovjet tankok megjelenése Budapest utcáin a harcok kiszélesedéséhez vezetett. **Felkelőcsoportok** alakultak a **Széna téren** Szabó János, a **Corvin közben** Iván-Kovács László, majd Pongrátz gergely, a **Tűzoltó utcában** Angyal István, a Baross téren Nickelsburg László vezetésével és még számos helyen. A hírek gyors terjedése tömegtüntetésekhez vezetett szerte az országban, ahol jelentős szovjet, magyar vagy esetleg ÁVH-s laktanya volt, egyetemi központokban és kisebb településeken egyaránt. Sok helyen került sor brutális fellépésre a tüntetőkkel szemben.

Nagy Imre a rádión keresztül a fegyveres harc beszüntetését kérte, a kormány a kijárási tilalom és a statárium feloldásával próbálkozott.

**Október 25-én** a Parlament előtt békésen és fegyvertelenül tüntető tömegre ÁVH-s alakulatok tüzet nyitottak a Földművelési Minisztérium tetejéről. Több mint 100 halálos áldozat és többszáz sebesült volt (a szovjet tankok fedezték a sebesülteket; október 28-ig nem avatkoztak be!).

**Mosonmagyaróvári sortűz: október 28-án** a Mezőgazdasági Akadémia hallgatói, tanárai a hozzájuk csatlakozó munkásokkal a határórlaktanya elé vonulva (fegyvertelenül!) követelték a vörös csillag levételét a falról. Az ügyeletes parancsnok tűzparancsot adott, s több mint 100 halott maradt a laktanya előtt.

Vidéken is erősödött a forradalom; **forradalmi bizottságok alakultak** (pl. Győrben, Szegeden, Veszprémben). Nagy problémát jelentett a közrend fenntartása és a tömegtüntetések megakadályozása. Sok volt az utcai lincselés. Számos sorkatonai ÁVH-s volt, aki teljesen véletlenül került ilyen helyzetbe.

**Október 25-én** a Magyarországra érkezett Mikoján és Szuszlov beleegyezésével **lemondatták Gerő Ernőt, helyére Kádár Jánost nevezték ki**. Nagy Imre rádióbeszédében bejelentette a kormány tárgyalási szándékát az orosz haderők visszavonásáról. Ezen napok az eseményei vezettek végül a fordulat napjához, amikor a konszolidáció irányába fordultak a dolgok. Nagy Imre kormánya válaszút elé érkezett: vagy katonai erővel leveri a forradalmat, vagy a társadalom többségének követeléseivel azonosulva a forradalom mellé áll.

## A fordulat napja, október 28

**Nagy Imre** végül a nemzet mellé állt, melyben a szovjet vezetés is támogatta; látszólag szabad kezet kapott a helyzet megoldására.

Nagy Imre szerint a rákosista politikusok távozása és a szovjet csapatok kivonása volt a rend újbóli helyreállításának a feltétele. 28-án rádión keresztül jelentette be: „*A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. (...) vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom.*” **Bejelentette:**

- a szovjet csapatok kivonását
- az ÁVH megszüntetését
- a Kossuth-címer visszaállítását
- március 15-ének nemzeti ünneppé nyilvánítását

Vázolta a kormány célkitűzéseit, a bérek és a nyugdíjak emelését, a családi pótlék növelését és az állami lakásépítés meggyorsítását.

A kormányprogram végrehajtása, a közrend és az orosz csapatok kivonulásának biztosítása érdekében hozták létre a **Nemzetőrséget október 30-án, Király Béla vezetésével**, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, átszervezték a rendőrséget és a honvédséget. A fegyveres centrumokat elszólították a harc beszüntetésére.

Ennek ellenére a kormány nem tudta megakadályozni a **Köztársaság téri Budapesti pártház ostromát** (okt. 30). A feldühödött nép a fegyvertelen civilekre tüzet nyitó védőket az ostrom után felkoncolta. Ugyan ezen a napon egy Darvas Iván vezette különítmény kiszabadította a Kőbányai Fogház foglyait. A hasonló fogolyszabadítások fosztogatásokhoz vezettek.

Eközben az újjáalakult kommunista párt - Magyar Szocialista Munkás Párt; Kádár János vezetésével - és a korábban felosztatott demokratikus pártok (FKgP – Kovács Béla; SZDP – Kéthly Anna; Petőfi Párt; Keresztény Demokrata Néppárt) új kormány létrehozásáról tárgyaltak.

Nagy Imre október 31-én tartott Kossuth téri beszédében bejelentette a Szovjetunióval való tárgyalások megkezdését a Varsói Szerződés felmondásáról és a szovjet csapatok kivonásáról. Úgy tűnt, hogy a forradalom győzött, a legfontosabb követelések teljesültek.

## A forradalom nemzetközi háttere és leverése

Miközben a szovjet vezetés Andropovon (szovjet nagykövet) keresztül elhitette Nagy Imrével a Szovjetunió tárgyalási és együttműködési szándékát, a háttérben megkezdte a magyar forradalom leverésének előkészítését.

**A Szezei-csatorna válsága:** Nasszer lezárta a Szezei-csatornát, az USA pedig követelte, hogy tegye szabaddá a hajózást a csatornán. Megígérte, hogy az egyiptomi válság fegyveres megoldásától távol maradó Szovjetunó cserében az USA-tól szabad kezet kap a magyarországi forradalom leveréséhez. **Október 29-én** Charles Bohlen (az USA moszkvai nagykövete) kijelentette: országa nem tekinti potenciális szövetségesének a lengyeleket és a magyarokat, ergo **Amerika nem kíván beavatkozni** a kelet-európai eseményekbe. Ezek után már csak a testvérpártok beleegyezése hiányzott az intervencióhoz. A kínai, román; bolgár; lengyel; csehszlovák kommunista vezetők hozzájárulásának megszerzése után már csak a jugoszláviai kommunista párt vezetőjének, Titónak a meggyőzése maradt hátra. Végül ő is igent mondott; bábkormány létrehozását ajánlotta, amely végrehajthatná a politikai fordulatot, Kádár Jánossal az élén.

**November 1-jén** Nagy Imre értesülve a szovjet katonai beavatkozás előkészületeiről, radikális lépésre szánta el magát, bejelentette Magyarország semlegességét, és kilépését a varsói Szerződésből. **November 2-án** és **3-án** a napnál is világosabban látszott, hogy a szovjet támadás már elkerülhetetlen. Nagy Imre hiába fordult az ENSZ-hez, mindenki a szezei válsággal volt éppen elfoglalva (ráadásul ott volt még a háttérben az USA és a Szovjetunió megegyezése is). Hiábavalónak bizonyult tárgyalási szándéka a szovjet katonai vezetőkkel, a **Maléter Pál vezette magyar küldöttséget letartóztatták**, ahogy a tőkeli parancsnokságra érkezett.

November 4-én a szovjet hadsereg országszerte megkezdte a magyar forradalom leverését, a főváros megszállását. 5 óra 20 perckor Nagy Imre utoljára szólt a nemzethez: *„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”* A kormány nem adott parancsot katonai ellenállásra. Bibó István - a Petőfi Párt politikusa, aki a Nyilatkozatot írta – és Tildy Zoltán (az angol nagykövetség elutasította menedékjog-kérelmét) kivételével a kormány tagjai elhagyták a Parlamentet és a Jugoszláv nagykövetségre menekültek.

A felkelőcsoportok parancs nélkül is felvették a harcot a szovjet tankokkal, de a Molotov-koktélok és a kiskaliberű géppuskatűz csak csekély veszteséget okozhattak az ellenségnek. Budapesten november 8-ig folytak a harcok. Csepelen november 17-éig volt fegyveres ellenállás. De jelentős volt a nem fegyveres ellenállás is. A vásói munkástanácsok után

november 12-én megalakult a Nagy Budapesti Központi Munkástanács, Rácz Sándor vezetésével.

## A Kádár-kormány

A szovjet hadsereg elfoglalta a parlamentet, **Kádár János vezetésével** megalakult a **Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány**, amely az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget. Az új kormány tagjai között volt Münnich Ferenc, Apró Antal és Marosán György is. Az **1956-tól 1988-ig** tartó időszakot **Kádár-korszaknak**, az általa kiépített kommunista berendezkedést **Kádár-rendszernek** nevezzük.

Az új kormány minden legitimitást nélkülözve látott munkához. Kádár János hatalomra jutása után megkezdődött a **megtorlás** és a megfélemlítés **időszaka** (1958-ig; 1963 teljes amnesztia). December elején letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit (Bali Sándor, Rácz Sándor), betiltották az üzemi tanácsokat, a forradalmi bizottságokat (pl. Magyar értelmiségi Forradalmi Munkástanács), felfüggesztették a Magyar Írók Szövetségének működését. Bevezették a rögtönítélő bíróságokat. Letartóztatták Déry Tibor, Zelk Zoltán, Háy Gyula, Eörsi István és Fekete Gyula írókat, Darvas Iván színészt, Kosáry Domokos történészt, Bibó István és Tildy Zoltán politikusokat. **Nagy Imrét összeesküvés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélték, és 1958. június 16-án hajnalban kivégezték.**

Novemberben és decemberben több mint 200 000 ember hagyta el az országot nyugati irányban, főleg Ausztriába, Ausztráliába, Új-Zélandra, és Angliába emigráltak. Az emigránsokat rokonszenvvel fogadták szerte a világon. Az USA is megemelte a bevándorlási vízumok számát. Többnyire a 20-30 év közötti fiatalok emigráltak, a társadalom legmobilabb és letehetségesebb rétege. Magyarországon ezt bűncselekményként kezelték, disszidálásnak nevezték.

Egy személyes ajánlat a tételhez ☺ :

**Király Béla: 1956 – a szabadságharc katonapolitikája** című előadása

Mindentudás Egyeteme, 2004. október 25.

Link: <http://www.mindentudas.hu/kiraly/index.html>